

ترجمه و شرح

الشمائل المحمّدية

« جلد ١ »

مؤلف:

امام ابو عيسى محمد بن عيسى الترمذى

(٢٠٩-٢٧٩ هـ. ق)

ترجمه و شرح:

فيض محمد بلوچ

عنوان کتاب:	ترجمه و شرح فارسی الشمائل المحمّدية (جلد اول)
عنوان اصلی:	الشمائل المحمدية
مؤلف:	امام ابو عیسی محمد بن عیسی الترمذی
ترجمه و شرح:	فیض محمد بلوچ
موضوع:	سیرت نبوی
نوبت انتشار:	اول (دیجیتال)
تاریخ انتشار:	اردیبهشت (ثور) ۱۳۹۵ شمسی، شعبان ۱۴۳۷ هجری
منبع:	انتشارات خواجه عبدالله انصاری - سال ۸۹

این کتاب از سایت کتابخانه عقیده دانلود شده است.

www.aqeedeh.com

book@aqeedeh.com

ایمیل:

سایت‌های مجموعه موحدین

www.aqeedeh.com

www.mowahedin.com

www.islamtxt.com

www.videofarsi.com

www.shabnam.cc

www.zekr.tv

www.sadaiislam.com

www.mowahed.com

contact@mowahedin.com

به نام خدا

همه جا، ظلم بود و ظلمت؛ همه جا، رنگ بود و نیرنگ و دنیای بیمارگونه‌ی آن روزگاران، در تبِ جانگداز جهل و نامردی، می‌سوخت؛ مردمان را زنجیری گران بر گردن بود. بت‌پرستی، یغماگری، خرافات، نادانی، جنگ‌های قومی و قبیله‌ای و... روح زمان را آزرده و جسم مکان را آلوده ساخته بود!...

و آنک، همه‌ی آنچه که بود خسته و درمانده، چشم به افق‌های پهناور و دور دوخته؛ با خشمی در سیما، زمزمه‌ای بر لب، و نیازی در دل، به انتظار نشسته بود، انتظار...

زمان همچنان چُست و چالاک و بادپا، می‌گریخت، تا سپیده دمانِ دوشنبه، دوازدهم ربیع‌الاول، سال ۵۷۰ میلادی - عام الفیل - فرا رسید. در این روز، سرچشمه‌های نور جوشیدند و روشنی، بر کهکشانِ بلند تاریخ، بوسه زد. پس آنگاه کودکی پای به گیتی نهاد که تا امروز و هر روز، از پسِ سال‌ها و قرن‌ها، نامش بر لب‌هاست و عشقش در دل‌ها!

آن که همواره جاذبه‌ی نیرومند اندیشه و عملش، انسان‌ها را سوی خویش می‌کشاند و آئینِ پاکش، ژرفای افکار را تسخیر می‌کند.

این کودک که دنیا با جنبش گاهواره‌اش، به جنبش و جهش آمد، کسی جز محمد ﷺ نبود. فرزند والای عبدالله و آمنه؛ پاک‌مردی و پاک زنی در دنیای جاهلیت تاریخ!

آری نوشته‌ای که در پیش روی دارید یادنامه‌ی آفتاب است و سخن از مردی دارد که دروازه‌های نور را به روی بشریت گشود. مردی که عطر رویش وجودش، باغستان گران‌قدر توحید را به سبزه و گل و میوه آراست. مردی که شکوه و جلالش، همینه‌ی همه‌ی تاریخ را در هم ریخت. مردی که آوازه‌ی جمالش، «زیبایی» را شرمگین ساخت.

از پیامبر ﷺ می‌گوییم؛ آشناری از نورانیت؛ معصومی که از آسمان بر زمین جریان یافت؛ رودی از آزادی که در بستر زمان و زمین سیلان کرد؛ یادگار بزرگ خداوند؛ فوّاره‌ی بلند معطر؛ سیّالی از مشک و عود و عنبر؛ هدف آفرینش؛ عصاره‌ی خلقت؛ گل سرخ معنا در گلزار هستی؛ روح سبز باران؛ اسوه‌ای برای همه‌ی نیکان؛ گرمای زندگی بخشِ تنِ زمان و مکان؛ زیباترین آوازه‌ی همه‌ی بلبلانِ گلزار ایمان؛ پیامبر ستوده‌ی پروردگار جهان: رسول خدا، محمد مصطفی ﷺ؛ که بر او هزاران درود باد.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فهرست مطالب

فهرست مطالب	أ
یادی از مؤلف به قلم مترجم	۱
استادان ترمذی:	۲
شاگردان ترمذی:	۳
آثار ترمذی:	۴
وفات ترمذی:	۵
روش ترجمه‌ی کتاب «الشمانل المحمدیة»:	۶
باب (۱) صفات و ویژگی‌های بدنی و جسمانی پیامبر گرامی اسلام ﷺ	۹
حدیث شماره ۱	۱۰
حدیث شماره ۲	۱۴
حدیث شماره ۳	۱۴
حدیث شماره ۴	۱۵
حدیث شماره ۵	۱۶
حدیث شماره ۶	۱۷
حدیث شماره ۷	۱۸
حدیث شماره ۸	۲۱
حدیث شماره ۹	۲۸
حدیث شماره ۱۰	۲۹
حدیث شماره ۱۱	۲۹
حدیث شماره ۱۲	۳۰
حدیث شماره ۱۳	۳۱
حدیث شماره ۱۴	۳۲

۳۳	حدیث شماره ۱۵
۳۵	باب (۲) مَهرِ نبوت
۳۶	حدیث شماره ۱۶
۳۷	حدیث شماره ۱۷
۳۸	حدیث شماره ۱۸
۴۰	حدیث شماره ۱۹
۴۲	حدیث شماره ۲۰
۴۳	حدیث شماره ۲۱
۴۵	حدیث شماره ۲۲
۴۶	حدیث شماره ۲۳
۵۱	باب (۳) موهای پیامبر ﷺ
۵۲	حدیث شماره ۲۴
۵۲	حدیث شماره ۲۵
۵۳	حدیث شماره ۲۶
۵۳	حدیث شماره ۲۷
۵۴	حدیث شماره ۲۸
۵۴	حدیث شماره ۲۹
۵۴	حدیث شماره ۳۰
۵۶	حدیث شماره ۳۱
۵۷	باب (۴) رسول خدا ﷺ و آراستن و شانه کردن موی
۵۸	حدیث شماره ۳۲
۵۹	حدیث شماره ۳۳
۶۱	حدیث شماره ۳۴
۶۲	حدیث شماره ۳۵
۶۳	حدیث شماره ۳۶

٦٥.....	باب (٥) سپیدی موهای رسول خدا ﷺ.....
٦٦.....	حدیث شماره ٣٧.....
٦٧.....	حدیث شماره ٣٨.....
٦٧.....	حدیث شماره ٣٩.....
٦٨.....	حدیث شماره ٤٠.....
٧٠.....	حدیث شماره ٤١.....
٧١.....	حدیث شماره ٤٢.....
٧٢.....	حدیث شماره ٤٣.....
٧٤.....	حدیث شماره ٤٤.....
٧٧.....	باب (٦) رسول خدا ﷺ و خضاب بستن موها.....
٧٨.....	حدیث شماره ٤٥.....
٨١.....	حدیث شماره ٤٦.....
٨١.....	حدیث شماره ٤٧.....
٨٢.....	حدیث شماره ٤٨.....
٨٥.....	باب (٧) رسول خدا ﷺ و سرمه کشیدن چشمان.....
٨٦.....	حدیث شماره ٤٩.....
٨٧.....	حدیث شماره ٥٠.....
٨٨.....	حدیث شماره ٥١.....
٨٩.....	حدیث شماره ٥٢.....
٨٩.....	حدیث شماره ٥٣.....
٩١.....	باب (٨) لباس رسول خدا ﷺ.....
٩٢.....	حدیث شماره ٥٤.....
٩٢.....	حدیث شماره ٥٥.....
٩٢.....	حدیث شماره ٥٦.....
٩٤.....	حدیث شماره ٥٧.....
٩٤.....	حدیث شماره ٥٨.....
٩٧.....	حدیث شماره ٥٩.....

۱۰۱.....	حدیث شماره ۶۰.....
۱۰۲.....	حدیث شماره ۶۱.....
۱۰۳.....	حدیث شماره ۶۲.....
۱۰۴.....	حدیث شماره ۶۳.....
۱۰۶.....	حدیث شماره ۶۴.....
۱۰۶.....	حدیث شماره ۶۵.....
۱۰۷.....	حدیث شماره ۶۶.....
۱۱۱.....	حدیث شماره ۶۷.....
۱۱۱.....	حدیث شماره ۶۸.....
۱۱۲.....	حدیث شماره ۶۹.....
۱۱۳.....	حدیث شماره ۷۰.....
۱۱۵.....	باب (۹) چگونگی زندگی رسول خدا ﷺ.....
۱۱۶.....	حدیث شماره ۷۱.....
۱۱۸.....	حدیث شماره ۷۲.....
۱۲۱.....	باب (۱۰) موزه‌ی پیامبر ﷺ.....
۱۲۲.....	حدیث شماره ۷۳.....
۱۲۴.....	حدیث شماره ۷۴.....
۱۲۷.....	باب (۱۱) کفش و پای افزار پیامبر ﷺ.....
۱۲۸.....	حدیث شماره ۷۵.....
۱۲۹.....	حدیث شماره ۷۶.....
۱۲۹.....	حدیث شماره ۷۷.....
۱۳۰.....	حدیث شماره ۷۸.....
۱۳۱.....	حدیث شماره ۷۹.....
۱۳۱.....	حدیث شماره ۸۰.....
۱۳۲.....	حدیث شماره ۸۱.....
۱۳۳.....	حدیث شماره ۸۲.....
۱۳۴.....	حدیث شماره ۸۳.....

۱۳۴	حدیث شماره ۸۴
۱۳۶	حدیث شماره ۸۵
۱۳۷	حدیث شماره ۸۶

باب (۱۲) انگشتر پیامبر ﷺ

۱۳۹	حدیث شماره ۸۷
۱۴۰	حدیث شماره ۸۸
۱۴۱	حدیث شماره ۸۹
۱۴۲	حدیث شماره ۹۰
۱۴۴	حدیث شماره ۹۱
۱۴۴	حدیث شماره ۹۲
۱۴۵	حدیث شماره ۹۳
۱۴۶	حدیث شماره ۹۴

باب (۱۳) پیامبر ﷺ همواره انگشتر را در دست راست خویش می‌کردند

۱۴۷	حدیث شماره ۹۵
۱۴۸	حدیث شماره ۹۶
۱۴۸	حدیث شماره ۹۷
۱۴۹	حدیث شماره ۹۸
۱۴۹	حدیث شماره ۹۹
۱۴۹	حدیث شماره ۱۰۰
۱۵۱	حدیث شماره ۱۰۱
۱۵۲	حدیث شماره ۱۰۲
۱۵۳	حدیث شماره ۱۰۳
۱۵۳	حدیث شماره ۱۰۴

باب (۱۴) صفات و ویژگی‌های شمشیر و اسلحه‌ی پیامبر ﷺ

۱۵۷	حدیث شماره ۱۰۵
۱۵۸	حدیث شماره ۱۰۶
۱۵۹	حدیث شماره ۱۰۷

۱۶۰	حدیث شماره ۱۰۸
۱۶۱	حدیث شماره ۱۰۹
۱۶۳	باب (۱۵) صفات و ویژگی‌های زره پیامبر ﷺ
۱۶۴	حدیث شماره ۱۱۰
۱۶۹	حدیث شماره ۱۱۱
۱۷۱	باب (۱۶) صفات و ویژگی‌های کلاه خود رسول خدا ﷺ
۱۷۲	حدیث شماره ۱۱۲
۱۷۴	حدیث شماره ۱۱۳
۱۷۷	باب (۱۷) صفات و ویژگی‌های عمامه‌ی پیامبر ﷺ
۱۷۸	حدیث شماره ۱۱۴
۱۷۹	حدیث شماره ۱۱۵
۱۷۹	حدیث شماره ۱۱۶
۱۸۰	حدیث شماره ۱۱۷
۱۸۱	حدیث شماره ۱۱۸
۱۸۳	باب (۱۸) صفات و ویژگی‌های ازار رسول خدا ﷺ
۱۸۴	حدیث شماره ۱۱۹
۱۸۴	حدیث شماره ۱۲۰
۱۸۷	حدیث شماره ۱۲۱
۱۸۸	حدیث شماره ۱۲۲
۱۸۹	باب (۱۹) چگونگی راه رفتن رسول خدا ﷺ
۱۹۰	حدیث شماره ۱۲۳
۱۹۱	حدیث شماره ۱۲۴
۱۹۲	حدیث شماره ۱۲۵
۱۹۳	باب (۲۰) دستار بستن رسول خدا ﷺ [القناع]
۱۹۴	حدیث شماره ۱۲۶

باب (۲۱) چگونگی نشستن رسول خدا ﷺ.....	۱۹۵
حدیث شماره ۱۲۷.....	۱۹۶
حدیث شماره ۱۲۸.....	۱۹۷
حدیث شماره ۱۲۹.....	۱۹۹
باب (۲۲) تکیه دادن پیامبر ﷺ به وساده و پشتی.....	۲۰۱
حدیث شماره ۱۳۰.....	۲۰۲
حدیث شماره ۱۳۱.....	۲۰۲
حدیث شماره ۱۳۲.....	۲۰۷
حدیث شماره ۱۳۳.....	۲۰۸
حدیث شماره 134.....	۲۰۹
باب (۲۳) تکیه دادن پیامبر اکرم ﷺ به اشخاص و افراد.....	۲۱۱
حدیث شماره ۱۳۵.....	۲۱۲
حدیث شماره ۱۳۶.....	۲۱۲
باب (۲۴) چگونگی غذا خوردن رسول خدا ﷺ.....	۲۱۵
حدیث شماره ۱۳۷.....	۲۱۶
حدیث شماره ۱۳۸.....	۲۱۷
حدیث شماره ۱۳۹.....	۲۱۷
حدیث شماره ۱۴۰.....	۲۱۸
حدیث شماره ۱۴۱.....	۲۱۸
حدیث شماره ۱۴۲.....	۲۱۸
باب (۲۵) صفات و ویژگی‌های نان رسول خدا ﷺ.....	۲۲۱
حدیث شماره ۱۴۳.....	۲۲۲
حدیث شماره ۱۴۴.....	۲۲۳
حدیث شماره ۱۴۵.....	۲۲۳
حدیث شماره ۱۴۶.....	۲۲۴
حدیث شماره ۱۴۷.....	۲۲۶
حدیث شماره ۱۴۸.....	۲۲۸

۲۲۹.....	حدیث شماره ۱۴۹.....
۲۳۰.....	حدیث شماره ۱۵۰.....
۲۳۱.....	باب (۲۶) صفات و ویژگی های «نان خورش» پیامبر ﷺ.....
۲۳۲.....	حدیث شماره ۱۵۱.....
۲۳۳.....	حدیث شماره ۱۵۲.....
۲۳۴.....	حدیث شماره ۱۵۳.....
۲۳۴.....	حدیث شماره ۱۵۴.....
۲۳۶.....	حدیث شماره ۱۵۵.....
۲۳۷.....	حدیث شماره ۱۵۶.....
۲۳۸.....	حدیث شماره ۱۵۷.....
۲۳۹.....	حدیث شماره ۱۵۸.....
۲۴۰.....	حدیث شماره ۱۵۹.....
۲۴۱.....	حدیث شماره ۱۶۰.....
۲۴۲.....	حدیث شماره ۱۶۱.....
۲۴۴.....	حدیث شماره ۱۶۲.....
۲۴۵.....	حدیث شماره ۱۶۳.....
۲۴۷.....	حدیث شماره ۱۶۴.....
۲۴۸.....	حدیث شماره ۱۶۵.....
۲۴۸.....	حدیث شماره ۱۶۶.....
۲۵۰.....	حدیث شماره ۱۶۷.....
۲۵۱.....	حدیث شماره ۱۶۸.....
۲۵۲.....	حدیث شماره ۱۶۹.....
۲۵۴.....	حدیث شماره ۱۷۰.....
۲۵۶.....	حدیث شماره ۱۷۱.....
۲۵۶.....	حدیث شماره ۱۷۲.....
۲۵۷.....	حدیث شماره ۱۷۳.....
۲۵۸.....	حدیث شماره ۱۷۴.....
۲۵۸.....	حدیث شماره ۱۷۵.....

۲۶۱	حدیث شماره ۱۷۶
۲۶۲	حدیث شماره ۱۷۷
۲۶۴	حدیث شماره ۱۷۸
۲۶۶	حدیث شماره ۱۷۹
۲۶۸	حدیث شماره ۱۸۰
۲۶۹	حدیث شماره ۱۸۱
۲۷۱	حدیث شماره ۱۸۲
۲۷۲	حدیث شماره ۱۸۳
۲۷۳	حدیث شماره ۱۸۴

باب (۲۷) چگونگی وضو یا دست شستن پیامبر ﷺ به هنگام خوردن غذا..... ۲۷۵

۲۷۶	حدیث شماره ۱۸۵
۲۷۷	حدیث شماره ۱۸۶
۲۷۸	حدیث شماره ۱۸۷

باب (۲۸) دعاهایی که پیامبر ﷺ پیش از خوردن غذا و پس از آن می‌خواندند..... ۲۸۱

۲۸۲	حدیث شماره ۱۸۸
۲۸۶	حدیث شماره ۱۸۹
۲۸۷	حدیث شماره ۱۹۰
۲۸۸	حدیث شماره ۱۹۱
۲۹۰	حدیث شماره ۱۹۲
۲۹۰	حدیث شماره ۱۹۳
۲۹۱	حدیث شماره ۱۹۴

باب (۲۹) کاسه و قَدَح پیامبر ﷺ..... ۲۹۳

۲۹۴	حدیث شماره ۱۹۵
۲۹۵	حدیث شماره ۱۹۶

باب (۳۰) صفات و ویژگی‌های میوه‌ای که رسول خدا ﷺ آن را تناول می‌فرمودند

۲۹۷	
۲۹۸	حدیث شماره ۱۹۷

۲۹۸.....	حدیث شماره ۱۹۸.....
۲۹۹.....	حدیث شماره ۱۹۹.....
۲۹۹.....	حدیث شماره ۲۰۰.....
۳۰۰.....	حدیث شماره ۲۰۱.....
۳۰۲.....	حدیث شماره ۲۰۲.....
۳۰۴.....	حدیث شماره ۲۰۳.....
۳۰۷.....	باب (۳۱) صفات و ویژگی‌های آشامیدنی رسول خدا ﷺ.....
۳۰۸.....	حدیث شماره ۲۰۴.....
۳۰۸.....	حدیث شماره ۲۰۵.....
۳۱۳.....	باب (۳۲) کیفیت و نحوه‌ی آشامیدن رسول خدا ﷺ.....
۳۱۴.....	حدیث شماره ۲۰۶.....
۳۱۶.....	حدیث شماره ۲۰۷.....
۳۱۶.....	حدیث شماره ۲۰۸.....
۳۱۷.....	حدیث شماره ۲۰۹.....
۳۱۹.....	حدیث شماره ۲۱۰.....
۳۱۹.....	حدیث شماره ۲۱۱.....
۳۲۰.....	حدیث شماره ۲۱۲.....
۳۲۱.....	حدیث شماره ۲۱۳.....
۳۲۱.....	حدیث شماره ۲۱۴.....
۳۲۲.....	حدیث شماره ۲۱۵.....
۳۲۳.....	باب (۳۳) رسول خدا ﷺ و استعمال عطر و مواد خوشبو.....
۳۲۴.....	حدیث شماره ۲۱۶.....
۳۲۴.....	حدیث شماره ۲۱۷.....
۳۲۵.....	حدیث شماره ۲۱۸.....
۳۲۵.....	حدیث شماره ۲۱۹.....
۳۲۶.....	حدیث شماره ۲۲۰.....
۳۲۶.....	حدیث شماره ۲۲۱.....

۳۲۸	حدیث شماره ۲۲۲ .....
۳۳۱	باب (۳۴) نحوه‌ی گفتار پیامبر گرامی اسلام ﷺ .....
۳۳۲	حدیث شماره ۲۲۳ .....
۳۳۳	حدیث شماره ۲۲۴ .....
۳۳۳	حدیث شماره ۲۲۵ .....
۳۳۹	باب (۳۵) خندیدن رسول خدا ﷺ .....
۳۴۰	حدیث شماره ۲۲۶ .....
۳۴۱	حدیث شماره ۲۲۷ .....
۳۴۱	حدیث شماره ۲۲۸ .....
۳۴۲	حدیث شماره ۲۲۹ .....
۳۴۳	حدیث شماره ۲۳۰ .....
۳۴۴	حدیث شماره ۲۳۱ .....
۳۴۴	حدیث شماره ۲۳۲ .....
۳۴۶	حدیث شماره ۲۳۳ .....
۳۵۰	حدیث شماره ۲۳۴ .....

یادی از مؤلف به قلم مترجم

«ترمذی»: امام، حافظ، محمد بن عیسی بن سوره الترمذی (۲۰۰ یا ۲۰۹ - ۲۷۹ هـ.ق)؛ وی یکی از عالمانِ اعلام، و حَقَّاطِ حدیث و فقیهانِ برجسته است.

در مورد محل تولد وی اختلاف نظر است: برخی محل تولد او را «ترمذ» و بعضی دیگر «بوغ» نوشته‌اند. و «بوغ» نام دهکده‌ای به فاصله‌ی شش فرسنگی «ترمذ» است. و «ترمذ» نیز نام شهری در ماوراء النهر قدیم است که برکرانه‌ی رود «جیحون» قرار دارد و امروز جزو جمهوری تاجیکستان است.

و درباره‌ی نحوه‌ی ضبط حرکات و تلفظ حروف «ترمذ»، چندین قول از علماء و صاحب نظران اسلامی، نقل شده است که عبارتند از:

۱- به ضمّ حرف اول و سوّم؛ یعنی: «تُرْمُذ».

۲- به فتح حرف اول و کسر حرف سوم؛ یعنی: «تَرْمُذ».

۳- به فتح حرف اول و سوم؛ یعنی: «تَرْمَذ».

۴- به کسر حرف اول و سوم؛ یعنی: «تِرْمَذ».

و از میان اقوال چهارگانه‌ی فوق، قول چهارم بیشتر مشهور و معروف است. عصر امام ترمذی، به عصر نهضت علمی در علوم حدیث شهرت دارد؛ نهضتی که خود نیز در بالندگی و احیاء و شکوفایی آن نقش به سزا ایفا کرد. سلسله جنبان این نهضت، «محمد بن ادريس شافعی» (۱۵۰ - ۲۰۴ هـ. ق) بود؛ و او بود که راه را برای عالمانِ بزرگی چون بخاری و مسلم و در پی آن‌ها ابوداود، ترمذی، نسایی و ابن ماجه گشود. و نیز او بود که به عموم مردم به ویژه اهل عراق و مصر، حدیث آموخت و به خواصّ، احتجاج جستن به سنّت و معنای عمل به سنّت، همراه با قرآن را یاد داد.

ترمذی از حافظه‌ای بسیار قوی و شگفت‌انگیزی بهره‌مند بود. او به بسیاری از مراکز علمی روزگار خویش سفر کرده و از محضر مشایخ بزرگ خراسان، عراق و حجاز بهره برده است.

استادان ترمذی:

می‌توان چنین گفت که ترمذی در روزگار خویش از استادان و مشایخ بسیاری، حدیث آموخت و روایت کرد که از مهم‌ترین شیوخ وی می‌توان «محمد بن اسماعیل بخاری»؛ «مسلم بن حجاج نیشابوری» و «اسماعیل بن موسی سدی» را نام برد که میزان بهره‌اش از بخاری بسی بسیار از دیگران بوده است؛ زیرا شاگرد وی بوده و علم حدیث را در نزد او آموخته و در آن به درایت رسیده است.

ترمذی به سایر بلاد هم مسافرت کرد و از عالمانِ دیار مختلف (خراسان، عراق و حجاز) بهره برد. از این رو می‌توان مهم‌ترین و شاخص‌ترین استادان او را چنین بیان کرد:

- ۱- ابو عبدالله، محمد بن اسماعیل بخاری (۱۹۴ - ۲۵۶ ه. ق.)
- ۲- ابوالحسین، مسلم بن حجاج قشیری (۲۰۴ - ۲۶۱ ه. ق.)
- ۳- ابوداود، سلیمان بن اشعث سجستانی (۲۰۲ - ۲۷۵ ه. ق.)
- ۴- محمد بن بشار بُنْدَار (۱۶۷ - ۲۵۲ ه. ق.)
- ۵- محمد بن مثنی ابوموسی (۱۶۷ - ۲۵۲ ه. ق.)
- ۶- زیاد بن یحیی حسانی (متوفی ۲۵۴ ه. ق.)
- ۷- عباس بن عبدالعظیم عنبری (متوفی ۲۴۶ ه. ق.)
- ۸- ابوسعید أشج عبدالله بن سعید کندی (متوفی ۲۵۷ ه. ق.)
- ۹- ابوحفص، عمرو بن علی الفلاس (۱۶۰ - ۲۴۹ ه. ق.)
- ۱۰- یعقوب بن ابراهیم دورقی (۱۶۶ - ۲۵۲ ه. ق.)
- ۱۱- محمد بن معمر قیسی بحرانی (متوفی ۲۵۶ ه. ق.)
- ۱۲- نصر بن علی جهضمی (متوفی ۲۵۰ ه. ق.)
- ۱۳- عبدالله بن معاویه الجمحی (متوفی ۲۴۳ ه. ق.)
- ۱۴- علی بن حجر مروزی (متوفی ۲۴۴ ه. ق.)
- ۱۵- سوید بن نصر بن سوید مروزی (متوفی ۲۴۰ ه. ق.)
- ۱۶- قتیبة بن سعید ثقفی (۱۵۰ - ۲۴۰ ه. ق.)
- ۱۷- ابو مصعب، احمد بن ابی بکر زهری مدنی. (۱۵۰ - ۲۴۲ ه. ق.)
- ۱۸- محمد بن عبدالملک، ابوالشوارب (متوفی ۲۴۴ ه. ق.)
- ۱۹- ابراهیم بن عبدالله بن حاتم هروی (۱۷۸ - ۲۴۴ ه. ق.)

۲۰- اسماعیل بن موسی فزاری سُدی (متوفی ۲۴۵ ه.ق)

شاگردان ترمذی:

و کسانی که از ترمذی حدیث روایت کرده‌اند و در محضر او زانوی تلمذ زده‌اند نیز بسیارند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

- ۱- ابوبکر، احمد بن اسماعیل بن عامر سمرقندی.
- ۲- ابوحامد، احمد بن عبدالله بن داود مروزی.
- ۳- احمد بن علی مقری.
- ۴- احمد بن یوسف نسفی.
- ۵- ابوالحارث اسدبن حمدویه نسفی.
- ۶- حسین بن یوسف فربری.
- ۷- حمادبن شاکر وراق.
- ۸- داود بن نصر بن سهیل بزدوی.
- ۹- ربیع بن حیان الباهلی.
- ۱۰- عبدالله بن نصر بن سهیل بزدوی.
- ۱۱- عبد بن محمد بن محمد نسفی، معروف به «الامین».
- ۱۲- ابوالحسن علی بن عمر بن تقی بن کلثوم سمرقندی واذری.
- ۱۳- فضل بن عمّار صرام.
- ۱۴- ابوالعباس، محمد بن احمد بن محبوب محبوبی مروزی.
- ۱۵- ابوجعفر محمد بن احمد نسفی.
- ۱۶- ابوجعفر محمد بن سفیان بن نصر نسفی، معروف به «الامین».
- ۱۷- ابوعلی، محمد بن محمد بن یحیی قرّاب هروی.
- ۱۸- ابوالفضل محمد بن محمود بن عنبر نسفی.
- ۱۹- محمد بن مکی بن نوح نسفی.
- ۲۰- محمد بن منذر بن سعید هروی.
- ۲۱- محمود بن عنبر نسفی.
- ۲۲- ابوالفضل، مسیح بن ابی موسی کاجری.
- ۲۳- ابومطیع، مکحول بن فضل نسفی.

۲۴- مکی بن نوح نسفی مقریء.

۲۵- نصر بن محمد بن سبرة الشیرکثی.

۲۶- هیثم بن کلیب شاشی.

...و

آثار ترمذی:

بدون اختلاف، ترمذی در روزگار خویش پیشوا و یکی از امامانی بود که در علم حدیث بدو اقتدا می‌کردند؛ و بدون تردید وی یکی از طلایه داران عرصه‌ی روایت و درایت و یکی از پیشقراولان عرصه‌ی علم و فقاہت و یکی از پیشگامانِ پیشتازِ عرصه‌ی اخلاص و عمل، و یکی از پیش‌آهنگان عرصه‌ی صداقت و راستی و یکی از سرآمدانِ عرصه‌ی تألیف و نگارش بود.

حاکم نیشابوری درباره‌ی ترمذی می‌گوید: «محمد بن اسماعیل بخاری درگذشت و در خراسان از لحاظ علم و حفظ و زهد، کسی همچون ابوعیسی، محمد بن عیسی ترمذی برجای نماند.»

و از وی کتاب‌های زیادی نیز به یادگار مانده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱- «الجامع الصحیح» یا «جامع ترمذی»: یکی از منابع اساسی سنت نبوی و مراجع مهم فقه اسلامی، در میان علماء و صاحب نظران اسلامی است؛ و از مشهورترین کتاب‌های وی محسوب می‌شود.

خود در مورد سنن ترمذی گفته است: «در این کتاب جز احادیثی را که بعضی از فقیهان به آن عمل کرده‌اند نیاورده‌ام.»

و عبدالله بن محمد انصاری در مورد جامع ترمذی می‌گوید:

«کتاب ترمذی در نزد من بهتر و روشنگرتر از کتاب‌های بخاری و مسلم است.» به او گفته شد، به چه دلیلی این سخن را می‌گویی؟ گفت: «چون کسی می‌تواند از کتاب آنان بهره برد که در علم حدیث، شناختی کافی داشته باشد؛ اما ترمذی در کتاب خویش به شرح و بیان احادیث پرداخته است، پس فقیهان، محدثان، و دیگر عالمان، توانا خواهند بود که از آن استفاده کنند.» ترمذی می‌گوید: «پس از آن که کتابم را فراهم دیدم، آن را بر عالمان حجاز، عراق و خراسان عرضه داشتم و آن‌ها آن را پسندیدند.»

و تعداد احادیث سنن ترمذی، بالغ بر پنج هزار حدیث است که به نسبت کتاب‌های دیگر حدیثی (همچون بخاری و مسلم) احادیث تکراری در آن کم‌تر دیده می‌شود.

۲- «الشمائل المحمّدية»: این کتاب به «شمائل النبی»، «الشمائل النبویة» و «الخصائل المحمّدية» نیز اشتهار دارد و بیشتر به «شمائل ترمذی» معروف است؛ و از همین کتاب تاکنون بیش از بیست شرح و تلخیص صورت گرفته است که مشهورترین شارحان آن: «علی بن سلطان محمد قاری» (متوفی ۱۰۱۴ ه. ق.) و «محمد عبدالرؤف مناوی» (متوفی ۱۰۳۱ یا ۱۰۲۹ ه. ق.) را می‌توان نام برد. و کتاب روایی «الشمائل المحمّدية» در جامعه‌ی اسلامی - به ویژه حوزه‌های علمیه و مدارس دینی - جایگاه ویژه‌ای دارد؛ به همین دلیل در دوره‌های مختلف، علماء و دانشوران به شرح و توضیح و تلخیص آن اقدام نموده‌اند.

۳- «العلل فی الحدیث».

۴- «التاریخ».

۵- «الزهد».

۶- «الاسماء و الکُنّی».

۷- «رسالة فی الخلاف و الجدل».

وفات ترمذی:

گویند ترمذی در اواخر عمر خویش نابینا گشت؛ و برخی معتقدند که وی از آغاز نابینا بوده است؛ ولی این قول صحیح نیست؛ چرا که ترمذی به سبب تحقیق و مطالعه‌ی زیاد و شدت گریستن به سبب زهد و پارسایی، چند سال آخر عمر خود را نابینا بوده است.

و در مورد تاریخ وفات ترمذی در میان علماء و صاحب نظران اسلامی اختلاف نظر وجود دارد: برخی سال وفات او را ۲۰۵ و برخی ۲۰۷ و ۲۰۹ هجری قمری دانسته‌اند

که بیشتر عالمان را نظر بر این است که سال ۲۰۹ هـ. ق درست تر است.^۱

روش ترجمه‌ی کتاب «الشمائل المحمدیة»:

روش و شیوه‌ی کار یا برنامه‌ی ترجمه و نگارش‌ی‌ام در ترجمه و شرح کتاب «الشمائل المحمدیة» مبتنی بر شیوه‌ی آتی است:

۱- سلسله‌ی اسناد حدیث، در متن عربی آن حذف نشده و به طور کامل نقل شده است؛ ولی در ترجمه، سلسله‌ی اسناد حذف گردیده و فقط به نقل راوی اصلی که معمولاً از اصحاب رسول خدا ﷺ است، بسنده شده است. و این کار بدان جهت بود که نقل سلسله‌ی اسناد در ترجمه، به شدت از شیرینی و استواری ترجمه می‌کاهد، به ویژه که گاه سلسله‌ی اسناد حدیث چند سطر، و موضوع روایت فقط چند کلمه است. از این رو تصمیم گرفتم تا سلسله‌ی اسناد متن عربی حدیث را به صورت کامل ذکر کنم، و در ترجمه از بیان سلسله‌ی اسناد صرف نظر نمایم و فقط به نقل یک راوی بسنده کنم تا ترجمه از شیرینی و جزالت سخن برخوردار باشد.

۲- سعی شده است تا در ترجمه و شرح این کتاب از روش ترجمه‌ی آزاد استفاده شود؛ بدین معنی که با رعایت کامل متن حدیث، مفاهیم در قالب الفاظی بسیار ساده و قابل فهم برای همگان و به زبان روز و به صورت گویا و دلنشین بیان گردد.

۳- در ترجمه و نگارش این اثر، با احساس مسئولیت خطیر دینی، اخلاقی و علمی و با استفاده از کتاب‌های معتبر حدیثی، بهترین ترجمه و معنی را انتخاب و گزینش نموده‌ام.

۱- خوانندگان عزیز برای کسب اطلاعات بیشتر درباره‌ی بیوگرافی ترمذی می‌توانند به «تذکره الحفظ ۲/ ۶۳۳»؛ «طبقات الحفظ ص ۲۷۸»؛ «تهذیب التهذیب ۹/ ۳۷۸»؛ «میزان الاعتدال ۳/ ۶۷۸»؛ «شذرات الذهب ۲/ ۱۷۴»؛ «وفیات الاعیان ۱/ ۴۵۷»؛ «العبر ۲/ ۶۳۳»؛ «نکت الهمیان ص ۲۶۴»؛ «النجوم الزاهرة ۳/ ۸۸»؛ «الاعلام زرکلی ۸/ ۲۷۴، ۷/ ۲۱۳»؛ «معجم المؤلفین، عمر رضا کحالة ۱۴/ ۱۰۰، ۱۱/ ۱۰۵»؛ «مقدمه‌ی احمد محمد شاکر بر الجامع الترمذی ۱/ ۹۰» و «کشف الظنون ۱/ ۲۱۵» مراجعه فرمایند.

۴- تفسیر، تشریح و تبیین مفاهیم و موضوعات احادیث.

۵- تفسیر و تبیین لغات و واژه‌ها، و ترجمه و شرح مفردات و مفاد احادیث.

در پایان، مترجم با ارج نهادن به انتقاد و پیشنهاد پژوهشگران و صاحب نظران در جهت هر چه زیباتر و پُربارتر شدن این اثر گرانسنگ، تقاضا دارد، دیدگاه، پیشنهاد و انتقاد خود را به مترجم گوشزد کنند تا در چاپ‌های آینده - ان‌شاءالله - از آن‌ها بهره‌ور گردیم؛ چرا که مترجم تلاش خود را پیراسته از اشکال نمی‌شمرد و آغوش خود را برای هر نقد خیرخواهانه و هر راهنمایی دلسوزانه و هر پیشنهاد سازنده و هر دیدگاه مفید و ارزنده می‌گشاید.

و امید آن دارم که ترجمه و شرح این اثر، برای خوانندگان فارسی زبان سودمند افتد و افق‌های تازه‌ای دربارهی دینداری و عشق به سُنّت فرا رویشان بگشاید.

«گرقبول افتد زهی عزّ و شرف».

فیض محمد بلوچ

۱۳۸۸/۱۱/۸ خورشیدی

کتابخانه‌ی حوزه‌ی علمیه‌ی صدیقیه - تربت جام.

باب (۱)

صفات و ویژگی‌های بدنی و جسمانی

پیامبر گرامی اسلام ﷺ

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

ستایش و سپاس خدای را سزااست؛ و درود و سلام بر بندگانی که خداوند ﷺ آن‌ها را (برای دانش و نبوت و هدایت و رسالت خویش) برگزید و انتخاب کرد. شیخ حافظ، «ابوعیسی، محمد بن عیسی بن سوره ترمذی» گوید:

حدیث شماره ۱

(۱) أَخْبَرَنَا أَبُو رَجَاءٍ قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ رِبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ، وَلَا بِالْقَصِيرِ، وَلَا بِالْأَبْيَضِ الْأَمْهَقِ، وَلَا بِالْأَدَمِ، وَلَا بِالْجُعْدِ الْقَطِطِ، وَلَا بِالْسَّبِطِ، بَعَثَهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسِ أَرْبَعِينَ سَنَةً، فَأَقَامَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ، وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ، وَتَوَفَّاهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسِ سِتِّينَ سَنَةً، وَلَيْسَ فِي رَأْسِهِ وَخَيْتِهِ عَشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ.

۱ - (۱)... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله نه زیاده از حد بلند بالا بودند و نه بیش از اندازه کوتاه قد؛ (بلکه میانه بالا بودند و خوش اندام؛ و خوش سیما و نمکین بودند)؛ آن حضرت صلی الله علیه و آله نه سفید بی نمک بودند و نه به شدت گندمگون و سیاه چرده؛ موهایشان نه چندان درهم فشرده و فر خورده بود و نه چندان آویخته و فروهشته (و صاف بدون چین و شکن)؛ خداوند متعال، ایشان را در چهل سالگی به پیامبری و هدایت و ارشاد مردمان برانگیخت، پس ده سال در مکه‌ی مکرمه و ده سال در مدینه‌ی منوره اقامت گزیدند و مستقر شدند و خداوند صلی الله علیه و آله ایشان را در شصتمین بهار از عمرشان میراند، در حالی که (وقتی از دنیا رفتند و چهره در نقاب خاک کشیدند) شمار موهای سفید سر و ریش آن حضرت صلی الله علیه و آله به بیست تار موی نمی‌رسید.

«حافظ»: در اصطلاح علماء و صاحب نظران حدیثی، «حافظ» به کسی گفته می‌شود که یکصد هزار حدیث را از حیث متن و سند و جرح و تعدیل راویان آن‌ها، و تاریخ وفات، تولد و ... آن‌ها بررسی کند و احادیث صحیح را روایت نماید.

«الطویل»: دراز، بلند، بلند قد. «البائن»: فاصله، مسافت، دوری، بُعد. «الطویل البائن»: یعنی پیامبر ﷺ زیاده از حد، بلند بالا و کشیده قامت نبودند تا اندامشان را بزرگی برون از اندازه، معیوب و نامتناسب سازد و قد و بالای ایشان را از دل‌انگیزی اندازد.

«القصر»: کوتاه قد. یعنی کوچکی قامت نیز، اندام پیامبر ﷺ را نامتناسب نساخته بود، و اندام ایشان را از چشم نوازی نیانداخته بود.

«أمهق»: سفید بسیار سفیدی که تابندگی نداشته باشد. مرد بسیار سفید که به سرخی آمیخته نباشد.

«الأدم»: سیه چردگی و گندمگونی زیاد. رنگ تیره نزدیک به سیاهی. یعنی پیامبر سیاه چرده و به شدت گندمگون نبودند.

«الجدع»: موی پیچان و مُجَعَد. موی فر دار و بسیار موج دار.

«الْقَطَط»: مردی که موهایش کوتاه و پیچیده و مُجَعَد باشد.

«السَّبَط»: موی آویخته و فروهشته. موی صاف و بدون چین و شکن.

«بعثه الله تعالى على رأس أربعين سنة»: با بررسی قرائن و شواهد و دلایل و براهین مختلف، می‌توانیم سالروز بعثت پیامبر گرامی اسلام را شامگاهان دوشنبه، بیست و یکم رمضان، مطابق با دهم اگوست سال ۶۱۰ میلادی، شب هنگام، معین سازیم که در آن اوان، ایشان دقیقاً چهل سال قمری و شش ماه و دوازده روز از عمر شریفشان می‌گذشته است که با ۳۹ سال شمسی و ۲ ماه و ۲۰ روز برابر خواهد بود.

خاطر نشان می‌شود که سیره نویسان در ارتباط با تعیین نخستین ماه گرامیداشت حضرت محمد ﷺ به نبوت از سوی خداوند و فرو فرستادن وحی بر آن حضرت ﷺ اختلاف فراوان دارند.

عده‌ی زیادی از سیره نویسان بر آن شده‌اند که ماه ربیع الاول بوده است. گروه دیگری از آنان برآنند که ماه رمضان بوده است. برخی نیز گفته‌اند: ماه رجب بوده است. و قول صحیح‌تر و راجح‌تر این است که ماه مبارک رمضان بوده باشد. به دلیل این آیه‌ی شریفه که می‌فرماید:

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾ [البقرة: ۱۸۵]

و این آیه‌ی شریفه‌ی دیگر که می‌فرماید:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ [القدر: ۱]

که در نتیجه شب قدر در ماه رمضان قرار می‌گیرد. و شب قدر همان شبی است که در آیه‌ی ۳ سوره‌ی دخان خداوند درباره‌ی آن می‌فرماید:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُّبْرَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ﴾ [الدخان: ۳]

و نیز به دلیل آن که اقامت آن حضرت ﷺ در غار حراء، در ماه رمضان بوده و واقعه‌ی نزول جبرئیل بر ایشان نیز در همین ماه بوده است، چنان‌که همگان می‌دانند. قائلان به آغاز نزول وحی در ماه مبارک رمضان نیز در باب تعیین دقیق این روز با یکدیگر اختلاف دارند، و روایات در این زمینه مختلف است. برخی گفته‌اند: روز هفتم؛ برخی گفته‌اند: هفدهم؛ و بعضی دیگر نیز گفته‌اند: هجدهم. ابن اسحاق و برخی دیگر از سیره نویسان برآنند که این روز، روز هفدهم بوده است. اما برخی این قول را ترجیح داده‌اند که روز بیست و یکم بوده باشد؛ به این دلیل که تمامی سیره نویسان یا اکثر آنان بر این موضوع متفق‌اند که بعثت رسول خدا ﷺ در روز دوشنبه اتفاق افتاده است؛ چنان‌که آن حضرت ﷺ خود فرموده‌اند: «فیه وُلِدْتُ و فیه أُنزِلَ عَلَيَّ؛ و به روایت دیگر: «ذَٰكَ يَوْمٌ وُلِدْتُ فِیهِ وَ يَوْمٌ بُعِثْتُ أَوْ أُنزِلَ عَلَيَّ فِیهِ». {صحيح مسلم، ج ۱ ص ۳۶۸، مسند احمد ج ۵ ص ۲۹۹ - ۲۹۷، بیهقی ج ۴ ص ۳۰۰ - ۲۸۶، حاکم نیشابوری ج ۲ ص ۶۲}

روز دوشنبه در ماه رمضان نیز در آن سال مطابق بوده است با روز هفتم؛ روز چهاردهم؛ روز بیست و یکم و روز بیست و هشتم. از سوی دیگر بنا به دلالت احادیث صحیح، شب قدر جز با یکی از شب‌های فرد در دهه‌ی آخر رمضان منطبق نمی‌گردد و شب قدر در محدوده‌ی این شب‌ها جا به جا می‌شود.

اگر این آیه‌ی شریفه را که می‌فرماید: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ [القدر: ۱] با روایت ابوقتاده که می‌گوید: «بعثت آن حضرت ﷺ در روز دوشنبه بوده است»، کنار هم بگذاریم؛ همچنین با مراجعه به تقویم تطبیقی که موارد مطابقت روز دوشنبه را به ایام رمضان در آن سال تعیین می‌کند، برای ما یقینی شده است که بعثت حضرت رسول اکرم ﷺ، شب هنگام، شامگاه روز ۲۱ رمضان بوده است. والله اعلم.

«افاقم بمكة عشر سنين»: این روایت درباره‌ی مدت اقامت پیامبر گرامی اسلام ﷺ در مکه‌ی مکرمه، چندان مورد اتفاق راویان و محدثان نیست؛ چرا که در روایاتی دیگر

بر خلاف این نیز نقل شده است. به عنوان مثال: ابوجمره از ابن عباس رضی‌الله‌عنهما نقل می‌کند که وی گفت: «پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم سیزده سال در مکه پس از بعثت اقامت فرمودند».

و بخاری از ابن عباس رضی‌الله‌عنهما چنین نقل می‌کند: «مکت رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بمکه ثلاث عشرة و توفی و هو ابن ثلاث و ستین»؛ «پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم پس از بعثت، سیزده سال در مکه باقی ماندند، و وقتی که فوت کردند، شصت و سه سال عمر داشتند».

و برخی میان حدیث «ده سال» و حدیث «سیزده سال» چنین جمع کرده‌اند و گفته‌اند: روایت «ده سال»، بدون احتساب سه سال فترت وحی است؛ و روایت «سیزده سال» با احتساب سه سال فترت وحی می‌باشد.

«و توفاه الله علی رأس ستین سنة» {خداوند متعال مدت عمر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را در شصت سالگی به سر رساند}: در برخی از روایات به نقل از علی رضی‌الله‌عنه آمده است: «پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به شصت و سه سالگی رحلت فرمودند». و عایشه رضی‌الله‌عنها می‌گوید: «انّ النبی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم توفی و هو ابن ثلاث و ستین» {بخاری}؛ «وقتی که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فوت کردند، عمرشان شصت و سه سال بود».

و ابن عباس رضی‌الله‌عنهما می‌گوید: «پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم پس از بعثت، سیزده سال در مکه باقی ماندند و وقتی که رحلت فرمودند شصت و سه سال عمر داشتند.» {بخاری و مسلم} و در برخی روایات به نقل از ابن عباس رضی‌الله‌عنهما وارد شده است: «پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به شصت و پنج سالگی رحلت فرمودند».

و علماء و صاحب نظران اسلامی از بررسی مجموع روایات و احادیث، به این نتیجه رسیده‌اند که روایت «شصت سال» و «شصت و پنج سال»، درباره‌ی رحلت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چندان مورد اتفاق نیست؛ چرا که روایت صحیح در نزد بیشتر علماء و صاحب نظران اسلامی، همان روایت «شصت و سه سال» است.

از این رو بیشتر علماء گفته‌اند: طبق راجح‌ترین و صحیح‌ترین روایات و اخبار رسیده، حادثه‌ی وفات پیامبر گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم روز دوشنبه، دوازدهم ربیع‌الاول، سال یازدهم هجرت، بعد از زوال آفتاب پیش آمد. [و در برخی روایات، وقت چاشت وارد شده است]؛ و در آن هنگام سنّ آن حضرت صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم شصت و سه سال بود. به راستی که آن روز تاریک‌ترین و وحشتناک‌ترین و غم‌انگیزترین روز برای مسلمانان و مصیبت بزرگی بر جهان بشریت بود، همچنان که روز میلادش، باسعادت‌ترین روزی بود که خورشید

در آن طلوع کرده بود.

«شعرة»: موی. جمع اشعار و شعور.

«بیضاء»: مؤنث آبیض است؛ و جمع آن «بیض» می‌باشد به معنی: سفید، سپید.

حدیث شماره ۲

(۲) حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبْعَةً: لَيْسَ بِالطَّوِيلِ، وَلَا بِالْقَصِيرِ، حَسَنَ الْجِسْمِ، وَكَانَ شَعْرُهُ لَيْسَ بِمَجْعِدٍ، وَلَا سَبِطٍ، أَسْمَرَ اللَّوْنِ، إِذَا مَشَى يَتَكَفَّأُ.

۲ - (۲)... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله میانه بالا بودند، اینگونه که نه زیاده از حد بلند بالا بودند و نه بیش از اندازه کوتاه قد؛ [بلکه] خوش اندام و خوش استایل بودند [که نه کوتاهی قدش، اندام او را از چشم نوازی باز می‌داشت و نه بلندی قامتش، قد و بالای او را از دل انگیزی می‌انداخت]؛ و موها و گیسوانشان نه چندان درهم فشرده و فر خورده بود و نه چندان آویخته و فروهشته؛ رنگ پوستشان گندمگون رخشان بود؛ هنگامی که راه می‌رفتند، اندکی به جلو خم می‌شدند و سرعت می‌گرفتند [چنان که گویی از بالا به پایین سرازیر شده‌اند.]

«ربعة»: مرد میانه بالا. جمع: ربوع و ارباع و أربُع و رُبَاع.

«حسن الجسم»: خوش اندام و خوش استایل.

«اسمر اللون»: کسی که رنگ پوستش بین سیاهی و سفیدی باشد. گندمگون.

«يتكفأ»: اندکی به جلو خم می‌شد؛ یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که راه می‌رفتند، اندکی

به جلو خم می‌شد و سرعت می‌گرفت چنان که گویی از بالا به پائین سرازیر شده است.

حدیث شماره ۳

(۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ - يَعْنِي: الْعَبْدِيُّ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا مَرْبُوعًا، بَعِيدَ مَا بَيْنَ الْمُنْكَبَيْنِ، عَظِيمَ الْجُمَّةِ إِلَى شَحْمَةِ أُذُنَيْهِ، عَلَيْهِ حُلَّةٌ حُمْرَاءُ، مَا

رَأَيْتُ شَيْئًا قَطُّ أَحْسَنَ مِنْهُ.

۳ - (۳)... ابواسحاق گوید: از براء بن عازب رضی الله عنه شنیدم که می‌گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله مردی چهارشانه بودند؛ فاصله میان دو کتف ایشان زیاد بود؛ گیسوان انبوهی داشتند که روی لاله‌ی گوش‌هایشان را پوشانیده بود؛ ایشان را در حالی که حُلّه‌ای قرمز رنگ بر تن پوشیده بودند، دیدم؛ تا آن زمان هیچ چیز و هیچ کس را بدان زیبایی و نیکویی، هرگز ندیده بودم.

«مربوعاً»: مردی میانه بالا. متوسط القامة. چهارشانه.

«بعید ما بین المنکبین»: فاصله‌ی میان دو کتف پیامبر صلی الله علیه و آله زیاد بود. «منکبین»: مثنی «منکب»: شانه، دوش.

«الجمّة»: گیسو و زلف انبوه. جمع جُمم. ناگفته نماند که عرب‌ها به گیسویی که به نرمه‌ی گوش برسد، «الوفرة»؛ و به گیسویی که تا زیر نرمه‌ی گوش برسد. «الجمّة»؛ و به آن گیسویی که تا سر کتف برسد، «اللّمّة» می‌گویند.

«شحمة»: نرمه‌ی گوش، لاله‌ی گوش. «شحمة اذنیه»: لاله‌ی گوش‌های پیامبر صلی الله علیه و آله.

«حُلّة»: جامه و ازار و رداء با هم. جامه‌ای که همه‌ی تن را بپوشاند.

«حمراء»: رنگ قرمز.

«قطّ»: ظرف زمان برای استغراق گذشته و مختص نفی است، هرگز.

«ما رأیتُ شیئاً قطّ احسن منه»: تا آن زمان هیچ چیز و هیچ کس را بدان زیبایی و نیکویی، هرگز ندیده بودم.

حدیث شماره ۴

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: مَا رَأَيْتُ مِنْ ذِي لِمَّةٍ فِي حُلَّةٍ حَمْرَاءَ أَحْسَنَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَهُ شَعْرٌ يَضْرِبُ مَنْكِبَيْهِ، بَعِيدَ مَا بَيْنَ الْمَنْكَبَيْنِ، لَمْ يَكُنْ بِالْقَصِيرِ، وَلَا بِالطَّوِيلِ.

۴ - (۴)... براء بن عازب رضی الله عنه گوید: هرگز هیچ فرد گیسوداری را در حُلّه‌ی قرمز رنگ،

زیباتر و نیکوتر از رسول خدا ﷺ ندیده بودم. (یعنی ایشان را در حالی که حله‌ای قرمز رنگ بر تن پوشیده بودند دیدم؛ تا آن زمان هیچ کس و هیچ چیز را به آن زیبایی و نیکویی ندیده بودم.)

گیسوان و موهای پیامبر گرامی اسلام ﷺ تا سرشانه‌هایشان می‌رسید؛ فاصله‌ی میان دو کتف ایشان زیاد بود (و چهارشانه و ستبرسینه بودند)؛ نه بیش از اندازه کوتاه قد، و نه زیاده از حد، بلند بالا بودند.

«له شعرٌ یضرب منکیبه» [موهای پیامبر ﷺ تا سر شانه‌هایشان می‌رسید]: ابتدا آن حضرت ﷺ گیسوانشان را پشت سرشان می‌ریختند؛ زیرا دوست داشتند که موهایشان را همانند اهل کتاب بیاریند؛ آنگاه پس از مدتی روی سرشان فرق باز می‌کردند و گیسوانشان را به سمت راست و چپ شانه می‌کردند.

به تعبیری دیگر، اغلب اوقات موی سر پیامبر ﷺ تا روی شانه‌ها آویزان بود. در فتح مکه دیدند که چهارگیسوی آن حضرت ﷺ بر روی شانه‌ها آویزان است. مشرکان عرب، موهای سر خویش را به صورت فرق باز می‌کردند. رسول خدا ﷺ در مقابل مشرکان، موافقت با اهل کتاب را ترجیح می‌دادند. یعنی: نخست، ایشان مانند اهل کتاب موهای خویش را به صورت آویزان تا شانه‌ها رها می‌کردند و سپس فرق را باز می‌کردند. و چنین معلوم می‌شود که وقتی مشرکان از بین رفتند، احتمال مشابهت با آنان نیز از بین رفت و ایشان در اواخر عمر، موها را به صورت فرق باز می‌کردند؛ به موها روغن سر می‌مالیدند و یک روز در میان آن‌ها را شانه می‌کردند.

حدیث شماره ۵

(۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ مُسْلِمِ بْنِ هُرْمَزٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمْ يَكُنْ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالطَّوِيلِ، وَلَا بِالْقَصِيرِ، شَتَّى الْكَفَّيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ، صَخَمَ الرَّأْسِ، صَخَمَ الْكَرَادِيْسِ، طَوِيلَ الْمَسْرِيَةِ، إِذَا مَشَى تَكَفَّأَ تَكَفُّوًا كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ، لَمْ أَرَقَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ مِثْلَهُ. صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۵- (۵)... علی بن ابی طالب ﷺ گوید: پیامبر گرامی اسلام ﷺ نه زیاده از حد بلند

بالا بودند و نه بیش از اندازه کوتاه قد؛ دستان و پاهایشان سِتَبَر و درشت بود؛
 جمجمه‌ای بزرگ و مفاصل و عضلاتی ورزیده و درشت داشتند؛ بالاتنه‌ی ایشان از
 زیرگلو تا روی ناف، خطی پیوسته از موی داشت؛ هنگامی که راه می‌رفتند، اندکی به
 جلو خم می‌شدند و سرعت می‌گرفتند، چنان‌که گویی از بالا به پائین سرازیر شده‌اند؛
 نه پیش از وی و نه پس از وی، همانند وی را (در زیبایی و نیکویی) ندیده‌ام؟

«شَنْ»: زبر، سِتَبَر، خشن. جمع: شِثَان. «شَنْ الكَفَّينِ والقَدَمين»: کف دست‌ها و
 پاهای پیامبر ﷺ ستبر و درشت و ضخیم و کشیده بود.

«ضخَم الرأس»: جمجمه و سر پیامبر ﷺ بزرگ و درشت بود.

«الکَراديس»: جمع «کُردوس»، به معنای مفصل و عضله. هر دو استخوانی که در
 یک مفصل با هم برخورد کنند. هر استخوانی که روی آن را گوشت گرفته باشد.
 هریک از مهره‌های قسمت بالای پشت و زیرگردن. «ضخَم الکَراديس»: پیامبر ﷺ
 مفاصل و عضلاتی ورزیده و درشت داشتند و درشت اندام و قوی هیكل بودند.
 «المَسْرَبَة»: موهای ریز و نازک سینه تا ناف. «طویل المَسْرَبَة»: رشته مویی بلند میان
 سینه و ناف پیامبر ﷺ رسته بود.

«يَنْحَطُّ»: از بالا به پائین سرازیر می‌شد. «صَبَبَ»: سراشیبی، سرپایینی، زمین
 سراشیب.

حدیث شماره ۶

(۶) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ الْمَسْعُودِيِّ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ بِمَعْنَاهُ.
 ۶ - (۶) سفیان بن وکیع، از پدرش (وکیع بن جراح)، از مسعودی نیز همین حدیث
 را به همین معنی، برای ما روایت کرده است.

«نحوه»: عادت محدثان و راویان و ناقلان حدیث بر این است که هرگاه حدیثی را با
 یک سند روایت کنند و سپس الفاظ همان حدیث را با سندی دیگر نقل کنند، به جای
 این‌که کل متن حدیث را نقل کنند، در آخر آن می‌گویند: «نحوه» یا «مثله».

و فرق واژه‌ی «نحوه» و «مثله» در این است که: اصطلاح «مثله»، در روایت و احادیثی به کار می‌رود که هر دو حدیث [که با سندهای مختلف روایت شده‌اند] از حیث لفظ و معنی، با همدیگر موافق و متحد باشند؛ و اصطلاح «نحوه»، در روایاتی مورد استفاده قرار می‌گیرد که هر دو حدیث از حیث معنی با همدیگر موافق باشند، نه از حیث لفظ. قول مشهور علماء و صاحب نظران اسلامی نیز همین است که گفته شد. و برخی از علماء عکس این قضیه را بیان داشته‌اند و گفته‌اند: اصطلاح «مثله»، در روایاتی مورد استفاده قرار می‌گیرد که هر دو حدیث، از حیث معنی - نه از حیث لفظ - با همدیگر موافق باشند و اصطلاح «نحوه»، در احادیثی به کار می‌رود که هر دو حدیث هم از حیث لفظ و هم از حیث معنی، موافق یکدیگر باشند؛ ولی چنان که بیشتر نیز گفته شد، قول اول، مشهورتر و صحیح‌تر است.

حدیث شماره ۷

(۷) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الصَّبِيِّ البَصْرِيُّ وَعَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ وَأَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ - وَهُوَ ابْنُ أَبِي حَلِيمَةَ - وَالْمَعْنَى وَاحِدٌ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ مَوْلَى عُفْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ - مِنْ وَلَدِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ إِذَا وَصَفَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالطَّوِيلِ الْمُمَعَّطِ، وَلَا بِالقَصِيرِ الْمُتَرَدِّدِ، وَكَانَ رُبْعَةً مِنَ القَوْمِ، لَمْ يَكُنْ بِالجُعْدِ القَطِطِ، وَلَا بِالسَّبِطِ، كَانَ جَعْدًا رَجُلًا، وَلَمْ يَكُنْ بِالمُظْهِمِ، وَلَا بِالمُكَلِّمِ، وَكَانَ فِي وَجْهِهِ تَدْوِيرٌ، أبيضٌ مُشْرَبٌ، أَدْعَجُ العَيْنَيْنِ، أَهْدَبُ الأَشْفَارِ، جَلِيلُ المَشَاشِ وَالْكَيْدِ، أَجْرُدٌ، ذُو مَسْرَبَةٍ، شَتَّى الكَفَّيْنِ وَالقَدَمَيْنِ، إِذَا مَشَى تَقَلَّعَ كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنَ صَبَبٍ، وَإِذَا التَّقَتِ التَّقَتَ مَعًا، بَيْنَ كَتِفَيْهِ خَاتِمُ التُّبُوءَةِ، وَهُوَ خَاتِمُ النَّبِيِّينَ، أَجُودُ النَّاسِ صَدْرًا، وَأَصْدَقُ النَّاسِ لَهْجَةً، وَأَلْيَنُهُمْ عَرِيكَةً، وَأَكْرَمُهُمْ عَشْرَةً، مَنْ رَأَاهُ بِدَيْهَةٍ هَابَهُ، وَمَنْ خَالَطَهُ مَعْرِفَةً أَحَبَّهُ، يَقُولُ نَاعِيَتُهُ: لَمْ أَرِ قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ مِثْلَهُ.

قال أبو عيسى: سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ الْحُسَيْنِ يَقُولُ: سَمِعْتُ الأَصْمَعِيَّ يَقُولُ فِي تَفْسِيرِ صِفَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: المُمَعَّطُ: الدَّاهِبُ طُولًا، وَ قَالَ: سَمِعْتُ أَعْرَابِيًّا يَقُولُ فِي كَلَامِهِ: تَمَعَّطُ فِي نَشَابَتِهِ أَيْ: مَدَّهَا مَدًّا شَدِيدًا. وَالمُتَرَدِّدُ: الدَّاخِلُ بَعْضُهُ فِي بَعْضٍ

قَصْرًا. وَأَمَّا الْقَطِطُ: فَالشَّدِيدُ الْجُودَةَ. وَالرَّجُلُ: الَّذِي فِي شَعْرِهِ حُجُونَةٌ أَى: تَثَنُّ قَلِيلًا.
وَأَمَّا الْمُطَهَّمُ: فَالْبَادِنُ الْكَثِيرُ اللَّحْمِ. وَالْمُكَلَّثَمُ: الْمُدَوَّرُ الْوَجْهِ. وَالْمُشْرَبُ: الَّذِي فِي
بَيَاضِهِ حُمْرَةٌ.

وَالْأَذْعَجُ: الشَّدِيدُ سَوَادِ الْعَيْنِ. وَالْأَهْدَبُ: الطَّوِيلُ الْأَشْفَارِ. وَالْكَتْدُ: مُجْتَمَعُ الْكَتْفَيْنِ،
وَهُوَ الْكَاهِلُ.

وَالْمَسْرَبَةُ: هُوَ الشَّعْرُ الدَّقِيقُ الَّذِي كَأَنَّهُ قَضِيبٌ مِنَ الصَّدْرِ إِلَى السَّرَّةِ. وَالشَّنُّ: الْعَلِيظُ
الْأَصَابِعِ مِنَ الْكَفَّيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ.

وَالْتَقَّلُعُ: أَنْ يَمِثِيَ بِقُوَّةٍ. وَالصَّبَبُ: الْحُدُورُ، يُقَالُ: انْحَدَرْنَا فِي صَبُوبٍ وَصَبَبٍ. وَقَوْلُهُ
جَلِيلُ الْمُشَائِشِ: يُرِيدُ رُءُوسَ الْمَنَاكِبِ.

وَالْعِشْرَةُ: الصُّحْبَةُ، وَالْعَشِيرُ: الصَّاحِبُ. وَالْبَدِيهَةُ: الْمُفَاجَأَةُ، يُقَالُ بَدَهْتُهُ بِأَمْرٍ أَى: فَجَأَ
تُهُ بِهِ.

۷ - (۷) ... ابراهیم بن محمد - که یکی از نوادگان علی بن ابی طالب علیه السلام است -

گوید: هرگاه علی علیه السلام به توصیف شمائل رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌پرداخت، چنین می‌گفت:

رسول خدا صلی الله علیه و آله نه زیاده از حد بلند بالا بودند و نه بیش از اندازه کوتاه قد؛ میانه بالا بودند و خوش اندام؛ گیسوانشان نه چندان درهم فشرده و فر خورده بود و نه چندان آویخته و فروهشته؛ بلکه خوش حالت و آراسته بود؛ و دارای موهای نسبتاً صاف بود که اندکی چین و شکن نیز داشت، و بسیار فربه و تنومند نبودند؛ و صورتشان کاملاً گرد نبود؛ و در عین حال، صورتشان تمایل به گردی داشت. (یعنی چهره‌شان گوشت آلود و پُف کرده نبود، هر چند به گردی نزدیکتر بود، ولی کاملاً گرد نبود.)

رنگ پوستشان سپید و گندمگون بود؛ چشمانی سیاه و درشت و مژگانی بلند داشتند؛ درشت اندام و قوی هیكل بودند؛ و عضلات و مفاصلی ورزیده داشتند. از زیر چانه تا روی نافشان پُرموی بود و از زیر گلو تا روی ناف، خطی پیوسته از موی داشت و رشته‌ای موی ظریف از سینه تا نافشان رسته بود، اما بقیه‌ی بالا تنه‌ی ایشان بی‌موی بود.

دستان و پاهایشان سِتبر و درشت بود؛ وقتی راه می‌رفتند، اندکی به جلو خم می‌شدند و به سرعت گام برمی‌داشتند، چنان‌که گویی در سرازیری قرار گرفته بودند. هنگامی که رو به کسی می‌کردند با تمامی اندامشان به سوی او بر می‌گشتند؛ میان

دو کتف ایشان، مَهرِ نبوت مشهود بود، همچنان‌که ایشان نگین انگشتری نبوت و آخرین پیامبر خدا بودند؛ از همه‌ی مردم بخشنده‌تر؛ و از همه‌ی مردم صریح‌تر و راست‌گوتر؛ و از همه‌ی مردم نرم‌خوتر؛ و از همه خوش‌محضرتر (یا از همه‌ی مردم از لحاظ تبار و قبیله، والاتر) بودند.

هر کس ایشان را برای نخستین بار می‌دید، هیبت ایشان بر وجود او چیره می‌گردید؛ و هرکس با ایشان معاشرت می‌کرد و حشرو نشر داشت، محبت ایشان در دلش جای می‌گرفت.

هرکه می‌خواست درباره‌ی ایشان سخنی بگوید و در مقام توصیف شمائل ایشان برآید، می‌گفت: نه پیش از وی و نه پس از وی، همانند وی را ندیده‌ام.

ابوعیسی ترمذی گوید: از ابوجعفر محمد بن حسین شنیدم که می‌گفت: از اصمعی [لغت شناس معروف] شنیدم که وی در تفسیر و توضیح لغاتی که در حدیث بالا درباره‌ی «صفات و ویژگی‌های بدنی و جسمانی رسول خدا ﷺ» آمده، گفته است: «الْمُرَدَّدُ»: مرد کوتاه قد و ترنجیده اعضاء.

و «الْقَطِطُ»: به معنای «الشَّدِيدُ الْجُعُودَةُ»: موهای بسیار پیچیده و مُجَعَّد و درهم فشرده و فِرْخورده.

و «الرَّجُلُ»: کسی که دارای موهای نسبتاً صاف باشد که اندکی چین و شکن نیز داشته باشد. یعنی کسی که دارای موهایی باشد که نه چندان درهم فشرده و فِرْخورده و پیچیده و مُجَعَّد باشد و نه چندان آویخته و فروهشته؛ بلکه دارای موهای نسبتاً صاف باشد که اندکی چین و شکن نیز داشته باشد.

«الْمُطَهَّمُ»: به معنای «الْبَادِنُ الْكَثِيرُ اللَّحْمِ»: بسیار چاق و فربه و گوشت آلود و پُف کرده.

«الْمُكَلَّثَمُ»: صورت کاملاً گرد. [الْمُدَوَّرُ الْوَجْه].

«الْمُشْرَبُ»: کسی که رنگ پوستش، سپید آمیخته با سرخی باشد. [الذی فی بیاضه

حمرة]

«الْأَدْعَجُ»: چشمان بسیار سیاه. [الشَّدِيدُ سَوَادِ الْعَيْن].

«الْأَهْدَبُ»: مژگان بلند. [الطویل الأشفار].

«الْكُتْدُ»: محل پیوستن دو کتف و ما بین دوش تا پشت انسان. و قسمت بالای پشت که زیرگردن واقع است. [کاهل].

«الْمَسْرُبَةُ»: رشته‌ای موی ظریف که از سینه تا ناف به سان خطی پیوسته و شاخه‌ای کشیده، رسته باشد. (یعنی پیامبر ﷺ از زیر گلو تا روی ناف، خطی پیوسته از موی داشت و از زیر چانه تا روی نافشان پُرموی بود.)

«الْشَّشُّ»: انگشتان سِتر و درشت‌دستان و پاها. [الغليظ الاصابع من الكفين والقدمين].

«التَّقْلُعُ»: با قدرت راه رفتن. (و در هنگام راه رفتن اندکی به جلو خم شدن و به سرعت و قدرت گام برداشتن، چنان‌که گویی در سرازیری قرار گرفته باشد.)

«الصَّبَبُ»: سرایشی، سرپایینی، زمین سرایشب. گفته می‌شود: «انْحَدَرْنَا فِي صُبُوبٍ وَ صَبَبٍ»: ما از بالا به پایین و سرایشبی، فرود آمدیم.

«جلیل المِشَاشِ»: «المِشَاشُ»: آن قسمت از استخوان شانه که برجسته باشد. «جلیل المِشَاشِ»: یعنی پیامبر ﷺ فراخ‌شانه و درشت‌اندام و قوی‌هیکل بود.

«العشرة»: آمیزش و همنشینی، همدمی و دوستی. «العشیر»: دوست و همدم. «البدیهة»: به ناگاه، ناگهانی. گفته می‌شود: «بدهته بامرٍ»: ناگهانی و بدون اندیشه‌ی قبلی، کاری را بدو پیش آوردم.

حدیث شماره ۸

(۸) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا جُمَيْعُ بْنُ عَمِيرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَجَلِيُّ إِمْلَاءَ عَلَيْنَا مِنْ كِتَابِهِ قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَيْمِيمٍ مِنْ وَلَدِ أَبِي هَالَةَ زَوْجِ خَدِيجَةَ يُكْنَى أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ أَبِي هَالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَأَلْتُ خَالِي هِنْدَ بْنَ أَبِي هَالَةَ - وَكَانَ وَصَافًا - عَنْ حِلْيَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنَا أَشْتَهِي أَنْ يَصِفَ لِي مِنْهَا شَيْئًا أَتَعَلَّقُ بِهِ، فَقَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخْمًا مُفَخَّمًا، يَتَلَأَلُ وَجْهُهُ تَلَأُلُو الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، أَطْوَلَ مِنَ الْمَرْبُوعِ، وَأَقْصَرَ مِنَ الْمُشَدَّبِ، عَظِيمَ الْهَامَةِ، رَجُلَ الشَّعْرِ، إِنْ انْفَرَقَتْ عَقِيقَتُهُ فَرَّقَهَا، وَإِلَّا فَلَا، يُجَاوِزُ شَعْرَهُ شَحْمَةَ أُذُنَيْهِ إِذَا هُوَ وَفَرَهُ،

أَزْهَرَ اللَّوْنِ، وَاسَعَ الْجَبِينِ، أَرْجَحَ الْحَوَاجِبِ سَوَائِغَ فِي غَيْرِ قَرْنٍ، بَيْنَهُمَا عِرْقٌ يُدْرَهُ الْعَصْبُ، أَفْقَى الْعَرْنَيْنِ، لَهُ نُورٌ يَعْلُوهُ، يَحْسَبُهُ مَنْ لَمْ يَتَأَمَّلْهُ أَشْمًا، كَثَّ اللَّحْيَةِ، سَهَّلَ الْحَدَّيْنِ، ضَلِيعَ الْقَمِّ، مُفْلَجَ الْأَسْتَانِ، دَقِيقَ الْمَسْرُبَةِ، كَأَنَّ عُنُقَهُ جِيدٌ دُمِيَّةٌ فِي صَفَاءِ الْفِضَّةِ، مُعْتَدِلٌ الْخَلْقِ، بَادِنٌ، مُتَمَاسِكٌ، سَوَاءُ الْبُطْنِ وَالصَّدْرِ، عَرِيضُ الصَّدْرِ، بَعِيدٌ مَا بَيْنَ الْمُنْكَبَيْنِ، صَخْمُ الْكَرَادِيْسِ، أَنْوَرُ الْمُتَجَرِّدِ، مَوْضُوعٌ مَا بَيْنَ اللَّبَّةِ وَالسَّرَّةِ بِشَعْرٍ يَجْرِي كَالْحَلِطِّ، عَارِي الثَّدْيَيْنِ وَالْبُطْنِ مِمَّا سِوَى ذَلِكَ، أَشْعَرُ الدَّرَاعَيْنِ وَالْمُنْكَبَيْنِ وَأَعَالِي الصَّدْرِ، طَوِيلُ الرَّئْدَيْنِ، رَحْبُ الرَّاحِ، شَتْنُ الْكَفَّيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ، سَائِلُ الْأَطْرَافِ - أَوْ قَالَ: سَائِلُ الْأَطْرَافِ - مُخْصَانُ الْأَخْمَصَيْنِ، مَسِيحُ الْقَدَمَيْنِ يَنْبُو عَنْهُمَا الْمَاءُ، إِذَا زَالَ زَالَ قَلْعًا، يَخْطُو تَكْفِيًّا، وَيَمْشِي هَوْنًا، دَرِيعُ الْمِشِيَّةِ، إِذَا مَسَى كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ، وَإِذَا التَّفَتَّ التَّفَتَّ جَمِيعًا، خَافِضُ الطَّرْفِ، نَظَرُهُ إِلَى الْأَرْضِ أَطْوَلَ مِنْ نَظَرِهِ إِلَى السَّمَاءِ، جُلُّ نَظَرِهِ الْمَلَاخَظَةَ، يَسُوقُ أَصْحَابَهُ، وَيَبْدُرُ مَنْ لَقِيَ بِالسَّلَامِ.

۸ - (۸) ... حسن بن علی رضی الله عنه گوید: از دایمی خود، هند پسر ابی هاله - که توصیف کننده‌ی صفات و ویژگی‌ها و خصلت‌ها و شمائل پیامبر گرامی اسلام بود - خواستم تا صفات و شمائل ظاهری و اخلاقی ایشان را برای من به تصویر بکشد؛ و من نیز بدین قضیه علاقه داشتم تا به توصیف و تعریف فرازی از صفات ظاهری و اخلاقی آن حضرت صلی الله علیه و آله برایم بپردازد، تا بدان آشنا و آگاه شوم و از آن لذت ببرم.

هند رضی الله عنه در مقام توصیف شمائل و صفات ظاهری و اخلاقی پیامبر صلی الله علیه و آله چنین گفت:

«رسول خدا صلی الله علیه و آله انسانی پُر شکوه و بزرگواری و مُحترم و تکریم شده بودند؛ چهره‌شان همانند پاره‌ی ماه شب چهارده می‌درخشید و برق می‌زد؛ قامتشان از حد معمول، اندکی بلندتر و از کسانی که زیاده از حد بلند بالا بودند اندکی کوتاهتر بودند؛ مجموعه‌ای بزرگ داشتند؛ دارای موهای نسبتاً صاف بود که اندکی چین و شکن نیز داشت.

اگر موهای آن حضرت صلی الله علیه و آله [به راحتی] از هم جدا و شکافته می‌شدند، روی سرشان فرق باز می‌کردند و گیسوانشان را به سمت راست و چپ شانه می‌نمودند؛ و آنگاه که موهایشان از هم جدا نمی‌شد، فرق باز نمی‌کردند؛ هر زمان که موهایشان را آویخته رها می‌کردند، موهایشان از لاله‌ی گوش‌هایشان تجاوز می‌کرد (و گیسوان انبوه ایشان،

روی لاله‌ی گوش‌هایشان را می‌پوشانید.)

رنگ چهره‌شان، روشن و درخشان بود؛ پیشانی‌شان گشاده و فراخ بود؛ ابروانی کمانی و کشیده و پُرپُشت داشتند که در عین حال به هم پیوسته بودند. (یعنی: پیامبر ﷺ ابروانی کشیده و پُرپُشت داشتند که به هم پیوسته و در عین حال متمایز از یکدیگر بودند.)

میان دو ابرو ایشان، رگی وجود داشت که به هنگام خشم، برجسته می‌شد؛ بینی باریک و کشیده‌ای داشتند که بر فراز آن پرتوی مشاهده می‌شد، و آن کس که دقت نمی‌کرد، می‌پنداشت که بینی ایشان صاف و کشیده و بلند و بدون برآمدگی است؛ ریششان انبوه بود؛ دارای گونه‌هایی نرم و بدون برجستگی بودند؛ دهان آن حضرت ﷺ بزرگ بود؛ دندان‌های پیشین آن حضرت ﷺ اندکی فاصله داشتند (و وقتی که سخن می‌گفتند، چنان مشاهده می‌شد که گویی از میان دندان‌های پیشین ایشان، نور می‌تابد)؛ رشته مویی ظریف از زیر گلو تا روی ناف ایشان، رسته بود؛ گلو و گردن آن حضرت ﷺ به قدری زیبا و نیکو بود که گویی گردن مجسمه‌ای بر ساخته از نقره‌ی صاف و شفاف بود؛ همه‌ی اندام‌هایشان معتدل و متناسب بود (که اندامشان را بزرگی شکم یا بزرگی سر معیوب نگردانیده بود و کوچکی سر نیز اندامشان را نامتناسب نساخته بود؛ بلکه خوش اندام بود و خوش استیل).

آن حضرت ﷺ فربه و تنومند بودند و بدنشان با وجود فربه‌ی، سست و لخت نشده بود؛ (بلکه بدنشان سخت و ترنجیده بود که اجزای آن محکم و به هم پیوسته بود.) شکم و سینه‌ی شان هموار و متناسب و در یک سطح بودند؛ (و اندامشان را بزرگی شکم معیوب و نامتناسب نساخته بود، بلکه شکم و سینه‌ی آن حضرت ﷺ در امتداد یکدیگر بود.) سینه‌ای پهن و عریض داشتند؛ فاصله‌ی میان دو کتف ایشان زیاد بود (و درشت اندام و قوی هیکل بودند و از شانه‌های فراخ و مفاصل و استخوان بندی درشتی برخوردار بودند.)

آن حضرت ﷺ مفاصل و عضلاتی ورزیده و درشت داشتند و درشت اندام و قوی هیکل بودند؛ بخش‌هایی از بدنشان که از زیر لباس بیرون بود، سپید رخشان بود؛ از زیر گلو تا ناف ایشان، یک شاخه موی پُرپُشت کشیده شده بود و جاهای دیگر شکم و سینه‌ی آن حضرت ﷺ موی نداشت، در حالی که بازوان و شانه‌ها و بالای سینه‌ی شان

پُر موی بود؛ دست‌هایشان از آرنج تا مچ، کشیده و بلند بود؛ کف دستانشان فراخ و پهن بود.

کف دست‌ها و پاهای پیامبر ﷺ سِتبر و درشت و ضخیم و کشیده بود؛ انگشتان دست و پای آن حضرت ﷺ کشیده و ظریف (و چشمگیر و چشم نواز و دل انگیز و جذّاب) بود؛ گودی کف پاهایشان زیادتر از حدّ معمول بود؛ پشت پاهایشان نرم و شیب دار به سوی جلو بود، آن‌چنان که آب از آن به تندی فرو می‌ریخت و دور می‌شد؛ هنگام راه رفتن، پاهایشان را از روی زمین می‌کنند و به جلو متمایل می‌شدند و آرام و با وقار و تند و سریع راه می‌رفتند؛ هنگامی که راه می‌رفتند (اندکی به جلو خم می‌شدند و سرعت می‌گرفتند) چنان‌که گویی از بالا به پائین سرازیر شده‌اند؛ هنگامی که رو به کسی می‌کردند، با تمامی اندامشان به سوی او برمی‌گشتند؛ پلک‌هایشان را پیوسته فرو می‌هستند؛ نگاه‌هایشان به زمین طولانی‌تر از نگاه‌هایشان به آسمان بود. نگاه‌های آن حضرت ﷺ غالباً مستقیم نبود و به نیم نگاه و گوشه چشمی اکتفا می‌فرمودند؛ یاران خویش را به هنگام حرکت مقدّم می‌داشتند (و با تواضع و فروتنی، خود از پی آنان حرکت می‌فرمودند) و هر کس را که ملاقات می‌کردند، نخست بدو سلام می‌نمودند.

«سألت خالی هند بن ابی هالة» [از دایی خود، هند پسر ابوهاله پرسیدم]: ابوهاله، شوهر دوم خدیجه رضی الله عنها (قبل از ازدواج او با رسول خدا صلی الله علیه و آله) و از اشراف و بزرگان قریش بود که در دوران جاهلیت درگذشته است؛ و پسرش هند نیز در کنف حمایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تربیت و پرورش شد. از این رو، هند برادر فاطمة الزهراء رضی الله عنها و دایی حسن بن علی رضی الله عنهما گفته می‌شود.

«وصافاً»: صیغهی مبالغه؛ بسیار وصف کننده، وصف شناس.

«حلیة»: زیور، پیرایه، صورت و صفت. «حلیة النبی صلی الله علیه و آله»: صفات و ویژگی‌های ظاهری

و اخلاقی پیامبر صلی الله علیه و آله.

«آشتهی»: خواستارم، دوست دارم، آرزومند و علاقمندم.

«أتلّق به»: به صفات و ویژگی‌های ظاهری و اخلاقی پیامبر صلی الله علیه و آله دل ببندم و آن‌ها را

به خاطر خویش بسپارم و از آن‌ها لذت ببرم و بدان‌ها عمل نمایم.

«فَخَمًّا»: مرد گرامی و بزرگ قدر، انسان پرشکوه و بزرگوار.

«مُفَخَّمًا»: محترم و تکریم شده، گرامی داشته شده و ستایش شده. انسانی که از

دید مردم، گرامی و بزرگ قدر باشد.

«يَتَأَلَّوْا وَجْهَهُ»: چهره‌اش می‌درخشید و برق می‌زد.

«المربوع»: مرد چهارشانه، مرد متوسط القامه.

«المُشَدَّبُ»: در اصل به معنای درخت بلندی است که شاخه‌هایش را با داسغاله و

شاخه زن، قطع کرده باشند؛ و در اینجا، مراد: انسان‌هایی است که بیش از حد، بلند

بالا و نحیف و لاغر و ضعیف و خشک اند. یعنی: پیامبر ﷺ از کسانی که بیش از حد

بلند قامت‌اند، کوتاهتر بود.

«الهامة»: سرهر چیزی، تارک. «عظیم الهامة»: پیامبر ﷺ دارای سرو جمجمه‌ای بزرگ

بود.

«رَجُلُ الشَّعْرِ»: موی میان فروهشته و مُجَعَّد. موهایی که نه چندان درهم فشرده و

فِرخورده باشند و نه چندان آویخته و فروهشته، بلکه نسبتاً صاف باشند که اندکی چین

و شکن نیز داشته باشند.

«عقیقه»: موی سر. موی طفل نوزاد. و گوسفندی که روز هفتم تولد طفل، هنگام

تراشیدن موی سر او قربان می‌کنند نیز بدین خاطر به «عقیقه» نامگذاری شده است.

«وَفَّرَهُ»: گیسوانش را وفره کرد. «الوفرة»: گیسویی که به نرمی گوش برسد؛ و

گیسویی که تا زیرنرمی گوش برسد، «الجُمَّة»؛ و آن که تا سرکتف برسد، «اللِّمَّة»

نامیده می‌شود.

«ازهر»: روشن و درخشان، درخشنده و فروزان. «ازهراللون»: رنگ چهره‌ی

پیامبر ﷺ روشن و درخشان بود.

«الجین»: هر یک از دو جانب چپ و راست پیشانی.

«أَزَجَّ»: باریک و کشیده. «الحواجب»: جمع حاجب: ابرو. «أَزَجَّ الحواجب»: ابروان

باریک و کشیده.

«سَوَابِغ»: جمع «سابغ» به معنای دراز و فراخ.

«قَرَن»: پیوند و اتصال.

«سَوَابِغ فِی غَیْرِ قَرَن»: یعنی ابروان پیامبر ﷺ کمانی و کشیده و پُرپشت بود، بدون آنکه به یکدیگر پیوسته باشند. به تعبیری دیگر: پیامبر ﷺ ابروانی کمانی و پُرپشت داشتند که به هم پیوسته و در عین حال متمایز از یکدیگر بودند.

«عِرْقُ»: رگ.

«یُدْرَهُ الغَضَب»: «یُدْرَهُ» از «أَدَرَ یُدِرُّ اِدْرَارًا»: آن چیز را جنبانید و به حرکت درآورد.

«بَیْنَهَا عِرْقُ یُدْرَهُ الغَضَب»: در میان دو ابروی پیامبر ﷺ رگی بود که خشم، آن را می‌لرزانید و برجسته می‌نمود.

«أَقْنَى»: مردی که وسط قصبه‌ی بینی او بلند و سوراخ‌های بینی او تنگ باشد.

«العَرْنِین»: برآمدگی استخوان بینی. «أَقْنَى العَرْنِین»: بینی پیامبر ﷺ کشیده و قلمی بود.

«أَشَمٌّ»: مرد بلند بینی، مردی که بینی‌اش صاف و کشیده و بلند و بدون برآمدگی باشد.

«كَثَّ اللِّحْیة»: مرد انبوه ریش. ریش انبوه.

«الْحَدَّیْن»: مثنی «الْحَدَّ»: گونه، رخساره.

«ضَلِیْع الفم»: مرد بزرگ دهان.

«مَفْلَج الاسنان»: مردی که دندان‌های پیشین وی از هم فاصله داشته باشد.

«جَیْد»: گردن. [جید در لغت به معنی گردن، درمقام مدح استعمال می‌شود و در

غیر این صورت، «عُنُق» به کار می‌رود.]

«دُمِیَّة»: پیکره از عاج. مجسمه.

«الفِضَّة»: نقره. «عُنُقُهُ جَیْدٌ دُمِیَّةٌ فِی صَفَاءِ الفِضَّة»: گردن پیامبر ﷺ به قدری زیبا بود

که گویی گردن مجسمه‌ای برساخته از نقره‌ی صاف و شفاف بود.
«بادن»: فربه و تنومند.

«مُتْماسك»: بدنی که با وجود فربه‌ی، سست و لخت نباشد.

«بادنٌ مُتْماسك»: یعنی پیامبر ﷺ تناور و تنومند بودند؛ نه زیاده از حد چاق و فربه بودند و نه بیش از اندازه، نحیف و لاغر؛ بلکه درشت اندام و قوی هیكل بودند و عضلات و مفاصلی ورزیده و استخوان‌های ستبر و درشت داشتند.
«انور»: رخشان و نورانی.

«المتجرّد»: لخت، عریان، برهنه، بی‌پرده. در اینجا مراد از عبارت: «انور المتجرّد»، این است که بخش‌هایی از بدن پیامبر ﷺ که از زیر لباس بیرون و لخت و عریان بود، سپید و رخشان بود.

«الْأَلْبَّة»: میانه‌ی سینه. وسط گلوگاه. جای بستن گردن بند در قسمت جلو گلو و بالای سینه.

«السَّرَّة»: ناف.

«الزّندین»: مثنی «الزّند»: ساعد.

«رحب»: فراخ و گشاد. «الراح»: کف دست.

«رحب الراح»: کف دستان پیامبر ﷺ فراخ و پهن بود.

«مُخْصان»: کف پا چندان از زمین بلند باشد که به زمین نرسد. «الاخْصین»: مثنی

«الاخْص»: فرو رفتگی کف پای که به زمین نمی‌رسد. «مُخْصان الاخْصین»: یعنی گودی کف پاهای پیامبر ﷺ زیادتر از حد معمول بود.

«مسیح»: نرم و نازک. «مسیح القدمین»: پشت پاهای پیامبر ﷺ نرم و شیب دار به سوی جلو بود.

«زال قلعاً»: مردی که با گامهای استوار و محکم راه رود و سنگ را از میان راه

بکند. یعنی پیامبر ﷺ هنگام راه رفتن، پاهایشان را با استواری و محکمی از روی زمین می‌کنند و به جلو متمایل می‌شدند.

«يَخْطُوا تَكْفِيًّا»: این جمله تأکید کننده‌ی جمله‌ی ماقبلش «زال قلعاً» است. یعنی پیامبر ﷺ در هنگام راه رفتن، پاهایشان را از روی زمین خوب می‌کنند و رو به جلو حرکت می‌کردند.

«هوناً»: آرامش و وقار. یعنی پیامبر ﷺ با آرامش و وقار بر زمین راه می‌رفتند.
 «ذَرِيعٌ»: شتابنده، تیزرو. «ذَرِيعُ الْمَشِيَةِ»: تیزرو. از عبارت «هوناً» و «ذَرِيعُ الْمَشِيَةِ»، دانسته می‌شود که تند راه رفتن پیامبر ﷺ توأم با آرامش و وقار و تواضع و فروتنی بود.
 «خافض الطرف»: پلک‌هایشان را پیوسته فرو می‌هستند و پایین می‌انداختند.
 «جُلٌّ»: بیشترین آن چیز. «الملاحظة»: با گوشه‌ی چشم نگاه کردن و چیزی را پاییدن.

«يسوق»: پیشقدم می‌کرد. «يسوق اصحابه»: یارانش را به هنگام حرکت، مقدم می‌داشت و با تواضع و فروتنی، خود از پی آنان حرکت می‌کرد.
 «بیدر»: پیشی می‌گرفت، عجله و شتاب می‌کرد.

حدیث شماره ۹

(۹) حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ سَمْرَةَ يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّيْعَ الْفَمِّ، أَشْكَلَ الْعَيْنِ، مَنْهُوسَ الْعَقَبِ.

قَالَ شُعْبَةُ: قُلْتُ لِسِمَاكٍ: مَا صَلَّيْعُ الْفَمِّ؟ قَالَ: عَظِيمُ الْفَمِّ. قُلْتُ مَا أَشْكَلُ الْعَيْنِ؟ قَالَ طَوِيلُ شَقِّ الْعَيْنِ. قُلْتُ مَا مَنْهُوسُ الْعَقَبِ؟ قَالَ قَلِيلُ لَحْمِ الْعَقَبِ.

۹ - (۹)... سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ گوید: از جابر بن سمره رضی الله عنه شنیدم که می‌گفت: دهان آن حضرت صلی الله علیه و آله بزرگ؛ چشمانشان کشیده و بادامی بود؛ و در عین درشتی اندام، کفل‌هایشان فربه و پُرگوشت نبود.

شعبه [که یکی از راویان حدیث است] گوید: به سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ رضی الله عنه گفتم: منظور از «صَلَّيْعُ الْفَمِّ» چیست؟ گفت: «عَظِيمُ الْفَمِّ»؛ یعنی: پیامبر صلی الله علیه و آله دارای دهانی بزرگ بود. (ناگفته نماند که بزرگی دهان، پیش اعراب، ستوده و تحسین برانگیز است.) گفتم:

معنای «اشکل العین» چیست؟ گفت: «طویل شق العین»؛ یعنی: پیامبر ﷺ چشمانی کشیده و بادامی داشت. گفتم: معنای «منهوس العقب» چیست؟ گفت: «قلیل لحم العقب»؛ یعنی: کفلهای پیامبر ﷺ کم گوشت و ظریف بود و فربه و پُرگوشت نبود.

«اشکل العین»: «الشکلة»: سرخی میان سفیدی چشم؛ و در اینجا معنی درست «اشکل العین» این است که پیامبر ﷺ دارای چشمانی بود که در سپیدی آن رگه‌های سرخ وجود داشت.

و در کتب لغت، عبارت «اشکل العین»، به چشمانی کشیده و بادامی ترجمه نشده است، بلکه ترجمه‌ی درست آن که در کتب لغت نیز بدان اشاره رفته، همان «چشمانی است که در سپیدی آن رگه‌های سرخ وجود داشته باشد.»

حدیث شماره ۱۰

(۱۰) حَدَّثَنَا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا عَبَّزُ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنِ الْأَشْعَثِ - يَعْنِي: ابْنَ سَوَّارٍ - عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمْرَةَ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي لَيْلَةٍ إِضْحِيَانٍ، وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ حَمْرَاءُ، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهِ وَإِلَى الْقَمَرِ، فَلَهُوَ عِنْدِي أَحْسَنُ مِنْ الْقَمَرِ.

۱۰ - (۱۰)... جابر بن سمرة رضی اللہ عنہ گوید: پیامبر ﷺ را در شبی روشن و مهتابی دیدم که حله‌ای قرمز رنگ بر دوش گرفته بودند. گاه به چهره‌ی رسول خدا ﷺ و گاه به ماه می‌نگریستم؛ سرانجام دیدم ایشان در نگاه من، بسیار نیکوتر و زیباتر از ماه شب چهارده‌اند.

«اضحیان»: شبی که ستارگان، آن را روشن و پُر نور کرده‌اند. شب روشن و مهتابی. شب بی‌ابر و پُر نور.

حدیث شماره ۱۱

(۱۱) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ، حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الرَّوَّاسِيُّ، عَنْ زُهَيْرٍ، عَنْ

أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ: أَكَانَ وَجْهُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ السَّيْفِ؟ قَالَ لَا، بَلْ مِثْلَ الْقَمَرِ.

۱۱ - (۱۱)... ابواسحاق گوید: مردی از براء بن عازب ﷺ پرسید: آیا چهره‌ی رسول خدا ﷺ همانند شمشیر برق می‌زد و می‌درخشید؟ براء بن عازب ﷺ در پاسخ گفت: نه، مثل ماه می‌درخشید!

«اَکَانَ وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِثْلَ السَّيْفِ؟»: این سؤال می‌تواند دو جنبه داشته باشد:

۱- آن مرد، سؤال از درخشندگی و زیبایی چهره‌ی رسول خدا ﷺ کرد و گفت: آیا چهره‌ی رسول خدا ﷺ در درخشش و زیبایی، چون شمشیر بود؟ و براء ﷺ در جواب او گفت: نه، مثل ماه می‌درخشید.

۲- و یا آن مرد، سؤال از کشیدگی چهره و صورت پیامبر ﷺ کرد و گفت: آیا چهره‌ی رسول خدا ﷺ در کشیدگی، چون شمشیر بود؟ و براء ﷺ در روایتی دیگر بدان مرد گفت: «چهره‌ی ایشان متمایل به گردی بود.» [صحیح البخاری/ج ۱ ص ۵۰۲؛ صحیح مسلم/ج ۲ ص ۲۵۹]. و هر دو معنی صحیح است؛ زیرا که در روایات، به هر دو معنی اشاره شده است.

حدیث شماره ۱۲

(۱۲) حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الْمَصَاحِفِيُّ سُلَيْمَانُ بْنُ سَلَمٍ، حَدَّثَنَا التَّضَرُّ بْنُ شَمِيلٍ، عَنِ صَالِحِ بْنِ أَبِي الْأَخْضَرِ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبْيَضَ كَأَنَّما صَبِغَ مِنْ فِضَّةٍ، رَجُلَ الشَّعْرِ.

۱۲ - (۱۲)... ابوهریره ﷺ گوید: پیامبر گرامی اسلام ﷺ به قدری زیبا و درخشان و سپید و نورانی بودند که گویی پیکرشان سیمین است و از نقره (ی صاف و شفاف) آفریده شده‌اند؛ و گیسوانشان نه چندان درهم فشرده و فرخورده و مُجَعَد و پیچیده بود و نه چندان آویخته و فروهشته؛ بلکه نسبتاً صاف بود که اندکی چین و شکن نیز داشت.

«صیغ»: شکل داده شده است. فرم داده شده است. ساخته و پرداخته شده است.
 («فضة»: نقره، سیم.

حدیث شماره ۱۳

(۱۳) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «عُرِضَ عَلَيَّ الْأَنْبِيَاءُ فَإِذَا مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ ضَرَبُ مِنَ الرَّجَالِ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنْوَةَ، وَرَأَيْتُ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِذَا أَقْرَبُ مَنْ رَأَيْتُ بِهِ شَبَهًا عُرْوَةَ بْنُ مَسْعُودٍ، وَرَأَيْتُ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِذَا أَقْرَبُ مَنْ رَأَيْتُ بِهِ شَبَهًا صَاحِبُكُمْ، يَعْنِي نَفْسَهُ وَرَأَيْتُ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِذَا أَقْرَبُ مَنْ رَأَيْتُ بِهِ شَبَهًا دِحْيَةَ».

۱۳ - (۱۳)... جابرین عبدالله رضی اللہ عنہ گوید: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: پیامبران الهی بر من عرضه شدند؛ پس ناگاه موسی علیه السلام را دیدم که مردی بود لاغر اندام و کم گوشت که نه زیاد از حد فربه و پُرگوشت بود و نه بیش از اندازه، لاغر و نحیف؛ و به مردان قبیله‌ی «شَنْوَةَ» شباهت داشت؛ و عیسی پسر مریم را دیدم که شبیه‌تر کسی که به او دیده‌ام، عروة بن مسعود است؛ و ابراهیم علیه السلام را دیدم و از هر کسی به او شبیه‌تر، پیامبران - یعنی خود پیامبر گرامی اسلام - را دیده‌ام؛ و جبرئیل را نیز دیدم و شبیه‌تر کسی که به او دیده‌ام دِحیه است.

«عُرِضَ»: عرضه شد، نمایان و هویدا شد.

«الانبياء»: جمع «نبی»: پیغمبر. خبردهنده از غیب به الهام و وحی خداوند.

«ضرب من الرجال»: مرد کشیده اندام و کم گوشت. لاغر اندام و باریک، که نه

زیاده از حد فربه و پُرگوشت و پُف کرده باشد و نه بیش از اندازه، لاغر و نحیف.

«شَنْوَةَ»: طایفه‌ای است از «بنی قحطان» در یمن، که مردانشان کشیده اندام و

بلند قد و کم گوشت و لاغر مانند بودند.

«عروة بن مسعود»: عروة بن مسعود بن مُعْتَب بن مالک بن کعب بن عمرو بن سعد

بن عوف بن ثقیف بن مُنَبَّه بن بکر بن هوازن بن عکرمة بن خصفة بن قیس عیلان الثقفی.

کنیتش: ابومسعود، یا ابو منصور است؛ و نام مادرش: «سبیعة دختر عبدشمس بن عبدمناف» می‌باشد. وی عموی مغیره بن شعبه می‌باشد و در سال نهم هجری مسلمان شد. عروه بن مسعود، پسری به نام «ابوالملیح» داشت که پس از کشته شدن پدرش، همراه با «قارب بن الاسود» مسلمان شد.

«دحیه»: دحیه بن خلیفه بن فروة بن فضاله بن زید بن امرئ القیس بن الخزرج بن عامر بن بکر بن عامر الاکبر بن عوف بن بکر بن عوف بن عذرة بن زید اللات بن رفيدة بن ثور بن کلب بن وبرة الکلبی.

وی یکی از یاران معروف پیامبرگرامی اسلام می‌باشد که در جنگ بدر شرکت نکرده، ولی در جنگ احد و دیگر جنگ‌ها همراه با پیامبر ﷺ و دیگر صحابه شرکت کرده و در راه دفاع از کبان قرآن و اسلام، با دشمنان و بدخواهان جنگیده است. و جبرئیل امین نیز گاهی اوقات به صورت دحیه‌ی کلبی، ظاهر می‌شد و اوامر و فرامین و تعالیم و آموزه‌ها و احکام و دستورات الهی و حقایق و مفاهیم والای قرآنی را به آن حضرت ﷺ می‌رساند.

پیامبر ﷺ دحیه را در سال ششم هجری، به عنوان سفیر به سوی قیصر گسیل داشت و قیصر نیز به دست او مسلمان شد. دحیه به پیامبر ﷺ این خبر را داد و پیامبر ﷺ فرمود: «ثبت الله ملکه»؛ «خداوند مُلک وی را پایدار دارد.»
شعبی، عبدالله بن شداد بن الهاد، منصورکلبی و خالد بن یزید بن معاویه، از دحیه‌ی کلبی، حدیث نقل کرده‌اند؛ و ایشان تا روزگار حکومت امیر معاویه زنده بودند.

حدیث شماره ۱۴

(۱۴) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ الْمَعْنَى وَاحِدٌ قَالَا: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ سَعِيدِ الْجُرَيْرِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الطُّفَيْلِ يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَا بَقِيَ عَلَيَّ وَجْهَ الْأَرْضِ أَحَدٌ رَأَاهُ غَيْرِي. قُلْتُ: صِفْهُ لِي، قَالَ: كَانَ أَبْيَضَ مَلِيحًا مُقَصَّدًا.

۱۴ - (۱۴)... سعید جُرَیری گوید: از ابو الطُّفَیل شنیدم که می‌گفت: من

پیامبر ﷺ را به چشم دیده‌ام و اینک بر روی زمین کسی که آن حضرت ﷺ را دیده باشد، جز من باقی و برجای نمانده است.

سعید گوید: بدو گفتم: رسول خدا ﷺ را برایم توصیف کن [و اندکی از صفات ظاهری و اخلاقی و ویژگی‌های بدنی و جسمانی ایشان بگو]. گفت: پیامبر گرمی اسلام ﷺ، سفید و نمکین و میانه بالا بودند [که نه زیاده از حد بلند بالا بودند و نه بیش از اندازه کوتاه قد؛ بلکه میانه بالا بودند و خوش اندام و خوش سیما و نمکین بودند؛ نه سفید بی نمک و نه به شدت گندمگون].

«ابيض»: سپید و رخشان. از مجموع روایات دانسته می‌شود که سپیدی پیامبر ﷺ درهم آمیخته باقرمزی بود. و از مجموع آن‌ها چنین به دست می‌آید که رنگ پوست پیامبر ﷺ سپید رخشان بود و به قدری زیبا و چشم نواز بود که گویی نقره‌ی صاف و شفاف بود.

«مَلِيحًا»: نمکین، با نمک.

«مُقَصَّدًا»: مرد میانه بالا که نه زیاده از حد بلند بالا باشد و نه بیش از اندازه کوتاه قد. مرد میانه جسم که نه زیاده از حد فربه و چاق و تناور و تنومند باشد و نه بیش از اندازه، لاغر و نحیف و کشیده و باریک.

حدیث شماره ۱۵

(۱۵) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْحِزَامِيُّ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ ثَابِتِ الزُّهْرِيُّ، حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ ابْنِ أَخِي مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ الثَّنِيَّتَيْنِ، إِذَا تَكَلَّمَ رُئِيَ كَالثَّوْرِ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ ثَنَائِيَاهُ.

۱۵ - (۱۵)... ابن عباس رضی اللہ عنہما گوید: دندان‌های پیشین آن حضرت ﷺ اندکی فاصله داشتند؛ وقتی سخن می‌گفتند، چنان مشاهده می‌شد که گویی از میان دندان‌های پیشین ایشان، نور می‌تابد.

«أَفْلَحَ»: فاصله داشتن و باز بودن درز دندان‌ها. «أفلج الثنيتين»: دندان‌های پیشین پیامبر ﷺ از هم فاصله داشتند.

«ثناياه»: جمع «ثنیة»: هر یک از چهار دندان پیشین که دوتای آن‌ها بالا و دوتای آن‌ها پائین است.

بَاب (٢)
مُهْر نَبَوْت

حدیث شماره ۱۶

(۱) حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ فُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ الْجُعْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ يَقُولُ: ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَجِعٌ، فَمَسَحَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأْسِي، وَدَعَا لِي بِالْبُرْكَهٖ، وَتَوَضَّأَ، فَشَرِبْتُ مِنْ وُضُوئِهِ، وَفُئْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَنَظَرْتُ إِلَى الْخَاتِمِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ، فَإِذَا هُوَ مِثْلُ زُرِّ الْحَجَلَةِ.

۱۶ - (۱)... جعد بن عبدالرحمن گوید: از سائب بن یزید رضی الله عنه شنیدم که می گفت: خاله ام مرا پیش پیامبر صلی الله علیه و آله برد و گفت: ای فرستاده ی خدا! این خواهرزاده ی من، مریض و دردمند است. از این رو پیامبر صلی الله علیه و آله دستشان را بر سرم کشیدند و برایم دعای خیر و برکت کردند. سپس وضو گرفتند و من از آب وضوی آن حضرت صلی الله علیه و آله نوشیدم. آنگاه پشت سرایشان ایستادم و به مهر نبوت که در بین دو شانه شان قرار داشت نگاه می کردم که به اندازه ی تخم کبک، درشت بود.

«خالتی»: خاله، خواهر مادر.

«وَجِعٌ»: بیمار و دردمند.

«وَضُوئُهُ»: به فتح واو: آبی که با آن وضو گیرند. و به ضم واو [وَضُوْا]: دست نمازگرفتن، وضو گرفتن.

«الْخَاتِمِ»: انگشتر، مهر، پایان، عاقبت هرچیز. «خاتم النبیین»: خاتم و آخرین پیغمبران، که مهر نبوت بیانگر این قضیه بود.

«زُرٌّ»: در لغت به معنای «دگمه» است و «زُرٌّ» [به تقدیم راء بر زاء] به معنی «تخم» است. و «حَجَلَةٌ»: هم می تواند به معنای «خانه ی آراسته به تخت و جامه و پرده برای عروس» باشد، و هم به معنای «کبک ماده».

و می توان حدیث را به دو صورت ترجمه کرد:

۱- مهر نبوت، به اندازه ی دگمه ی حجه ی عروس، درشت و برجسته بود.

۲- مهر نبوت، به اندازه‌ی تخم کبک ماده، درشت بود.

«مهر نبوت»: رسول خدا ﷺ دارای صفتی جسمانی بود که تنها اختصاص به خود ایشان داشت. آن صفت جسمانی اختصاصی، وجود یک برجستگی گوشتی در میان دو شانهِی آن حضرت ﷺ بود که هر چند قدری برآمدگی داشت، اما کوچک بود به گونه‌ای که از روی لباس به صورت یک برجستگی مشهود خود را نشان نمی‌داد؛ چه این که در توصیف آن گفته شده: «تخم کبوتر» یا «تخم کبک» و نیز گفته شده: «چون یک سیب» - و لابد یک سیب کوچک - بود، آنگونه که سلمان فارسی رضی الله عنه می‌گوید: «به حضور رسول خدا رسیدم و... مهر نبوت را میان دو شانهِی ایشان به سان تخم کبوتری مشاهده کردم».

و از برخی روایات دانسته می‌شود که میان دوشانهِی پیامبر ﷺ به اندازه‌ی تخم کبوتر، مهر نبوت قرار داشت. و این مهر، غده‌ی گوشتی قرمز رنگ بود. ولی از روایتی دیگر معلوم می‌شود که مهر نبوت از گردهم آمدن چند غده‌ی کوچک بر روی دوش چپ، به شکل دایره‌ای تشکیل شده بود. و از مجموعه‌ی روایات در این زمینه ثابت می‌شود که میان هر دو شانهِی پیامبر ﷺ غده‌ای وجود داشت که روی آن، موی روئیده بود.

به هر حال، روایات در این مورد به آن حد از فراوانی است که این خبر را می‌توان «مشهور» و «مستفیض» دانست و گویا آن برآمدگی صفتی جسمانی، گواه بر رسالت آن حضرت ﷺ بوده که هیچ کس از کسانی که آن را می‌دیدند توان کج بحثی و انکار و مجادله نداشتند، چه خداوند متعال را در میان آفریده‌های خویش آیاتی است.

حدیث شماره ۱۷

(۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَعْقُوبَ الطَّالِقَانِيُّ، أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ بْنُ جَابِرٍ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: رَأَيْتُ الْخَاتَمَ بَيْنَ كَيْفِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُذَّةً حُمْرَاءَ مِثْلَ بَيْضَةِ الْحَمَامَةِ.

۱۷ - (۲)... جابر بن سمرة رضی الله عنه گوید: مهر نبوت را میان دو شانهِی آن حضرت ﷺ مشاهده کردم که به شکل غده‌ای قرمز رنگ و به اندازه‌ی تخم کبوتر بود.

«غُدَّة»: غده؛ عضوی در جسم که ماده‌ای خاص مانند بزاق و اشک و عرق و شیر در آن فراهم آید. هرگرهی در جسم که دور آن را پیه فرا گرفته باشد؛ یا هر غده‌ای که بین پوست و گوشت واقع باشد و بجنید؛ و یا تگه‌ی گوشت سخت یا پیه به اندازه‌ی فندق یا بزرگتر که میان گوشت یا در زیر پوست پیدا می‌شود، اما درد ندارد.

«حمراء»: رنگ سرخ. «غُدَّة حمراء»: یعنی میان دو کتف پیامبر ﷺ مهر نبوت مشاهده می‌شد که غده‌ای سرخ فام و هم‌رنگ پوست بدنشان بود.

«بَيْضَة»: تخم. «الحمامة»: کبوتر. در روایتی «کببضة نعامة» [تخم شترمرغ]؛ و در روایتی دیگر «کالتفاحة» [دانه‌ی سیب]؛ و در روایتی «کالبندق» [دانه‌ی فندق]؛ و در روایتی «جُمع» [یک مشت] و ... آمده است؛ و در حقیقت در میان این روایات هیچگونه تعارضی وجود ندارد؛ چرا که هر یک از راویان بر حسب برداشت خویش، مهر نبوت را به چیزی تشبیه کرده و آن را به تصویر کشیده است.

حدیث شماره ۱۸

(۳) حَدَّثَنَا أَبُو مُصْعَبٍ الْمَدِينِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ الْمَاجِشُونِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ جَدَّتِهِ رُمَيْثَةَ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَوَّأَشَاءُ أَنْ أَقْبَلَ الْحَاتِمَ الَّذِي بَيْنَ كَتْفَيْهِ مِنْ قُرْبِهِ لَفَعَلْتُ - يَقُولُ لِسَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ يَوْمَ مَاتَ: «اهْتَرَّ لُهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ».

۱۸ - (۳) ... رُمَيْثَةُ رضی الله عنها گوید: از رسول خدا ﷺ - در حالی که به ایشان چندان نزدیک بودم که اگر می‌خواستم، می‌توانستم مهر نبوت را که میان دو کتف ایشان بود ببوسم - شنیدم که در روز مرگ «سعدبن معاذ» رضی الله عنه می‌فرمودند: «عرش خداوند رحمان، برای [مرگ] سعدبن معاذ جنبید و حرکت کرد.»

«أَقْبَلُ»: ببوسم.

«قُرْبِهِ»: به این جهت که به پیامبر اکرم ﷺ نزدیک بودم.

«اهْتَرَّ»: جنبید و حرکت کرد؛ به حرکت و جنبش درآمد.

«عَرَشٌ»: در لغت به معنی چیزی است که دارای سقف بوده باشد، و گاهی به خود سقف نیز عرش گفته می‌شود؛ مانند: ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا﴾ [البقرة: ۲۵۹] «یا مانند کسی که از کنار روستایی گذشت در حالی که آن چنان ویران شده بود که سقف‌هایش فرو ریخته بود».

گاهی به معنی «تخت‌های بلند، همانند تخت سلاطین و پادشاهان» نیز آمده است. چنان که در داستان سلیمان عليه السلام می‌خوانیم که می‌گوید: ﴿أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بَعْرَشَهَا﴾ [النمل: ۳۸]؛ «کدام یک از شما می‌تواند تخت بلقیس را برای من حاضر کند».

و نیز به «داربست‌هایی که برای بر پا نگهداشتن برخی از درختان می‌زنند» عرش گفته می‌شود؛ همانطور که خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ﴾ [الأنعام: ۱۴۱]؛ «خدا است که آفریده است باغ‌هایی را که بر پایه و داربست استوار می‌گردند و درختانش با قلاب‌های ویژه، به اشیاء اطراف می‌چسبند و کمر راست می‌کنند و روی داربست‌ها قرار می‌گیرند و باغ‌هایی را که چنین نیازی به پایه و داربست و پیچیدن به اطراف ندارند و بر سرپای خود می‌ایستند و گردن می‌افرازند».

ولی هنگامی که واژه‌ی «عرش» در مورد خداوند به کار می‌رود و گفته می‌شود: «عرش خدا»، منظور از آن «مجموعه‌ی جهان هستی است که در حقیقت تخت حکومت پروردگار محسوب می‌شود».

«رَحْمَنٌ»: خدایی که دارای مهر فراوان و همیشگی است. در میان گروهی از علماء و صاحب نظران اسلامی، مشهور است که صفت «رحمن» اشاره به رحمت عام و گسترده‌ی خدا است که شامل دوست و دشمن، مؤمن و کافر و نیکوکار و بدکار می‌باشد؛ زیرا می‌دانیم که «باران رحمت بی‌حسابش همه را رسیده، و خوانِ نعمت بی‌دریغش همه جا کشیده». همه‌ی بندگان الهی از مواهب گوناگون و نعمت‌های بی‌کران حیات، بهره‌مندند و روزی خویش را از سفره‌ی گسترده‌ی نعمت‌های بی‌پایان الهی بر می‌گیرند. این همان رحمت عام خدا است که پهنه‌ی هستی را دربرگرفته و همگان در دریای آن غوطه‌ورند.

ولی «رحیم»؛ اشاره به رحمت خاص پروردگار است که ویژه‌ی بندگان مطیع و فرمانبردار و صالح و نیک است؛ زیرا آن‌ها به حکم ایمان و عمل صالح، شایستگی این را

یافته‌اند که از رحمت و بخشش و احسان خاصی که آلودگان و تبه‌کاران از آن سهمی ندارند، بهره‌مند گردند.

تنها چیزی که ممکن است اشاره به این مطلب باشد آن است که «رحمن» در همه جای قرآن، به صورت مطلق آمده که نشانه‌ی عمومیت آن است، در حالی که «رحیم» گاهی به صورت مقید ذکر شده، که دلیل بر خصوصیت آن است؛ مانند اینکه خداوند می‌فرماید: ﴿وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا﴾ [الأحزاب: ۴۳]؛ «خداوند نسبت به مؤمنان رحیم است». و گاه به صورت مطلق آمده است؛ مانند: ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ [الفاتحة: ۳].

از سوی دیگر «رحمن» را صیغه‌ی مبالغه دانسته‌اند که خود دلیل دیگری بر عمومیت رحمت خدا است، و «رحیم» را صفت مشبّهه، که نشانه‌ی ثبات و دوام است؛ و این ویژه‌ی مؤمنان می‌باشد.

شاهد دیگر اینکه: «رحمن» از اسماء و نام‌های مختص خداوند است و در مورد غیر او به کار نمی‌رود؛ در حالی که «رحیم» صفتی است که هم در مورد خدا و هم در مورد بندگان استعمال می‌شود. چنان‌که درباره‌ی پیامبر ﷺ در قرآن می‌خوانیم: ﴿عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ [التوبة: ۱۲۸].

حدیث شماره ۱۹

(۴) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الصَّبِيِّ، وَعَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، وَغَيْرُ وَاحِدٍ قَالُوا: أَنْبَأَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، مَوْلَى عُفْرَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ مِنْ وَلَدِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ إِذَا وَصَفَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ بِطَوْلِهِ وَقَالَ: بَيْنَ كَتْفَيْهِ خَاتَمُ التُّبُوَّةِ، وَهُوَ خَاتَمُ التَّيْبِيِّينَ.

۱۹ - (۴) ... ابراهیم بن محمد - که یکی از نوادگان علی بن ابی طالب ﷺ است - گوید: هرگاه علی ﷺ به توصیف شمائل و صفات ظاهری و اخلاقی رسول خدا ﷺ می‌پرداخت، چنین می‌گفت... [و ابراهیم بن محمد، حدیث را به طور کامل نقل کرده است؛ به حدیث شماره‌ی ۷ مراجعه فرمایید. و در ادامه، علی بن ابی طالب ﷺ می‌گفت:]

«میان دو شانه‌ی آن حضرت ﷺ مهر نبوت مشهود بود، همچنان‌که ایشان نگین انگشتری نبوت و آخرین پیامبر خدا بودند. [هدف از آوردن این حدیث، آن است که در آن، علی ﷺ، وجود مهر نبوت را تأیید کرده است.]

«خاتم»: خاتم [بر وزن حاتم]؛ آنگونه که علماء و صاحب نظران عرصه‌ی لغت شناسی گفته‌اند: به معنی چیزی است که به وسیله‌ی آن، چیزی پایان داده شود؛ و نیز به معنی چیزی آمده است که با آن اوراق و مانند آن را مهر کنند. در گذشته و امروز، این امر معمول و متداول بوده و هست که وقتی می‌خواهند در نامه یا ظرف و یا خانه‌ای را ببندند و کسی آن را باز نکند، روی در، یا روی قفل آن، ماده‌ی چسبنده‌ای می‌گذارند و روی آن مهری می‌زنند که امروز از آن تعبیر به «لاک و مهر» می‌شود.

و این به صورتی است که برای گشودن آن حتماً باید مهر و آن چیز چسبنده شکسته شود؛ و مهری را که بر اینگونه چیزها می‌زنند «خاتم» می‌گویند. و از آنجا که در گذشته گاهی از گل‌های سفت و چسبنده برای این مقصد استفاده می‌کردند لذا در متون برخی از کتب معروف لغت، در معنی «خاتم» می‌خوانیم: «الخاتم: هو ما یوضع علی الطینة»؛ «چیزی برگل می‌زنند». [لسان العرب و قاموس اللغة، ماده‌ی ختم]

این‌ها همه به خاطر این است که از ریشه‌ی «ختم» به معنی «پایان»، گرفته شده و از آنجا که این کار [مهر زدن] در خاتمه و پایان قرار می‌گیرد، نام «خاتم» بر وسیله‌ی آن گذارده شده است.

و اگر می‌بینیم یکی از معانی «خاتم» انگشتر است، آن نیز به خاطر همین است که نقش مهرها را معمولاً روی انگشترهایشان حک می‌کردند و به وسیله‌ی انگشتر، نامه‌ها را مهر می‌کردند. لذا در حالات و صفات پیامبر ﷺ از جمله مسائلی که مطرح می‌شود، نقش خاتم ایشان است.

در روایات می‌خوانیم: هنگامی که پیامبر اکرم ﷺ تصمیم گرفتند دعوت خویش را گسترش دهند و به پادشاهان و سلاطین روی زمین نامه بنویسند، دستور دادند تا

انگشتی برایشان ساخته و پرداخته نمایند؛ انگشتی برایشان ساختند که روی آن «محمدرسول الله» حک شده بود و نامه‌های خود را با آن مهر می‌کردند.

با این بیان، به خوبی روشن می‌شود که «خاتم»، گرچه امروز به انگشتر تزیینی نیز اطلاق می‌شود، ولی ریشه‌ی اصلی آن از «ختم» به معنی «پایان»، گرفته شده است و در آن روز به انگشترهایی می‌گفتند که با آن نامه‌ها را مهر می‌کردند.

به علاوه این ماده در قرآن کریم، در موارد متعددی به کار رفته و در همه جا به معنی پایان دادن و مهر نهادن است. مانند: ﴿الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ...﴾ [یس: ۶۵]؛ ﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشْوَةً...﴾ [البقرة: ۷] و... لذا این واژه در تمام قرآن [در ۸ مورد] که این ماده به کار رفته، همه جا به معنی پایان دادن و مهر نهادن است؛ و از اینجا معلوم می‌شود که مهر نبوت بر خاتمیت پیامبر اسلام و پایان گرفتن سلسله‌ی پیامبران به وسیله‌ی ایشان، دلالت دارد. و واژه‌ی «خاتم النبیین» به وضوح دلالت بر معنی خاتمیت و پایان دادن دارد.

حدیث شماره ۲۰

(۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا عَزْرَةُ بْنُ ثَابِتٍ، حَدَّثَنِي عَلْبَاءُ بْنُ أَحْمَرَ الْيَشْكُرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو زَيْدٍ عَمْرُو بْنُ أَخْطَبِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا أَبَا زَيْدٍ اذْنُ مِثِّي فَاَمْسَحْ ظَهْرِي». فَمَسَحْتُ ظَهْرَهُ، فَوَقَعَتْ أَصَابِعِي عَلَى الْخَاتَمِ، قُلْتُ: وَمَا الْخَاتَمُ؟ قَالَ شَعْرَاتُ مُجْتَمِعَاتُ.

۲۰ - (۵)... ابوزید عمرو بن اخطب انصاری رضی الله عنه گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله خطاب به من فرمودند: ابوزید! به من نزدیک بشو و پشتم را دست بکش. [من نیز بر حسب فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله و به جهت امتثال دستور ایشان، بدیشان نزدیک شدم و] پشت آن حضرت صلی الله علیه و آله را دست کشیدم. پس ناگاه انگشتان دستم بر مهر نبوت قرار گرفت.

[علباء بن احمر یشکری - که یکی از راویان حدیث است -] گوید: به ابوزید عمرو بن اخطب رضی الله عنه گفتم: مهر نبوت چگونه بود؟ وی در پاسخ گفت: بر مهر نبوت، موهایی یکدست و هموار، رسته بود.

«أَدُنُّ»: نزدیک شو.

«فَامَسَحَ»: دست بکش و بمال.

«ظَهْرِي»: پشت مرا.

«شَعْرَاتُ»: جمع «شَعْرَةٌ»: موی.

«مُجْتَمَعَاتُ»: جمع «مُجْتَمِعَةٌ»: مقداری موی، که یکدست و کامل و هموار شده باشد.

موهایی که یکدست رسته باشند. یعنی دست خویش را بر بالای برآمدگی مهر نبوت نهدام و متوجه شدم که بر مهر نبوت، مقدار موهایی یکدست و هموار، رسته بود.

حدیث شماره ۲۱

(۶) حَدَّثَنَا أَبُو عَمَارٍ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ حُرَيْثِ الْخَزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنِ بْنِ وَقْدٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي: بُرَيْدَةَ يَقُولُ: جَاءَ سَلْمَانَ الْفَارِسِيُّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ بِمَائِدَةٍ عَلَيْهَا رُطْبٌ، فَوَضَعَتْ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «يَا سَلْمَانُ، مَا هَذَا؟» فَقَالَ: صَدَقَةٌ عَلَيْكَ وَعَلَى أَصْحَابِكَ، فَقَالَ: «إِرْفَعَهَا فَإِنَّا لَا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ»، قَالَ فَرَفَعَهَا، فَجَاءَ الْعَدَا بِيئْتِهِ، فَوَضَعَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مَا هَذَا يَا سَلْمَانُ؟» فَقَالَ: هَدِيَّةٌ لَكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أُبْسُطُوا». ثُمَّ نَظَرَ إِلَى الْخَاتَمِ عَلَى ظَهْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَّنَ بِهِ.

وَكَانَ لِلْيَهُودِ، فَاشْتَرَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَذَا وَكَذَا دِرْهَمًا، عَلَى أَنْ يَغْرِسَ لَهُمْ نَخْلًا، فَيَعْمَلُ سَلْمَانُ فِيهِ، حَتَّى تُطْعِمَ، فَغَرَسَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّخِيلَ إِلَّا نَخْلَةً وَاحِدَةً، غَرَسَهَا عُمَرُ، فَحَمَلَتِ النَّخْلُ مِنْ غَامِهَا، وَلَمْ تَحْمِلِ النَّخْلَةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا شَأْنُ هَذِهِ النَّخْلَةِ؟» فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَا غَرَسْتُهَا، فَتَرَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَغَرَسَهَا، فَحَمَلَتْ مِنْ غَامِهَا.

۲۱ - (۶)... عبدالله بن بریده رضی الله عنه گوید: از پدرم، بریده بن حصیب رضی الله عنه شنیدم که می‌گفت: چون رسول خدا صلی الله علیه و آله [از مکه‌ی مکرمه] به مدینه‌ی منوره آمدند. سلمان فارسی رضی الله عنه طبقی را که در آن خرماى رُطب بود، پیش آن حضرت صلی الله علیه و آله آورد و آن را در

جلوی روی ایشان نهاد.

آن حضرت ﷺ پرسید: سلمان! این چیست؟ سلمان در پاسخ گفت: صدقه‌ای برای شما و یارانتان است! فرمود: آن را بردار، چرا که ما صدقه نمی‌خوریم. بُریده ﷺ گوید: سلمان! نیز آن طبق را برداشت [ورفت]. فردای آن روز، دوباره طبق دیگری مانند آن آورد و در جلوی روی آن حضرت ﷺ نهاد. پیامبر ﷺ پرسید: سلمان! این چیست؟ گفت: هدیه‌ای است که آن را به رسم تعارف به شما پیشکش می‌کنم. در اینجا بود که رسول خدا ﷺ به یاران خوش فرمودند: دست‌هایتان را دراز کنید و از آن بخورید.

سپس سلمان فارسی ﷺ به مهرِ نبوّت که بر پشت رسول خدا [میان دو کتف ایشان که در قسمت بالای شانه‌ی چپ آن حضرت ﷺ قرار داشت] نگریست و بدیشان ایمان آورد.

و در آن هنگام، هنوز سلمان ﷺ از بردگان یهودیان بود؛ از این رو پیامبر ﷺ وی را از یهودیان با پرداخت مقداری درهم و اینکه برای آنان مقداری خرما بکارد، خریداری کرد؛ البته مشروط بر اینکه تا هنگامی که درختان خرما میوه نداده‌اند، سلمان ﷺ همچنان کارگر یهودیان باشد.

پیامبر ﷺ تمام درختان خرما را به دست خویش کاشت، جز یک درخت خرما که آن را عمر بن خطاب ﷺ کاشت؛ و در همان سال تمام نهال‌های خرما، جز یکی به بار نشست. پیامبر ﷺ فرمودند: قضیه چیست؟ چرا این نهال به بار ننشسته است؟ عمر ﷺ گفت: ای فرستاده‌ی خدا! آن را من کاشته‌ام. آنگاه رسول خدا ﷺ آن نهال خرما را از زمین برآورد و دوباره آن را به دست خویش کاشت و آن نهال نیز [به برکت دست مبارک رسول خدا ﷺ] همان سال به بار نشست.

«مائدة»: سفره، خوان، خوان به طعام آراسته، میز غذاخوری، زمین گرد و دائره مانند، طبق.

«رُطب»: رطب، غوره‌ی خرما‌ی رسیده پیش از آنکه خرما شود، خرما‌ی تازه، خرما‌ی نَورَس؛ واحد آن «رُطبة» است.

«فوضعت»: نهاده شد.

«بین یدی»: در برابر او، در جلوی او.

«اصحابک»: صحابه و یاران تو. «صحابه»: یاران پیامبر اسلام و کسانی که به

خدمت پیامبر ﷺ رسیده و بدیشان ایمان آورده و مدتی با آن حضرت ﷺ صحبت داشته‌اند و با ایمان از دنیا رفته‌اند.

«ارفعها»: آن را بردار.

«الغد»: فردا.

«ابسطوا»: دست بگشایید و بخورید، دست دراز کنید و بخورید.

«بکذا و کذا درهماً»: «کذا»: کلمه‌ی واحدی است مرکب از دو کلمه، که آن را از عدد

کنایه آرند؛ مثل: «قبضت کذا و کذا درهماً»: فلان مبلغ درهم گرفتم.

«نخلاً»: درخت خرما.

«حتی تطعم»: تا اینکه درختان خرما میوه دهند و به بار نشینند.

«غرس»: درخت را در زمین کاشت، درخت را بر زمین نشاند.

«حمّلت النخل»: درختان خرما میوه برآورد و به بار نشست و بارور شد.

«من عامها»: همان سال.

«ما شأن هذه النخلة»: داستان این نهال خرما چیست؟ چرا به بار ننشسته است و

میوه نداده است؟

«فتزعها»: آن نهال را از بیخ و بن برآورد و از زمین بیرون کرد.

حدیث شماره ۲۲

(۷) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْوَصَّاحِ، أَنْبَأَنَا أَبُو عَقِيلٍ الدَّوْرَقِيُّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ الْعَوْقِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ عَنْ خَاتِمِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ يَعْنِي: خَاتِمَ النَّبُوَّةِ فَقَالَ: كَانَ فِي ظَهْرِهِ بِضْعَةٌ نَاشِرَةٌ.

۲۲ - (۷)... ابونضرة العوقی گوید: از ابو سعید خدری ﷺ پیرامون مهر نبوت رسول

خدا ﷺ پرسیدم؟ وی در پاسخ بدین سؤال گفت: بر پشت پیامبر گرامی اسلام ﷺ پاره گوشتی برآمده و برجسته و مرتفع و بالا آمده از پوست بود.

«بضعة»: پاره‌ای گوشت. جمع: «بِضْعٌ»، «بِضَاعٌ» و «بِضَعَاتٌ».

«ناشزة»: بلند و برآمده، سرزده و برجسته، مرتفع و بالا آمده.

از عبارت «بضعة ناشزة» معلوم می‌شود که میان دو کتف آن حضرت ﷺ مهر نبوت مشاهده می‌شد که به اندازه‌ی تخم کبوتر و هم‌رنگ پوست بدنشان بود. و این برآمدگی که شبیه یک مُشتِ بسته بود، در قسمت بالای کتف چپ آن حضرت ﷺ قرار داشت و مانند برآمدگی‌های گوشتی روی پوست بدن، خال‌های متعددی داشت. [صحیح مسلم، ج ۲ ص ۲۵۹ و ۲۶۰].

حدیث شماره ۲۳

(۸) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمُقَدَّامِ أَبُو الْأَشْعَثِ الْعَجَلِيُّ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجَسٍ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي أَنَاسٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَدُرْتُ هَكَذَا مِنْ خَلْفِهِ، فَعَرَفَ الَّذِي أُرِيدُ، فَأَلْقَى الرَّذَاءَ عَنْ ظَهْرِهِ، فَرَأَيْتُ مَوْضِعَ الْخَاتَمِ عَلَى كَتْفَيْهِ مِثْلَ الْجُمُعِ حَوْلَهَا خَيْلَانٌ كَأَنَّهَا ثَالِيلٌ، فَرَجَعْتُ حَتَّى اسْتَقْبَلْتُهُ، فَقُلْتُ: عَفَرَ اللَّهُ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «وَلَكَ» فَقَالَ الْقَوْمُ: إِسْتَغْفَرَ لَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ وَلَكُمْ، ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ «وَاسْتَغْفِرْ لِدُنْيِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ».

۲۳ - (۸)... عبدالله بن سرجس ﷺ گوید: در حالی که رسول خدا ﷺ در میان گروهی از یاران خویش بود، به نزد ایشان رفتم و از پشت سر آن حضرت ﷺ این چنین چرخیدم و دور زدم [تا مهر نبوت را که در میان دو کتف ایشان بود، مشاهده کنم]. رسول خدا ﷺ دانستند که من چه می‌خواهم و به دنبال چه می‌گردم؛ از این رو ردای خویش را از پشت خویش افکندند و من جایگاه مهر نبوت را بر کتف‌های آن حضرت ﷺ مشاهده کردم که شبیه یک مُشتِ بسته بود و اطراف و اکناف آن، خال‌هایی چون زگیل وجود داشت.

[عبدالله بن سرجس رضی الله عنه گوید:] از پشت سر آن حضرت صلی الله علیه و آله برگشتم [و دور زدم] تا برابر و رویاروی ایشان ایستادم و گفتم: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! خدای شما را بیمارزد و مورد بخشش و گذشت خویش قرار دهد! پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: خدای تو را هم بیمارزد. مردم [مردمی که عبدالله بن سرجس رضی الله عنه برای آنان سخن می‌گفت، بدو] گفتند: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله برای تو از خداوند متعال مغفرت و عفو طلبیدند و استغفار کردند؟! گفت: آری؛ و برای شما نیز از خداوند عز و جل، مغفرت و عفو طلبیدند و استغفار نمودند. سپس عبدالله بن سرجس رضی الله عنه این آیه‌ی شریفه را خواند: ﴿وَأَسْتَغْفِرُ لَذُنُوبِكَ وَاللُّمُومِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ﴾ [محمد: ۱۹]؛ «برای گناهان خود و مردان و زنان مؤمن، آمرزش بخواه».

«أناس»: مردم، مردمان، گروهی از خردمندان و نخبگان و فرهیختگان و اندیشمندان.

«فَدُرْتُ»: پس چرخیدم و دور زدم.

«فالقی»: دور افکند و به زمین انداخت.

«الرداء»: جامه‌ای که روی جامه‌ها پوشند، بالا پوش، جبّه، دوش انداز، چادری که به دور خود بپچند.

«الجمع»: یک مُشتِ بسته.

«حَوَلها»: در اطراف آن.

«خِیلان»: جمع «خال»؛ نقطه‌ی سیاه در روی پوست بدن، لگه‌ی کوچک یا نقطه‌ی سیاه که در روی چیزی پیدا شود. در فارسی نیز بدان خال می‌گویند.

«تَأَلیل»: جمع «تُولول»؛ آرخ، زگیل، دانه‌ی کوچک سفت و سخت که روی پوست بدن پیدا می‌شود، اما درد ندارد. در زبان فارسی، «سگیل» و «زگیل» و «وردان» و «واژو» و «بالو» هم گفته شده و به عربی بدان «تُولول» می‌گویند.

«استقبلته»: در برابر و رویاروی او ایستادم.

«استغفر لذنبك»: علماء و صاحب نظران اسلامی بر غیر ممکن بودن وقوع کفر از

پیامبران، چه قبل از بعثت و چه بعد از آن، اتفاق نظر دارند و هم چنین متفق القولند که پیامبران بعد از بعثت هم، به عمد مرتکب گناه کبیره و صغیره نمی‌شوند. و جمهور علماء وقوع گناهان کبیره و صغیره را از آن‌ها محال می‌دانند؛ چرا که موجب نفرت و انزجار مردم از آن‌ها می‌شود و این، مصلحت و هدف از آمدن آنان را از بین می‌برد. و حق این است که پیامبران الهی، کارهای پست یا آنچه را که موجب نفرت مردم از آن‌ها می‌شود، مانند: زنا، دروغ و خیانت و ... را انجام نمی‌دهند.

بنابراین تمام اخباری که راجع به پیامبران آمده است و ظاهراً دلالت بر گناه می‌کنند (مقصود گناهی نیست که دیگران انجام می‌دهند، لذا) از ظاهر آن‌ها عدول کرده و تأویل می‌شوند. و یا اینکه تعبیر گناه از باب مقایسه‌ی مفضول نسبت به افضل است و گفته‌ی امام جُنید، از این موضوع است که: «حَسَنَاتُ الْاِبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ»؛ «حَسَنَات و نیکوکاریان، برای مقربین گناه محسوب می‌شود»؛ چون مقام والای مقربین اقتضا می‌کند اعمال بالاتر و عالی‌تر از اعمال نیکوکاران انجام دهند. مانند آیاتی که در مورد حضرت محمد ﷺ آمده است و دلالت بر گناه او می‌کنند؛ مانند: ﴿وَأَسْتَغْفِرُ لِدُنْبِكَ﴾ [محمد: ۱۹]؛ و ﴿لِيَعْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ [الفتح: ۲]. اینگونه آیات حمل بر ترک اولی و افضل می‌شود؛ زیرا اگر پیامبر ﷺ اولی را ترک کند، گناه [به معنای عرفی] نیست بلکه به مثابه‌ی گناه است. مانند تعجیلی که در دل برای فتح مکه داشت؛ یا خوردن نوعی غذا را به خاطر خوشنودی همسرانش بر خود حرام کرد؛ یا وقتی که سران قریش را دعوت به اسلام می‌کرد، از فریاد و سرو صدای عبدالله بن مکتوم که نابینا بود و آمده بود که ایمان بیاورد، رو ترش کرد و آزرده شد و ...

و اینگونه تعبیرات قرآنی ﴿وَأَسْتَغْفِرُ لِدُنْبِكَ﴾ در مورد پیامبر ﷺ و سایر پیامبران، اشاره به «حَسَنَات الْاِبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ» است. یک لحظه غفلت و یک ترک اولی در مورد پیامبران جایز نیست و باید از آن استغفار کنند؛ [محمد/۱۹، فتح/۲، نصر/۳]. و پیامبر گرامی اسلام ﷺ نیز به مقتضای بشریت، تصرفات و اعمالی داشته است که برای افراد عادی خوب و یا چیز ساده‌ای بوده و برای وجود مبارک او گناه و چیز مهمی محسوب شده است و مورد عتاب پروردگار قرار گرفته است. [انعام/۳۵ - ۳۳، انفال/ ۶۸ - ۶۷، توبه/ ۴۳ و ۱۱۳، احزاب/ ۳۷، تحریم/ ۱، عبس/ ۱۰ - ۱].

به هر حال، مسلم است که پیامبر گرامی اسلام ﷺ به خاطر مقام عصمت، مرتکب گناهی نمی‌شود ولی چنان که گفته‌ایم، اینگونه تعبیرات قرآنی در مورد پیامبر گرامی اسلام ﷺ و سایر پیامبران، اشاره به گناهان نسبی است؛ چرا که گاهی اعمالی که در مورد افراد عادی، عبادت و حسنات است، در مورد پیامبران بزرگ، گناه محسوب می‌شود؛ زیرا که «حسناتُ الابرارِ سیئاتُ المقرّبین».

از این گذشته، عصیان و گناه، گاه جنبه‌ی مطلق دارد؛ یعنی برای همه بدون استثناء گناه است. مانند: دروغ گفتن، ظلم کردن و اموال حرام خوردن. و گاه جنبه‌ی نسبی دارد؛ یعنی کاری است که اگر از یک نفر سر بزند نه تنها گناه نیست، بلکه گاه نسبت به او یک عمل مطلوب و شایسته است؛ اما اگر از دیگری سر بزند با مقایسه‌ی به مقام او، کار نامناسبی است.

به عنوان مثال: برای ساختن یک بیمارستان، از مردم تقاضای کمک می‌شود؛ شخص کارگری مزد یک روزش را که گاه چند صد تومان بیشتر نیست می‌دهد. این عمل نسبت به او ایثار و حسنه است و کاملاً مطلوب؛ اما اگر یک ثروتمند این مقدار کمک کند، نه تنها این عمل نسبت به او پسندیده نیست، بلکه گاه در خور ملامت و مذمّت و سرزنش و نکوهش نیز هست؛ با اینکه از نظر اصولی نه تنها کار حرامی نکرده، بلکه ظاهراً مختصر کمکی نیز به کار خیر نموده است.

این همان است که می‌گوئیم: «حسناتُ الابرارِ سیئاتُ المقرّبین»؛ و نیز این همان چیزی است که به عنوان ترک اولی معرفی شده است و برخی از آن به عنوان «گناه نسبی» یاد می‌کنند که نه گناه است و نه مخالف مقام عصمت.

از این رو پیداست که پیامبر گرامی اسلام ﷺ به حکم مقام عصمت، هرگز مرتکب گناهی نشده است و اینگونه تعبیرات قرآنی ﴿وَأَسْتَغْفِرُ لِدُنْيِكَ﴾ یا اشاره به مسئله‌ی «ترک اولی» و «حسناتُ الابرارِ سیئاتُ المقرّبین» است و یا سرمشقی است برای مسلمانان.

باب (۳)

موهای پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۲۴

(۱) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، أَنبَأَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ شَعْرُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى نِصْفِ أُذُنَيْهِ.

۲۴ - (۱) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: [گاهی اوقات] اندازه‌ی موهای سر پیغمبر صلی الله علیه و آله تا نیمه‌ی هر یک از دو گوششان می‌رسید.

«أُذُنِيَّة»: مثنی «أُذُن»؛ گوش. جمع: «آذان».

حدیث شماره ۲۵

(۲) حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الرَّزَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، وَكَانَ لَهُ شَعْرٌ فَوْقَ الْجُمَّةِ وَدُونَ الْوُفْرَةِ.

۲۵ - (۲) ... عایشه رضی الله عنها گوید: من و پیامبرگرمی اسلام صلی الله علیه و آله هر دو از یک ظرف پر آب، غسل می‌کردیم و موهای سر آن حضرت صلی الله علیه و آله پایین‌تر از لاله‌ی گوش‌ها و بالاتر از شانه‌های ایشان بود.

«إِنَاء»: ظرف، آوند.

«الْجُمَّة»: گیسو و مویی که تا زیر نرمه‌ی کتف برسد.

«الْوُفْرَةُ»: گیسویی که به نرمه‌ی گوش برسد.

و «اللِّمَّة»: گیسویی که تا سر کتف برسد.

«فوق»: ظرف مکان است و مفید معانی: ارتفاع و بلندی، افزونی و بیشی و تفوق و

برتری.

«دون»: ظرف مکان و منصوب است و نسبت به اسمی که بدان اضافه می‌شود،

معانی مختلفی پیدا می‌کند. چنان‌که «مشى دونه: جلو او راه رفت»؛ و «جلس الوزير دون الامير: وزير پشت سر پادشاه نشست»؛ و «السماء دونك: آسمان بالای سرتوست»؛ و «دون قدميك بساط: زیر دو پایت، فرش است»؛ و «مشى دون ان يتوقف: بی‌آنکه بماند راه رفت»؛ و «دون العلى مشقات: در راه رسیدن به بلند مرتبگی رنج‌ها و سختی‌ها است». اسم فعل است به معنی «خُذ» [بگیر]؛ مثل: «دونك الكتاب: کتاب را بگیر». و در اینجا به معنی «پایین‌تر از...» است.

حدیث شماره ۲۶

(۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو قَطَنِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرْبُوعًا، بُعِيدَ مَا بَيْنَ الْمُنْكَبَيْنِ، وَكَانَتْ جُمَّتُهُ تَضْرِبُ شَحْمَةَ أُذُنَيْهِ.

۲۶ - (۳)...براء بن عازب رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله میانه بالا بودند [که نه زیاده از حد بلند بالا بودند و نه بیش از اندازه کوتاه قد، بلکه خوش اندام بودند و خوش استایل]؛ فاصله‌ی میان دو شانه‌ی ایشان زیاد بود؛ [یعنی چهارشانه بودند]؛ و گیسوان انبوهی داشتند که روی لاله‌ی گوش‌هایشان را پوشانیده بود و موهایشان به لاله‌ی گوش‌هایشان پهلوی می‌زد.

«مربع»: مرد میانه بالا که قامتش نه بیش از اندازه بلند و بالا باشد و نه زیاده از حد، کوتاه و ترنجیده باشد؛ یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله میانه بالا بودند که نه کوتاهی قدشان، اندام ایشان را از چشم نوازی باز می‌داشت و نه بلندی قامتشان، قد و بالای ایشان را از دل انگیزی و جذآبیت می‌انداخت، بلکه خوش اندام و میانه بالا بودند.

حدیث شماره ۲۷

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَنْبَسٍ: كَيْفَ كَانَ شَعْرُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: لَمْ يَكُنْ بِالْجُعْدِ وَلَا بِالسَّيْطِ، كَانَ يَبْلُغُ شَعْرُهُ شَحْمَةَ أُذُنَيْهِ.

۲۷ - (۴) ... قناده گوید: خطاب به انس بن مالک رضی الله عنه گفتیم: گیسوان رسول خدا ﷺ چگونه بود؟ وی در پاسخ بدین سؤال گفت: گیسوانشان نه چندان درهم فشرده و فرخورده و مجعد و پیچیده بود و نه چندان آویخته و فروهشته [بلکه نسبتاً صاف بود که اندکی چین و شکن نیز داشت]؛ و گیسوان آن حضرت ﷺ به لاله‌ی گوش‌هایشان می‌رسید.

حدیث شماره ۲۸

(۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أُمِّ هَانِئِ بْنِتِ أَبِي طَالِبٍ قَالَتْ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ قَدَمَةً وَلَهُ أَرْبَعُ غَدَائِرٍ.

۲۸ - (۵) ... ام‌هانی دختر ابوطالب رضی الله عنه [و خواهر علی رضی الله عنه] گوید: یک بار رسول خدا ﷺ به مکه‌ی مکرمه آمدند در حالی که چهار گیسو داشتند.

«قدم»: به شهر داخل شد، به شهر آمد.

«قدمه»: یک بار، یک دفعه.

«غدائر»: جمع «غدیره»: دسته موی تابیده در کناره‌ی پیشانی، طره، گیسو، گیسوی بافته‌ی زنان.

حدیث شماره ۲۹

(۶) حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَائِيِّ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ شَعْرَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ.

۲۹ - (۶) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: [گاهی اوقات] اندازه‌ی گیسوان پیامبر اکرم ﷺ تا نیمه‌ی گوش‌هایشان می‌رسید.

حدیث شماره ۳۰

(۷) حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ

الرُّهْرِيِّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْدِلُ شَعْرَهُ، وَكَانَ الْمُشْرِكُونَ يَفْرُقُونَ رُءُوسَهُمْ، وَكَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَسْدِلُونَ رُءُوسَهُمْ، وَكَانَ يُحِبُّ مُوَافَقَةَ أَهْلِ الْكِتَابِ فِيمَا لَمْ يُؤْمَرْ فِيهِ بِشَيْءٍ، ثُمَّ فَرَّقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأْسَهُ.

۳۰ - (۷) ... ابن عباس رضی اللہ عنہما گوید: [ابتدا] رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم گیسوانشان را بر جلو پیشانی یا اطراف سرخویش می‌ریختند و آویخته رها می‌کردند؛ و مشرکان و چندگانه پرستان، موهایشان را فرق می‌کردند و گیسوانشان را به سمت راست و چپ، پخش می‌نمودند؛ و اهل کتاب نیز موهایشان را آویخته بر جلو پیشانی خود رها می‌کردند. و رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم نیز تا هنگامی که در موردی بدیشان فرمان و دستوری نمی‌رسید، دوست داشتند تا موافق با اهل کتاب رفتار کنند؛ [و دوست داشتند که موهایشان را همانند اهل کتاب، بیاریند]؛ آنگاه پس از مدتی، روی سرشان فرق باز کردند و گیسوانشان را به سمت راست و چپ، پخش کردند.

«يَسْدِلُ»: موهایش را در جلو پیشانی یا اطراف سر، فرو می‌آویخت و رها می‌کرد.

«يفرقون»: موی را از وسط سر به دو طرف آن فرو می‌آویختند و به سمت راست و چپ پخش می‌کردند.

«و كان يحبّ موافقة اهل الكتاب»: پیامبر گرامی اسلام صلی اللہ علیہ وسلم دوست داشتند که موافق با اهل کتاب رفتار کنند، البته تا هنگامی که در آن مورد فرمانی برای پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم از جانب خدا نرسیده باشد.

علماء و صاحب نظران اسلامی گفته‌اند: دوست داشتن پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم آداب اهل کتاب را یا بدین سبب است که به هر حال، ایشان هم در اعتقاد به توحید و یگانگی خدا و اعتقاد به نبوت برخی از انبیاء و پیامبران، و برخی دیگر از عقاید، با آیین حنیف، مشترک هستند. و یا به جهت تألیف قلوب آنان بود که به هر صورت برای این کار، شایستگی بیشتری از مشرکان و چندگانه پرستان داشتند.

«اهل الكتاب»: یهود و نصاری که دارای دو کتاب مذهبی تورات و انجیل هستند.

«ثم فرق رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم رأسه»: مشرکان و چندگانه پرستان عرب، موهای سرهایشان

را به صورت فرق باز می‌کردند و به دو طرف سر فرو می‌آویختند و به سمت راست و چپ، شانه می‌کردند. رسول خدا ﷺ [در ابتدا] در مقابل مشرکان، موافقت با اهل کتاب را ترجیح می‌دادند و دوست داشتند که موهایشان را همانند اهل کتاب بپاریند و همانند آن‌ها، موهای خویش را به صورت آویخته و آویزان رها کنند؛ آنگاه پس از مدتی، روی سرشان فرق باز کردند و گیسوانشان را به سمت راست و چپ شانه کردند. و چنین معلوم می‌شود که وقتی مشرکان از میان رفتند، احتمال مشابهت با آنان نیز از میان رفت؛ از این رو پیامبر ﷺ در اواخر عمر خویش، موها و گیسوانشان را به صورت فرق باز می‌کردند و بدان‌ها روغن سر می‌مالیدند و شانه می‌کردند.

حدیث شماره ۳۱

(۸) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ نَافِعِ الْمَكِّيِّ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أُمِّ هَانِيٍّ قَالَتْ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَا صَفَائِرٍ أَرْبَعٍ.

۳۱ - (۸) ... اُمّ هانی رضی الله عنها [خواهر علی رضی الله عنه] و دختر عموی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله] گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیدم در حالی که دارای چهار گیسوی بافته شده بودند.

«ذا»: صاحب، دارنده، دارا. «صفائر»: جمع «صفیره»: گیسوی بافته شده. «اربع»:

چهار. «ذا صفائر اربع»: دارای چهار گیسوی بافته شده بود.

باب (۴)

رسول خدا ﷺ

و آراستن و شانه کردن موی

حدیث شماره ۳۲

(۱) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُوسَى الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كُنْتُ أُرْجَلُ رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا حَائِضٌ.

۳۲ - (۱) ... عایشه رضی اللہ عنہا گوید: در حالی که در قاعدگی و عادت ماهیانه‌ی خویش بودم، موهای سر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم را شانه می‌کردم و می‌آراستم و بدان‌ها می‌رسیدم.

«أُرْجَلُ»: موهای سر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم را روغن می‌مالیدم و شانه می‌کردم و می‌آراستم و بدان‌ها می‌رسیدم.

«تَرَجُلُ»: روغن مالیدن و شانه کردن و آراستن موی سر.

«حائض»: زن قاعده شده، زنی که عادت ماهیانه و قاعدگی خویش را سپری کند و ماهی یکبار به مدت چند روز از رحم وی خون جریان داشته باشد. از این حدیث دانسته می‌شود که بدن زن، در حال قاعدگی از جهت مادی نجس و پلید نیست، به طوری که هر چیزی بدان برخورد نماید، آلوده و نجس گردد. بلکه نجاست آن حکمی و معنوی است که شریعت، ازاله‌ی آن را به طهارت کبری، یعنی «غسل» مقرر فرموده است. اما بدن زن حائض، دست و دهان و آب دهان و ... نه نجس است و نه آلوده به نجاست.

زنان در گذشته چنین گمان می‌بردند که بدنشان در حال قاعدگی آلوده است؛ تا آنکه روزی رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم به عایشه رضی اللہ عنہا فرمود: این کوزه‌ی آب را به من بده ... عایشه رضی اللہ عنہا گفت: ای رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم! من در حال قاعدگی هستم! آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: «إِنَّ حَيْضَتَكَ لَيْسَتْ فِي يَدِكَ»؛ «دستت که قاعدگی ندارد» [بخاری].

و این بدان معنی است که در چنین حالتی دست نجس نیست تا با برخورد با آب، آب را آلوده کند. بنابراین، آبی که با بدن زن در حال قاعدگی تماس حاصل نماید، پاک و پاکیزه می‌باشد.

روایت شده که یهودیان و مجوسیان، نسبت به زن در حال حیض و قاعدگی، بسیار

سختگیری می‌کردند و در دوری کردن از وی، افراط و مبالغه می‌نمودند؛ و از طرف دیگر، مسیحیان، با زنان حائضه، مجامعت می‌نمودند و به حیض توجهی نداشتند. در جاهلیت نیز زنان حائضه را از خود دور می‌ساختند و با آنان غذا نمی‌خوردند و یکجا نمی‌نشستند و حتی در یک منزل هم زندگی نمی‌کردند و مثل یهود و مجوس، با آنان سختگیری می‌کردند.

ولی اسلام بر این روش‌ها، خط بطلان کشید و در این زمینه، طریقه‌ی عادلانه‌ای را انتخاب کرده که از افراط و مبالغه‌ی کسانی که زنان حائضه را از منزل اخراج می‌کنند و تفریط نصاری که حتی از مجامعت با آنان خودداری نمی‌کنند، به دور می‌باشد و بهترین راه، حدّ وسط و به دور از افراط و تفریط است. و عایشه رضی الله عنها نیز این حدیث را در رد کسانی بیان داشت که می‌پنداشتند، دست زدن زن حائض به بدن، موجب باطل شدن وضوی مرد و نجس شدن بدن او می‌شود.

حدیث شماره ۳۳

(۲) حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ صُبَيْحٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبَانَ - هُوَ الرَّقَاشِيُّ - عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْثِرُ دَهْنَ رَأْسِهِ، وَتَسْرِيحَ لِحْيَتِهِ، وَيُكْثِرُ الْقِنَاعَ، حَتَّى كَأَنَّ ثَوْبَهُ ثَوْبُ زَيَّاتٍ.

۳۳ - (۲) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله بر موهای سرشان، بسیار روغن می‌مالیدند و بسیار ریش خویش را شانه می‌کشیدند و زیاد زیر عمامه‌ی خویش، پارچه‌ای را می‌بستند [تا آن تکه پارچه، عمامه را از برخورد با روغن حفظ کند]؛ و به قدری در روغن زدن سر و ریش مبالغه و زیاده روی می‌کردند که گویی دستارشان، دستار روغن فروش و تاجر روغن است.

«یُکْثِرُ»: زیاد و فراوان روغن می‌مالید.

«دُهْنُ»: روغن.

«تَسْرِيحَ»: شانه کردن، آراستن و آرایش مو، فرم دادن به مو به ذریعه‌ی شانه کردن و آراستن.

«الْقِنَاعَ»: روسری، آنچه با آن سر خود را بپوشانند، ماسک. و در اینجا مراد همان

تکه پارچه‌ای است که پیامبر اکرم ﷺ در زیر عمامه‌ی خویش می‌بستند، تا از برخورد روغن با عمامه‌ی ایشان جلوگیری کند [دستار].

«كَأَنَّ»: حرفی است که اسم را منصوب و خبر را مرفوع می‌کند و در معانی زیر به کار می‌رود:

۱- تشبیه؛ مانند: «كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدٌ: گویی که زید شیری است». این معنی بیشتر از معانی دیگر «كَأَنَّ» به کار می‌رود.

۲- شک و گمان؛ مانند: «كَأَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ: گمان می‌رود که زید ایستاده است».

۳- تقریب؛ مانند: «كَأَنَّكَ بِالْشِّتَاءِ مَقْبِلٌ: گویی که زمستان به زودی فرا می‌رسد».

«كَأَنَّ»: گاهی مخفف می‌شود؛ و این در صورتی است که اسم آن مقدر و خبر آن جمله‌ی اسمیه‌ای است که بلافاصله پس از آن می‌آید. مثل: «كَأَنَّ زَيْدٌ قَائِمٌ: گویی زید ایستاده است». و یا خبر آن جمله‌ی فعلیه‌ای است که به وسیله‌ی «لَمْ» یا «قَدْ»، از آن فاصله یافته است. مثل: «كَأَنَّ لَمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ: گویی که دیروز بی‌نیاز نشد»؛ و «كَأَنَّ قَدْ قَامَ قَائِمَهُمْ: گویی که برپا شونده‌ی آنان برخاست».

اسم كَأَنَّ در مثال‌های بالا، ضمیر شأن محذوف است و تقدیر آن «كَأَنَّهُ» است. و گاهی نیز اسم آن آشکار می‌شود؛ مانند: «كَأَنَّ ثَدِيْبَهُ حَقَانٌ: گویی که پستان‌های او دو عطردان است»؛ و در این صورت خبر آن مفرد آورده می‌شود.

و در حدیث «كَأَنَّ ثَوْبَهُ ثَوْبُ زِيَّاتٍ»: برای تشبیه آمده است. یعنی گویا که دستار پیامبر ﷺ دستار روغن فروش است.

«ثَوْبَهُ»: مراد از لباس پیامبر ﷺ همان «قِنَاعٌ» و تکه پارچه‌ای است که پیامبر ﷺ در زیر عمامه‌ی خویش می‌بستند تا از برخورد روغن با عمامه‌ی ایشان، جلوگیری کند و نگذارد تا عمامه به روغن ملوث شود [دستار].

«زِيَّاتٍ»: روغن فروش، تاجر روغن و یا روغن‌گر.

حدیث شماره ۳۴

(۳) حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوِصِ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ أَبِي الشَّعَثَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ إِنَّ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُحِبُّ التَّيْمَنَ فِي طَهُورِهِ إِذَا تَطَهَّرَ، وَفِي تَرْجُلِهِ إِذَا تَرَجَّلَ، وَفِي انْتِعَالِهِ إِذَا انْتَعَلَ.

۳۴ - (۳)... عایشه رضی الله عنها گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله دوست داشتند به هنگام شستشو و تمیز نمودن بدنشان و شانه کردن و آراستن موهای سر و ریششان و پوشیدن کفششان، [و خلاصه در تمام کارهای خیر و با ارزششان،] طرف راست را به جلو اندازند و با سمت راست، آن را شروع نمایند.

«التَّيْمَنُ»: کارهای خود را با دست و پا و طرف راست آغاز کردن و سمت راست را مقدم داشتن.

«طَهُورُهُ»: این کلمه را می‌توان به دو صورت خواند:

۱- به ضم طاء «طَهُورُ»: به معنای پاک کردن، پاکیزه ساختن، طهارت کردن و تمیز نمودن. یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله به هنگام شستشو و تمیز نمودن بدنشان، طرف راست را به جلو می‌انداختند و با سمت راست، آن را شروع می‌کردند.

۲- به فتح طاء «طَهُورُ»: به معنای آنچه که با آن طهارت گیرند؛ آنچه که با آن چیزی را بشویند و پاک کنند؛ مانند: آب؛ آنچه که سبب پاکی شود؛ مانند: آب. یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله در وقت استعمال آب و آنچه که با آن طهارت می‌گیرند، جانب راست اعضای خویش را برای شستن و تمیز کردن مقدم می‌داشتند.

«إِذَا تَطَهَّرَ»: هر زمان که شستشو می‌کرد و سر و تن می‌شست و طهارت و پاکیزگی حاصل می‌نمود.

«تَرَجَّلَهُ»: ترجُل: روغن مالیدن و شانه کردن و آراستن موی سر و ریش.

«إِذَا تَرَجَّلَ»: هر زمان که موهای سر و ریش خویش را روغن می‌مالید و شانه می‌کشید و می‌آراست.

«انْتِعَالَهُ»: انتعال: کفش پوشیدن. «إِذَا انْتَعَلَ»: هر زمان که کفش در پای می‌کرد.

حدیث شماره ۳۵

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغْفَلٍ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ التَّرْجُلِ إِلَّا غَبًّا.

۳۵ - (۴) ... عبدالله بن مغفل رضی اللہ عنہ گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم از آنکه شخصی موهایش را هر روز شانه کشد، نهی فرمودند؛ به جز از شانه زدن به موها روز درمیان که از آن نهی نفرمودند.

«غَبًّا»: یک روز درمیان، روز درمیان آمدن، یک روز آمدن و یک روز نیامدن، یک درمیان، گفته می‌شود:

«غَبَّ الماشية: ستور یک روز درمیان آب خورد»؛ «غَبَّ الرجل في الزيارة: آن مرد یک روز در میان به دیدن کسی رفت»؛ «زُرْ غَبًّا تردد حبًّا: یک روز در میان به دیدن برو تا بر محبت دیگران نسبت به خود بیفزایی»؛ «غَبَّ الحمى على المحموم: تب یک روز در میان بر تب دار بازگشت»؛ «حمى الغب: تب نوبه‌ای که یک روز درمیان آید».

مراد حدیث این است که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم از آنکه شخصی پیوسته به فکر آرایش و زینت خویش به سان زنان باشد، نهی فرمودند، تا این کار، باعث ترفه و غفلت و عیاشی و خوش گذرانی وی نشود. علاوه از آن، آرایش زیاد و پیوسته به فکر آراستن موی بودن، از عادات زنان است.

از این رو، «ابن عربی» گفته است: «موالاته تَصْنَعُ و تركه تَدُنُّسٌ و اغبابه سَنَةٌ»؛ یعنی: موها را پیوسته شانه کشیدن و آراستن، باعث تكلّف و مشقت است و ترك شانه نمودن موها، باعث آلودگی و كثافتی است و شانه کشیدن موها روز درمیان، سَنَّت رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم و بر مبنای تعالیم و آموزه‌ها و اوامر و فرامین و دستورات و سفارش‌های ایشان است.

به هر حال، منظور از نهی‌یی که در حدیث آمده، نهی از افراط و زیاده روی و مبالغه و تكلّف در خودآرایی و آرایش است و گرنه در احادیث و روایاتی دیگر آمده است که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم گاهی روزی دوبار موی سر و ریش خویش را شانه می‌زد.

حدیث شماره ۳۶

(۵) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ الْأَوْدِيِّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَرَجَّلُ غَبًّا.

۳۶ - (۵) ... حُمید بن عبدالرحمن بن عوف گوید: مردی از یاران رسول خدا ﷺ چنین نقل کرده و گفته است: «عادت پیامبرگرمی اسلام ﷺ بر آن بود که ایشان موهای سر و ریش خویش را روز درمیان شانه می‌کشیدند و می‌آراستند] و از افراط و زیاده روی در خودآرایی و آرایش، پرهیز می‌کردند[».

«عن رجلٍ من اصحابِ النَّبِيِّ ﷺ»: برخی گفته‌اند: این شخص، همان «عبدالله بن مغفل ﷺ» است. و برخی گفته‌اند: «حکم بن عمرو ﷺ» است و برخی نیز بر این باورند که آن شخص، «عبدالله بن سرجس ﷺ» است.

به هر حال، مبهم بودن نام صحابه، ضرر و زیانی به صحت سند و متن حدیث نمی‌رساند؛ چرا که تمامی صحابه عادل‌اند؛ و راوی حدیث هر کدام از صحابه باشد، مقبول و پذیرفتنی است و حدیثشان پذیرفته شده می‌باشد و ضرر و آسیبی به صحت و درستی سند و متن حدیث نمی‌رسد.

باب (۵)

سپیدی موهای رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۳۷

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي بَنِي مَالِكٍ: هَلْ خَضَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: لَمْ يَبْلُغْ ذَلِكَ، إِنَّمَا كَانَ شَيْبًا فِي صُدْغَيْهِ، وَلَكِنَّ أَبُوبَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ خَضَبَ بِالْحِنَاءِ وَالْكَتَمِ.

۳۷ - (۱) ... قتاده گوید: از انس بن مالک رضی الله عنه پرسیدم: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله موهایشان را رنگ می‌کردند؟ انس رضی الله عنه در پاسخ بدین سؤال گفت: موهای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چندان سپید نشده بود [که بخواهند با رنگ آن‌ها را تغییر دهند و بر آن‌ها خضاب ببندند]؛ و تنها اندک اثری از سپیدی، روی شقیقه‌های آن حضرت صلی الله علیه و آله مشاهده می‌شد، ولی ابوبکر رضی الله عنه موهای خویش را به وسیله‌ی حناء و کتم، رنگ می‌کرد و آن‌ها را خضاب می‌بست.

«خضب»: موهای سر و ریش را تغییر رنگ داد و بدان‌ها خضاب بست.

«خضاب»: آنچه با آن رنگ کنند، همچون حناء و وسمه و مانند آن. رنگ، حناء و آنچه که موی سر و صورت یا پوست بدن را با آن رنگ کنند.

«لم يبلغ ذلك»: یعنی موهای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چندان سپید نشده بود و سفیدی آن، بدین اندازه نرسیده بود که بخواهند با رنگ حناء و وسمه آن را تغییر بدهند و بدان‌ها خضاب ببندند؛ بلکه فقط اندکی کنار دو شقیقه‌اش سپید شده بود.

«صُدغیه»: مثنی «صُدغ»: شقیقه، گیجگاه، کنار پیشانی، یک طرف پیشانی بین چشم و گوش، موی پیچ خورده کنار پیشانی.

«الحِنَاء»: حناء، رنگ سرخ که از حناء گرفته می‌شود. و «حناء»: درختی است کوچک که بلندی‌اش تا دو متر می‌رسد؛ برگ‌هایش شبیه به برگ انار، گل‌هایش سفید و معطر و خوشه‌ای؛ برگ‌های آن را نرم می‌سازند و به شکل پودر درمی‌آورند و برای رنگ کردن موهای سر یا رنگ کردن دست و پا به کار می‌برند.

«الکتم»: وسمه و برگ نیل، یا رنگی شبیه به نیل که زنان در آب خیس می‌کنند و

به ابروهای خود می‌کشند. و برگ نیل: گیاهی است که در کشورهای گرمسیر مانند هندوستان و ... می‌روید؛ بلندی‌اش تا یک متر می‌رسد؛ برگ‌هایش شبیه به برگ آفاقیا؛ شاخ و برگ آن به هم پیچیده؛ گل‌هایش خوشه‌ای و سرخ و بی‌بو؛ بذر آن را می‌کارند و اگر پس از درو کردن شاخه‌ها، ریشه‌ی آن را در زمین باقی بگذارند، سال دیگر هم سبز می‌شود و ممکن است به همین ترتیب تا چند سال دوام کند. شاخه‌های نیل را بعد از درو کردن در حوض آب می‌ریزند و پس از ۱۷ یا ۲۰ ساعت، آب آن را خالی می‌کنند و آنچه ته نشین شده در کیسه می‌ریزند و آویزان می‌کنند؛ و وقتی نیم خشک شد، آن‌ها را در آفتاب پهن می‌کنند تا خوب خشک شود. و این همان ماده‌ی کبود رنگی است که در نقاشی و رنگریزی به کار می‌رود.

حدیث شماره ۳۸

(۲) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ وَ يَحْيَى بْنُ مُوسَى قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: مَا عَدَدْتُ فِي رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ لِحْيَتِهِ إِلَّا أَرْبَعَ عَشْرَةَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ.

۳۸ - (۲) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: در تمامی موهای سر رسول خدا صلی الله علیه و آله و ریش ایشان، فقط چهارده تار موی سفید، مشاهده کردم و بر شمردم؛ [و شمار موهای سفید سر و ریش آن حضرت صلی الله علیه و آله به بیست تار موی نمی‌رسید].

«ماعدت»: بر نشمردم، شمارش نکردم.

«اربع عشرة»: چهارده تا.

«شعرة بيضاء»: تار موی سفید.

حدیث شماره ۳۹

(۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، أَنبَأَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ سَمْرَةَ، وَ قَدْ سُئِلَ عَنْ شَيْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ: كَانَ إِذَا دَهَنَ رَأْسَهُ لَمْ يُرْمِنْهُ شَيْبٌ، وَإِذَا لَمْ يَدُهْنُ رَأْسَهُ لَمْ يَدُهْنُ رَأْسَهُ.

۳۹ - (۳) ... سماک بن حرب گوید: در حالی که از جابر بن سمره رضی الله عنه درباره‌ی موهای سپید [سر و ریش] رسول خدا صلی الله علیه و آله سؤال شد، شنیدم که در این باره گفت: آن حضرت صلی الله علیه و آله هرگاه روغن بر سر خویش می‌مالیدند، چیزی از موهای سپید ایشان مشاهده نمی‌شد، [و موهای سپیدشان در زیر روغن و در زیر درخشش موها بر اثر مالیدن روغن، پوشیده می‌شد]؛ و هرگاه به موهایشان روغن نمی‌زدند، مقداری از موهای سپیدشان دیده می‌شد.

«سئل»: مورد سؤال و پرسش قرار گرفت.

«شیب»: موی سفید سر و ریش.

«دَهْن»: روغن مالید.

«لم یر»: دیده نمی‌شد. «رئی»: دیده می‌شد.

حدیث شماره ۴۰

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ الْوَلِيدِ الْكِنْدِيُّ الْكُوفِيُّ، أَنْبَأَنَا يَحْيَى ابْنُ آدَمَ، عَنْ شَرِيكِ، عَنْ عُيَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: «إِنَّمَا كَانَ شَيْبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوًا مِنْ عِشْرِينَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ».

۴۰ - (۴) ... عبدالله بن عمر رضی الله عنهما گوید: شمار موهای سفید سر و ریش رسول خدا صلی الله علیه و آله در حدود بیست تار موی بود.

«نحواً»: حدود، در حدود، تقریباً، نزدیک، کم و بیش.

«عشرین»: بیست. «شعرة بضاء»: تار موی سپید.

روایات و احادیث در شمار موهای سفید سر و ریش رسول خدا صلی الله علیه و آله مختلف و گوناگون است:

- از انس بن مالک رضی الله عنه پرسیده شد: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله خضاب می‌بستند؟ گفت: شمار موهای سپیدشان کمتر از آن بود که نیازی به خضاب داشته باشد؛

- موهای سپید ریش آن حضرت ﷺ به بیست نمی‌رسید.
- و در روایتی دیگر آمده است: به انس رضی الله عنه گفته شد: آیا موهای رسول خدا ﷺ سپید شده بود؟ گفت: خداوند او را با موهای سپید معیوب نکرده بود. در تمام سر و ریش ایشان، غیر از هفده یا هیجده موی سپید وجود نداشت.
  - و در روایتی آمده است که انس بن مالک رضی الله عنه گفته است: در همه‌ی موهای سر و ریش رسول خدا ﷺ فقط چهارده تار موی سپید برشمردم.
  - و در روایتی، موهای سپید از سر و ریش پیامبر صلی الله علیه و آله نفی شده است. اشعث بن سلیم می‌گوید: شنیدم پیرمردی از بنی کنانه می‌گفت: رسول خدا ﷺ را در بازار ذوالمجاز دیدم که موهای پیچیده داشت و تمام موهای سر و ریش ایشان کاملاً سیاه بود.
  - و در روایتی آمده است: هیثم بن دهر اسلمی رضی الله عنه گوید: موهای سپید پیامبر صلی الله علیه و آله را دیدم که در چانه و جلو سر قرار داشت و دقت کردم و شمردم سی تار موی بود. و...

به هر حال، در میان این روایات و احادیث هیچگونه تناقضی نیست؛ چرا که اختلاف روایات، مبتنی بر اختلاف زمان‌های گوناگون است؛ یعنی: یکی از راویان، پیامبر صلی الله علیه و آله را در ۵۵ سالگی دیده و دیگری در ۵۷ سالگی و دیگری در ۶۰ سالگی و آن دیگری در ۶۲ سالگی و ... مشاهده کرده است؛ و پر واضح است که اختلاف زمان‌ها و گذشت سالها، بر سر و ریش پیامبر صلی الله علیه و آله تأثیراتی را در سپید شدن موهای سر و ریش ایشان گذاشته است، و هر یک از راویان، بر مبنای مشاهده‌اش، تعداد موهای سپید سر و ریش آن حضرت صلی الله علیه و آله را روایت نموده است.

و از مجموع روایات دانسته می‌شود که خداوند متعال، ایشان را با موی سپید معیوب نکرده بود و چندان موی سپید نداشت که نیاز به خضاب بستن و تغییر دادن آن با رنگ حنا و وسمه داشته باشد؛ بلکه شمار موهای سپیدشان کمتر از آن بود که نیازی به خضاب و رنگ داشته باشد؛ و در مجموع، شمار موهای سپید سر و ریش آن حضرت صلی الله علیه و آله به بیست تار موی نمی‌رسید که هرگاه روغن بر سر خویش می‌مالیدند، آن موهای سپید دیده نمی‌شد و هرگاه روغن نمی‌زدند، آشکار می‌شد.

حدیث شماره ۴۱

(۵) حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، عَنْ شَيْبَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ شَبَّتْ! قَالَ: «شَيْبَتِي هُوَ، وَالْوَأِقَعَةُ، وَالْمُرْسَلَاتُ، وَ عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ، وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ».

۴۱ - (۵) ... ابن عباس رضی الله عنهما گوید: ابوبکر صدیق رضی الله عنه خطاب به آن حضرت صلی الله علیه و آله گفت: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! می بینم که موهایتان سپید شده است! [یعنی پیر شده اید!] پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: آری، [اوامر و فرامین، تعالیم و آموزه ها، احکام و دستورات، حقایق و مفاهیم والا و حکایات و داستان های تکان دهنده و تکالیف و مفاهیم والا] سوره ی «هود»، سوره ی «واقعه»، سوره ی «مرسلات»، سوره ی «عمّ يتساءلون» و سوره ی «اذا الشمس كورت»، مرا پیر کرده اند و موهایم را سپید نموده اند.

«قَدْ»: اسم مبنی به معنی کافی است. «قد زیدُ درهم: یک درهم برای زید بس است».

و گاهی نیز معرب می شود؛ چنان که گفته می شود: «قَدْ زیدُ درهم». به هر حال «قَدْ» اسم فعل به معنی «کافی بود»، یا «کافی است» می باشد.

این حرف [قد]، در فعل پس از خود عمل نمی کند و فقط قسم بین آن و فعل فاصله می شود و همراه با فعل مضارع، یا افاده ی معنی توقُّع می کند مانند: «قد یأتی ابوک غداً؛ احتمالاً فردا پدرت می آید»؛ و یا افاده ی معنی تقلیل می کند؛ مانند: «قد یصدق الکذب؛ به ندرت دروغگو، راست می گوید»؛ و یا افاده ی معنی تکثیر می نماید: «قد اشهد الغارة الشعواء؛ چه بسا غارتهای پراکنده ای که در آن حضور داشتیم».

و با فعل ماضی، یا افاده ی معنی تحقیق می کند؛ مانند: «قد افلح من تزکی: به تحقیق کسی که پاکی ورزید، رستگار شد»؛ و یا تقریب فعل ماضی به حال؛ مانند: «قد خطب سعیدٌ اندکی پیش سعید سخنرانی کرد».

و در جمله ی «قد شبتُ»، به معنی تحقیق است؛ یعنی به تحقیق پیر شدید و

موهایتان سپید شده است.

«شبت»: موهایتان سپید شده است و غبار پیری بر چهره‌تان نشسته است.

«شَبَّتِنِي»: مرا پیر کرده و موهایم را سپید نموده است.

«هود»: یعنی اوامر و فرامین سوره‌های هود، واقعه و ... و تعالیم و آموزه‌ها و احکام و دستورات و حقایق و مفاهیم والای آن‌ها و حکایات و داستان‌های تکان‌دهنده از امت‌های گذشته و پیامبران پیشین که در این سوره‌ها آمده، و اوضاع و احوال دوزخیان و بهشتیان و نیک بختان و نگون ساران، و حالات سخت و وحشتناک قیامت، و تکالیف و مسؤولیت‌هایی که در این سوره‌ها آمده و ... مرا پیر کرده و سر و ریشم را سپید نموده است.

حدیث شماره ۴۲

(۶) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَرَاكَ قَدْ شَبَّتَ! قَالَ: «قَدْ شَبَّبْتَنِي هُوْدٌ وَأَخْوَاتُهَا».

۴۲ - (۶) ... ابوجحیفه رضی الله عنه گوید: صحابه رضی الله عنهم خطاب به آن حضرت صلی الله علیه و آله گفتند: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! می‌بینیم که موهایتان سپید شده و غبار پیری بر سر و ریشتان نشسته است؟ پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: آری، به تحقیق که [اوامر و فرامین، تعالیم و آموزه‌ها، احکام و دستورات، حکایات و داستان‌های تکان‌دهنده‌ی امت‌های گذشته و پیامبران پیشین، اوضاع و احوال دوزخیان و بهشتیان، حالات سخت و وحشتناک قیامت و تکالیف و مسؤولیت‌ها و حقایق و مفاهیم والای] سوره‌ی هود و نظائر آن [از دیگر سوره‌های قرآن] مرا پیر کرده و موهایم را سپید نمود.

«اخواتها»: نظائر سوره‌ی هود از دیگر سوره‌های قرآن که در آن‌ها آنچه بر سر امت‌های پیش از من آمده‌اند، و در آن‌ها حالات سخت قیامت و ... بیان شده، مرا پیر کرد و موهایم را سپید نمود.

و نظائر سوره‌ی هود، عبارتند از: سوره‌ی «الواقعة»، سوره‌ی «القارعة»، سوره‌ی «سأل سائل»، سوره‌ی «الحاقة ما الحاقة» و سوره‌ی «إذا الشمس كورت». چنان‌که انس

بن مالک رضی الله عنه گوید: روزی ابوبکر و عمر رضی الله عنهما نزدیک منبر نشسته بودند. پیامبر صلی الله علیه و آله از خانه‌ی یکی از همسران خود بیرون آمد و دست به ریش خویش می‌کشید و آن را به طرف بالا گرفت و به آن نگاه فرمود. انس رضی الله عنه می‌گوید: ریش پیامبر صلی الله علیه و آله بیشتر از سرش موی سپید داشت؛ چون پیامبر صلی الله علیه و آله کنار آن دو رسید، سلام داد. انس می‌گوید: ابوبکر رضی الله عنه مردی رقیق و عمر رضی الله عنه مرد سختی بود. ابوبکر رضی الله عنه گفت: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! پدر و مادرم فدایت باد! چه زود موهایت سپید شده است. پیامبر صلی الله علیه و آله ریش خویش را با دست به طرف بالا بلند فرمود و به آن دنگریست. در این موقع چشمان ابوبکر صدیق رضی الله عنه اشک آلود شد و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: آری، سوره‌ی هود و نظائر آن، موی مرا سپید کرد.

ابوبکر رضی الله عنه گفت: پدر و مادرم فدای تو باد، نظائر سوره‌ی هود کدام سوره‌ها است؟ فرمود: سوره‌های «الواقعة»، «القارعة»، «سأل سائل» و «إذا الشمس كورت».

ابوصخر رضی الله عنه [که راوی حدیث است] می‌گوید: چون این خبر را برای ابن قسیط نقل کردم، گفت: آری؛ ای احمد! همواره این حدیث را از استادان و مشایخ خود شنیده‌ام ولی چرا سوره‌ی «الحاقة ما الحاقة» را از قلم انداختی!

پس از این روایت دانسته می‌شود که نظائر سوره‌ی هود، عبارتند از: سوره‌های «الواقعة»، «القارعة»، «سأل سائل»، «إذا الشمس كورت» و «الحاقة ما الحاقة».

و از روایتی دیگر ثابت می‌شود که نظائر سوره‌ی هود، سوره‌های «قمر»، «مرسلات» و «تکویر» است؛ چنان‌که طلحة بن عمرو نقل می‌کند: یکی از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! موهای شما زود سپید شد! فرمود: آری، سوره‌ی هود و نظائر آن، موی مرا سپید کرد. عطاء می‌گوید: نظائر سوره‌ی هود، سوره‌های «قمر»، «مرسلات» و «تکویر» است. ولی روایت اول، صحیح‌تر می‌نماید.

حدیث شماره ۴۳

(۷) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ صَفْوَانَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ إِيَادِ بْنِ لَقِيطِ الْعَجَلِيِّ، عَنْ أَبِي رِمَّةَ التَّمِيمِيِّ تَيْمِ الرِّبَابِ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ وَمَعِيَ ابْنُ لِي، قَالَ فَأَرَيْتُهُ، فَقُلْتُ لَمَّا رَأَيْتُهُ: هَذَا نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَلَيْهِ ثُوبَانِ أَحْضَرَانِ، وَلَهُ شَعْرٌ، وَقَدْ عَلَاهُ الشَّيْبُ، وَشَيْبُهُ أَحْمَرٌ.

۴۳ - (۷) ... ابو رمثه‌ی تیمی [که از قبیله‌ی «تیم الرباب» است] گوید: در حالی که یکی از پسرانم، همراهم بود، به نزد رسول خدا ﷺ آمدم. ابورمته در ادامه گوید: پیامبر ﷺ را به پسرمان نشان دادم و ایشان را بدو معرفتی نمودم؛ و خود نیز همین که پیامبر ﷺ را دیدم و چشمم بدیشان افتاد، گفتم: به راستی که این پیامبر خداوند ﷺ است؛ و این ملاقات ما در حالی بود که بر تن رسول خدا ﷺ دو لباس سبز رنگ بود، و آن حضرت ﷺ موهای اندکی داشتند که بالایشان سفید شده بود که آن موهای سفید نیز با رنگ قرمز، رنگ شده بود و به خاطر خضاب، متمایل به سرخی بود.

«اتیت»: آمدم، به حضور رسیدم.

«فأریته»: پس پیامبر ﷺ را به پسرمان نشان دادم و ایشان را بدو معرفتی کردم.

«هذا»: این. منظور حضرت محمد ﷺ است.

«ثوبان»: دو تکه پارچه؛ مراد ازار و ردای پیامبر ﷺ است.

«احضران»: دو لباس سبز رنگ. رنگ سبز، رنگ لباس‌های بهشتیان است؛

﴿وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ﴾ [الكهف: ۳۱]؛ «و بهشتیان، جامه‌های سبز فاخری از انواع مختلف حریر نازک و ضخیم می‌پوشند.»

«شعر»: تنوین «شعر»، بیانگر تقلیل آن است. یعنی آن حضرت ﷺ موهای اندک و

انگشت شماری داشتند که بالایشان سفید شده بود.

«علاه الشیب»: بر بالای اندکی از موهای پیامبر ﷺ سپیدی برآمد و ظاهر شد. بر

اندکی از موهای پیامبر ﷺ سپیدی غلبه یافت و چیره شد.

«شیهه احمر»: موهای سفید پیامبر ﷺ با رنگ قرمز، رنگ شده بود و به سرخی

می‌زد.

از این حدیث دانسته می‌شود که برخی اوقات، پیامبر گرامی اسلام ﷺ موهایشان را خضاب می‌بستند و با حنا و وسمه رنگ می‌کردند. چنان‌که عثمان بن عبدالله بن

موهب نقل می‌کند: جمعی به خانه‌ی ام سلمه رضی الله عنها رفتیم. کیسه‌ای بیرون آورد که در آن مقداری موی پیامبر ﷺ وجود داشت که با حنا و کتم خضاب شده بود.

و عکرمة بن خالد نیز می‌گوید: مقداری از موی پیامبر ﷺ در جعبه‌ای پیش من است که با رنگ، خضاب شده است.

و ابن جریج نیز می‌گوید: به ابن عمر رضی الله عنهما گفتم: می‌بینم ریشت را رنگ می‌کنی؟ و او گفت: خودم دیدم که پیامبر ﷺ ریش خویش را با حنا، رنگ می‌کرد.

و ربیعة بن ابوعبدالرحمن نیز نقل می‌کند: چندتار موی رسول خدا ﷺ را دیدم که سرخ بود. از علت آن پرسیدم، گفتند: به واسطه‌ی استعمال عطر رنگین، سرخ شده است. و ...

حدیث شماره ۴۴

(۸) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا سُرَيْجُ بْنُ التُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، قَالَ: قِيلَ لَجَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ: أَكَانَ فِي رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْبٌ؟ قَالَ: لَمْ يَكُنْ فِي رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْبٌ إِلَّا شَعْرَاتٌ فِي مَفْرِقِهِ، إِذَا آدَهْنَ وَارَاهُنَّ الدُّهْنَ.

۴۴ - (۸) ... سماک بن حرب گوید: از جابر بن سمرة رضی الله عنه سؤال شد: آیا در میان موهای سر رسول خدا ﷺ موی سپید نیز وجود داشت؟ جابر رضی الله عنه در پاسخ بدین سؤال گفت: در سر رسول خدا ﷺ موی سپیدی وجود نداشت، جز چند تار موی سپید که در وسط سر آن حضرت ﷺ بود و سفید شده بود که هرگاه پیامبر ﷺ بر سر خویش، روغن می‌مالیدند، [درخشش و برق] روغن آن، موهای سپید را می‌پوشانید و پنهان می‌کرد و دیده نمی‌شد.

«شَعْرَاتٌ»: تنوین «شعرات» برای تقلیل است. یعنی در وسط سر پیامبر ﷺ شمار اندکی موی سپید بود و آن حضرت ﷺ در وسط سر خویش موهای اندک و انگشت شماری داشتند که سفید شده بود.

«مَفْرِقَهُ»: محل فرق موی سر. وسط سر. مکانی که از آنجا موی سر فرق می‌شود و

به سمت راست و چپ آویخته می‌گردد. خطی که از شانه زدن و دو قسمت کردن موها در وسط سر پیدا شود. جمع: مفارق.

«ادهن»: بر موهایش روغن مالید و آن‌ها را با روغن چرب و نرم کرد.

«واراهنَّ الدهن»: درخشش و برق روغن، موهای سپید را می‌پوشانید و پنهان

می‌کرد و به خاطر روغن مالیدن، موهای سپید دیده نمی‌شد. یعنی: موهای سپید

پیامبر ﷺ در زیر روغن و در زیر درخشش موها بر اثر مالیدن روغن، پوشیده می‌شد و چیزی از آن‌ها دیده نمی‌شد.

«وارای»: پوشید و پنهان کرد.

باب (۶)

رسول خدا ﷺ

و خضاب بستن موها

حدیث شماره ۴۵

(۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ إِيَادِ بْنِ لَقِيطٍ، قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو رَمَثَةَ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ ابْنِ لِي، فَقَالَ: «ابْنُكَ هَذَا؟» فَقُلْتُ: نَعَمْ، أَشْهَدُ بِهِ، قَالَ: «لَا يَجْنِي عَلَيْكَ، وَلَا تَجْنِي عَلَيْهِ»، قَالَ: وَرَأَيْتُ الشَّيْبَ أَحْمَرَ.

قال أبو عيسى: هَذَا أَحْسَنُ شَيْءٍ رُوِيَ فِي هَذَا الْبَابِ وَأَفْسَرُ، لِأَنَّ الرِّوَايَاتِ الصَّحِيحَةَ أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَبْلُغِ الشَّيْبَ. وَأَبُو رَمَثَةَ: اسْمُهُ رِفَاعَةُ بْنُ يَثْرِبِ الثَّمِيمِيِّ.

۴۵ - (۱) ... ایاد بن لقیط گوید: ابورمته رضی الله عنه به من خبر داد و گفت: در حالی که پسر من، همراهم بود به نزد رسول خدا صلی الله علیه و سلم آمدم. آن حضرت صلی الله علیه و سلم پرسیدند: این پسر تو است؟ گفتیم: آری، و بر این نیز گواهی و شهادت می‌دهم و اعتراف می‌کنم که این شخص، پسر من است.

پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمودند: نه تو به گناه او مؤاخذه می‌شوی و نه او به گناه تو بازخواست می‌شود و مورد مؤاخذه قرار می‌گیرد.

ابورمته رضی الله عنه در ادامه گوید: و موهای سفید آن حضرت صلی الله علیه و سلم را دیدم که با رنگ سرخ، رنگ شده بود و به سرخی می‌زد.

ابوعیسی ترمذی گوید: این حدیث [حدیث ایاد بن لقیط]، بهترین و برترین و واضح‌ترین و گویاترین حدیثی است که در این زمینه [خضاب بستن موی] روایت شده است؛ زیرا در این مورد، روایات صحیح دیگری نیز هست که گویای این قضیه است که موهای رسول خدا صلی الله علیه و سلم سپید نشده بود. و نام «ابورمته»: رفاعه پسر یثربی، از قبیله‌ی «تیم» [تیم الرباب] است.

«اشهد به»: این عبارت را می‌توان به دو گونه خواند و ترجمه کرد:

۱- به فتح «همزه» و سکون «شین» و فتح «هاء» و ضم «دال»: «أَشْهَدُ» [واحد متکلم]؛ در این صورت معنی حدیث چنین است: بر این امر گواهی و شهادت

می‌دهم و اقرار و اعتراف می‌نمایم که این بچه، پسر من است. و در این صورت، جمله‌ی «أَشْهَدُ» تأکید‌کننده‌ی واژه‌ی «نعم» است.

۲- به کسر «همزه» و سکون «شین» و فتح «هَاء» و سکون «دال»: «إِشْهَدُ» [واحد مذکر امر حاضر]؛ در این صورت معنی چنین می‌شود: بر این مطلب گواه باش که این بچه، پسر من است.

«لا یجنی علیک و لا تجنی علیه»: نه تو به گناه او گرفته می‌شوی و نه او به گناه تو مورد مؤاخذه قرار می‌گیرد.

این بخش از حدیث به صراحت بیان می‌کند که [بر خلاف اعتقاد جاهلیت]، هر کسی مسئول اعمال خود است و مسئولیت عمل دیگری بر عهده‌ی او نیست. هیچ کس گناه دیگری را بر دوش نمی‌گیرد، هرچند آن دیگری از نزدیکان و ملازمان او هم باشد؛ هرگز پسر را با جرم پدر مجازات نمی‌کنند و پدر را با جرم پسر، کیفر نمی‌دهند. حق و عدالت همین است که قرآن در آیات بسیار بیان داشته است: ﴿أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾ [النجم: ۳۸]؛ «و هیچ بردارنده‌ای، بار گناه دیگری را بر نمی‌دارد».

در اسلام، سه اصل مهم مطرح شده است:

الف) هر کسی مسئول گناهان خویش است. ﴿أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾ [النجم: ۳۸]. [۳۸].

ب) بهره‌ی هر کس در آخرت، همان سعی و کوشش خود او است. ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ﴾ [النجم: ۳۹].

ج) خداوند به هر کس در برابر عملش جزای کامل می‌دهد. ﴿وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ﴾ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ﴾ [النجم: ۴۰-۴۱].

و به این وسیله، اسلام خط بطلان بر بسیاری از اوهام و خرافات که عوام مردم دارند، و یا احیاناً در برخی از مذاهب به صورت یک عقیده درآمده است می‌کشد. اسلام، از این طریق نه تنها عقیده‌ی مشرکان عرب را در زمان جاهلیت که معتقد بودند یک انسان می‌تواند گناهان دیگری را بر عهده گیرد، نفی می‌کند، بلکه قلم سرخ بر اعتقاد معروفی که میان مسیحیان رائج بوده و هست، می‌کشد که می‌گویند: خداوند

فرزندش مسیح را به دنیا فرستاد تا بالای دار رود و زجر و شکنجه ببیند و بارگناه گنهکاران را بر دوش کشد.

همچنین اعمال زشت گروهی از کشیشان را که در قرون وسطی، مغفرت نامه و اوراق استحقاقی بهشت را می فروختند و امروز هم به قضیه‌ی گناه بخشی ادامه می دهند، محکوم می نماید.

منطق عقل نیز همین را اقتضاء می کند که «هر کس مسئول اعمال خویش و منتفع به اعمال خویش باشد».

این اعتقاد اسلامی، سبب می شود که انسان به جای پناه بردن به خرافات و یا گناه خویش را به گردن این و آن افکندن، به سراغ سعی و تلاش و کوشش در اعمال خیر برود و از گناه بپرهیزد و هرگاه لغزشی برای او رخ داد و خطایی دامان او را گرفت برگردد و توبه کند و جبران نماید.

«أَسْرُ»: واضح ترین و گویاترین. صریح ترین و شفاف ترین.

«قال ابو عیسی: هذا احسن شیء... لان الروایات الصحیحة...»:

امام ترمذی با این قولش می خواهد این را بگوید که روایات و احادیثی که بیانگر خضاب بستن موی از جانب رسول خدا ﷺ است؛ با روایات صحیح دیگری که بیانگر این قضیه هستند که اصلاً موهای پیامبر ﷺ سپید نشده بود تا نیازی به خضاب داشته باشد، در تضاد هستند؛ ولی در حقیقت، در میان این روایات هیچگونه تضاد و تغایری نیست؛ چرا که گاهی اوقات اتفاق می افتد که رسول خدا ﷺ موهایشان را با حنا و وسمه و غیره رنگ می کردند و بدانها خضاب می بستند؛ ولی در بیشتر اوقات موهایشان را خضاب نمی بستند و آنها را رنگ نمی کردند. از این رو هر یک از راویان، بر مبنای مشاهدات خویش، خبر داده است؛ آنکه خضاب بستن موی رسول خدا ﷺ را مشاهده کرده، به روایت آن پرداخته؛ و آنکه خضاب بستن را ندیده و در بیشتر اوقات مشاهده کرده که پیامبر ﷺ رنگ سفید موهایشان را تغییر نمی دادند و آنها را خضاب نمی بستند، باز هم به روایت عدم خضاب بر اساس مشاهده‌ی خویش پرداخته است.

به هر حال، رسول خدا ﷺ در بیشتر اوقات، موهایشان را خضاب نمی بستند و گاهی اوقات اتفاق می افتاد که آنها را رنگ می کردند و بدانها خضاب می بستند؛ از این رو هر یک از صحابه و راویان حدیث، به روایت آن چیزی پرداخته که آن را مشاهده نموده

است.

حدیث شماره ۴۶

(۲) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ شَرِيكِ، عَنْ عُثْمَانَ ابْنِ مَوْهَبٍ، قَالَ: سَأَلَ أَبُو هُرَيْرَةَ: هَلْ خَضَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ أَبُو عَيْسَى: وَرَوَى أَبُو عَوَانَةَ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ مَوْهَبٍ، فَقَالَ: عَنْ أُمِّ سَلْمَةَ.

۴۶ - (۲) ... عثمان بن موهب گوید: از ابوهریره رضی الله عنه سؤال شد: آیا پیامبر صلی الله علیه و آله موهایشان را [با حنا و وسمه و غیره] رنگ می‌کردند و بدان‌ها خضاب می‌بستند؟ وی در پاسخ بدین سؤال گفت: آری؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله خضاب می‌بستند و موهایشان را با حنا و وسمه و غیره رنگ می‌کردند و تغییر می‌دادند. ابو عیسی ترمذی در دنباله‌ی این حدیث گوید: و «ابوعوانة» نیز این حدیث را از «عثمان بن عبدالله بن موهب» به نقل از «ام سلمة» رضی الله عنها روایت کرده است.

«قال ابو عیسی: و روی ابو عوانة هذا الحدیث»: امام ترمذی، با این عبارت می‌خواهد این قضیه را بیان دارد که حدیث بالا از دو طریق روایت شده است:

- ۱- از شریک، از عثمان بن موهب، از ابوهریره رضی الله عنه.
  - ۲- از ابو عوانة، از عثمان بن عبدالله بن موهب، از ام سلمه رضی الله عنها.
- پس در این دو طریق، عثمان بن عبدالله بن موهب، هم حدیث را از ابوهریره رضی الله عنه نقل کرده و هم از «ام سلمة» رضی الله عنها. ولی در طریق اول، شریک، از عثمان بن موهب، حدیث را نقل کرده و در طریق دوم، ابو عوانة به نقل حدیث از وی پرداخته است.

حدیث شماره ۴۷

(۳) حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ هَارُونَ، حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ زُرَّارَةَ، عَنْ أَبِي جَنَابٍ، عَنْ إِيَادِ بْنِ لَقِيظٍ، عَنِ الْجُهْدَمَةِ امْرَأَةِ بَشِيرِ ابْنِ الْخُصَّاصِيَّةِ قَالَتْ: أَنَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهِ، يَنْفُضُ رَأْسَهُ، وَقَدْ اغْتَسَلَ، وَبِرَأْسِهِ رَدْعٌ مِنْ جَنَاءٍ، أَوْ قَالَ: رَدْعٌ،

شَاكٌ فِي هَذَا الشَّيْخِ.

۴۷ - (۳) ... جَهْدَمَهُ، همسر بشیر بن خَصاصیه رضی الله عنه گوید: رسول خدا ﷺ را در حالی دیدم که از خانه‌ی خویش بیرون آمده بودند و چون غسل کرده بودند، سرشان را تکان می‌دادند [تا آبی که بر سر و روی ایشان بود، بریزد و از میان برود]؛ و بر سرشان آثاری از رنگ و بوی خوش حنا بود.

«ینفض رأسه» سرشان را تکان می‌داد و می‌جنبانید. گاهی اوقات اتفاق می‌افتاد که رسول خدا ﷺ وضو می‌گرفتند و یا غسل می‌نمودند و از حوله و خشکن برای خشک کردن آب وضو و غسل، استفاده نمی‌نمودند؛ بلکه به تکان دادن و جنبانیدن اعضاء و دست کشیدن بر آن‌ها، اکتفا می‌کردند.

«اغتسل»: تن خود را شست، خویشتن را شستشوی داد، آب تنی کرد.

«ردعٌ»: بوی خوش، اثر بوی خوش بر تن.

«ردعٌ»: این واژه در اصل به معنای «گِل» و «جای گِلناک» [جای پُر گِل و لای]، استعمال می‌شود. و در اینجا معنایی مرادف با «ردعٌ» دارد. یعنی اثر رنگ و بوی خوش بر تن.

«شك في هذا الشيخ»: «الشيخ»: مرد بزرگ و دانشمند، شخص بزرگوار، مرشد و استاد، رئیس طائفه. مراد از «الشيخ» در حدیث بالا، ابراهیم بن هارون بلخی است که در اول سلسله‌ی سند حدیث، نامش مذکور است. وی در این زمینه شک و تردید داشته که آیا نضربن زُرارة [راوی حدیث]، «ردعٌ» گفته یا «ردعٌ».

به هر حال، شک و تردید نضربن زُرارة، در معنای حدیث تغییری به وجود نمی‌آورد؛ چرا که مراد از «ردعٌ» و «ردعٌ» یکی است؛ و مراد از هر دو، همان «آثار رنگ و بوی خوش حنا بر سر رسول خدا ﷺ» است.

حدیث شماره ۴۸

(۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنبَأَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ،

أَنْبَأَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنَسِ قَالَ: رَأَيْتُ شَعْرَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَخْضُوبًا. قَالَ حَمَادٌ: وَأَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ قَالَ: رَأَيْتُ شَعْرَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ مَخْضُوبًا.

۴۸ - (۴) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: من در حالی موهای رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم را دیدم که رنگ و خضاب شده بودند.

حماد گوید: عبدالله بن محمد بن عقیل به ما خبر داده و گفته است: موهای رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم را در نزد انس بن مالک رضی اللہ عنہ دیدم که رنگ و خضاب شده بودند.

«مخضوباً»: در حالی که با حنا و وسمه، خضاب و رنگ شده بود.

باب (۷)

رسول خدا ﷺ

و سر مه کشیدن چشمان

حدیث شماره ۴۹

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ عَبَادِ بْنِ مَنْصُورٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اِكْتَحَلُوا بِالْإِثْمِدِ، فَإِنَّهُ يَجْلُو الْبَصَرَ، وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ». وَرَعَمَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ لَهُ مُكْحَلَةٌ يَكْتَحِلُ مِنْهَا كُلَّ لَيْلَةٍ، ثَلَاثَةَ فِي هَذِهِ، وَثَلَاثَةَ فِي هَذِهِ.

۴۹ - (۱) ... ابن عباس رضی اللہ عنہما گوید: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: با «اِثْمِد» چشم‌هایتان را سرمه کشید که چشم را پر نور و مژه‌ها را بلند می‌کند و آن‌ها را تقویت می‌گرداند. و ابن عباس رضی اللہ عنہما بیان می‌کرد که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم سرمه دانی داشتند که هر شب، چشمانشان را به وسیله‌ی آن، سرمه می‌کشیدند، اینطور که سه مرتبه در این چشم [چشم راست] و سه بار در آن یکی [چشم چپ] سرمه می‌کشیدند.

«اِكْتَحَلُوا»: در دو چشم خویش سرمه کشید.

«الْإِثْمِد»: سنگ سرمه، آنتیموآن، سرمه، توتیا.

«يَجْلُو»: جلا و صیقل می‌دهد، روشنی می‌بخشد.

«الْبَصَرَ»: چشم، حس بینایی.

«يُنْبِتُ»: می‌رویانند، بیرون می‌آورد، بلند می‌گرداند.

«الشَّعْرَ»: مژه‌ها.

«رَعَمَ»: این واژه در لغت به این معانی استعمال شده است: مدعی شد، ادعا کرد، گفت، بیان کرد، اظهار داشت، پنداشت، گمان کرد، ابراز نمود، چنین گفت بی‌آنکه بداند حق است یا باطل.

و این واژه در حدیث بالا، به معنی «بیان کرد، اظهار داشت و گفت» می‌باشد، نه «گمان کرد» یا «پنداشت» که برای شک و تردید است.

«مُكْحَلَةٌ»: سرمه‌دان. در زبان عربی به سرمه دان «مُكْحَلَةٌ»؛ و به میل سرمه که با آن، سرمه در چشم کشند، «المِکْحَال» و «المِکْحَل» می‌گویند.

حدیث شماره ۵۰

(۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّبَّاحِ الْهَاشِمِيُّ الْبَصْرِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ عَبْدِ بْنِ مَنْصُورٍ.

ح، وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْتَحِلُ قَبْلَ أَنْ يَنَامَ بِالْإِيمِدِ ثَلَاثًا فِي كُلِّ عَيْنٍ.

وَقَالَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ فِي حَدِيثِهِ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ لَهُ مُكْحَلَةٌ يَكْتَحِلُ مِنْهَا عِنْدَ النَّوْمِ ثَلَاثًا فِي كُلِّ عَيْنٍ.

۵۰ - (۲) ... ابن عباس رضی اللہ عنہما گویند: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم عادت داشتند پیش از آنکه بخوابند در هر یک از چشمان خویش، سه مرتبه با اِئِمِد، سرمه می‌کشیدند.

یزیدبن هارون در حدیث خود [که از ابن عباس نقل کرده] گفته است: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم سرمه دانی داشتند که [همه شب] به هنگام خواب، سه مرتبه از آن، در هر یک از دو چشمانشان سرمه می‌کشیدند [و بعد از آن، می‌خوابیدند].

«ح، و حدثنا علی بن حُجْر، حدثنا ...»: حرف «ح»، اگر در طول سلسله‌ی سند ذکر شود، به معنای «حیلولة و تحویل سند» است. چه اگر محدّث، متنی را به دو سند نقل نماید، هنگام انتقال از سندی به سند دیگر، «ح» می‌نویسد. و این حرف، رمزی است برای تحویل و انتقال سند.

در حدیث بالا نیز، امام ترمذی، متن حدیث را به دو سند نقل نموده است:

۱- از عبدالله بن صَبَّاحِ هَاشِمِي بَصْرِي، از عبیدالله بن موسی، از اسرائیل بن یونس، از عبّادبن منصور، از عکرمه، از ابن عباس رضی اللہ عنہما.

۲- از علی بن حُجْر، از یزیدبن هارون، از عبّادبن منصور، از عکرمه، از ابن عباس رضی اللہ عنہما.

و امام ترمذی نیز هنگام انتقال از سند اول به سند دوم، حرف «ح» را به کار برده است.

«وقال یزید بن هارون فی حدیثه»: [یزید بن هارون در حدیث خود گفته است.] منظور از «حدیثه» [حدیث خود]، حدیثی است که با سند کامل آن را نقل کرده است؛ یعنی: یزید بن هارون، از عبّاد بن منصور از عکرمه از ابن عباس رضی الله عنه. و مراد از «حدیثه»، این نیست که خود یزید بن هارون، متن حدیث را به تنهایی اینگونه روایت کرده است، تا حدیث «معلّق» و یا «مرسل» خوانده شود؛ بلکه هدف این است که یزید بن هارون در حدیث خود که از ابن عباس رضی الله عنه نقل کرده، چنین گفته است؛ که پیامبر ﷺ سرمه‌دانی داشتند که به هنگام خواب بر هر یک از چشمانشان، سه بار سرمه می‌کشیدند.

حدیث شماره ۵۱

(۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَيْكُمْ بِالْإِثْمِدِ عِنْدَ النَّوْمِ فَإِنَّهُ يَجْلُو الْبَصَرَ، وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ».

۵۱ - (۳) ... جابر بن عبدالله رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمودند: بایستی چشم‌هایتان را در وقت خواب با اِثمد سرمه کشید؛ زیرا که استعمال اِثمد، چشم را پر نور و مژه‌ها را بلند می‌کند.

«علیکم»: شما باید، بایستی، حتماً باید، بر شماست که، وظیفه‌ی شماست که، بکار گیرید، استفاده کنید، بر شما باد، بر خود لازم بگیرید.

«يجلوا البصر»: چشم‌ها را روشنی می‌بخشد و تقویت می‌کند.

«ينبت الشعر»: مژه‌ها را می‌رویاند و بلند می‌کند و آن‌ها را تقویت می‌نماید.

حدیث شماره ۵۲

(۴) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ خَيْرَ أَكْحَالِكُمْ الْإِثْمِدُ، يَجْلُو الْبَصَرَ، وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ».

۵۲ - (۴) ... ابن عباس رضی الله عنهما گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: [بر شما باد به سرمه کشیدن با اِثمد؛] به راستی که اِثمد از بهترین و برترین سرمه‌های شما به شمار می‌آید که چشم را پرنور و مژه‌ها را بلند و تقویت می‌نماید.

«ان»: حرف تأکید [به درستی و راستی]؛ و نفی کننده‌ی انکار و شک و تردید؛ و از حروف مشبّه به فعل است که اسم خود را منصوب و خبر خود را مرفوع می‌کند.
«خیر»: اسم تفضیل است بر خلاف قیاس؛ بهتر، بهترین، نیکتر، برترین.
«اکحالکم»: «اکحال» و «کحلی»: جمع «الکحل»: به معنای سرمه است.

حدیث شماره ۵۳

(۵) حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ الْمُسْتَمِرِّ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَيْكُمْ بِالْإِثْمِدِ، فَإِنَّهُ يَجْلُو الْبَصَرَ، وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ».

۵۳ - (۵) ... ابن عمر رضی الله عنهما گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: بایستی چشم‌هایتان را با اِثمد سرمه کشید؛ زیرا که استعمال اِثمد، چشم را روشنی می‌بخشد و آن را پرنور می‌کند و مژه‌ها را بلند می‌کند و آن را می‌رویانند و تقویت می‌نماید.

باب (۸)

لباس رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۵۴

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى وَأَبُو ثَمِيلَةَ، وَزَيْدُ بْنُ حُبَابٍ، عَنْ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: كَانَ أَحَبُّ الثِّيَابِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقَمِيصُ.

۵۴ - (۱) ... ام سلمه رضی اللہ عنہا گوید: محبوبترین و دوست داشتنی‌ترین لباس در نزد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم پیراهن بود؛ [چرا که پیراهن به سبب دوخته بودنش، بدن انسان را بهتر از رداء می‌پوشاند].

«أَحَبُّ»: دوست داشتنی‌ترین، خوشترین، محبوبترین، پسندیده‌ترین، بهترین.

«الثياب»: جمع «الثوب»: جامه، لباس، پوشاک.

«القميص»: پیراهن. و پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم از این جهت پوشیدن پیراهن را دوست داشتند و آن را بر دیگر جامه‌ها ترجیح می‌دادند؛ زیرا که پیراهن به سبب آنکه دوخته شده است، بدن را بهتر از رداء می‌پوشاند و اعضاء و اندام انسان را بهتر از هر چیزی دیگر، تحت پوشش قرار می‌دهد.

حدیث شماره ۵۵

(۲) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: كَانَ أَحَبُّ الثِّيَابِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقَمِيصُ.

۵۵ - (۲) ... ام سلمه رضی اللہ عنہا گوید: پسندیده‌ترین و بهترین لباس، از دیدگاه پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم پیراهن بود.

حدیث شماره ۵۶

(۳) حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَبِي يُوْبَ الْبُعْدَادِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو ثَمِيلَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ

عَبْدُ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: كَانَ أَحَبَّ الْقِيَابِ إِلَيَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُهُ الْقَمِيصَ.

قَالَ: هَكَذَا قَالَ زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ فِي حَدِيثِهِ: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، «عَنْ أُمِّهِ»، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، وَهَكَذَا رَوَى غَيْرُ وَاحِدٍ عَنْ أَبِي ثُمَيْلَةَ مِثْلَ رِوَايَةِ زِيَادِ بْنِ أَيُّوبَ، وَأَبُو ثُمَيْلَةَ يَزِيدُ فِي هَذَا الْحَدِيثِ «عَنْ أُمِّهِ»، وَهُوَ أَصْحَحُ.

۵۶ - (۳) ... عبدالله بن بُریده، از مادرش روایت می‌کند که ام سلمه رضی الله عنها گفت: از دیدگاه پیامبر صلی الله علیه و آله محبوب‌ترین و دوست داشتنی‌ترین لباسی که آن را به تن خویش می‌کرد و می‌پوشید، پیراهن بود.

ابوعیسی ترمذی گوید: به همین ترتیب [عبدالله بن بُریده، عن امه، عن ام سلمة]، زیاد بن ایوب در حدیث خود گفته است؛ یعنی سند حدیث را اینگونه روایت کرده است: «عن عبدالله بن بُریده، عن أمه، عن ام سلمة» [از عبدالله بن بُریده، از مادرش، از ام سلمه]

و تعداد زیادی از راویان نیز، سند این حدیث را به سان روایت زیادبن ایوب، از «ابوئُمَیْلَةَ» روایت کرده‌اند. [و در آن جمله‌ی «عن امه» را اضافه نموده‌اند.]

و ابوئُمَیْلَةَ نیز در این حدیث، عبارت «عن امه» را اضافه کرده است؛ و این اسناد [که در آن عبارت «عن امه» اضافه شده، از سندی که از آن ساقط گردیده است؛] صحیحتر است.

مفهوم سه حدیث بالا یکی است و فقط سندهای آن‌ها متفاوت و گوناگون است و هدف از آوردن این سه حدیث، تأکید بر پوشیدن پیراهن است.

امام ترمذی، حدیث ام سلمه رضی الله عنها را به سه سند نقل کرده است که عبارتند از:

۱- محمد بن حُمید رازی، از فضل بن موسی و ابوئُمَیْلَةَ و زید بن حباب، از عبدالمؤمن بن خالد، از عبدالله بن بُریده، از ام سلمه رضی الله عنها ...

۲- علی بن حُجر، از فضل بن موسی، از عبدالمؤمن بن خالد، از عبدالله بن بُریده، از ام سلمه رضی الله عنها ...

۳- زیادبن ایوب بغدادی، از ابوئُمَیْلَةَ، از عبدالمؤمن بن خالد، از عبدالله بن بُریده،

از مادرش، از ام سلمه (رضی الله عنها) ...

و امام ترمذی بر این باور است: اسنادی که در آن عبارت «عن امّه» [از مادر عبدالله بن بُریده] اضافه شده، به نسبت اسنادی که از آن ساقط گردیده است، صحیحتر و قویتر است؛ زیرا زیاد بن ایوب، سند حدیث را اینگونه آورده است: «عن عبدالله بن بُریده، عن امّه، عن امّ سلمة».

علاوه از آن، تعداد زیادی از راویان و محدّثان نیز، سند این حدیث را به سان روایت زیاد بن ایوب، از ابوتّمیله نقل کرده‌اند و در آن عبارت «عن امّه» را اضافه نموده‌اند؛ و ابوتّمیله نیز در سند این حدیث، عبارت «عن امّه» را افزوده است.

حدیث شماره ۵۷

(۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُجَّاجِ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ بُدَيْلٍ - يَعْنِي: ابْنَ مَيْسِرَةَ الْعُقَيْلِيِّ - عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ قَالَتْ: كَانَ كُمْ قَمِيصَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الرَّسْغِ.

۵۷ - (۴) ... اسماء بنت یزید (رضی الله عنها) گوید: اندازه‌ی آستین جامه‌ی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) تا مچ دستان ایشان بود.

«كُم»: آستین جامه. «الرّسغ»: مچ دست و مچ پا، بند دست و پا، پیوندگاه کف دست و پا به ساق.

حدیث شماره ۵۸

(۵) حَدَّثَنَا أَبُو عَمَارٍ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ حُرَيْثٍ، حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُشَيْرٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَهْطٍ مِنْ مَرْيَتَةَ لِبُيَاعِهِ، وَإِنَّ قَمِيصَهُ لَمُطْلَقٌ - أَوْ قَالَ: زُرُّ قَمِيصِهِ مُطْلَقٌ - قَالَ: فَأَدْخَلْتُ يَدِي فِي جَيْبِ قَمِيصِهِ، فَمَسَسْتُ الْحَاتَمَ.

۵۸ - (۵) ... معاویة بن قُرّة از پدرش [قُرّة] نقل می‌کند که گفت: با گروهی از قبیله‌ی «مزینة» پیش رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آمدم تا با ایشان [بر اسلام] بیعت نمائیم؛ و این

آمدن ما به حضور ایشان، در حالی بود که یقه‌ی پیراهن آن حضرت ﷺ باز بود - یا قرّة گفت: این آمدن ما در حالی بود که بندگربان پیراهن پیامبر ﷺ باز و گشوده بود - ؛ از این رو دست خویش را به چاک گربان آن حضرت ﷺ فرو بردم، و مهر نبوت را دست کشیدم و لمس نمودم.

«آیتُ»: به حضور پیامبر ﷺ رسیدم، به نزد آن حضرت ﷺ آمدم.

«رَهْطٌ»: قوم و قبیله‌ی مرد؛ گروهی از مردان، مرکب از سه تا ده مرد؛ عده‌ای مرد که از سه بیشتر و از ده تن کمتر باشند. جمع: آرہاط و آرہط و ارہاط و آراہیط.

«مُرَیْنَةٌ»: اسم قبیله‌ای از تیره‌ی «مُصَر» است و در اصل نام زنی می‌باشد.

«لنبايعه»: تا با پیامبر ﷺ بر اسلام بیعت کنیم.

«بیعت»: از ماده‌ی «بیع»، دراصل به معنی دست دادن به هنگام قرارداد معامله است؛ و سپس به دست دادن برای پیمان اطاعت و فرمانبرداری اطلاق شده است. و آن، چنین بود که هرگاه کسی می‌خواست اعلام وفاداری به دیگری کند و او را به رسمیت بشناسد و از فرمانش اطاعت کند، با او بیعت می‌کرد و بدین طریق بدو اعلام وفاداری می‌نمود.

و شاید اطلاق این کلمه به این معنی، از این جهت بود که هر یک از دو طرف، تعهدی همچون دو معامله‌گر در برابر دیگری می‌کردند؛ اینطور که بیعت کننده حاضر می‌شد گاه تا پای جان و گاه تا پای مال و فرزند، در راه اطاعت او بایستد؛ و بیعت پذیر نیز حمایت و دفاع او را بر عهده می‌گرفت.

از شواهد و قرائن و دلائل و براهین تاریخی و روایی، چنین برمی‌آید که بیعت از ابداعات مسلمانان نیست؛ بلکه سنتی بوده که قبل از اسلام، در میان عرب رواج داشته است و به همین دلیل در آغاز اسلام که طائفه‌ی «اوس» و «خزرج» درموقع حج از مدینه به مکه آمدند و با پیامبر اسلام ﷺ در «عقبه» بیعت کردند، برخورد آن‌ها با قضیه‌ی بیعت، برخورد با یک امر آشنا بود؛ بعد از آن نیز پیامبر گرامی اسلام ﷺ در فرصت‌های مختلف با مسلمانان تجدید بیعت کرد که یک مورد از آن، قضیه‌ی «بیعت رضوان» در حدیبیه [سال ششم هجری قمری] بود و از آن گسترده‌تر بیعتی بود که

بعد از فتح مکه انجام گرفت.

اما چگونگی «بیعت»: به طور کلی از این قرار بوده که بیعت کننده، دست به دست بیعت شونده می‌داده و با زبان حال یا قال، اعلام اطاعت و وفاداری می‌نمود؛ و گاهی در ضمن بیعت، شرائط و حدودی برای آن قائل می‌شد؛ مثلاً: بیعت تا پای مال؛ تا سرحد جان؛ یا تا سرحد همه چیز حتی از دست دادن زن و فرزند؛ و گاه بیعت تا سرحد عدم فرار؛ و گاه تا سرحد مرگ بود.

پیامبر ﷺ بیعت زنان را نیز می‌پذیرفت، اما نه از طریق دست دادن، بلکه از طریق گفتار.

گاه در ضمن «بیعت»، انجام کار یا ترک کارهایی را شرط می‌کردند؛ همانگونه که پیامبر ﷺ در بیعت با زنان بعد از فتح مکه شرط کرد که «مشرك نشوند و آلوده به بی‌عفتی نگردند و دزدی نکنند و فرزندان خود را نکشند و امور دیگر»؛ [الممتحنه: ۱۲]

به هر حال، بیعت یک نوع قرار داد و معاهده میان بیعت کننده از یکسو و بیعت پذیر از سوی دیگر است و محتوای آن اطاعت و پیروی و حمایت و دفاع از بیعت شونده است و بر طبق شرایطی که در آن ذکر می‌کنند، درجات مختلفی دارد.

از لحن آیات قرآن و احادیث چنین برداشت می‌شود که بیعت، یک نوع عقد لازم از سوی بیعت کننده است که عمل بر طبق آن واجب می‌باشد؛ و بنابراین مشمول قانون کلی «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» است. بنابر این بیعت کننده، حق فسخ را ندارد ولی بیعت پذیر چنانچه صلاح بداند، می‌تواند بیعت خود را بردارد و فسخ کند؛ در این صورت بیعت کننده از التزام و عهد خود آزاد می‌گردد.

خاطر نشان می‌شود که بیعت در مورد پیامبر اکرم ﷺ که از سوی خدا، فرستاده و نصب شده است، هیچ نیازی به بیعت نیست؛ یعنی اطاعت و فرمانبرداری از پیامبر ﷺ به طور مطلق واجب است، خواه بر این، کسانی بیعت کرده باشند یا بیعت نکرده باشند.

ولی این سؤال پیش می‌آید که اگر چنین است، پس چرا پیامبر ﷺ به طور مرتب از یاران خود یا تازه مسلمانان بیعت گرفت تا از او پیروی و اطاعت نمایند؛ [مانند: بیعت رضوان و بیعت با اهل مکه و ...؟]

در پاسخ باید گفت: بدون شک این بیعتها، یک نوع تأکید بر وفاداری بوده که در

مواقع خاصی انجام گرفته است و مخصوصاً برای مقابله با بحران‌ها و حوادث سخت از آن استفاده شده است، تا در سایه‌ی آن، روح تازه‌ای در کالبد افراد، دمیده شود؛ چنان‌که تأثیرهای شگرف آن در بیعت رضوان مشاهده شد.

«مُطْلَقٌ»: البته که گریبان پیراهن آن حضرت ﷺ باز بود. «مُطْلَقٌ»: آزاد، رها، گشوده، باز.

«زِرٌّ»: دگمه، بند. «زِرٌّ قَمِيصَه»: دگمه و بند پیراهن پیامبر ﷺ.

«فَادَخَلْتُ»: پس داخل کردم.

«يَدِي»: دستم را.

«جَبِيْبٌ»: یقه‌ی جامه، گریبان، کیسه ماندی که به جامه دوزند و در آن پول و چیزهای دیگر نهند؛ و در اینجا مراد همان «یقه و گریبان جامه» است. «فَمَسَسْتُ»: لمس کردم، دستم را کشیدم.

«وَأَنَّ قَمِيصَه لَمَطْلُقٍ، أَوْ قَالَ: زِرٌّ قَمِيصَه مَطْلُقٍ»: گریبان پیراهن پیامبر ﷺ باز و گشوده بود؛ یا قرّة ﷺ گفت: دگمه و بند گریبان آن حضرت ﷺ گشوده و رها بود. این شک در گفتار، از شیخ ترمذی، «ابوعمار حسین بن حُرَیْث» است نه از «معاویة بن قرّة». و برخی از شارحان حدیث گفته‌اند: شک در گفتار حدیث، از «معاویة بن قرّة» است، نه از راویان پایین‌تر از وی.

حدیث شماره ۵۹

(۶) حَدَّثَنَا عَبْدُ بَنِي حُمَيْدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ الشَّهِيدِ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ، وَهُوَ يَتَكَبَّرُ عَلَى أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَلَيْهِ ثَوْبٌ قَطْرِيٌّ، قَدْ تَوَشَّحَ بِهِ، فَصَلَّى بِهِمْ.

وَقَالَ عَبْدُ بَنِي حُمَيْدٍ: قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ: سَأَلَنِي يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَوَّلَ مَا جَلَسَ إِلَيَّ، فَقُلْتُ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، فَقَالَ: لَوْ كَانَ مِنْ كِتَابِكَ! فَكُنْتُ لِأُخْرِجَ كِتَابِي، فَكَبَّضَ عَلَيَّ ثَوْبِي، ثُمَّ قَالَ: أَمَلِلُهُ عَلَيَّ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ لَا أَلْقَاكَ، فَأَمَلَيْتُهُ عَلَيْهِ، ثُمَّ أَخْرَجْتُ كِتَابِي فَفَرَأْتُ عَلَيْهِ.

۵۹ - (۶) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله [از خانه‌ی خویش] بیرون آمدند در حالی که [به خاطر بیماری و دردمندی و ضعف و ناتوانی] به اسامه بن زید رضی الله عنه تکیه کرده بودند، و بر تن ایشان، لباسی از نوع «قَطْرِي» بود که آن حضرت صلی الله علیه و آله آن جامه‌ی قَطْرِي را حمایل کرده بودند و آن را از زیر بغلِ راست داخل کرده و آن را بر دوش چپ خویش افکنده بودند؛ و [با همان جامه‌ی قَطْرِي حمایل شده]، برای مردم نماز خواندند و امامت دادند.

عبد بن حُمید گوید: محمد بن فضل گفته است: یحیی بن معین - در نخستین نشستی که با من داشت - از من درباره‌ی این حدیث [إِنَّ التَّبِيَّ صلی الله علیه و آله خَرَجَ وَهُوَ يَتَكِيءُ ...] پرسید؟ بدو گفتم: حَمَاد بن سلمه، این حدیث را برای ما نقل کرده است.

یحیی بن معین گفت: کاش این حدیث را از روی کتاب خویش برای من می‌خواندی! [محمد بن فضل گوید: پس از این خواستم] بلند شوم تا کتاب خویش را بیاورم [و از آن، برای یحیی حدیث را نقل نمایم، ولی] او لباسم را گرفت و سپس گفت: آن حدیث را برایم املاء کن؛ زیرا می‌ترسم که دیگر تو را ملاقات و دیدار نکنم [و از تحصیل و فراگیری این حدیث محروم بمانم!] آنگاه حدیث را برای یحیی بن معین املاء کردم و پس از آن، کتاب خویش را نیز بیرون آوردم و آشکار کردم و [از روی کتاب، حدیث را] برای او خواندم.

«یتکیء»): تکیه داده بود. تکیه دادن پیامبر صلی الله علیه و آله به جهت بیماری و دردمندی و ضعف و ناتوانی ناشی از مریضی بود.

«قَطْرِي»): گونه‌ای پارچه‌ی پنبه‌ای درشت باف و خط دار که رنگ آن اندکی به سرخی می‌زند و از تولیدات و منسوجات منطقه‌ای به نام «قَطْر» است؛ و در واقع نوعی از «بُرْدِ یَمَانِي» به شمار می‌آید.

«تَوَشَّحَ»): جامه بدوش افکنده بود. و «تَوَشَّحَ»): آن است که پارچه‌ای را از زیر بغلِ راست داخل کند و آن را بر دوش چپ افکند. یعنی شبیه حالت احرام، پارچه را بر دوش افکندن و شانه‌ی راست را برهنه نمودن. یعنی: پیامبر صلی الله علیه و آله شبیه حالت احرام، لباس را بر دوش خویش افکنده بودند و شانه‌ی راست خویش را برهنه نموده بودند.

«فصلی بهم»: پس برای آن‌ها نماز خواند؛ یعنی: امامت داد.

«و قال عبد بن حمید...»: این بخش از حدیث، بیانگر صحت سند حدیث بالا و نشانگر دقت و اهتمام و توجه و عنایت محدثان و راویان، به صحیح فراگرفتن حدیث است، که آن‌ها چگونه در پی تحصیل حدیث و به دنبال صحیح فراگرفتن آن بودند و چه قدر در این راستا از خویشتن دقت و اهتمام و توجه و عنایت شایان نشان می‌دادند.

«اول ما جلس الی»: در نخستین نشستی که برای درس با من داشت.

«لو»: اگر، گر، کاش. حرف «لو» بر شش قسم است:

۱- به صورت زیر به کار می‌رود؛ مانند: «لو جَدَّ لَوْجَدَ: اگر بکوشد، می‌یابد»؛ و افاده‌ی سه امر می‌کند:

الف) شرطیّه؛ یعنی ایجاد عقد سببیّت و مسببیّت در دو جمله‌ی پس از خود.

ب) مقید کردن شرط به زمان ماضی؛ و از همین جهت «لو» و مابعد آن با «إن» فرق دارد.

ج) امتناع؛ برخی آن را حرف «امتناع لامتناع» می‌دانند؛ یعنی امتناع جواب برای امتناع شرط. گویند: «لوکان زیدٌ حجراً لکان جماداً: اگر زید سنگ بود، جماد به شمار می‌آمد».

۲- حرف شرط برای مستقبل است و لیکن مجزوم نمی‌کند؛ مانند: «و لو تلتقی اصداؤنا بعد موتنا: و اگر جسدهای ما را پس از مرگمان دیدی». و فرق این قسم با قسم ماقبل، در این است که هرگاه شرط برای مستقبل باشد، «لو» به معنی «إن»؛ و اگر شرط برای ماضی باشد، «لو» حرف امتناع است؛ و هرگاه پس از آن، فعل مضارع واقع شود، معنی فعل ماضی می‌دهد: «لو یسمعون لما سمعت کلامها: اگر شنیدید همچنان که تو سخن او را شنیدی».

۳- حرف مصدری و به منزله‌ی «أن» است، ولیکن نصب نمی‌دهد و بیشتر پس از «وَدَّ» و «یوَدُّ» واقع می‌شود، مانند: «وَدَّوْا لَوْ تُدْهِنُ فِیْهِنَّ: آرزو کردند که نرمی کنی تا نرمی کنند». و «یوَدُّ احدکم لَوْ یُعَمَّرُ: یکی از آنان دوست دارد که

عمر داده شود.»

۴- برای تمّی است و جواب آن همراه با «فاء» و منصوب است؛ «لوتائینی فتحدثنی: اگر نزد من آیی با من سخن می‌گویی.»

۵- برای عَرَض و مانند «ألا» است و جواب آن همراه با «فاء» و منصوب است: «لو تنزل عندنا فتصیب خیراً: چرا نزد ما نمی‌آیی تا خوبی بیابی.»

۶- برای تقلیل است: «تصدقوا و لو بظلف محرّق: صدقه دهید اگر چه سُم سوخته‌ای باشد.»

قاعده‌ی «لو» این است که چون بر دو جمله‌ی مثبت داخل شود، آن دو جمله در معنی منفی می‌شوند: «لو جاءنی لاکرمته: اگر نزد من می‌آمد او را گرامی می‌داشتم.» یعنی نزد من نیامد و من او را گرامی نداشتم.

و چون بر دو جمله‌ی منفی درآید، آن دو جمله در معنی مثبت می‌شود: «لو لم یستدین لم یطألب: اگر وام نمی‌گرفت، مورد مطالبه واقع نمی‌شد.» یعنی وام گرفت و مورد مطالبه واقع شد.

و چون بر سر دو جمله‌ی منفی و مثبت درآید، اولی مثبت و دومی منفی می‌شود: «لو لم یؤمن أریق دمه: اگر ایمان نمی‌آورد، خونس ریخته می‌شد.» یعنی ایمان آورد و خونس ریخته نشد.

و اگر بر سر دو جمله‌ی مثبت و منفی درآید، اولی منفی و دومی مثبت می‌شود: «لو امن، لم یقتل: اگر ایمان می‌آورد، کشته نمی‌شد.» یعنی ایمان نیاورد و کشته شد.

«لوکان من کتابک»: در اینجا «لو» برای تمّی است؛ یعنی: ای کاش کتاب تو حاضر بود و از آن برای من می‌خواندی.

«لأخرج کتابی»: تا اینکه خارج بکنم و بیرون بیاورم کتابم را؛ تا اینکه کتابم را بدو نشان بدهم.

«فقبض»: پس گرفت.

«أمّله»: حدیث را برای من املاء کن. «املاء»: یعنی مطلبی را تقریر کردن که

دیگری بنویسد. و به مطلبی که معلّم می‌گوید و شاگرد می‌نویسد، نیز «املاء و دیکته» می‌گویند؛ و به طریقه‌ی نوشتن کلمات و درست نوشتن نیز، «املاء» گفته می‌شود.

«أخاف»: می‌ترسم، بیم آن دارم.

«لا القاك»: تو را نینم، تو را دیدار و ملاقات نکنم.

حدیث شماره ۶۰

(۷) حَدَّثَنَا سُؤدُبُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ إِيَاسِ الْجَرِيرِيِّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَجَدَّ ثَوْبًا سَمَاهُ بِاسْمِهِ ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كَمَا كَسَوْتَنِيهِ، أَسْأَلُكَ خَيْرَهُ وَخَيْرَ مَا صُنِعَ لَهُ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا صُنِعَ لَهُ.

۶۰ - (۷) ... ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ گوید: عادت رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم بود که هرگاه لباس جدید و نوی می‌پوشیدند، نام جامه را [که بر تن می‌کردند] به زبان می‌آوردند و آنگاه می‌فرمودند: «اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كَمَا كَسَوْتَنِيهِ، أَسْأَلُكَ خَيْرَهُ وَخَيْرَ مَا صُنِعَ لَهُ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا صُنِعَ لَهُ»؛ «بار خدایا! سپاس و آفرین تو را سزااست که این جامه را بر تنم کردی و به من پوشاندی؛ از تو خیر و برکت آن را خواهانم و از تو می‌خواهم که به بهترین وجه، مورد استفاده قرار گیرد و به تو از بدی آن پناه می‌برم و اینکه به بدترین وجه، استفاده شود [و موجب طغیان و سرکشی و کفران نعمت گردد.]»

«إِسْتَجَدَّ»: آن چیز را نو و تازه کرد. «اسْتَجَدَّ ثَوْبًا»: لباس را نو و تازه و جدید کرد.

«سماه باسمه»: اسم لباس را می‌برد و بر زبان می‌آورد. یعنی هرگاه، پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم جامه‌ی نوی و تازه به تن می‌کردند، چه پیراهن، چه رداء، چه عمامه، چه ازار و ... نامش را می‌بردند و پس از آن، دعا را با خود زمزمه می‌کردند. یعنی اگر پیراهن نوی به تن می‌کردند، می‌فرمودند: «این پیراهن است، پس پروردگارا! تو را سپاس که آن را به من پوشاندی و ارزانی کردی...».

و اگر عمامه‌ی جدید به سر می‌کردند، می‌فرمودند: «این عمامه است؛ پس پروردگارا! ...»؛ و اگر رداء نوی می‌پوشیدند، می‌فرمودند: «این رداء است؛ پس

پروردگارا!...».

خلاصه، هرگاه که جامه‌ی نوی [چه عمامه، چه پیراهن، چه ازار، و...] می‌پوشیدند، نامش را می‌بردند و پس از آن دعای «اللهم لك الحمد...» را می‌خواندند.

«کما»: همچنانکه، مانند اینکه، همان طورکه، انگارکه، بدین خاطرکه.

جمله‌ی «اللهم لك الحمد كما كسوتنيه» را می‌توان به دو گونه ترجمه کرد:

۱- کاف «کما» را برای «تعلیل» بگیریم؛ در این صورت معنی حدیث می‌شود:

«اللهم لك الحمد على كسوتك لى اياه»؛ «پروردگارا! سپاس و ستایش تو را

سزاست که این جامه را به من پوشاندی و ارزانی فرمودی».

۲- کاف «کما» را برای «تشبیه اختصاص» بگیریم؛ در این صورت معنی چنین

می‌شود: «اللهم لك الحمد مختص بك، كاختصاص الكسوة بك»؛ «بارخدا یا!

حمد و ستایش مخصوص تو است، همچنانکه پوشاندن لباس و ارزانی کردن

آن به بندگان، مختص تو است».

«خیر ما صنع له»: بهترین و برترین آنچه که این لباس برای آن ساخته شده است؛

یعنی شکر و سپاسگزاری خداوند متعال. یعنی از تو می‌خواهم که این لباس را باعث

شکر و سپاسگزاری تو شود.

«شر ما صنع له»: بدترین آنچه که این لباس برای آن ساخته شده است؛ یعنی

طغیان و کفران نعمت؛ یعنی به تو پناه می‌برم از اینکه این لباس باعث طغیان و

سرکشی من از راه حق و موجب کفران نعمت تو شود.

«اسألك»: از تو می‌خواهم.

«أعوذ بك»: به تو پناه می‌برم.

حدیث شماره ۶۱

(۸) حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُونُسَ الْكُوفِيُّ، حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ مَالِكِ الْمُرَبِّيِّ، عَنِ الْجُرَيْرِيِّ،

عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ.

۶۱ - (۸) هشام بن یونس کوفی نیز به نقل از قاسم بن مالک مرزنی، از جریری، از

ابونضرة، از ابوسعید خدری رضی الله عنه از پیامبر صلی الله علیه و آله به سان همین حدیث را برای ما روایت کرده است.

«نحوه»: عادت محدثان و راویان و ناقلان حدیث بر این است که هرگاه حدیثی را با یک سند روایت کنند و سپس الفاظ همان حدیث را با سندی دیگر نقل کنند، به جای اینکه کلّ متن حدیث را نقل کنند، در آخر آن می‌گویند: «نحوه» یا «مثله».

و فرق واژه‌ی «نحوه» و «مثله» در این است که اصطلاح «مثله» در روایات و احادیثی به کار می‌رود که هر دو حدیث [که با سندهای مختلف روایت شده‌اند] از حیث لفظ و معنی، با همدیگر موافق و متحد باشند؛ و اصطلاح «نحوه» در روایاتی مورد استفاده قرار می‌گیرد که هر دو حدیث، از حیث معنی با همدیگر موافق باشند، نه از حیث لفظ. قول مشهور علماء و صاحب نظران اسلامی همین است که گفته شد.

و برخی از علماء عکس این قضیه را بیان داشته‌اند؛ یعنی: اصطلاح «مثله» در روایاتی مورد استفاده قرار می‌گیرد که هر دو حدیث از حیث معنی - نه از حیث لفظ - با همدیگر موافق باشند؛ و اصطلاح «نحوه» در احادیثی به کار می‌رود که هر دو حدیث، هم از حیث لفظ و هم از حیث معنی، موافق یکدیگر باشند. ولی قول اول مشهورتر و صحیح‌تر است.

حدیث شماره ۶۲

(۹) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ أَحَبُّ النَّبِيَّاتِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُهُ الْحَبْرَةَ.

۶۲ - (۹) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: در نظر رسول خدا صلی الله علیه و آله خوشترین و محبوبترین جامه، که دوست داشتند آن را به تن خویش کنند، لباس «حبره» بود.

«الحبره»: این واژه به این معانی استعمال شده است: «جامه‌ای پنبه‌ای یا کتان‌ی مخطّط و راه راه که در یمن بافند»؛ «روپوش ابریشمین که زنان به هنگام بیرون رفتن از خانه پوشند»؛ «پارچه‌های یمنی خوش بافت و نرم»؛ «پارچه‌ی آراسته‌ی راه راه که

خطوط آن سرخ باشد؛ «روپوش فراخ راه راه»؛ «جامه‌ی نرم و نازک و لطیف». و از خلال این تعریفها، می‌توان «حِبْرَة» را چنین تعریف کرد: «پارچه‌های خوش بافت و نرم و راه راه یمنی هستند که از پنبه یا کتان درست می‌شوند.»

رفع یک اشکال:

در حدیث شماره‌ی ۵۴ وارد شده بود که در نظر رسول خدا ﷺ خوشترین جامه که پیامبر ﷺ دوست داشتند آن را بپوشند، پیراهن [قمیص] بود. [«عن ام سلمة رَضِيَ اللهُ عَنْهَا» قالت: كان أحبّ الثياب الی رسول الله ﷺ القميص»]

ولی در این روایت آمده است که در نظر رسول خدا ﷺ خوش‌ترین و محبوب‌ترین لباس، «حِبْرَة» [پارچه‌های راه راه یمنی] بود. و می‌توان بین این دو حدیث به چند صورت جمع کرد:

- ۱- روایت «كان أحبّ الثياب الی رسول الله ﷺ القميص»، مربوط به لباس‌های دوخته شده، و روایت «كان أحبّ الثياب الی رسول الله ﷺ يلبسه الحبرة»، مربوط به لباس‌های غیر دوخته شده است. اینطور که پیامبر ﷺ از میان لباس‌های دوخته شده، پیراهن [قمیص] را بر دیگر لباس‌ها ترجیح می‌دادند و آن را خوشتر و پسندیده‌تر می‌دانستند و از میان جامه‌های غیر دوخته شده «حِبْرَة» [پارچه‌های راه راه یمنی] را به خاطر لطافت و آراسته بودن و نرم و خوش بافت بودن آن، ترجیح می‌دادند و آن را خوشتر و محبوب‌تر می‌داشتند.
  - ۲- و می‌توان گفت که پیامبر ﷺ در جمع همسران خویش، از قمیص [پیراهن] بیشتر خوشش می‌آمد و در جمع یاران از «حِبْرَة» [پارچه‌های راه راه یمنی] خوشش می‌آمد و آن‌ها را دوست‌تر می‌داشت.
- از این رو میان این حدیث و حدیث شماره‌ی ۵۴ هیچگونه تضاد و تعارضی نیست.

حدیث شماره ۶۳

(۱۰) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْلَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ حُمْرَاءُ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى

بَرِيقٍ سَاقِيَةٍ. قَالَ سُفْيَانُ: أَرَاهَا حَبْرَةَ.

۶۳ - (۱۰) ... عون بن ابی جُحیفه، از پدرش نقل می‌کند که وی گفت: رسول خدا ﷺ را در حالی مشاهده کردم که حله‌ای قرمز رنگ بر تن داشتند [و آن صحنه چنان به یادم هست که] گویی هم اکنون دارم به درخشش و سپیدی دو ساقِ پای پیامبر ﷺ نگاه می‌کنم.

سُفیان ثوری گوید: گمان می‌کنم که «حله‌ی قرمز رنگ» همان «حبرة» [پارچه‌های راه راه یمنی] باشد.

«رَأَيْتَ النَّبِيَّ ﷺ ...»: پیامبر ﷺ را دیدم. ابوجحیفه ﷺ پیامبر ﷺ را در بطحای مکه، به هنگام حجة الوداع دیده است. چنان که بخاری روایت می‌کند که: ابوجحیفه گفت: در وادی بطحای مکه به حضور پیامبر ﷺ رسیدم؛ آن حضرت ﷺ در خیمه‌ای قرمز رنگ بودند و چون از خیمه بیرون آمدند، جبهه‌ای قرمز رنگ بر تن داشتند و حله‌ای سرخ بر دوش افکنده بودند و گویی هم اکنون به سپیدی و درخشندگی ساق‌های پیشان می‌نگرم.

«حُلَّةٌ»: جامه و ازار و رداء با هم، جامه‌ای که همه‌ی تن را بپوشاند.

«كَأَنِّي»: گویی؛ و در اینجا «كَأَنَّ» برای «تقریب» به کار رفته است. گویی هم اکنون دارم به سپیدی و درخشندگی ساق‌های پای پیامبر ﷺ می‌نگرم.
«انظر»: می‌نگرم، نگاه می‌کنم.

«بَرِيقٌ»: درخشش، سپیدی، تابش، روشنی، بَرّاقی، تابناکی، تَلألُؤٌ.

«سَاقِيَةٌ»: دو ساقِ پای پیامبر ﷺ.

«أَرَاهَا»: به عقیده و باور من.

«حَبْرَةَ»: پارچه‌های راه راه یمنی که خطوط آن سرخ باشد.

«قال سُفْيَانُ: أَرَاهَا حَبْرَةَ»: مراد این است که سُفیان ثوری بر این باور بود که منظور از «حَلَّةٌ حمراء» [حله‌ی قرمز رنگ]، حله‌ی کاملاً قرمز رنگ نبود، بلکه مراد از آن، [پارچه‌های راه راه یمنی بود که خطوط آن سرخ است].

و سفیان «حَلَّةٌ حمراء» را به «حَبْرَةٌ» بدین جهت تفسیر کرد؛ چرا که وی معتقد است که استفاده کردن از پارچه‌هایی که کاملاً قرمز باشد، حرام است از این رو، عبارت «حَلَّةٌ حمراء» را به پارچه‌های راه راه یمنی که دارای خطوط قرمز رنگ است و کاملاً قرمز نیست، تفسیر کرده است.

حدیث شماره ۶۴

(۱۱) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَشْرَمٍ، حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ أَحْسَنَ فِي حُلَّةٍ حَمْرَاءَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنْ كَانَتْ جُمَّتُهُ لَتَضْرِبُ قَرِيبًا مِنْ مَنْكِبَيْهِ.

۶۴ - (۱۱) ... براء بن عازب رضی اللہ عنہ گوید: هیچ یک از مردمان را در جامه‌ی قرمز رنگ، زیباتر و نیکوتر از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم ندیده‌ام؛ به تحقیق که گیسوان ایشان تا نزدیک دوشهایشان بود.

«احسن»: زیباتر و نیکوتر.

«جُمَّتُهُ»: گیسوان و زلفهای انبوه پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم. «جُمَّتُهُ»: گیسو و زلف انبوه.

«منکبیه»: دوش‌های آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم.

حدیث شماره ۶۵

(۱۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ إِيَادٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي رَمَثَةَ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ بُرْدَانٌ أَخْضَرَانِ.

۶۵ - (۱۲) ... ابو رمثه رضی اللہ عنہ گوید: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم را در حالی دیدم که دو بُرد سبز رنگ پوشیده بودند.

«بُردان»: مثنی «بُرد»: نوعی پارچه‌ی کتانی راه راه، جامه‌ی راه راه.

«اخضران»: مثنی «اخضر»: سبز رنگ. از ترکیب «بُردان» با «اخضران» دانسته

می‌شود که لباس پیامبر ﷺ کاملاً سبز رنگ نبوده است، بلکه بر تن ایشان دو بُرد بود که دارای راه‌های سبز بودند؛ و تمام آن سبز رنگ نبود و فقط راه‌های آن دو بُرد، سبز رنگ بود.

حدیث شماره ۶۶

(۱۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَقَانُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حَسَّانَ الْعَنْبَرِيُّ، عَنْ جَدَّتَيْهِ، دُحَيْبَةَ وَعَلِيَّةَ، عَنْ قَيْلَةَ بِنْتِ مَخْرَمَةَ قَالَتْ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ أَسْمَالٌ مُلَيَّتَيْنِ كَانَتَا بَزْعَفْرَانٍ، وَقَدْ نَفَضَتْهُ. وَفِي الْحَدِيثِ قِصَّةٌ طَوِيلَةٌ.

۶۶ - (۱۳)... قیلة بنت مخرمه ﷺ گوید: پیامبر ﷺ را در حالی دیدم که دو جامه‌ی ژنده و مندرسی که با زعفران رنگ شده بودند، بر تن داشتند؛ و به تحقیق که کهنگی و پوسیدگی جامه‌ها، باعث پریدن رنگ زعفران از لباس شده بود، [و به خاطر وجود پوسیدگی و مندرسی لباس، فقط نشانی از رنگ زعفران در لباس، باقی مانده بود].
و در حدیث قیلة بنت مخرمه ﷺ داستانی طولانی، نقل شده است.

«أسال»: جمع «سَمَل»: جامه‌ی کهنه و پوسیده، لباس ژنده و مندرس.

«مُلَيَّتَيْنِ»: مثنی «مُلَيَّة» و تصغیر «مُلاَّة»؛ و به معنای «جامه‌ای که از دو تگه‌ی به هم دوخته از یک جنس پارچه درست کرده باشند»؛ «پارچه‌ای که به دور ران‌ها پیچند و با آن ران‌ها را بپوشانند» [رانیم]؛ ملافه.

«كانتا بزعفران»: که با زعفران رنگ شده بودند.

«نَفَضَتْهُ»: یعنی کهنگی و پوسیدگی جامه‌ها، باعث پریدن رنگ زعفران از لباس شده بود و از رنگ زعفران به سبب کهنه بودن جامه‌ها، فقط نشانی باقی مانده بود و بیشتر آثار رنگ زعفران به خاطر وجود کهنگی و پوسیدگی در لباس، از میان رفته بود.
«و فی الحدیث قصة طویلة»: یعنی در حدیث قیلة بنت مخرمه ﷺ داستانی طولانی نقل شده است که کل داستان از این قرار است.

«صفیه و دُحیبه، دختران عُلَیبه گویند: مخرمه همسر حبیب بن ازهر از قبیله‌ی «بنی جناب» بوده و چند دختر برای او زاییده است و در آغاز ظهور اسلام حبیب

در گذشته است و دختران او را عمویشان اثوب بن ازهر از مخرمه گرفته و جدا کرده است. مخرمه به منظور رفتن به حضور پیامبر ﷺ از دیار خود بیرون آمد؛ یکی از دختران که گوژپشت بود و بلاپوشی پشمی بر تن داشت و در عین حال هم می‌لرزید، گریه سر داد؛ مادر تصمیم گرفت او را با خود ببرد؛ همچنان که شتر خود را می‌رانند، ناگاه خرگوشی از پیش ایشان گریخت، دخترک آن را به فال نیک گرفت و گفت: مهره‌ی بخت تو از مهره‌ی بخت اثوب بالاتر است. در این هنگام روباهی پیدا شد و دخترک باز هم فال نیک گرفت و برای روباه نام مستعاری گفت که عبدالله بن حسان [راوی حدیث] آن را فراموش کرده بود و همانطور که به هنگام دیدن خرگوش گفته بود سخن خود را تکرار کرد. در همان حال که شتر را می‌رانند، ناگاه شتر به زانو درآمد و به لرزه افتاد. دخترک گفت: سوگند به امانت که این سحر و جادوی اثوب است؛ چه باید کرد؟ لباس خود را وارونه بیوش به طوری که قسمت پشت آن در جلو قرار گیرد و جل و پلاس شتر را هم وارونه گردان. چنان کرد. گوید: چون این کار را کردیم، شتر بر پاخاست و پاهایش را گشود و بول کرد؛ و آن وقت لباس‌های خود را به حال اول پوشیدیم و به راه افتادیم؛ ناگاه دیدیم اثوب با شمشیر کشیده در تعقیب ماست؛ به خیمه‌ی باقی مانده از مسافرانی که وقتی شتر زانو زده بود آن را دیده بودم، پناه بردیم. قیله گوید: اثوب به من رسید و زبانه‌ی شمشیرش به موهای سرم گیر کرد و گفت: ای بخت برگشته‌ی در مانده! دختر برادرم را پس بده؛ و من دخترک را پیش او انداختم که او را بر دوش خود گرفت و رفت.

قیله می‌گوید: من پیش خواهر خود رفتم که در قبیله‌ی بنی شیبان عروس بود و همچنان در جستجوی اشخاصی بودم که همراه آنان به حضور پیامبر ﷺ بروم. در آن هنگام شبی شوهر خواهرم از مجلسی شبانه برگشت و در حالی که تصور می‌کردند من خوابم، به خواهرم گفت: به جان پدرت سوگند! که همسر محترم و راستگویی برای قیله پیدا کردم. خواهرم گفت: او کیست؟ گفت: حُرَیث بن حَسَّان شیبانی که می‌خواهد فردا به عنوان نماینده‌ی بکر بن وائل به حضور رسول خدا ﷺ برود. من که آنچه گفته بودند شنیده بودم، صبح زود بار و بنه‌ی خود را بر شتر نهادم و به جستجوی حُرَیث بن حسان برآمدم و او را که محلش از ما دور نبود، پیدا کردم و از او خواستم همراهش باشم. گفت: بسیار خوب. شتران آن‌ها همانجا بسته و آماده بودند و من همراه او که همسفری بسیار نجیب بود حرکت کردم و به مدینه آمدم.

در آن موقع پیامبر ﷺ می‌خواست با مردم نماز صبح بگزارد و هوا هنوز چندان روشن نشده بود و ستارگان در آسمان می‌درخشیدند و به واسطه‌ی تاریکی، مردم نمی‌توانستند درست چهره‌ی یکدیگر را ببینند. من که هنوز پای بند همان سنت‌های جاهلی بودم در صف مردان ایستادم؛ مردی که کنار من ایستاده بود، گفت: تو زنی یا مردی؟ گفتم: زن هستم. گفت: نزدیک بود حواس مرا پرت کنی، برو پشت سر مردان و همراه زنان نماز بگزار. من متوجه شدم، کنار حجره‌ها صفی از زنان تشکیل شده است که به هنگام ورود آن را ندیده بودم. و میان ایشان ماندم تا آفتاب برآمد و هرگاه مردی خوش منظر و خوش لباس را می‌دیدم که از دیگران دارای سر و وضع ظاهری بهتری بود، به تصور اینکه او پیامبر است چشم به او می‌دوختم، ولی چون آفتاب کاملاً برآمد، مردی وارد شد و خطاب به پیامبر ﷺ گفت: سلام بر تو باد ای رسول خدا ﷺ! و پیامبر ﷺ فرمود: سلام و رحمت و برکات خداوند بر تو باد.

و در آن هنگام متوجه رسول خدا شدم که دو جامه‌ی ژنده که با زعفران رنگ شده ولی رنگ آن پریده بود بر تن داشت و چوب دستی‌ای از چوب معمولی خرما که پوست آن را کنده بودند و برگی هم نداشت، همراه آن حضرت ﷺ بود و در حالی که زانوهایش را در بغل گرفته بود، نشسته بود. من همینکه متوجه رسول خدا ﷺ شدم که چنان متواضعانه نشسته بود، از بیم به لرزه درآمدم. کسی که با پیامبر ﷺ نشسته بود گفت: ای رسول خدا ﷺ این زن بینوا می‌لرزد. پیامبر ﷺ بدون اینکه به من که پشت سرش نشسته بودم بنگرد، فرمود: ای زن بینوا آرام بگیر. و همینکه این سخن را فرمود، خداوند تمام ترسی را که در دل من بود از میان برد. در این هنگام همسفر و دوست من، نخستین مردی بود که از میان نمایندگان پیش آمد و با پیامبر ﷺ از طرف خود و قوم خود بیعت کرد و سپس گفت: ای رسول خدا ﷺ برای ما در مورد زمینهای «دهنا» [نام سرزمین بنی تمیم که دارای چراگاه‌های فراوان است] فرمانی بنویس که از بنی تمیم غیر از آنان که همسایه‌اند یا مسافر و رهگذرند از آن استفاده و به آن تجاوز نکنند.

قیله می‌گوید: همینکه دیدم پیامبر ﷺ دستور فرمود که فرمان به نام او نوشته شود، نتوانستم صبر کنم که آنجا وطن و خانه‌ی من هم بود؛ و گفتم: ای رسول خدا ﷺ منظور او تمام سرزمین‌های دهنا نیست؛ زیرا آنجا محل چرای شتران و گوسفندان

مسلمانان است، وانگهی زنان و فرزندان بنی تمیم هم آنجا و اطراف آن سکونت دارند. پیامبر ﷺ فرمود: ای غلام از نوشتن دست بکش، این زن بینوا درست می‌گوید؛ مسلمان برادر مسلمان است؛ آب و درخت و چراگاه از آن همه‌ی ایشان است و باید هر یک به دیگری در مقابل فتنه انگیز کمک و یاری کند.

حُرَیث همینکه دید مانع نوشتن فرمان شدم، دست بر دست کوفت و گفت: داستان من و تو داستان آن ضرب المثل است که می‌گوید: بزی با سم خویش برای کشتن خود کارد پیدا می‌کرد. من گفتم: به خدا سوگند! تو در تاریکی‌ها رهنمون و نسبت به همسفر خود بخشنده و نسبت به من عقیف و پارسا بودی تا آنکه به محضر رسول خدا ﷺ آمدم؛ اکنون هم مرا سرزنش مکن؛ اگر می‌خواهم بهره و سهم خود را از سرزمین دهنا بگیرم همان طور که تو آن را برای خودت می‌خواهی. گفت: ای بدبخت تو چه بهره‌ای از دهنا داری؟ گفتم: آن جا محل نگهداری و چراگاه تنها شتر من هم هست؛ آیا تو می‌خواهی آن را فقط برای شتر همسران خودت بگیری؟ حُرَیث گفت: اکنون که در حضور پیامبر ﷺ مرا چنین ستودی من او را گواه می‌گیرم که تا هنگامی که زنده هستم با تو برادر خواهم بود. من گفتم: اکنون که تو این کار را شروع کردی من هم حق برادری تو را ضایع نخواهم کرد. پیامبر ﷺ فرمود: اگر پسر این زن بخواهد حق خود را از زمینی جدا کند و استمداد بخواهد و از پشت در حجره - یعنی با واسطه - یاری بطلبد آیا باید او را سرزنش کرد؟ من گریستم و گفتم: به خدا سوگند ای رسول خدا ﷺ! او پسری خردمند و دور اندیش بود، در روز جنگ ربنده همراه تو جنگ کرد و سپس رفت که از خیبر برای من خواربار بیاورد و دچار تب و نوبه‌ی آن سرزمین شد و درگذشت و زنده‌ی خود را برای من باقی گذاشت.

پیامبر ﷺ فرمود: سوگند به کسی که جان محمد ﷺ در دست اوست! اگر زن بینوایی نبودی، خواسته‌ات را چنان که می‌خواهی برمی‌آوردم و فرمان را به نام تو می‌نوشتند. سپس فرمود: مگر ممکن است کسی از شما نسبت به دوست خود فقط تا هنگامی خوش رفتاری کند که منافع او را رعایت می‌کند و اگر در موردی نسبت به کسی که شایسته‌تر است حقی را گفت باید از خوش رفتاری برگشت؟ و فرمود: پروردگارا! کارهای گذشته‌ی مرا به عنایت بپذیر و از خطایش درگذر و نسبت به آنچه باقی مانده است مرا یاری فرمای. و سوگند به کسی که جان محمد ﷺ در دست اوست!

باید چنان باشد که اگر کوچکترین شما و یکی از شما گریه کند دوستانش هم به گریه درآیند؛ ای بندگان خدا برادران خود را آزار ندهید.

آنگاه رسول خدا ﷺ برای قیله بر روی قطعه چرمی این فرمان را صادر کرد: «برای قیله و زنانی که دختران اویند، نباید هیچگونه ستمی بر ایشان بشود و نباید آن‌ها را مجبور به ازدواج کنند و باید هر مسلمان مؤمن، ایشان را یاری دهد و بر آن‌هاست که همواره نیکوکار باشند و هرگز بدی نکنند.»

حدیث شماره ۶۷

(۱۴) حَدَّثَنَا فُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَانَ بْنِ حُثَيْمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَيْكُمْ بِالْبَيَاضِ مِنَ الثِّيَابِ، لِيَلْبَسَهَا أَحْيَاؤُكُمْ، وَكَفَّنُوا فِيهَا مَوْتَاكُمْ، فَإِنَّهَا مِنْ خَيْرِ ثِيَابِكُمْ».

۶۷ - (۱۴) ... ابن عباس رضی الله عنهما گوید: رسول خدا ﷺ فرمودند: بر شما باد به پوشیدن لباس سفید؛ بایسته است که زندگانتان آن را بپوشند و مردگانتان را در آن کفن کنید؛ زیرا که لباس سپید، از بهترین و برترین لباس‌های شما به شمار می‌آید.

«علیکم»: بر شما باد، بایستی که، حتماً باید، بر شماست که، وظیفه‌ی شماست که، به کار گیرید، استفاده کنید.

«بالبیاض من الثیاب»: لباس‌های سفید.

«لیلبسها»: باید که بپوشد لباس سفید را. امر برای وجوب نیست بلکه برای استحباب است.

«احیاءکم»: جمع «حی»: زندگان شما.

«کفّنوا»: کفن کنید. «موتاکم»: مردگان خود را.

حدیث شماره ۶۸

(۱۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبِ

بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ أَبِي شَيْبٍ، عَنْ سَمْرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْبَسُوا الْبَيَاضَ، فَإِنَّهَا أَطْهَرُ وَأَطْيَبُ، وَكَفَّنُوا فِيهَا مَوْتَاكُمْ».

۶۸ - (۱۵) ... سمرة بن جندب گوید: پیامبر ﷺ فرمودند: لباس سفید بپوشید؛ زیرا که پوشیدن جامه‌ی سفید، برایتان پاکتر و پاکیزه‌تر و بهتر و خوشایندتر است و مردگان خویش را نیز در پارچه‌ی سفید کفن نمایید.

«البسوا»: بپوشید.

«أطهر»: پاکتر، پاکیزه‌تر.

«أطيب»: بهتر، خوشایندتر، مطبوع‌تر، پسندیده‌تر، مورد پسندتر.

حدیث شماره ۶۹

(۱۶) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي رَأَيْدَةَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ شَيْبَةَ، عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ شَيْبَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ غَدَاةٍ، وَعَلَيْهِ مِرْطٌ مِنْ شَعْرِ أَسْوَدَ.

۶۹ - (۱۶) ... عایشه رضی اللہ عنہا گوید: رسول خدا ﷺ بامدادی [از خانه‌ی خویش] در حالی بیرون شدند که بر تن ایشان، پارچه‌ای بود که از موهای سیاه، درست شده بود.

«ذات»: صاحب، دارا، مالک. مؤنث «ذو» است و مثنای آن «ذواتان» است: «ذواتا افنان: آن دو بهشت پر درخت و پرشاخه‌ها، گوناگون به نعمت‌ها و شادی‌ها است». و جمع آن «ذوات». [مؤنث و مثنی و جمع آن، اعراب اسماء مفرد و مثنی و جمع نظیر خود را می‌گیرد]؛ «لَقِيْتُهُ ذَاتَ مَرَّةٍ وَ ذَاتَ يَوْمٍ وَ ذَاتَ لَيْلَةٍ: او را یک بار و یک روز و یک شب دیدم».

به هر حال «ذات» مؤنث «ذو» و به معنای «صاحب و مالک» است؛ و نیز به معنی نفس و عین و جوهر و حقیقت چیزی، به کار می‌رود.

«ذات غداة»: بامدادی.

«مِرطُ»: پارچه‌ی پشمی یا ابریشمی یا کتانی که دور خود پیچند و یا زنان بر سرافکنند؛ هر پارچه‌ی ندوخته. جمع: «امراط» و «مُروط». و به روپوشی که از پشم یا خز نیز تشکیل شده باشند، «مِرط» می‌گویند.

اسحاق بن عیسی، از جریر بن حازم، از حسن نقل می‌کند که پیامبر ﷺ شب سردی برخاست و در مِرط یکی از زن‌های خویش نماز گزارد. و مِرط: روپوشی از پشم است که نه نرم و ملایم است و نه چندان درشت و خشن.

«شَعْر اسود»: موهای سیاه؛ یعنی مِرط پیامبر ﷺ از موهای سیاه درست شده بود.

حدیث شماره ۷۰

(۱۷) حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَسَ جُبَّةً رُومِيَّةً صَبِغَةَ الْكُمَيْنِ.

۷۰ - (۱۷)... عروة بن مغيرة بن شعبه، از پدرش [مغيرة بن شعبه] نقل می‌کند که وی گفت: به تحقیق پیامبر ﷺ جبّه‌ای رومی بر تن کردند که دارای آستین‌های تنگ بود.

«جُبَّة»: جبّه، لباس گشاد و بلندی که بر روی لباس‌های دیگر پوشند و برتن کنند. «رومیّة»: در بیشتر روایات، «جبّه شامیّة» نقل گردیده است و در این روایت، «جبّه رومیّة» روایت شده است. و در واقع در میان این دو روایت هیچگونه تناقضی وجود ندارد؛ چرا که «شام» نیز در آن زمان، تحت نفوذ و سیطره‌ی روم بود، از این رو در این روایت «جبّه» به روم، نسبت داده شده است. یعنی جبّه‌ای که از مصنوعات و ساخته‌های رومی‌هایی بود که در شام زندگی به سر می‌بردند. «ضیّقة»: تنگ.

«الکُمین»: مثنی «الکُم»: آستین جامه.

به هر حال، رسول خدا ﷺ در مورد لباس، به پوشیدن جامه‌ی خاصّی مقید نبودند.

لباس معمول ایشان، ازار، رداء و پیراهن بود. شلوار نمی پوشیدند. ولی امام احمد و اصحاب سنن روایت کرده اند که ایشان از بازار مِنی شلوار خریده بودند. حافظ ابن قیم نوشته است: از این روایت معلوم می شود که آن حضرت ﷺ شلوار نیز پوشیده اند.

شالی که به جای پیراهن می پوشیدند، بیشتر شالهای حاشیه دار و راه راه را می پسندیدند که به عربی به آن «حِبرَة» می گویند. گاهی عبای شامی می پوشیدند؛ آستینهای این عبا بسیار تنگ بود به گونه ای که هنگام وضو، دستها را از آستینها بیرون می کردند و آنها را می شستند. قباء نیز می پوشیدند که بر کناره ی جیب و آستینهای آن، حاشیه های ابریشمی وجود داشت.

از روایات مختلف ثابت می شود که پیامبر ﷺ لباسهای سیاه، سرخ، سبز و زعفرانی می پوشیدند؛ اما لباس سفید را بیشتر دوست داشتند؛ و گاهی شال سپید رنگ که تصویر کجاوه روی آن نقش شده بود می پوشیدند. و گرچه از تکلف و خودپسندی و تکبر و خودبزرگ بینی تنفر داشتند، ولی گاهی از لباسهای خوب و گرانبها نیز استفاده می کردند.

باب (۹)

چگونگی زندگی رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۷۱

(۱) حَدَّثَنَا فُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ: كُنَّا عِنْدَ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَعَلَيْهِ ثَوْبَانِ مُمَشَّقَانِ مِنْ كَتَّانٍ فَتَمَخَّطُ فِي أَحَدِهِمَا، فَقَالَ: بَخَّ بَخَّ يَتَمَخَّطُ أَبُو هُرَيْرَةَ فِي الْكَتَّانِ، لَقَدْ رَأَيْتُنِي وَإِنِّي لِأَجْرُ فِيمَا بَيْنَ مَنبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَجْرَةِ عَائِشَةَ مَغْشِيًّا عَلَيَّ فَيَجِيءُ الْجَائِي فَيَضَعُ رِجْلَهُ عَلَى عُنُقِي يُرَى أَنَّ بِي جُنُونًا، وَمَا بِي جُنُونٌ، وَمَا هُوَ إِلَّا الْجُوعُ.

۷۱ - (۱) ... محمد بن سيرین گوید: ما در نزد ابوهریره رضی الله عنه بودیم و بر تن وی دو لباسِ کتانی بود که با گل سرخ، رنگ شده بودند.

ابوهریره رضی الله عنه بینی خویش را با یکی از آن دو لباسِ کتانی پاک کرد و آب بینی خویش را در پارچه‌ی کتانی افکند و نگاه گفت: به به! ابوهریره، آب بینی خویش را در پارچه‌های کتانی می‌افکند و در آن‌ها فین می‌کند! حال آنکه من خودم را در حالی دیده‌ام که میان منبر رسول خدا صلی الله علیه و آله و حجره‌ی عایشه رضی الله عنها به صورتم می‌افتادم و بیهوش می‌شدم؛ پس از آن، یکی از مردمان می‌آمد و پای خویش را برگردنم می‌نهاد و فکر می‌کرد که من دچار بیماری صرع هستم؛ حال آنکه در حقیقت، مبتلا به بیماری صرع نبودم و فقط شدت گرسنگی مرا به این حال درآورده بود.

«مُشَّقَّان»: مثنی «مُشَّقَّ»: اشتقاق یافته از «المِشَّقُّ»، و به معنای: گل سرخ. یعنی دو لباس که با گل سرخ رنگ شده بودند.

«كَتَّان»: در اصل، «كَتَّان» گیاهی است دارای ساقه‌های باریک و بلند، که بلندی ساقه‌هایش تا یک متر می‌رسد؛ برگ‌هایش باریک و نوک تیز؛ گل‌هایش به رنگ آبی یا سفید؛ میوه‌ها یا قبه‌های آن، هر کدام ده دانه تخم قهوه‌ای رنگ دارد؛ تخم آن را «بزرک» می‌گویند و از آن‌ها روغن می‌گیرند؛ این گیاه را برای استفاده از الیاف یا جمع آوری تخم‌های آن زراعت می‌کنند؛ ساقه‌های کتان را در آب می‌خیسانند و از آن رشته‌های سفیدی به دست می‌آورند که برای بافتن پارچه‌های کتانی به کار می‌رود.

«فتمخّط»: فین کرد؛ از بینی آب و مخاط خارج کرد؛ آب بینی افکند.

«المخاط»: آب بینی؛ آبی که از بینی جاری می‌شود.

«بَخ بَخ»: به به، آفرین، محشر است، معرکه است، بسیار عالی. واژه‌ی «بَخ»، اسم فعل است برای مبالغه که برای بزرگداشت کسی یا در شگفت آمدن از چیزی، یا برای مدح و اظهار خرسندی و خوشنودی گفته می‌شود؛ و تکرار این کلمه برای مبالغه است و اگر تنها و بدون تکرار به کار رود، تنوین می‌پذیرد و «بَخ» گفته می‌شود.

«بَخ بَخ! یتمخّط ابوهریره فی الکتان!» [«به به! ابوهریره رضی الله عنه آب بینی خویش را در

پارچه‌های کتانی می‌افکند»]:

این جمله‌ی ابوهریره رضی الله عنه بیانگر این است که هم اکنون کار ابوهریره رضی الله عنه و احوال و اوضاعش چنان بالا گرفته و خداوند متعال بدو چنان نعمت و احسان و فضل و کرم کرده و از انواع و اقسام نعمت‌ها [بر اثر فتوحات اسلامی و گسترش حکومت دینی] چنان بدو عنایت نموده که آب بینی خود را در پارچه‌های کتانی گران قیمت می‌افکند؛ حال آنکه در اوائل اسلام، حال و وضعیت چنان بغرنج و نامطلوب بود که بر اثر شدت گرسنگی به صورت می‌افتاد و مدهوش و بیهوش می‌شد و مردم می‌پنداشتند که وی دچار بیماری صرع است؛ از این رو پای بر گردن او می‌نهادند تا بهبود یابد، حال آنکه وی مبتلا به بیماری صرع نبود بلکه در اثر گرسنگی به چنان حالی افتاده بود.

«رَأَيْتُنِي»: خودم را دیدم.

«لَاخِرُ»: بر صورت خویش می‌افتادم. از شدت گرسنگی به روی می‌افتادم.

«مَعْشِيًّا»: بیهوش و مدهوش.

«الجاتي»: آینده. «فيجيء الجاتي»: یکی از مردمان می‌آمد.

«فيضع»: پس می‌نهد.

«رِجْلَه»: پایش را.

«عُنْقِي»: گردن من.

«يُرِي»: می‌پنداشت و گمان می‌برد.

«جُنُونًا»: نوعی از دیوانگی و جنون؛ مراد از «جنون»: بیماری صَرع است. و «صَرع» بیماری عصبی است که غالباً با حالت اختلاج و تشنج و احساس درد و خفگی و سستی در اعضای بدن شروع می‌شود و مریض ناگهان بر زمین می‌افتد و دندان‌ها را به هم فشار می‌دهد و چهره‌اش کبود و گاهی بدنش مانند چوب می‌شود. و این حالت چند دقیقه طول می‌کشد؛ سپس شروع به تنفس می‌کند و انقباضاتی در عضلات چهره‌اش پیدا می‌شود و آنگاه با حالت ضعف و سستی به خواب می‌رود. این بیماری به علتهای مختلف از جمله عارضه‌ی مغزی بروز می‌کند و قابل معالجه است.

«الجوع»: گرسنگی. یعنی بیهوشی ابوهریره رضی الله عنه بر مبنای بیماری صَرع نبود؛ بلکه ایشان بر اثر شدت گرسنگی به زمین می‌افتادند و مدهوش و بیهوش می‌شدند. به هر حال این حدیث، بیانگر زندگی سخت پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله است که چگونه در فقر و فاقه زندگی به سر می‌بردند؛ چرا که اگر آن حضرت صلی الله علیه و آله در گشایش و فراخی عیش می‌بودند، اوضاع و احوال اهل صفه [که ابوهریره رضی الله عنه یکی از آنها بود] به این سختی نبود. و ابوهریره رضی الله عنه نیز با این روایت در پی اثبات شدت فقر پیامبر صلی الله علیه و آله است.

حدیث شماره ۷۲

(۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الصُّبَعِيُّ، عَنْ مَالِكِ بْنِ دِينَارٍ قَالَ: مَا شِيعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ خُبْزٍ قَطُّ وَلَا لَحْمٍ، إِلَّا عَلَى صَفْفٍ.

قَالَ مَالِكٌ: سَأَلْتُ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ: مَا الصَّفْفُ؟ قَالَ: أَنْ يَتَنَاوَلَ مَعَ النَّاسِ.

۷۲ - (۲) ... مالک بن دینار رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله هرگز [در خانه‌ی خویش] از

نان و گوشت سیر نشدند مگر در میهمانی‌ها.

مالک گوید: از مردی از بادیه نشینان پرسیدم: «الصَّفْف» چیست؟ گفت: اینکه نان

و گوشتی با مردم [در میهمانی‌ها] بخورند.

«ماشیع»: سیر نشد.

«خُبْز»: نان.

«قَطُّ»: ظرف زمان برای استغراق گذشته است و مختص به نفی است و به معنی

«هرگز» می‌باشد. «ما فعلته قَطُّ: هرگز در تمامی طول عمرم چنین نکرده‌ام».

«لحم» گوشت.

«صَفَف»: میهمانی‌ها؛ یعنی پیامبر ﷺ هرگز از نان و گوشت در خانه‌ی خویش سیر نشد و شکم سیر نخورد، مگر به ندرت و آن هم در میهمانی‌ها که همراه مردم چیزی از نان و گوشتِ کافی در خانه‌ی میزبانان می‌خوردند و تناول می‌کردند.

«اهل البادية»: «البادية» مؤنث «بادی»، و بیابانی است که آثار شهر و بنا در آن نباشد؛ ضد «حاضرة» است. «اهل البادية»: بادیه نشینان، صحراگردان.

مالک بن دینار، معنی «الصفف» را به این جهت از مردی از بادیه نشینان پرسید، چرا که آن‌ها نسبت به لغات و معانی و مفاهیم آن‌ها، فصیح‌تر و داناتر و آگاه‌تر و مطلع‌تر از دیگران هستند؛ از این رو، معنی و مفهوم «الصفف» را از مردی از آن‌ها پرسید.

«یتناول»: بخورد.

به هر حال، مفهوم حدیث این است که پیامبر ﷺ هرگز در خانه‌ی خویش، از نان و گوشت سیر نمی‌شدند، مگر به ندرت و آن هم در میهمانی‌ها [در عروسی‌ها و عقیقه‌ها]؛ و این بدان معنی نیست که پیامبر گرامی اسلام ﷺ در عروسی‌ها و عقیقه‌ها، طفیلی بودند؛ زیرا در شأن آن حضرت ﷺ نبود که بدون دعوت و به صورت طفیلی در میهمانی‌ای شرکت کنند؛ بلکه از آن‌ها دعوت به عمل می‌آمد و ایشان نیز دعوت آن‌ها را می‌پذیرفتند و در آن میهمانی به همراه دیگر مدعوین، چیزی از نان و گوشتِ کافی در خانه‌ی میزبان می‌خوردند و تناول می‌فرمودند. ناگفته نماند که حدیث مالک بن دینار، از زمره‌ی احادیث «مرسل» به شمار می‌آید؛ زیرا مالک بن دینار، پیامبر اکرم ﷺ را ملاقات نکرده است و وی یکی از شاگردان صحابه‌ی مشهور، انس بن مالک رضی الله عنه است. و حدیث «مرسل»: به حدیثی گفته می‌شود که راوی صحابی، از آن حذف شده باشد. و در این حدیث، راوی صحابی حذف شده است.

باب (۱۰)

موزه‌ی پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۷۳

(۱) حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ دَلْهَمِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ حُجَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّجَاشِيَّ أَهْدَى لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُفَّيْنِ أُسُودَيْنِ سَادَجَيْنِ، فَلَبِسَهُمَا ثُمَّ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَيْهِمَا.

۷۳ - (۱) ... عبدالله بن بریده رضی الله عنه از پدرش [بریده رضی الله عنه] نقل می کند که وی گفت: نجاشی، دو موزه‌ی سیاه و ساده برای رسول خدا صلی الله علیه و آله به رسم تعارف و هدیه فرستاد؛ و پیامبر صلی الله علیه و آله نیز آن‌ها را پوشیدند و به پای کردند و سپس وضو گرفتند و بر آن‌ها مسح کشیدند.

«النجاشی»: تلفظ صحیح و درست این کلمه از این قرار است: به کسر نون و تخفیف یاء: «نَجَاشِيٌّ»؛ و برخی به فتح نون و تشدید یاء گفته‌اند «نَجَاشِيٌّ». ولی تلفظ اولی، فصیحتر و صحیحتر است؛ و تشدید «ج» به هیچ عنوان صحیح نیست و خطا محسوب می‌شود: «نَجَّاشِيٌّ».

و «نَجَاشِيٌّ»: لقبی است عام برای پادشاهان حبشه؛ و نام این نجاشی که دو موزه‌ی سیاه ساده برای رسول خدا صلی الله علیه و آله فرستاد، «اصحمة» است؛ و برخی نیز نام او را «مکحول بن صعصعة» گفته‌اند.

برخی از علماء و صاحب نظران اسلامی و لغت شناس گفته‌اند: «النَّجَاشِيَّة» به کسر نون، به معنای «الانقیاد» [اطاعت و فرمانبرداری] است؛ و چون از اوامر و فرامین پادشاهان حبشه اطاعت می‌شد، از این رو بدان‌ها لقب «نَجَاشِيٌّ» دادند.

و نجاشی [اصحمة، یا مکحول بن صعصعة] در سال نهم هجری و بنا به قولی پیش از فتح مکه، دار فانی را وداع گفت و چهره در نقاب خاک کشید؛ و چون خبر وفات وی به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید آن حضرت صلی الله علیه و آله همراه با صحابه بر وی به صورت غائبانه نماز جنازه خواندند.

«أَهْدَى»: موزه‌ها را به سوی پیامبر ﷺ فرستاد و آن را به ایشان به رسم تعارف و هدیه، تحفه داد.

«خَفِين»: مثنی «خُفٌّ»: موزه؛ پوششی جوراب مانند است که از نفوذ آب و گرد و خاک به پا جلوگیری می‌کند.

«اسودین»: مثنی «اسود»: رنگ سیاه.

«ساذجین»: مثنی «ساذج»: ساده.

در حدیث بالا، عبارت «اسودین ساذجین» را به می‌توان به دو گونه ترجمه کرد:

۱- «ساذج» را به معنای «ساده» بگیریم؛ یعنی: دو موزه‌ی سیاه ساده.

۲- «ساذج» را به این معنی بگیریم: «دو موزه‌ی سیاه که با سیاهی آن‌ها، رنگی دیگر مخلوط و آمیخته نشده بود»؛ یعنی: دو موزه‌ی کاملاً سیاه؛ دو موزه‌ی خالص سیاه.

«فلبسهما ثم تَوْضَأُ و مسح علیها»: مسح بر روی موزه، دارای دلیل از قرآن و سنّت است. یکی از قرائت‌های آیه‌ی ﴿يُرْءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾ [المائدة: ۶]؛ «أَرْجُلِكُمْ» [به کسر راء] به عنوان عطف به «وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ» می‌باشد که این خود بیانگر جواز مسح بر خف است.

و پیامبر گرامی اسلام ﷺ می‌فرمایند: «هرگاه وضو گرفتید و خف را در پایتان کردید، آن‌ها را مسح کنید و نمازتان را بخوانید و به جز برای رفع جنابت می‌توانید بر آن مسح کنید». [دارقطنی]

و از علیؑ راجع به مسح بر موزه سؤال شد. وی گفت: «رسول خدا ﷺ مسح بر خفین را برای مسافر، سه شبانه روز و برای مقیم، یک شبانه روز قرار داد». [مسلم]

و نیز گفت: «لوکان الدین بالرای لکان مسح الحفین من اسفل» [ابوداود و دارمی]؛ «اگر احکام دین به رأی و استدلال می‌بود، هرآینه مسح خفین از کف پا انجام می‌گرفت نه از روی آن که به نسبت کف پا تمیزتر می‌ماند».

و حسن بصریؒ می‌گوید: «هفتاد نفر از صحابه را دیدم که مسح بر خفین را

جایز می‌دانستند». [فتح‌القدیر ۹۹/۱]

و ابوحنیفه رضی الله عنه گفته است: «مسح بر خفین را جایز نمی دانستم تا اینکه راجع به آن دلیلی چون نور خورشید یافتم».

و کرخی رضی الله عنه گوید: «نسبت به کسی که مسح بر خفین را جایز نمی داند، بیم آن دارم که کافر باشد».

و علماء سه شرط را لازم دانسته اند که باید در موزه باشد: یکی اینکه چندان ضخیم باشد که پوست پا پیدا نباشد؛ دیگر اینکه $\frac{1}{3}$ فرسخ را اگر با آن طی کرد باید پاره نشود؛ و سوم اینکه در جوراب، شکافی به اندازهی سه انگشت یا بیشتر نباشد؛ و این مشابه جورابهایی است که از پشم خالص بافته می شوند؛ یا از نوعی که پوست پا پیدا نبوده و هنگام مسح، رطوبت دست به پا نمی رسد، [مانند چرم و نمد]. بنابراین، مسح بر خفین مشمول جورابهای نازک امروزی نمی شود.

به هر حال، مسح بر موزه اگر آن را بعد از وضوی کامل پوشیده باشد، جایز است؛ اما هر وقت وضوی او باطل شود و بخواهد دوباره وضو بگیرد به جای شستن پا، می تواند بر روی همان موزه مسح کند؛ و این نوع مسح کردن پاها، برای کسی که مقیم است به مدت بیست و چهار ساعت و برای مسافر تا سه روز جایز است.

این کار به خصوص در روزهای سرد زمستان که هوا بسیار سرد است و کندن جورابها و شستن پاها با آب سرد مشکل است، وضو را آسان می کند و همانطور که می دانیم، اسلام دین آسانگیری است نه سختگیری.

حدیث شماره ۷۴

(۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عِيَّاشٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: قَالَ الْمُعْبِرَةُ بْنُ شُعْبَةَ: أَهْدَى دَحِيَّةُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُفَيْنِ، فَلَبِسَهُمَا.

وَقَالَ إِسْرَائِيلُ: عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَامِرٍ وَجَبَّةً، فَلَبِسَهُمَا - حَتَّى تَحَرَّقَا لَا يَدْرِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَذَكِّيُّهُمَا أَمْ لَا.

قَالَ أَبُو عِيسَى: وَأَبُو إِسْحَاقَ هَذَا: هُوَ أَبُو إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيُّ، وَاسْمُهُ سُلَيْمَانُ.

۷۴ - (۲) ... شعبی رضی الله عنه گوید: مغیره بن شعبه رضی الله عنه گفته است: دحیهی کلبی رضی الله عنه یک

جفت موزه به رسم تعارف به پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله هدیه کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز

آن‌ها را پوشید.

[ترمذی در دنباله‌ی این حدیث گوید: اسرائیل، از جابر، از عامر نقل می‌کند که وی گفت: دحیه‌ی کلبی رضی الله عنه [به همراه یک جُفت موزه]، جبّه‌ای را نیز به پیامبر صلی الله علیه و آله هدیه کرد؛ و آن حضرت صلی الله علیه و آله آن جُفت موزه و جبّه را چندان پوشیدند و مورد استفاده قرار دادند که کهنه و فرسوده و ژنده و پاره شدند؛ و این در حالی بود که پیامبر صلی الله علیه و آله نمی‌دانستند که آیا چرم آن جبّه و کفش، از حیوانی است که به طریق شرعی کشته شده است یا نه.

ترمذی گوید: مراد از «ابواسحاق» [که در سند حدیث، قبل از شعبی ذکر شده است]: ابواسحاق شیبانی است که نامش سلیمان می‌باشد.

«وقال اسرائیل»: برای این عبارت می‌توان دو قائل [گوینده] تصور کرد:

- ۱- امام ترمذی: در این صورت، اگر قول اسرائیل را خود ترمذی از پیش خودش ذکر کند، این عبارت، «معلّق» است. و «معلّق» به حدیثی گفته می‌شود که از اول سند، یک راوی یا بیشتر حذف شده باشد و به راویان مافوق افراد محذوف، اسناد داده شده باشد. و ترمذی نیز، اسرائیل را درک نکرده و درنیافته است.
  - ۲- استاد امام ترمذی [قتیبه]: در این صورت اگر قول اسرائیل را امام ترمذی به نقل استادش [قتیبه] نقل نماید، این حدیث «معلّق» نخواهد بود.
- به هر حال، عبارت «و قال اسرائیل» یا از خود ترمذی است که در این صورت، «معلّق» می‌باشد؛ و یا به نقل از شیخش، «قتیبه» است که در این صورت، تعلیقی صورت نگرفته است.

«حَتَّى»: این حرف چند کارایی دارد که عبارتند از:

- ۱- حرف جرّ است برای انتهای غایت؛ و به معنای «تا». «اکلتُ السمكة حتى رأسها: همه‌ی ماهی را خوردم به جز سرش را»؛ «جلسْتُ حتى يؤذن لصلاة العصر: نشستم تا اینکه برای نماز عصر اذان داده شد». اگر بعد از حَتَّى، فعل مضارع درآید، حَتَّى به معنی «کِی» [برای اینکه] است و فعل مضارع را نصب

می‌دهد: «ولا يزالون يقاتلونكم حتى يردوكم عن دينكم: و همواره با شما کارزار می‌کنند برای اینکه شما را از دینتان برگردانند».

۲- حرف عطف است: «اَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأَسَهَا: همه‌ی ماهی را خوردم حتی سرش را»؛ یعنی و سرش را نیز خوردم.

۳- حرف ابتدا است؛ چنان‌که شاعر می‌گوید: «فَوَاعَجِبَا حَتَّى كَلِبَ يَسْبُئِي: شگفتا کلب نیز مرا دشنام می‌دهد».

و در عبارت «حَتَّى تَحْرَقَا»: حَتَّى، برای غایت آمده است؛ یعنی پیامبر ﷺ از آن جبّه و موزه چندان استفاده کردند و آن‌ها را پوشیدند تا کهنه و پاره شدند.

«تَحْرَقَا»: پاره شدند. یا دو موزه و جبّه پاره شدند، یا فقط دو موزه پاره شدند؛ و احتمال دارد که ضمیر، هم به جبّه و موزه برگردد و هم به موزه به تنهایی.

«ذَكِيٌّ»: حیوان و جانوری که به طریق شرعی و مطابق سنّت کشته شود.

«هُمَا»: این ضمیر را می‌توان به دو چیز ارجاع داد:

۱- موزه و جبّه: یعنی پیامبر ﷺ از موزه‌ها و جبّه استفاده کرد و ندانست که آن موزه‌ها و جبّه از حیوانی است که به طریق شرعی کشته شده‌اند یا نه؟

۲- فقط به دو موزه برگردد: یعنی پیامبر ﷺ از موزه‌ها استفاده کرد و به دنبال این نبود که بداند آیا آن موزه‌ها از حیوانی است که به طریق شرعی کشته شده است یا نه؟

«و ابواسحاق هذا»: و مراد از ابواسحاق که در سند حدیث، پیش از شعبی ذکر شده است، «ابواسحاق شیبانی» است؛ و نام کامل وی «سلیمان بن فیروز شیبانی» یا «سلیمان بن خاقان شیبانی» است؛ نه ابواسحاق سبّعی.

باب (۱۱)

کفش و پای افزار پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۷۵

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: كَيْفَ كَانَ نَعْلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: لَهُمَا قَبَالَانٌ.

۷۵ - (۱) ... قتاده رضی اللہ عنہ گوید: از انس بن مالک رضی اللہ عنہ پرسیدم: کفش‌ها و پای افرازی‌های رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم چگونه بود؟ انس رضی اللہ عنہ در پاسخ بدین سؤال گفت: هر یک از کفش‌های پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم دارای دو بند بود [که انگشتان پاهایشان در آن‌ها قرار می‌گرفت].

«كَيْفٌ»: چگونه. اسم مبهم غیر متمکن و مبنی بر فتح است؛ و بر دو وجه زیر به کار می‌رود:

۱- برای شرط؛ که در این حال اقتضای دو فعل غیر مجزوم می‌کند که در لفظ و

معنی متفق باشند: «کیف تصنع اصنع: هر چه تو می‌کنی من هم می‌کنم».

۲- برای استفهام؛ چه استفهام حقیقی باشد: «کیف زیدٌ: زید چگونه است»؛ و چه

استفهام غیر حقیقی: «کیف تکفرون بالله: چگونه به خدا کافر می‌شوید»؛ که در

این صورت برای تعجب به کار می‌رود.

هرگاه پس از «كَيْفٌ» اسم باشد، آن اسم بنا بر خبر بودن در محل رفع است: «کیف

زیدٌ: زید چگونه است؟»؛ و اگر پس از آن، فعل باشد، آن فعل بنا بر حال بودن یا بنا بر

مفعول مطلق بودن، در محل نصب است: «کیف جاء زیدٌ: زید چگونه و به چه حال

آمد»؛ «کیف فعل ربك: پروردگار تو، چه کاری را انجام داد».

«نَعْلٌ»: در لغت عرب، این واژه به چندین معنی استعمال شده است: «کفش و پای

افراز»؛ جمع: نَعْلٌ و نِعَالٌ؛ «آهن یا نقره‌ی پائین نیام شمشیر»؛ «زمین درشتی که

سنگریزه‌های آن بدرخشد و گیاه نرویانند»؛ «نعلی که بر سم ستور زنند». و در اینجا

مراد همان کفش و پای افراز است.

«قَبَالَانٌ»: مثنی «قَبَالٌ»: بند کفش که میان انگشتان وسطی و خنصر قرار گیرد. و

نزدیک به هم نهادن پنجه‌های پا و دور از هم نهادن پاشنه‌های آن را نیز «قبال» می‌گویند. و به مرد بد اندیشه، «رجلٌ منقطع القبال» می‌گویند.

و «قبالان»؛ یعنی: کفش رسول خدا ﷺ دارای دو بند بود که انگشتان پاها در آن قرار می‌گرفت.

«لهما»: برای هر یک از کفش‌های پیامبر ﷺ دو بند بود.

حدیث شماره ۷۶

(۲) حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ خَالِدِ الْحَدَّاءِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ لِتَعْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبَالَانِ مُثْنِيَّيْنِ شِرَاكُهُمَا.

۷۶ - (۲) ... ابن عباس رضی اللہ عنہما گوید: برای هر یک از کفش‌های پیامبر ﷺ دو بند بود که بندهای آن کفش‌ها، در محل گره، دو لایه بودند.

«مُثْنِيَّيْنِ»: این واژه در اصل به معنای «دوتایی، دوتا دوتایی» استعمال می‌گردد. گفته می‌شود: «مثنی الاوراق: دو برگگی»؛ و «مثنی الاصابع: دو انگشتی». و در اینجا مراد همان «دو لایه بودن محل گره» است.

«شِرَاكُهُمَا»: «شِرَاكُ»: بندکفش: «مُثْنِيَّ شِرَاكُهُمَا»: یعنی بندهای کفش پیامبر ﷺ در محل گره، دو لایه بود.

حدیث شماره ۷۷

(۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ وَ يَعْقُوبُ بْنُ إِبرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ طَهْمَانَ قَالَ: أَخْرَجَ إِلَيْنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ نَعْلَيْنِ جَرْدَاوَيْنِ لَهُمَا قَبَالَانِ. قَالَ: فَحَدَّثَنِي ثَابِتٌ بَعْدَ عَنْ أَنَسِ أَنَّهُمَا كَانَتَا نَعْلِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۷۷ - (۳) ... عیسی بن طهمان رضی اللہ عنہ گوید: انس بن مالک رضی اللہ عنہ یک جفت کفش برای ما بیرون آورد و به ما نشان داد که بی‌مو بود و برای هر یک از آن‌ها دو بند وجود داشت.

عیسی بن طهمان رضی الله عنه در دنباله‌ی سخن خود گوید: بعداً ثابت بُنانی به نقل از انس بن مالک رضی الله عنه برایم روایت کرد که انس رضی الله عنه گفته است: این کفش‌ها [که بی‌مو و دارای دو بند بود]، کفش‌های آن حضرت صلی الله علیه و آله است.

«أَحْرَجَ»: به ما نشان داد، برای ما بیرون آورد و نمایان کرد، هویدا و آشکار ساخت.

«جرداوین»: مثنی «جَرْدَاء»: بی‌مو. گفته می‌شود: «ارض جرداء: زمین خشک و بی‌آب و گیاه»؛ «صخرةُ جرداء: تخته سنگ صاف»؛ «رجل أجرد: مرد بی‌مو»؛ «خمره جرداء: شراب صاف و ناب»؛ «سما جرداء: آسمان صاف و بی‌ابر».

و در اینجا، مراد کفش‌هایی است که مو ندارند. شاید کفش‌های پیامبر صلی الله علیه و آله مو داشته بودند، ولی بر اثر کهنگی و پوسیدگی و ژندگی و مندرسی، موهایشان ریخته باشند.

حدیث شماره ۷۸

(۴) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُوسَى الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا مَعْنٌ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ الْمُقْبِرِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ جُرَيْجٍ، أَنَّهُ قَالَ لِابْنِ عُمَرَ: رَأَيْتُكَ تَلْبَسُ التَّعَالَ السَّبْتِيَّةَ؟ قَالَ: إِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُ التَّعَالَ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا شَعْرٌ، وَيَتَوَضَّأُ فِيهَا، فَأَنَا أَحِبُّ أَنْ أَلْبَسَهَا.

۷۸ - (۴) ... عبید بن جریج رضی الله عنه گوید: خطاب به عبدالله بن عمر رضی الله عنهما گفتیم: می‌بینم که [فقط] از این کفش‌های بی‌مو می‌پوشی؟ عبدالله بن عمر رضی الله عنهما گفت: به راستی رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیدم که کفش‌هایی را به پای می‌کردند که در آن‌ها موی نبود؛ و در حالی که همان‌ها را به پای داشتند، وضو می‌گرفتند؛ از این رو من نیز پوشیدن آن‌ها را دوست دارم و پوشیدن آن‌ها را بر دیگر کفش‌ها ترجیح می‌دهم.

«السَّبْتِيَّةَ»: کفش‌های بی‌مو که از پوست حیوان دباغی شده به دست آید. «السبتية»: منسوب به طرف «سبت» [به کسر سین] است؛ و «سبت» به پوست‌های دباغی شده‌ی گاو، اطلاق می‌شود؛ زیرا «سبت» در لغت به معنای «موی سر را تراشیدن و قطع

کردن» است. و چون موهای حیوانِ دباغی شده، با دباغت و پوست پیرایی از میان می‌رود و از پوست جدا و قطع می‌شود، بدین جهت بدان‌ها «سبت» می‌گویند.
 «أحَبُّ»: دوست دارم و می‌پسندم.

حدیث شماره ۷۹

(۵) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذُنُبٍ، عَنْ صَالِحِ مَوْلَى الثَّوَامَةِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ لِنَعْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبَالَانِ. ۷۹ - (۵) ... ابوهریره رضی الله عنه گوید: برای هر یک از کفش‌های پیامبر صلی الله علیه و آله دو بند بود [که رنگشان زرد و جنسشان از پوست دباغی شده‌ی گاو بود.]

حدیث شماره ۸۰

(۶) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ عَمْرَو بْنَ حُرَيْثٍ يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي نَعْلَيْنِ مَخْضُوفَتَيْنِ.

۸۰ - (۶) ... سُدِّيٌّ رضی الله عنه گوید: کسی که از عمرو بن حُرَیث رضی الله عنه شنیده، برای من نقل کرده که وی گفته است: رسول خدا صلی الله علیه و آله را در حالی دیدم که کفش‌های وصله شده به پا داشتند و در آن‌ها نماز می‌خواندند.

«حدثنی من سمع عمرو بن حُرَیث ...»؛ [«کسی که از عمرو بن حُرَیث رضی الله عنه شنیده، برای من نقل کرده که ...»]: به احتمال زیاد، شخصی که برای سُدِّی، حدیث را نقل کرده و سُدِّی نخواست است تا از او نام ببرد، «عطاء بن سائب» است؛ و علت نام نبردن وی، از این جهت بود که عطاء بن سائب در اواخر عمر، دچار حواس پرتی و اختلاط شده بود، از این رو سُدِّی نخواست است تا از او نام ببرد.

خاطر نشان می‌شود که علماء و صاحب نظران اسلامی و محدثان و طلایه داران عرصه‌ی حدیث شناسی و رجال پژوهی گفته‌اند که: سُدِّی این حدیث را قبل از اینکه عطاء بن سائب دچار حواس پرتی شود، از او نقل کرده است نه بعد از دچار شدن وی به اختلاط و حواس پرتی.

«مخسوفتین»: مثنی «مخسوفه»: کفش وصله دار. «الحصَف»: پاره چرمی که با آن، کفش را وصله کنند.

شایان ذکر است که نمازگزاردن پیامبر ﷺ در کفش‌های پاک و تمیز و پاکیزه و عاری از نجاست و کثافت بود، نه در کفش‌های نجس و پلید.

حدیث شماره ۸۱

(۷) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُوسَى الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا مَعْنٌ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا يَمْشِيَنَّ أَحَدُكُمْ فِي نَعْلٍ وَاحِدَةٍ، لِيُنْعِلَهُمَا جَمِيعًا أَوْ لِيُخْفِيَهُمَا جَمِيعًا.

۸۱ - (۷) ... ابوهریره رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: نباید هیچ یک از شما در حالی که یک لنگه‌ی کفش پوشیده است، راه برود؛ باید هر دو کفش خویش را بپوشد و یا هر دو را بیرون بیاورد و نپوشد.

«لایمشین»: نباید راه برود.

«نعلٍ واحدهٍ»: یک لنگه‌ی کفش.

«لینعلهما جمیعاً»: باید هر دو را به پا کند و بپوشد.

«لیخفیهما جمیعاً»: هر دو را از پا بیرون کند و نپوشد.

پیامبر صلی الله علیه و آله به جهت موارد زیر از راه رفتن با یک کفش، منع کردند:

الف) راه رفتن با یک کفش، مخالف سفارش‌های قرآنی است؛ زیرا خداوند متعال در مورد صفات و ویژگیهای بندگانِ خدای رحمان می‌فرماید: ﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا﴾ [الفرقان: ۶۳]؛ «و بندگانِ خوب خدای رحمان کسانی‌اند که آرام و بدون غرور و تکبر و با وقار و ادب، روی زمین راه می‌روند». و مراد از «هونا»: باوقار و فروتنانه راه رفتن و ترک خودخواهی کردن است؛ و با راه رفتن با یک لنگه‌ی کفش، وقار و حرمت انسان حفظ نمی‌شود و خلاف ادب است.

ب) راه رفتن با یک لنگه کفش، در نظام راه رفتن خلل ایجاد می‌کند و در این صورت تعادل انسان حفظ نمی‌گردد.

ج) راه رفتن با یک لنگه کفش، باعث می‌شود تا دیگران به گناه بیفتند؛ زیرا وقتی کسی با یک لنگه‌ی کفش راه می‌رود، دیگران او را مسخره می‌کنند و با این مسخره نمودن، دچار گناه و معصیت می‌شوند.

د) در راه رفتن با یک لنگه کفش، اعصاب انسان به هم می‌ریزد و از زمین خوردن و لغزش نیز در امان نیست.

ه) این کار سبب متهم شدن فرد به سفلگی یا شهرت طلبی می‌شود.

حدیث شماره ۸۲

(۸) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ حَوْهٌ.

۸۲ - (۸) قتیبه، از مالک بن انس، از ابوالزناد نیز به سان همین حدیث را برای ما نقل کرده است.

«نحوه»: نظیر همین حدیث. قبلاً نیز گفتیم که عادت محدثان و راویان و ناقلان حدیث بر این است که هرگاه حدیثی را با یک سند روایت کنند و سپس الفاظ همان حدیث را با سندی دیگر نقل کنند، به جای اینکه کلّ متن حدیث را نقل کنند، در آخر آن می‌گویند: «نحوه» یا «مثله».

و فرق واژه‌ی «نحوه» و «مثله» در این است که اصطلاح «مثله»: در روایات و احادیثی مورد استفاده قرار می‌گیرد که هر دو حدیث [که با سندهای مختلف روایت شده‌اند]؛ از حیث لفظ و معنی، با همدیگر موافق و متحد باشند؛ و اصطلاح «نحوه»، در روایاتی استعمال می‌گردد که هر دو حدیث از حیث معنی با همدیگر موافق باشند، نه از حیث لفظ. قول مشهور علماء و صاحب نظران اسلامی نیز همین است که گفته شد.

و برخی از علماء و صاحب نظران اسلامی، عکس این قضیه را بیان داشته‌اند و گفته‌اند: اصطلاح «مثله»، در روایاتی به کار می‌رود که هر دو حدیث از حیث معنی - نه از حیث لفظ - با همدیگر موافق باشند؛ و اصطلاح «نحوه» در احادیثی مورد استفاده قرار می‌گیرد که هر دو حدیث هم از حیث لفظ و هم از حیث معنی، موافق یکدیگر باشند. ولی قول اول، مشهورتر و صحیح‌تر است.

حدیث شماره ۸۳

(۹) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا مَعْنٌ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يَأْكُلَ، يَعْنِي الرَّجُلَ، بِشِمَالِهِ، أَوْ يَمَشِي فِي نَعْلِ وَاحِدَةٍ. ۸۳ - (۹) ... جابر رضی الله عنه گوید: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از اینکه فردی با دست چپ خویش بخورد؛ یا با یک لنگه‌ی کفش راه برود، نهی فرمودند.

«نهی»: منع کرد، غدقن نمود، بازداشت.

«یاکل»: بخورد.

«بشماله»: شمال: طرف چپ، سمت چپ؛ مقابل «یمن»: راست. جمع: اشمل و

شائل.

حدیث شماره ۸۴

(۱۰) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكٍ.

ح، وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا مَعْنٌ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزَّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا انْتَعَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَبْدَأْ بِالْيَمِينِ، وَإِذَا نَزَعَ فَلْيَبْدَأْ بِالشَّمَالِ، فَلْتَكُنِ الْيُمْنَى أَوْلَهُمَا تُنْعَلُ، وَأَخْرَهُمَا تُنْزَعُ.

۸۴ - (۱۰) ... ابوهریره رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: چون یکی از شما خواست کفش بپوشد، باید نخست از راست شروع کند و کفش پای راست را بپوشد؛ و هرگاه خواست کفش‌هایش را از پای بدر کند، نخست باید سمت چپ را به جلو اندازد و کفش پای چپ را بیرون نماید؛ تا بدینگونه، کفش پای راست، نخستین کفشی باشد که به پای می‌شود و آخرین آن‌ها باشد که از پای بیرون آورده می‌شود.

«اذا»: چون، وقتی، ناگاه. ادات شرط و جزاء است برای مستقبل که با جمله‌ی

فعلیه می‌آید و گاهی با مضارع همراه می‌شود: «اذا اجتهدت نجحت: اگر کوشش کنی، پیروز می‌شوی».

اگر بر سر مضارع درآید، فعل شرط و جواب هر دو مرفوع هستند: «و اذا تردّ الی قلیلٍ تقنّع؛ و اگر به اندک و کم باز گردانیده شوی، قناعت کن».

و به ندرت در شعر، فعل و جواب شرط مضارع، مجزوم می‌شوند: «و اذا تصبک خصاصة فتجمّل؛ و چون درویشی یا حاجتی به تو رسید، پس شکیبا باش».

گاهی به عنوان ظرفِ زمان، اعراب می‌گیرد که در این صورت به واسطه‌ی جواب شرط بودن، مبنی در محل نصب است. گاهی بر سر اسم‌های مرفوع درمی‌آید: «اذا السماء انشقت: چون آسمان چاک چاک شود»؛ که در این صورت اسم مرفوع، فاعل است برای فعلِ محذوفی که فعلِ ظاهر، آن را تفسیر می‌کند؛ یعنی: در اصل چنین بوده است: «اذا انشقت السماء انشقت». و جایز است که اسم مرفوع بعد از آن، مبتدا باشد و آنچه که پس از آن اسم مرفوع می‌آید، خبر -: حرف مفاجأة است و به جواب نیازی ندارد و در ابتدا واقع نمی‌شود و مخصوص جمله‌ی اسمیه و به معنی حال است: «سرنا فاذا یوسفُ امامنا: راه افتادیم که ناگهان یوسف در برابر ما پیدا شد».

«انتعل»: کفش پوشید، نعلین در پای کرد.

«فلیدأ»: پس باید شروع کند.

«الیمین»: دست راست، طرف راست؛ ضد «یسار»: چپ. جمع: ایمن، ایامن و ایامین.

«نزع»: کفش را از پای خود کشید و برکند.

«فلتکن الیمنی اولهما تنعل و اخرهما تنزع»: این جمله تأکید ماقبل است.

به هر حال، کفش پوشیدن، سنّت و روش رسول خدا ﷺ است. آن حضرت ﷺ کفش پوشیده و صحابه را نیز برای استفاده از کفش توصیه فرموده و روش کفش پوشیدن را نیز برای آنان توضیح داده‌اند.

کفش در واقع محافظ قسمتی از بدن انسان است. یعنی: کفش، پاهای انسان را از سردی، گرمی، سنگ، خار و غیره حفاظت و حراست می‌کند. تاریخ کفش به اندازه‌ی تاریخ خود انسان است؛ کفش از نیازهای اولیّه‌ی انسان و مانند لباس برای انسان ضروری و الزامی است. علاوه بر این، از زمره‌ی وسایل آرایش و زیبایی نیز به شمار می‌آید. همراه با لباس خوب، اگر کفش خوب و تمیز نباشد، ناقص و غیرکامل به نظر

می‌رسد.

دین مقدّس اسلام، ضمن راهنمایی صحیح و سالم در کلیّه‌ی شئون زندگی، روش کفش پوشیدن را نیز برای ما بیان نموده است و در صورت اختیار نمودن این روش‌ها، کفش پوشیدن ما، جزء عبادت و کار ثواب به حساب خواهد آمد؛ زیرا هر عمل که مطابق با روش رسول خدا ﷺ انجام گیرد، عبادت و موجب ثواب است.

و سنت در کفش پوشیدن این است که نخست کفش‌ها تکان داده شوند. اگر کفش‌ها بسته هستند آن‌ها را برگرداند تا درباره‌ی اینکه خاری، پاره سنگی، یا حشره‌ی موذی در آن‌ها نیست، اطمینان کامل حاصل شود؛ و بعد نخست کفش راست و بعد، کفش چپ را می‌پوشیم؛ و در بیرون آوردن کفش، عکس این روش را باید اختیار نمود؛ یعنی نخست کفش چپ و بعد، کفش راست بیرون کرده شود.

«ح و حدثنا اسحاق، حدثنا معن...»: حرف «ح» اگر در طول سلسله‌ی سند ذکر شود، به معنای «حیوله و تحویل سند» است؛ چه اگر محدث، متنی را به دو سند نقل نماید، هنگام انتقال از سندی به سند دیگر، «ح» می‌نویسد و این حرف، رمزی است برای تحویل و انتقال سند.

در حدیث بالا نیز، امام ترمذی، متن حدیث را به دو سند نقل نموده است:

۱- قتیبة، از مالک، از ابوالزناد، از اعرج، از ابوهریره رضی الله عنه.

۲- اسحاق، از معن، از مالک، از ابوالزناد، از اعرج، از ابوهریره رضی الله عنه.

و امام ترمذی نیز هنگام انتقال از سند اول به سند دوم، حرف «ح» را به کار برده است.

حدیث شماره ۸۵

(۱۱) حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَشْعَثُ - هُوَ ابْنُ أَبِي الشَّعْثَاءِ - عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ التَّيْمَنَ مَا اسْتَطَاعَ فِي تَرَجُّلِهِ وَتَنْعَلِهِ وَطُهُورِهِ.

۸۵ - (۱۱) ... عایشه رضی الله عنها گوید: رسول خدا ﷺ [در همه‌ی کارهای خویش] تا آنجا که می‌توانستند، دوست می‌داشتند که با راست شروع بکنند: در شانه زدن، و آراستن

سر و ریش، و کفش پوشیدن، و شستشوی بدن و اعضای وضو.

«التیمن»: شروع کردن از سمت راست.

«ما استطاع»: تا آنجا که می‌توانست، تا آنجا که ممکن و برایش مقدور بود.

به هر حال، شریعت مقدس اسلام، در انجام تمام کارهای خیر و نیک، دست راست را اختصاص داده است و برای انجام تمام کارهای مکروه و ناپاک، دست چپ را مقرر داشته است؛ و بدین ترتیب، رعایت اصول بهداشت و نظافت به نحو احسن مورد تأکید قرار می‌گیرد.

حدیث شماره ۸۶

(۱۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَرْزُوقٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ قَيْسٍ أَبِي مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ لِنَعْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَالَانِ وَأَبْيَ بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، وَأَوَّلُ مَنْ عَقَدَ عَقْدًا وَاحِدًا عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

۸۶ - (۱۲) ... ابوهریره رضی الله عنه گوید: کفش‌ها و پای افرازی‌های رسول خدا صلی الله علیه و آله دارای دو بند بودند. [منظور بندهایی است که انگشتان پا در آن‌ها قرار می‌گرفته است.] و کفش‌های ابوبکر و عمر رضی الله عنهما نیز [به سان کفش‌های پیامبر صلی الله علیه و آله] دارای دو بند بودند که انگشتان پا در آن قرار می‌گرفت؛ و عثمان رضی الله عنه نخستین کسی بود که در کفش‌ها و پای افرازی‌های خویش، یک بند قرار داد.

«قِبَالَانِ»: مثنی «قبال»: بند کفش که انگشتان پا در آن قرار می‌گیرد.

«أَوَّلُ»: نخستین.

«مَنْ»: کسی؛ هر کس. این کلمه به چهار وجه زیر به کار می‌رود:

۱- ادات شرط است و فعل و جواب شرط را در صورت مضارع بودن، مجزوم

می‌کند: «مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ: کسی که کار بدی کند، جزای آن را می‌یابد».

۲- اسم استفهام است: «مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا: چه کسی ما را از میان آرامگاهمان

برانگیخت؟».

۳- اسم موصول است و بیشتر برای ذوی العقول به کار می‌رود: «یسجد له من فی السموات و من فی الارض: کسانی که در آسمان‌ها و زمین هستند، برای خدا سجده می‌کنند».

۴- نکره‌ی موصوفه است و به همین جهت، «رُبَّ» بر سر آن درمی‌آید. شاعر می‌گوید: «رُبَّ مَنْ انضجتْ غیظاً قلبه: بسا کسانی که قلب او را از خشم پختم».

«عَقْدًا»: در کفشش گره و بند قرار داد؛ برای کفش خود، بند و گره درست کرد.

«عقدًا واحداً»: یک بند، یک گره.

عثمان رضی الله عنه نخستین کسی بود که در کفش‌های خویش، یک بند قرار داد؛ و علت این کار، این بود تا به مردم دو امر را بفهماند:

۱- درست کردن یک بند و گره برای کفش‌ها، مکروه و زشت نیست.

۲- درست کردن دو بند و گره برای کفش‌ها، واجب و الزامی نیست.

و عثمان رضی الله عنه با این کارش به تمام مردم فهماند که یک بند و گره، مکروه یا خلاف اولی نیست؛ زیرا که این کار به رسم و عادت خود مردم بر می‌گردد؛ و در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله عادت بر این بود که برای کفش‌ها، دو بند قرار می‌دادند تا انگشتان پا در آن قرار بگیرد؛ و حال اگر کسی خواست تا برای کفش‌هایش یک بند درست بکند، می‌تواند این کار را انجام دهد؛ و این عمل، مکروه یا خلاف اولی نیست.

باب (۱۲)

انگشتر پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۸۷

(۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَعَازِرٌ وَاحِدٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ وَهَبٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ خَاتَمُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ وَرَقٍ، وَكَانَ فَصُّهُ حَبَشِيًّا.

۸۷ - (۱) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: انگشتری رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم از جنس نقره و نگین آن، حبشی بود.

«خاتم»: انگشتری.

«وَرِقٌ»: نقره، سیم؛ یکی از فلزات گرانبها که در معدن به طور خالص یا درون سنگ یا به حالت ترکیب با فلزات دیگر، مانند سرب و انتیمون پیدا می‌شود. و نقره، فلزی است سفید رنگ و براق و چکش خور که می‌توان از آن ورقه‌های نازک یا مفتولهای باریک درست کرد؛ حرارت و الکتریسیته را بهتر از تمام فلزات هدایت می‌کند؛ از معدن بدست می‌آید و بیشتر درون سنگ یا به حالت ترکیب با سرب می‌باشد. این فلز برای ساختن مسکوکات و ظرفهای گرانبها و ... به کار می‌رود؛ و برای آنکه محکم‌تر شود، آن را با مس ترکیب می‌کنند و به صورت آلیاژ به کار می‌برند.

«فَصُّهُ»: «فَصٌّ»: نگین انگشتری؛ آنچه بر روی انگشتری سوار کنند؛ سنگ قیمتی و گوهری که بر روی چیزی نصب کنند. جمع: فِصَاصُ.

«حَبَشِيًّا»: نگین حبشی؛ چون معدن آن نگین، در حبشه قرار داشت، از این رو آن نگین را به حبشه منسوب کرده‌اند.

حدیث شماره ۸۸

(۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بَشْرٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ، فَكَانَ يَخْتِمُ بِهِ وَلَا يَلْبَسُهُ. قَالَ أَبُو عَيْسَى: أَبُو بَشْرٍ: اسْمُهُ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي وَحْشِيٍّ.

۸۸ - (۲) ... عبدالله بن عمر رضی‌الله‌عنہما گوید: رسول خدا صلی‌الله‌علیہ‌وآلہ‌وسلم برای خویشتن، انگشتی از نقره گرفتند که با آن، نامه‌ها را مهر می‌نمودند و آن را به انگشت خویش نمی‌کردند. ابو‌عیسی ترمذی گوید: نام ابوبشر [که در سند حدیث ذکر شده است]، جعفر بن ابی وحشی می‌باشد.

«اتَّخَذَ»: گرفت و انتخاب کرد.

«یختم به»: نامه‌ها را به وسیله‌ی آن مهر می‌نمود. در برخی از روایات آمده است: «پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیہ‌وآلہ‌وسلم برای قیصر یا رومی‌ها، نامه‌ای مرقوم داشت و آن را مهر نفرمود. گفته شد: نامه‌ی شما در صورتی که مهمور نباشد، خوانده و پذیرفته نمی‌شود. این موضوع پیامبر صلی‌الله‌علیہ‌وآلہ‌وسلم را بر آن واداشت که برای خود انگشتر و مهری بسازد و نقش آن مهر و انگشتر، «محمد رسول الله» بود.

«ولایلبسه»:[و پیامبر صلی‌الله‌علیہ‌وآلہ‌وسلم آن انگشتر را به انگشت نمی‌کرد]: در احادیث و روایات دیگر آمده است که رسول خدا صلی‌الله‌علیہ‌وآلہ‌وسلم انگشتی از نقره داشتند که آن را در دست راست می‌کردند و نگین آن به طرف کف دست راست ایشان بود؛ و در این روایت آمده است که رسول خدا صلی‌الله‌علیہ‌وآلہ‌وسلم انگشتر به انگشت نمی‌کردند. و به ظاهر میان این دو روایت تضاد و تناقض وجود دارد.

و می‌توان این تناقض را به دو صورت رفع کرد:

۱- رسول خدا صلی‌الله‌علیہ‌وآلہ‌وسلم دو انگشتر داشتند؛ یکی را فقط هنگام نوشتن نامه و به منظور مهر زدن، در انگشت دست راست می‌کردند و دیگری را در غیر این وقت به دست می‌کردند.

۲- یا مراد از «لایلبسه»، این است که پیامبر صلی‌الله‌علیہ‌وآلہ‌وسلم آن انگشتر را همیشه و به طور دائم و پیوسته به دست نمی‌کردند، بلکه گاهی اوقات از آن استفاده می‌کردند و به دست راست می‌نمودند.

حدیث شماره ۸۹

(۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ، أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ - هُوَ الطَّنَافِئِيُّ -

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ أَبُو خَيْثَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ خَاتَمُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ فِضَّةٍ فَضَّهُ مِنْهُ.

۸۹ - (۳) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: انگشتری پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم تمام نقره، و نگین آن هم از خود نقره بود.

رفع یک اشکال:

در حدیث شماره‌ی ۸۷ وارد شده بود: «و كان فضة حبشياً»؛ «نگین انگشتری پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم حبشی بود.» و در این روایت آمده است: «نگین انگشتری پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم از جنس نقره بود»؛ و به ظاهر میان این دو، تناقض است! و می‌توان برای رفع این تناقض چنین گفت:

الف) پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم دو انگشتر داشتند که یکی از آن‌ها، نگینش حبشی و دیگری، از نقره بود. امام بیهقی می‌گوید: «وفیه دلالة علی انه کان له خاتمان: احدهما فضة حبشی والآخر فضة منه».

ب) و برخی از علماء و صاحب نظران اسلامی گفته‌اند: انگشتری که نگین آن، حبشی بود، همان انگشتری بود که از جنس طلا بود، که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم آن را به دور افکندند؛ و انگشتری که نگین آن، از نقره بود، همان انگشتری است که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم آن را از نقره تهیه و برای خویش انتخاب نمودند.

حدیث شماره ۹۰

(۴) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: لَمَّا أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَكْتَبَ إِلَى الْعَجَمِ قِيلَ لَهُ: إِنَّ الْعَجَمَ لَا يَقْبَلُونَ إِلَّا كِتَابًا عَلَيْهِ خَاتَمٌ، فَاصْطَنَعَ خَاتَمًا فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِهِ فِي كَفِّهِ.

۹۰ - (۴) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: چون پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم خواستند تا برای پادشاهان

عجم نامه‌ای بنویسند، به ایشان گفته شد: پادشاهان عجم، جز نامه‌هایی را که مهر شده باشند را نمی‌پذیرند و قبول نمی‌کنند؛ و این موضوع، پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم را بر آن واداشت که برای خود انگشتر و مهری بسازند.

انس بن مالک رضی الله عنه می‌گوید: گویی هم اکنون به سپیدی و درخشندگی آن انگشتر، که در دست رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌درخشید، می‌نگرم.

«لَمَّا»: هرگاه، مگر، چون، هنوز؛ این واژه به سه وجه آورده می‌شود:

اول: مختص فعل مضارع است و آن را مجزوم می‌کند و معنای آن را به ماضی بر می‌گرداند.

دوم: مختص فعل ماضی است و مقتضی دو جمله است که وجود جمله‌ی دوم، مستلزم وجود جمله‌ی اول است: «لَمَّا جَائِي اكرمته: هرگاه که نزد من بیاید، او را گرامی می‌دارم». و آن را حرف وجود لوجود، و برخی نیز آن را وجوب لوجوب می‌نامند.

سوم: حرف استثناء است و بر جمله‌ی اسمیه داخل می‌شود: «ان كل نفس لما عليها حافظ: هیچ نفسی نیست مگر که بر آن نگهبانی است.»

و بر فعل ماضی از لحاظ لفظ و نه از لحاظ معنی داخل می‌شود، مانند: «انشدك الله لَمَّا فعلت: چیزی از تو نمی‌خواهم مگر کارت را». سیبویه می‌گوید: «عجیب‌ترین کلمات، کلمه‌ی لَمَّا است که اگر بر سر فعل ماضی درآید ظرف، و اگر بر سر فعل مضارع درآید، حرف و اگر بر غیر ماضی و مضارع درآید، به معنی «الّا» است.»

«اراد»: خواست و اراده نمود.

«العجم»: غیر عرب، اعم از ایرانی و ترک و اروپایی؛ و بیشتر به ایرانیان اطلاق می‌شود.

«لا يقبلون»: نمی‌پذیرند. قبول نمی‌کنند. توجهی نمی‌کنند و ارزشی بدان قائل نمی‌شوند.

«اصطنع»: برای خود انگشتری تهیه کرد.

«فكأني»: گویا من.

«أنظر»: نگاه می‌کنم.

«بياضه»: سپیدی و درخشندگی انگشتر.

حدیث شماره ۹۱

(۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ ثُمَامَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ نَقِشُ خَاتِمِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مُحَمَّدٌ: سَطْرٌ، وَرَسُولٌ: سَطْرٌ، وَاللَّهُ: سَطْرٌ.

۹۱ - (۵) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: نقش نگین انگشتر پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم «محمد رسول الله» و در سه سطر بود؛ اینطور که «محمد» در یک سطر، «رسول» در سطر دیگری، و «الله» در سطر سوم قرار داشت.

«نقش»: کنده کاری بر روی نگین انگشتر.

«سطر»: خط. یک خط از نوشته‌های.

حدیث شماره ۹۲

(۶) حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجُهْضِيُّ أَبُو عَمْرٍو، حَدَّثَنَا نُوحُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ إِلَى كِسْرَى وَقَيْصَرَ وَالنَّجَاشِيِّ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُمْ لَا يَقْبَلُونَ كِتَابًا إِلَّا بِخَاتِمٍ؛ فَصَاعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاتِمًا حَلَقَتْهُ فَضَّةً، وَنَقَشَ فِيهِ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ.

۹۲ - (۶) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم خواستند تا برای کسری و قیصر و نجاشی نامه بنویسند؛ به آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم گفته شد: آنان جز نامه‌هایی را که مهر شده باشند، نمی‌پذیرند. این موضوع پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم را بر آن واداشت که برای خود انگشتر و مهری بسازند که حلقه‌ی آن از نقره بود؛ و بر نگین آن، «محمد رسول الله» را نقش نمودند.

«ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم کتب»: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم خواستند نامه بنویسند. این عبارت به دلیل روایات

دیگر، به «ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم اراد ان یکتب» ترجمه می‌شود؛ چرا که در روایت شماره‌ی ۹۰

آمده است: «لَمَّا ارَادَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَكْتُبَ إِلَى الْعَجَمِ...».

«کِسرِی»: معرب خسرو؛ عرب‌ها هر یک از پادشاهان ساسانی را کِسرِی می‌گفتند. و نیز کِسرِی: عنوان و لقب انوشیروانِ عادل است. : اکاسر و اکاسره.
 «قیصر»: پادشاه روم. لقب سابق پادشاهان روم، جمع: قیاصره.
 «نجاشی»: لقب پادشاهان حبشه.
 «فصاغ»: پس پیامبر ﷺ دستور دادند تا انگشتی ساخته شود. سازنده‌ی این انگشتر، چنان‌که در کتب تاریخ و حدیثی آمده: «یعلی بن امیّه» است.

حدیث شماره ۹۳

(۷) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، وَالْحُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا دَخَلَ الْخُلَاءَ نَزَعَ خَاتَمَهُ.

۹۳ - (۷) ... انس رضی الله عنه گوید: هرگاه پیامبر صلی الله علیه و آله می‌خواستند به مُستراح داخل شوند، انگشترشان را از دست شان بیرون می‌کردند.

«اذا دخل»: هرگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله برای اجابت مزاج می‌خواستند به مستراح وارد شوند. این عبارت به دلیل احادیث و روایات دیگر، به «اذا اراد دخول الخلاء» ترجمه می‌شود.

«الخلاء»: مُستراح؛ دستشویی. واژه‌ی «خلاء»: در اصل به «جای خالی، محل خلوت، جایی که در آن کسی نباشد، مکان فارغ» اطلاق می‌شود؛ و چون در مُستراح کسی دیگر نیست و محل خلوت است، این واژه را به مُستراح و دستشویی به کار بردند.

«نزع خاتمته»: پیامبر صلی الله علیه و آله انگشتی خویش را از دست بیرون کردند؛ چون بر نگین آن «محمد رسول الله» نقش بسته بود و همراه بردن آن، در مُستراح درست نبود.

حدیث شماره ۹۴

(۸) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: اتَّخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاتَمًا مِنْ وَرَقٍ، فَكَانَ فِي يَدِهِ ثُمَّ كَانَ فِي يَدِ أَبِي بَكْرٍ، وَيَدِ عُمَرَ، ثُمَّ كَانَ فِي يَدِ عُثْمَانَ، حَتَّى وَقَعَ فِي بئرِ أَرِيْسٍ؛ نَقَشُهُ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ.

۹۴ - (۸)... عبدالله بن عمر رضی عنہما گوید: رسول خدا ﷺ انگشتری از نقره برای خود گرفتند؛ و آن انگشتر سیمین، در دست راست آن حضرت ﷺ بود؛ و پس از ایشان در دست ابوبکر و عمر رضی عنہما بود؛ و آنگاه پس از آن‌ها در اختیار عثمان رضی عنہ قرار گرفت و در انگشت وی بود؛ تا آنکه از دست عثمان رضی عنہ در چاه «اریس» افتاد. و نقش آن انگشتر: «محمد رسول الله» بود.

«بئر»: چاه عمیقی که از آن آب بیرون آورند.

«اریس»: این واژه در لغت اهل شام، به معنای «فلاح» [کشاورز] است. چاه اریس، در نزدیکی مسجد قباء در مدینه‌ی منوره قرار دارد و منسوب به مردی یهودی به نام «اریس» است.

عثمان رضی عنہ بعد از اینکه انگشتر در چاه افتاد، به مدت زیادی به جستجوی آن پرداخت ولی نتوانست آن را پیدا نماید.

انس بن مالک رضی عنہ گوید: انگشتر پیامبر ﷺ تا هنگام رحلت آن حضرت ﷺ در دست خود ایشان بود و سپس تا هنگام مرگ ابوبکر و عمر رضی عنہما در دست آن دو بود؛ و در شش سال اول خلافت عثمان رضی عنہ در دست او بود، و در نیمه‌ی دوم خلافت او، همراهش کنار چاه اریس نشسته بودیم و او انگشتر پیامبر ﷺ را در دست خود حرکت می‌داد که در چاه افتاد؛ سه روز همراه عثمان رضی عنہ به جستجوی آن پرداختیم ولی به آن دست نیافتیم و هر چه جستجو کردیم، نتوانستیم آن را بیابیم.

باب (۱۳)

پیامبر ﷺ همواره انگشتر را در دستِ

راستِ خویش می‌کردند

حدیث شماره ۹۵

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَهْلِ بْنِ عَسْكَرِ الْبُغْدَادِيِّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُنَيْنٍ، عَنِ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَلْبَسُ خَاتَمَهُ فِي يَمِينِهِ.

۹۵ - (۱) ... علی بن ابی طالب علیه السلام گوید: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله انگشترشان را در دستِ راستِ خویش می نمودند.

حدیث شماره ۹۶

(۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، نَحْوَهُ.

۹۶ - (۲) محمد بن یحیی، از احمد بن صالح، از عبدالله بن وهب، از سلیمان بن بلال، از شریک بن عبدالله بن ابی نمر، نظیر همین حدیث را برای ما نقل کرده است. [یعنی شریک بن عبدالله بن ابی نمر، نظیر همین حدیث را از حیث معنی - نه از حیث لفظ - برای ما روایت نموده است.]

حدیث شماره ۹۷

(۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ حَمَادِ بْنِ سَلَمَةَ قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ أَبِي رَافِعٍ، يَتَخْتَمُ فِي يَمِينِهِ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: رَأَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَعْفَرٍ يَتَخْتَمُ فِي يَمِينِهِ، وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخْتَمُ فِي يَمِينِهِ.

۹۷ - (۳) ... حماد بن سلمة رحمته الله گوید: ابن ابی رافع رضی الله عنه را در حالی دیدم که انگشتر را به دستِ راستِ خویش می نمود؛ از این رو از او از سبب آن پرسیدم که چرا وی انگشتر را به دستِ راستش می دارد؟ وی در پاسخ بدین سؤال گفت: عبدالله بن جعفر را دیدم که انگشتر را به دستِ راستِ خویش می نمود و گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله انگشترشان را در دستِ راستِ خویش می نمودند [از این رو، ما هم به تأسی و اقتداء به

ایشان، انگشتر را به دست راستمان می‌داریم.]

«عبدالله بن جعفر»: وی همانند پدرش، از زمره‌ی صحابه و یاران بزرگوار پیامبر ﷺ به شمار می‌آید و نخستین مولودی از مسلمانان است که در حبشه متولد شده است؛ و در مدینه‌ی منوره دار فانی را وداع گفته و چهره در نقاب خاک کشیده است؛ و بخاری، مسلم، ابوداود، ترمذی، نسایی و ابن ماجه نیز از او احادیث و روایاتی را در کتاب‌هایشان نقل کرده‌اند.

حدیث شماره ۹۸

(۴) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ: أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَخَتَّمُ فِي يَمِينِهِ.

۹۸ - (۴) ... عبدالله بن جعفر رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله همواره انگشترشان را به انگشتان دست راستشان می‌کردند.

حدیث شماره ۹۹

(۵) حَدَّثَنَا أَبُو الْحَطَّابِ زِيَادُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَخَتَّمُ فِي يَمِينِهِ.

۹۹ - (۵) ... جابر بن عبدالله رضی الله عنه گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله پیوسته انگشترشان را به انگشتان دست راست خویش می‌نمودند.

حدیث شماره ۱۰۰

(۶) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الصَّلْتِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ، يَتَخَتَّمُ فِي يَمِينِهِ وَلَا إِحَالَهُ إِلَّا قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَتَّمُ فِي يَمِينِهِ.

۱۰۰ - (۶) ... صلت بن عبدالله رضی الله عنه گوید: ابن عباس رضی الله عنه همواره انگشتری را به

دست راست می‌کرد؛ و به گمانم می‌گفت: رسول خدا ﷺ نیز پیوسته انگشترشان را به انگشتان دست راست خویش می‌نمودند.

«ولا اخاله»: «لا اخال»: تردید ندارم، شک ندارم، گمان نمی‌کنم.

«کان رسول الله»: پیوسته و همواره رسول خدا ﷺ... «کان» در اینجا به معنی «اتصال بدون انقطاع زمان» است؛ یعنی: پیوستگی.

و در حقیقت، «کان» سه حالت دارد:

اول: فعل ناقص است که بر سر مبتدا و خبر در می‌آید و اولی را به عنوان اسم خود مرفوع، و دومی را به عنوان خبر خود، منصوب می‌کند. «کان الجؤ صافياً: هوا صاف بود». و به این معانی آورده می‌شود:

۱- به معنی «صار»: گردید. «فاذا الساء انشقت فکانت ورده کالدهان: پس چون چاک شود آسمان و همانند روغن زیتون گلگون گردد».

۲- به معنی استقبال؛ «یخافون یوماً کان شره مستطیراً: از روزی می‌ترسند که بدی آن آشکار خواهد بود».

۳- به معنی حال؛ «کنتم خیر امة اخرجت للناس: بهترین امتی هستید که برای مردمان بیرون آورده شده است».

۴- به معنی اتصال بدون انقطاع زمان است؛ پیوستگی؛ «و کان الله غفوراً رحیماً: و همواره خداوند بخشنده‌ی مهربان است».

۵- به معنی شد. انجام پذیرفت. «ما شاء الله کان: هر چه خدا خواست شد».

۶- به معنی سزاوار و شایسته، باید، بایستی. «حدائق ذات بهجة ما کان لکم ان تبتوا شجرها: باغ‌های باشکوهی که نباشد شما را (شایستگی آن را ندارید) که درختان آن را برویانید».

۷- به معنی جریان و حرکت منقطع است. «و کان فی المدینة تسعة رهط: و در مدینه هفت گروه بود».

دوم: به اسم کفایت می‌کند؛ و در این صورت فعل تام است که یا به معنی «ثبت»

[بود] است: «كان الله ولا شيء معه: خدا بود و هیچ چیز با او نبود»؛ و یا به معنی «وقع» [شد] است: «ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن: آنچه خدا خواست، شد و آنچه نخواست، نشد».

سوم: زائد است و برای تأکید میان دو چیز ملازم یکدیگر می‌آید: «زيد كان قائمًا: زيد ایستاده است»؛ و در این صورت فقط در وسط یا آخر کلام می‌آید و بر وقوع حادثه یا زمان دلالت نمی‌کند.

حدیث شماره ۱۰۱

(۷) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ، وَجَعَلَ فَصَّهُ مِمَّا يَلِي كَفَّهُ، وَنَقَشَ فِيهِ «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ» وَنَهَى أَنْ يَنْقُشَ أَحَدٌ عَلَيْهِ وَهُوَ الَّذِي سَقَطَ مِنْ مُعَيْقِبٍ فِي بَيْتِ أَرَيْسٍ.

۱۰۱ - (۷) ... ابن عمر رضی الله عنهما گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله انگشتری از نقره برای خویش گرفتند، و نگین آن را به طرف کف دست خویش قرار دادند، و بر نگین آن انگشتر، نقش «محمد رسول الله» رسم شده بود؛ و رسول خدا صلی الله علیه و آله مردمان را نهی کردند از اینکه کسی دیگر بر انگشتری خویش، چنان نقشی را رسم کند. و این انگشتر، همان انگشتری است که از دست «معیقِب» در چاه «اریس» افتاد.

«و نهی ان ینقش احد علیه»: و رسول خدا صلی الله علیه و آله نهی فرمودند که کسی دیگر بر انگشتری خویش، نقش «محمد رسول الله» را نقش و رسم کند. یعنی هیچ کس بر انگشتر خود نقش انگشتر «محمد رسول الله» را نقش نکند تا با این کار باعث التباس و فساد شود.

در روایت دیگری وارد شده است که راویان گفته‌اند: قریش به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: در آنجا - و مقصودشان ایران بود - نامه‌های بدون مهر را نمی‌پذیرفتند؛ و این موضوع پیامبر صلی الله علیه و آله را بر آن واداشت که برای خود انگشتر و مهری بسازد و نقش آن «محمد

رسول الله» بود؛ و فرمودند: هیچ کس بر انگشتر خود نقش انگشتر مرا [یعنی نقش «محمد رسول الله»] را نقش نکند.

«مُعِيقِب»: وی، یکی از صحابه‌ی پیامبر اکرم ﷺ است، که در بسیاری از جنگ‌ها با پیامبر ﷺ و دیگر اصحاب، شرکت کرده و در رکاب آن‌ها با دشمنان و بدخواهان اسلام و مسلمین جنگید و از کیان اسلام و قرآن دفاع نمود؛ وی در جنگ بدر شرکت کرده و به سوی حبشه نیز هجرت نموده است و بعد از آن به مدینه‌ی منوره نیز هجرت کرد. نام کامل وی: «مُعِيقِب بن ابی فاطمة الدوسی» است. معیقِب از سوی عمر بن خطاب ﷺ، به سرپرستی بیت المال و از سوی عثمان بن عفان ﷺ، به مهر داری گماشته شده بود.

درباره‌ی وفات وی، برخی گفته‌اند: در اواخر خلافت عثمان بن عفان ﷺ دار فانی را وداع گفته؛ و برخی نیز بر این باورند که وی، در ایام خلافت علی بن ابی طالب ﷺ به سال چهل هجری قمری، چهره در نقاب خاک کشیده است.

در روایت شماره‌ی ۹۴ وارد شده بود که: انگشتر پیامبر ﷺ از انگشت عثمان ﷺ در چاه اریس افتاد؛ ولی در این روایت آمده است که: انگشتر، از دست معیقِب در چاه اریس افتاد؟!

و می‌توان به این اشکال چنین پاسخ داد که: معیقِب، مهرداد عثمان ﷺ بود؛ از این رو افتادن انگشتر در چاه را به هر دوی آن‌ها نسبت می‌دهند؛ چرا که عثمان ﷺ از معیقِب ﷺ خواسته تا مهر و انگشتر را بدو بدهد تا با آن چیزی را مهر کند؛ و پس از آن، انگشتر و مهر را به معیقِب ﷺ داده و در حین دادن و گرفتن، انگشتر به درون چاه افتاده؛ از این جهت افتادن انگشتر در چاه را به هر دو [هم به عثمان ﷺ و هم به معیقِب ﷺ] که مهرداد عثمان ﷺ بود [بود] نسبت داده‌اند.

حدیث شماره ۱۰۲

(۸) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ يَتَخْتَمَانِ فِي يَسَارِهِمَا.

۱۰۲ - (۸) ... جعفر بن محمد ﷺ از پدرش [محمد باقر ﷺ] روایت می‌کند که گفت:

حسن و حسین علیهما السلام انگشترشان را به دست چپ خویش می‌کردند.

«یتختّمان فی یسارهما»: در دست چپشان، انگشتر می‌کردند.

در مورد انگشتر داشتن در دست راست، یا در دست چپ: روایات، مختلف و متعارض است؛ اما حق این است که روایات انگشتر در دست راست داشتن، از روایات انگشتر در دست چپ داشتن، صحیح‌تر و راجح‌تر هستند؛ زیرا عایشه رضی الله عنها می‌گوید: «پیامبر صلی الله علیه و آله در همه‌ی کارهای خود دوست می‌داشتند که با راست شروع کنند: در دست شستن و کفش پوشیدن و دیگر کارها.»

و در حدیث شماره‌ی ۸۵ نیز خواندیم که عایشه رضی الله عنها روایت می‌کند: پیامبر صلی الله علیه و آله تا آنجا که می‌توانستند، شروع کردن با راست را دوست می‌داشتند؛ چه در آراستن و شانه زدن زلف؛ و چه در پوشیدن کفش؛ و چه در شستشوی. به هر حال، روایات و احادیث «انگشتر در دست راست داشتن»، بیشتر، مشهورتر و صحیحتر از روایات و اخبار «انگشتر در دست چپ داشتن» است.

حدیث شماره ۱۰۳

(۹) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى - وَهُوَ ابْنُ الطَّبَّاعِ - حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَخَّمُ فِي يَمِينِهِ.

۱۰۳ - (۹) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله همواره انگشترشان را به دست راست خویش می‌نمودند.

حدیث شماره ۱۰۴

(۱۰) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمُحَارِبِيِّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: اتَّخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاتَمًا مِنْ ذَهَبٍ، فَكَانَ يَلْبَسُهُ فِي يَمِينِهِ، فَاتَّخَذَ النَّاسُ خَوَاتِيمَ مِنْ ذَهَبٍ فَطَرَحَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: «لَا أَلْبَسُهُ أَبَدًا»؛ فَطَرَحَ النَّاسُ خَوَاتِيمَهُمْ.

۱۰۴ - (۱۰) ... ابن عمر رضی الله عنهما گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله انگشتری از جنس طلا برای

خود تهیه فرمودند، که آن را در دست راست خویش می‌نمودند؛ مردم نیز [به تأسی و اقتدا از پیامبر ﷺ] برای خودشان انگشترهای طلایی انتخاب کردند؛ این بود که پیامبر گرامی اسلام ﷺ آن را از انگشت خویش بیرون آوردند و به کناری افکندند و فرمودند: دیگر هرگز آن را به دست نخواهم کرد.

او چون رسول خدا ﷺ آن انگشتر زرّین را کنار انداخت، مردم هم انگشترهای زرّین خویش را به سویی پرت کردند و به کناری افکندند.

«ذهب»: طلا. زر. یکی از فلزات کمیاب و گرانبها به رنگ زرد که از تمام فلزات، بیشتر قابل تورّق و مفتول شدن است؛ در ۱۱۰۰ درجه سانتی گراد حرارت ذوب می‌شود؛ اسیدها به تنهایی بر آن اثر نمی‌کنند ولی مخلوطی از جوهر نمک و تیزاب آن را حل می‌کند و چون خیلی نرم است، آن را با فلزات دیگر از قبیل: مس و نیکل و نقره ترکیب می‌کنند و به صورت آلیاژ به کار می‌برند؛ بیشتر در ساختن مسکوکات و زینت آلات و ظروف گرانبها و آب طلاکاری استعمال می‌شود؛ عیار طلا در آلیاژها بر حسب قیراط، تعیین می‌شود؛ عیار طلای خالص ۲۴ قیراط است؛ طلای ۱۸ عیار که در ساختن زیور آلات به کار می‌رود دارای ۷۵٪ طلای خالص است. معادن طلا بیشتر در ترانسوال و جبال اورال وجود دارد که به صورت رگه‌هایی در داخل صخره‌ها یا به حالت ذرات مخلوط با شن و خاک، پیدا می‌شود.

«خواتیم»: جمع خاتم: انگشتر.

«فطرحه»: به سویی پرت کرد، انگشتر را به کناری افکند.

«لا البسه»: انگشتر را به دستم نخواهم کرد.

«أبدًا»: ظرف زمان برای تأکید مستقبل است؛ چه در نفی و چه در اثبات. در نفی ماضی، مقابل «قطّ» قرار می‌گیرد؛ مانند: «ما فعلته قطّ و لن افعله أبدًا: هرگز چنین نکرده‌ام و هیچگاه نخواهم کرد». و در اثبات، مانند: «افعله أبدًا: همواره چنین می‌کنم».

استعمال طلای خالص و حریر خالص برای مردان حرام است:

اسلام، در حالی که زینت را مباح نموده و حتی می‌خواهد مسلمانان مزین و آراسته

و تمیز و نظیف باشند و استفاده از آن را ترک نکنند ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفَصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ [الأعراف: ۳۲] با این وجود، دو نوع زینت را بر مردان حرام کرده است؛ ولی زنان را در استفاده از این دو نوع نیز آزاد گذارده است:

نوع اول: مزین شدن به طلا؛ و نوع دوم: مزین شدن به حریر و ابریشم است. از علی بن ابی طالب علیه السلام روایت شده است: «پیامبر صلی الله علیه و آله یک تکه پارچه‌ی حریر را در دست راست و یک قطعه‌ی طلا را در دست چپش قرار داد و فرمود: «انّ هذین حرام علی ذکور امتی» [نسایی]؛ «این دو تا بر مردان امت من حرام است». و در روایت ابن ماجه این جمله نیز آمده است: «و حلُّ لاناثم»؛ «و بر زنانشان حلال است».

از عمر بن خطاب رضی الله عنه نقل شده است که گفت: «از پیامبر صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: «لا تلبسوا الحریر فان من لبسه فی الدنیا لم یلبسه فی الآخرة» [مسلم و بخاری]؛ «ابریشم را نپوشید؛ زیرا هر مردی که در دنیا آن را بپوشد، در قیامت از پوشیدن آن محروم است».

پیامبر صلی الله علیه و آله درباره‌ی مزین شدن مردان به لباس ابریشمی می‌فرماید: «ان هذه لباس من لا خلاق له» [مسلم و بخاری]؛ «این لباس، لباس کسی است که در قیامت بهره‌ای ندارد».

پیامبر صلی الله علیه و آله شخصی را دید که انگشتر طلا در دست دارد؛ آن را از دستش بیرون آورد و به دور انداخت و فرمود: «یعمد احدکم الی جمرة من نارٍ فیجعلها فی یده»؛ «بعضی از شما عمداً تمایل به پاره آتشی پیدا می‌کند و آن را در دست خود قرار می‌دهد». یعنی: انگشتر طلا به دست کردن، موجب آتش دوزخ می‌گردد. بعد از اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله رفت، به آن مرد گفتند: برو انگشترت را بردار و به طریقی دیگر از آن استفاده بکن. آن مرد جواب داد: قسم به خدا! چیزی را که پیامبر صلی الله علیه و آله دور انداخته باشد، من دیگر آن را بر نمی‌دارم. [مسلم]

از این رو، قلم، ساعت، پیاله، استکان، چوب سیگار و سایر چیزهای طلائی که

اشخاص ثروتمند و عیاش از آن‌ها استفاده می‌کنند، حکم انگشتر را دارند؛ اما انگشتری نقره بر اساس روایات و احادیث صحیح دیگر، برای مردان مباح است.

و دلیل و حکمت حرمت ابریشم و طلا برای مردان در این امر نهفته شده است که هدف اسلام از تحریم استفاده‌ی زینتی از حریر و طلا برای مردان، یک هدف تربیتی و اخلاقی و به منظور بالا بردن شخصیت و مردانگی مردان است.

اسلام که دین نیرو و جهاد است، می‌خواهد که شهامت و شجاعت و مردانگی مردان را از نشانه‌های ضعف و شکست و نابودی محفوظ نگاهدارد. مردی که خداوند او را از لحاظ نیرو و قدرت و ترکیب جسمانی، بر زن برتری داده است، سزاوار و شایسته‌ی مقام او نیست که در استفاده از زینت آلات با زن مسابقه دهد و در این امر با او شریک باشد.

علاوه بر این که در تحریم مزبور، یک هدف اجتماعی مهمی نیز در نظر گرفته شده است؛ چون یکی از اهداف بسیار مهم اسلام، مبارزه‌ی همه جانبه با اشرافیت و خوشگذرانی است. اشرافیت در نظر قرآن، موجب از هم گسیختن روابط معنوی جامعه می‌باشد؛ زیرا که این امر، کیان ملت‌ها را به نابودی می‌کشاند؛ و اشرافیت یکی از مظاهر بی‌عدالتی در جامعه نیز می‌باشد.

به پیروی از روح و حقیقت قرآن، پیامبر ﷺ کلیه‌ی مظاهر اشرافیت و خوشگذرانی را بر مسلمانان حرام نموده است، همچنان که زینت حریر و طلا را بر مرد حرام کرده و استفاده از ظروف طلا و نقره را بر مرد و زن حرام نموده است.

حرمت استعمال طلا، علاوه بر دلایل مذکور، دلیل اقتصادی نیز دارد که از نظر اسلام قابل اهمیت می‌باشد.

طلا، پشتوانه‌ی جهانی پول محسوب می‌گردد و مسلمان حق ندارد که آن را از میدان اقتصادی خارج نماید و به صورت زینت آلات برای مردان و یا به صورت ظروف درآورد.

ولی زنان، به مقتضای فطرت و طبع زنانگی، ذاتاً علاقه‌ی زیادی به زینت آلات دارند؛ لذا خداوند متعال، آنان را از تحریم معاف کرده است به شرط اینکه هدفشان از پوشیدن حریر و زینت آلات طلا، فریب و تحریک تمایلات مردان بیگانه نباشد.

و اینکه در حدیث بالا آمده است که پیامبر ﷺ از انگشتری طلا استفاده کرده‌اند، مربوط به قبل از تحریم طلا برای مردان است.

باب (۱۴)

صفات و ویژگی‌های شمشیر و اسلحه‌ی

پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۱۰۵

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ قَبِيْعَةُ سَيْفِ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ فِضَّةٍ.

۱۰۵ - (۱) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: دستگیره‌ی شمشیر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم از جنس نقره بود.

«قبیعة»: دستگیره‌ی شمشیر. آنچه از سیم و مانند آن که بر سر دسته‌ی شمشیر باشد.

«سیف رسول الله»: شمشیر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم؛ مراد از شمشیر در اینجا، همان شمشیری است که موسوم به «ذوالفقار» است.

خاطر نشان می‌شود که رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم چندین شمشیر با نام‌های گوناگون داشتند که عبارتند از:

۱- «مأثور». این شمشیر را رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم از پدرشان به ارث بردند.

۲- «قضیب».

۳- «قُلْعَى».

۴- «بَتَّار».

۵- «الْحَتْف».

۶- «مُخْدَم».

۷- «الرَّسُوب».

۸- «صَمَامَة».

۹- «اللحيف».

۱۰- «ذوالفقار».

مروان بن ابوسعید بن معلی می‌گوید: «به رسول خدا ﷺ از سلاح بنی قینقاع، سه شمشیر رسید: شمشیر «قلعی» [قلع، قلعة: نام جایی است که شمشیرهای آن معروف بوده است.] و شمشیری به نام «بتار» [بنیاد برانداز]؛ و شمشیری به نام «حتف» [مرگ]. و پس از آن هم، دو شمشیر دیگر از غنائم فلس به آن حضرت ﷺ رسید به نام‌های: «مخدم» [بسیار بزرگ] و «رسوب» [درگذرنده از هر مانع].

حدیث شماره ۱۰۶

(۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ قَالَ: كَانَتْ قَبِيْعَةُ سَيْفِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ فِضَّةٍ. ۱۰۶ - (۲) ... سعید بن ابی الحسن بصری رحمته الله [برادر حسن بصری رحمته الله] گوید: قبضه و دستگیره‌ی شمشیر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از نقره بود.

حدیث شماره ۱۰۷

(۳) حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ صُدْرَانَ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا طَالِبُ بْنُ حُجَيْرٍ، عَنْ هُودٍ - وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ - عَنْ جَدِّهِ قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَعَلَى سَيْفِهِ ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ.

قَالَ طَالِبٌ: فَسَأَلْتُهُ عَنِ الْفِضَّةِ؟ فَقَالَ: كَانَتْ قَبِيْعَةُ السَّيْفِ فِضَّةً. ۱۰۷ - (۳) ... هود بن عبدالله بن سعید، از جدش [پدر بزرگ مادری‌اش به نام «مزیدة» یا «مزبدة»] روایت می‌کند که وی گفت: رسول خدا ﷺ در حالی در روز فتح مکه، وارد مکه‌ی مکرمه شدند که شمشیرشان آراسته به طلا و نقره بود. طالب بن حُجیر [که راوی این حدیث است] گوید: از هودبن عبدالله بن سعید پرسیدم: کجای شمشیر آن حضرت صلی الله علیه و آله آراسته به نقره بود؟ وی در پاسخ گفت: دستگیره‌ی شمشیر، سیم اندود بود.

«یوم الفتح»: روز فتح مکه. مکه‌ی مکرمه در رمضان سال هشتم هجری، فتح شد.

ابن قیّم درباره‌ی فتح مکه‌ی مکرّمه می‌گوید: «فتح مکه، فتح اعظم مسلمانان بود که خداوند به واسطه‌ی آن، دین خود و رسول خود و لشکر خود و حزب خود را که حامل امانت او بودند، عزّت و شوکت بخشید و شهر خود و خانه‌ی خود را که آن را مشعل هدایت برای جهانیان قرار داده بود، از چنگ کافران و مشرکان بدرآورد. این فتح چندان با عظمت بود که اهل آسمان برای آن فریاد شاد باش سردادند و خیمه‌های اعزاز و اکرام آن را بر شاخه‌های بُرج جوزاء زدند؛ و در پرتو این فتح و پیروزی، مردمان فوج فوج و گروه گروه به دین خدا درآمدند و بر اثر تابش نور این فتح بزرگ، سراسر روی زمین غرق در روشنایی و شادمانی گردید.» [زاد المعاد ج ۲ ص ۱۶۰]

«وعلی سیفه ذهبٌ و فضةٌ»: شمشیر پیامبر ﷺ آراسته به سیم و زر بود.

علماء و صاحب نظران اسلامی در صحّت این حدیث، مطمئن نیستند و بسیاری از محدثان، این حدیث را ضعیف و غیر قابل اعتماد دانسته‌اند و گفته‌اند که اسناد این حدیث، قوی نیست؛ و این حدیث را با شگفتی نقل کرده‌اند و ابراز داشته‌اند که این حدیث، قابل اعتماد نمی‌باشد. «والله اعلم».

حدیث شماره ۱۰۸

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُجَاعٍ الْبَغْدَادِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ الْحَدَّادُ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ: صَنَعْتُ سَيْفِي عَلَى سَيْفِ سَمْرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، وَرَعَمَ سَمْرَةَ أَنَّهُ صَنَعَ سَيْفَهُ عَلَى سَيْفِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ حَنْفِيًّا.

۱۰۸ - (۴) ... ابن سیرین رضی الله عنه گوید: شمشیرم را [از حیث شکل و کیفیت]، همانند

شمشیر سمرة بن جندب رضی الله عنه ساختم؛ و سمرة رضی الله عنه نیز چنین می‌پنداشت که وی، شمشیر خویش را [از حیث شکل و صفت]، مانند شمشیر رسول خدا صلی الله علیه و آله ساخته است. و شمشیر پیامبر صلی الله علیه و آله نیز از ساخته‌های قبیله‌ی بنی حنیفه بود.

«صنعتُ»: ساختم، دستور دادم تا برایم بسازند.

«علی سیف سمرة بن جندب»: همانند شمشیر سمرة بن جندب رضی الله عنه از حیث شکل،

صفت و کیفیت.

«زعم سمره»: سمره بن جندب رضی الله عنه چنین می‌پنداشت و تصور می‌کرد.
 «حنفیاً»: شمشیر پیامبر صلی الله علیه و آله از ساخته‌های قبیله‌ی بنی‌حنیفه بوده است؛ و «حنفیاً»: منسوب به «بنوحنیفه» است؛ و بنوحنیفه: همان قبیله‌ی «مسيلمه‌ی کذاب» می‌باشد که شمشیرهای آن‌ها معروف و مشهور بوده است؛ و احتمال دارد که سازنده‌ی شمشیر از قبیله‌ی بنی‌حنیفه باشد؛ و این احتمال نیز وجود دارد که آن شمشیر از سوی آن قبیله، به پیامبر صلی الله علیه و آله رسیده باشد.
 «و کان حنفیاً»: این جمله می‌تواند از دنباله‌ی کلام خود سمره بن جندب رضی الله عنه باشد. و این احتمال نیز وجود دارد که از کلام محمد بن سیرین رضی الله عنه باشد که در این صورت، مرسل است.

حدیث شماره ۱۰۹

(۵) حَدَّثَنَا عُقْبَةُ بْنُ مُكْرَمٍ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ سَعْدٍ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ.

۱۰۹ - (۵) عقبه بن مکرم بصری، از محمد بن بکر، از عثمان بن سعید نیز برای ما با همین اسناد، نظیر این حدیث را [در معنی نه در لفظ] روایت کرده است.

«نحوه»: یعنی عقبه بن مکرم، از محمد بن بکر، از عثمان بن سعید، نظیر همین حدیث را از حیث معنی - نه از حیث لفظ - روایت کرده است.

باب (۱۵)

صفات و ویژگی‌های زره پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۱۱۰

(۱) حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ الْأَشْجِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبَّادِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ قَالَ: كَانَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ دِرْعَانٍ، فَنَهَضَ إِلَى الصَّخْرَةِ فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَأَقْعَدَ طَلْحَةَ تَحْتَهُ، وَصَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى اسْتَوَى عَلَى الصَّخْرَةِ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أَوْجَبَ طَلْحَةُ».

۱۱۰ - (۱) ... زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ گوید: در روز جنگ اُحد، دو زره بر تن پیامبر اکرم صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم بود؛ چون آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم خواستند بالای صخره بروند، نتوانستند؛ از این رو طلحه رضی اللہ عنہ را نشانند و بر دوش او نشستند و به صخره بالا رفتند تا اینکه بر صخره مستقر شدند و قرار گرفتند.

زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ در ادامه‌ی سخنانش گوید: از رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم شنیدم که فرمودند: طلحه رضی اللہ عنہ با این کارش، بهشت را برای خود واجب کرد.

«یوم اُحد»: روز جنگ اُحد؛ سال دوم هجری، کفار قریش با دادن هفتاد کشته و هفتاد اسیر در جنگ بدر، شکست خورده، و به مکه بازگشتند. ابوسفیان گفت: برکشته‌ها گریه نکند تا عقده‌ها خالی نشود و کینه‌ها باقی بماند؛ همگی شعار انتقام سردهید و من نیز تا انتقام نگیرم با همسرم همبستر نخواهم شد.

سال بعد، کفار مکه با سه هزار سوار و دو هزار پیاده و تجهیزات کامل به قصد جنگ با مسلمانان به سوی مدینه‌ی منوره حرکت کردند؛ به این ترتیب که همزمان با سالگرد جنگ بدر، لشکر مکه عده و عده‌ی خویش را تدارک دیده بود، جمعاً سه هزار مرد جنگی از قریش و هم پیمانانشان و احابیش ساکن آن سامان گرد آمدند. فرماندهان قریش چنان مصلحت دیدند که زنان را نیز همراه ببرند تا مردان بهتر و بیشتر جان فشانی کنند و به خاطر حفظ حرمت حریم و ناموسشان، پای از میدان جنگ نکشند. شمار این زنان، پانزده تن بود.

شمار اشتران در لشکر قریش، سه هزار نفر بود و شمار اسبان، دویست رأس بود که

در طول راه آن‌ها را به صورت یدک می‌بردند و بر آن‌ها سوار نمی‌شدند. از لوازم ایمنی در میدان جنگ، هفتصد زره داشتند و فرماندهی کلّ لشکر قریش با ابوسفیان بن حرب بود؛ و فرماندهی سوار نظام، خالد بن ولید بود که در این فرماندهی، معاونت وی را عکرمة بن ابی جهل بر عهده داشت؛ و لوای جنگ به دست بنی عبدالدار بود.

عباس عموی پیامبر ﷺ که تا آن روز، اسلام نیاورده بود و در مکه زندگی می‌کرد، به خاطر علاقه و محبت زیادی که به پیامبر ﷺ داشت، ماجرای حرکت و حمله‌ی کفار را در نامه‌ای محرمانه، توسط مردی از قبیله‌ی بنی غفّار نزد پیامبر ﷺ فرستاد. همین که رسول گرامی اسلام ﷺ از ماجرا با خبر شد، گروهی را از مدینه برای کسب اطلاعات بیشتر به سوی مکه فرستاد. مأموران دربارگشت، حرکت قوای کفار به سرکردگی ابوسفیان را تأیید کردند. پیامبر اکرم ﷺ در روز جمعه، جلسه‌ای را تشکیل داده و با مسلمانان در این مورد مشورت فرمود. در این جلسه دو نظریه مطرح شد:

۱- در مدینه بمانیم و در کوچه‌ها سنگر بگیریم تا همه بتوانند به ما کمک کنند.

۲- از مدینه خارج شده و در بیرون شهر بجنگیم.

نظریه‌ی دوم که همراه با حماسه و اظهار شجاعت بود، جوانان را جذب و طرفداران بیشتری پیدا کرد؛ و در نتیجه رأی بر آن شد که از شهر خارج شوند. با اینکه نظر مبارک شخص پیامبر ﷺ ماندن در شهر بود، ولی به احترام احساسات جوانان، از رأی خود صرف نظر کرد. پس از این، پیامبر ﷺ همراه یک نفر برای آماده کردن اردوگاه از شهر مدینه خارج شده و محلی را در دامنه‌ی کوه احد که شرایط نظامی خوبی داشت برگزید.

آنگاه پیامبر ﷺ در خطبه‌های نماز جمعه، مردم را از ماجرا مطلع فرموده و پس از نماز، با هزار نفر از مهاجرین و انصار، رهسپار اردوگاه جنگ شدند؛ فرمانده این جنگ، شخص رسول خدا ﷺ بود. آن حضرت ﷺ چند پرچم را برافراشتند که بعضی به دست مهاجرین و برخی به دست انصار سپرده شد.

حرکت از مدینه تا اردوگاه احد، پیاده بود و رسول خدا ﷺ از اصحاب در طی حرکت سان می‌دیدند و صفوف را منظم می‌فرمودند. پیامبر ﷺ در بازدید از صفوف، افراد تازه‌ای را دیده و سؤال فرمودند: شما کیستید؟ گفتند: ما از یهودیان مدینه هستیم که برای کمک به شما آمده‌ایم. آن حضرت ﷺ با کمی تأمل فرمودند: برای جنگ با

مشرك، از مشرك كمك نمى‌گيريم. به همين دليل از هزار نفر لشكر اسلام، سيصد نفر كم شدند. البته برخى گفته‌اند كه اين سيصد نفر، يهودى نبودند، بلكه مسلمانانى مانند عبدالله بن ابي هم بودند كه چون حركت مسلمانان با رأى آنان مبنى بر سنگر گرفتن در شهر موافق نشده بود، در ميان راه جدا شدند.

پيامبر ﷺ نماز صبح را با هفتصد نفر در اُحد اقامه كردند و عبدالله بن جُبَيْر را با پنجاه نفر از تيراندازانِ ماهر، مأمور حفظ دهانه‌ى حساس كوه قراردادده و سفارش فرمودند كه هرگز اين منطقه را خالى نكنيد.

ابوسفيان نيز خالد بن وليد را همراه با دويست نفر سرباز، مأمور نمود تا هرگاه نگهبانان از دهانه‌ى كوه، غفلت نمايند، از پشت سر به سپاه اسلام حمله ور شوند.

سرانجام دو لشكر در برابر يكدیگر صف آرایی كردند. ابوسفيان به نام بت‌ها و زنان زيبا، و رسول خدا ﷺ به نام خداوند متعال، سپاه خود را تشويق مى‌كردند. از لشكر مسلمانان، فرياد «الله اكبر» و از سپاه كفر، صدای دَف و نَى بلند بود.

جنگ كه شروع شد، مسلمانان با يك حمله‌ى سريع، لشكر قريش را در هم شكستند و سپاه كفر پا به فرار گذاشته و مسلمانان آن‌ها را تعقيب نمودند. بعضى از مسلمانان به خيال شكست قطعى كفار، سرگرم جمع آورى غنائم شدند و نگهبانان دهانه‌ى كوه نيز بر خلاف سفارش‌هاى اكيد رسول خدا ﷺ به طمع جمع آورى غنائم، منطقه‌ى تحت حفاظت خود را رها كردند. در اين هنگام خالد بن وليد با دويست نفر سپاه خود كه در كمين بودند، از فرصت استفاده نمودند و از پشت، به سپاه اسلام حمله كردند.

ناگهان مسلمانان، خود را در محاصره‌ى كفارديدند. حمزه عموى پيامبر ﷺ شهيد شد و جز افراد معدودى كه پروانه وار گرد وجود مبارك رسول خدا ﷺ بودند، بقيه‌ى مسلمانان پا به فرار گذاشتند و پراكنده شدند.

يكى از كفّار مكه، به نام «ابن قمعّة»، سرباز فداكار اسلام، مصعب رضی اللہ عنہ را به خيال اينكه او پيامبر ﷺ است شهيد كرد و فرياد زد: به لات و عزی سوگند! كه محمد كشته شد. كفّار به شهادت رسول خدا ﷺ مطمئن شده و راه مكه را در پيش گرفته و جنگ را رها كردند؛ و عملاً اين شعار به نفع مسلمانان تمام شد.

در اين ميان، مسلمانان نيز با شنيدن شايعه‌ى شهادت رسول خدا ﷺ با ترس و

وحشت پا به فرار گذاشته و بعد از با خبر شدن از زنده بودن پیامبر ﷺ بازگشته و از آن حضرت ﷺ عذر خواهی کردند. در این جنگ، هفتاد تن از مسلمانان شهید و عده‌ی زیادی نیز مجروح شدند.

«درعان»: مثنی «درع»: زره. و زره: جامه‌ی جنگ با آستین کوتاه که از حلقه‌های ریز فولادی، بافته می‌شده و در قدیم هنگام جنگ روی لباس‌های دیگر به تن می‌کرده‌اند. در روایتی محمد بن مسلمه رضی الله عنه می‌گوید: در روز جنگ أحد، دو زره بر تن رسول خدا ﷺ دیدم؛ زره‌ی ذات الفضول و زره‌ی فضة. یعنی نام یکی از آن زره‌ها «ذات الفضول» و نام دیگری، «فضة» بود.

«فنهض»: پس پیامبر ﷺ خواستند تا بالا روند.

«الصخرة»: تخته سنگ بزرگ.

«فلم يستطع»: پیامبر ﷺ نتوانست از صخره بالا برود. رسول خدا ﷺ به سه علت نتوانستند از صخره بالا بروند:

۱- به خاطر سنگینی و بلندی زره‌ها.

۲- به خاطر جراحت شدیدی که در جنگ أحد برداشته بودند.

۳- پیامبر ﷺ از مدتی پیش، اندکی فریه شده بودند.

«فأقع طلحة تحتة»: طلحة رضی الله عنه را نشانند و بر دوش او نشست.

«صعد النبي ﷺ»: پیامبر ﷺ با یاری طلحة رضی الله عنه توانست از صخره بالا رود.

«استوی»: بر صخره بالا رفت و مستقر گردید.

«أوجب طلحة»: طلحة، بهشت را برای خود واجب کرد.

در جنگ أحد، مسلمانان قهرمانی‌های بی‌نظیر و فداکاری‌های چشمگیر از خود نشان دادند که تاریخ همانند آن را ثبت نکرده است.

در مورد طلحة بن عبیدالله رضی الله عنه، نسایی به روایت از جابر رضی الله عنه داستان گرد آمدن مشرکان در اطراف رسول خدا ﷺ را در حالی که عده‌ای از انصار پیرامون ایشان بودند، چنین آورده است: جابر گوید: مشرکان، رسول خدا ﷺ را در میان گرفتند، آن حضرت ﷺ فرمودند: «من للقوم؟»؛ «چه کسی با این جماعت، رویاروی می‌شود؟».

طلحه گفت: من! آنگاه جابر پیش آمدن یکایک انصار و کشته شدن ایشان را یکی پس از دیگری، حکایت کرده است. وقتی که انصار تا آخرین نفر به قتل رسیدند، طلحه رضی الله عنه جلو آمد. جابر گوید: آنگاه طلحه برابر یازده مرد جنگی، جنگید تا به دستش ضربتی فرود آمد و انگشتانش قطع شد. طلحه گفت: حس! بخشکی شانس! پیامبر ﷺ فرمودند: «لَوَقَلَّتْ بِسْمِ اللَّهِ لِرَفْعَتِكَ الْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ يَنْظُرُونَ»؛ «اگر می‌گفتی «بسم الله»، فرشتگان تو را در برابر دیدگان مردم به آسمان بالا می‌بردند.» [فتح الباری ج ۷ ص ۳۶۱، نسایی ج ۲ ص ۵۲]

حاکم نیشابوری در «الاکلیل» روایت کرده است که: طلحه رضی الله عنه در جنگ أحد، سی و نه یا سی و پنج زخم برداشت و دو انگشت سبابه و میانی دست راستش فلج گردید. و در جنگ أحد، طلحه رضی الله عنه دستیار پیامبر ﷺ بود؛ در آن اثنا که رسول خدا ﷺ از ارتفاعات أحد بالا رفتند، صخره‌ی بزرگی بر سر راه آن حضرت ﷺ قرار گرفت؛ برجستند تا بر فراز آن صخره برآیند؛ نتوانستند؛ زیرا از مدتی پیش فربه شده بودند و دوزره هم پوشیده بودند. جراحت شدیدی نیز بدیشان رسیده بود. طلحة بن عبیدالله رضی الله عنه زیر پای آن حضرت ﷺ نشست و آن حضرت ﷺ را روی شانه‌هایش بلند کرد و بالا برد تا هم سطح آن صخره قرار داد؛ و ایشان پای بر آن صخره نهادند و گفتند: «اوجب طلحة»؛ «طلحه، بهشت را بر خودش واجب کرد».

ابوداود طیالسی، از عایشه رضی الله عنها روایت کرده است که گفت: ابوبکر رضی الله عنه هرگاه به یاد روز أحد می‌افتاد، می‌گفت: پیروزی‌های آن روز همه از آن طلحه رضی الله عنه بود.

ابوبکر صدیق رضی الله عنه همچنین درباره‌ی طلحه رضی الله عنه چنین سروده بود.

يا طلحةُ بن عبیدالله قد وجبت لك الجنانُ و بُوئت المهابتُ العینا

«ای طلحة بن عبیدالله! بهشت بر تو واجب گردید، و در آغوش حور العین بهشت، جای گرفتی.»

بخاری از قیس بن حازم رضی الله عنه روایت کرده است که گفت: من دست فلج شده‌ی طلحه رضی الله عنه را دیدم؛ وی با دست خویش، ضربات شمشیر را در جنگ أحد، از رسول خدا ﷺ دفع کرده بود.

ترمذی و ابن ماجه روایت کرده‌اند که پیامبر ﷺ در آن روز درباره‌ی طلحه رضی الله عنه

فرمودند: «من احب ان ينظر الى شهيد يمشى على وجه الارض فلينظر الى طلحة بن عبيدالله»؛ «هر کس دوست دارد شهیدی را بنگرد که روی زمین راه می‌رود، طلحة بن عبيدالله را بنگرد.»

حدیث شماره ۱۱۱

(۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ خُصَيْفَةَ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عَلَيْهِ يَوْمَ أُحُدٍ دِرْعَانٍ، قَدْ ظَاهَرَ بَيْنَهُمَا.

۱۱۱ - (۲) ... سائب بن یزید رضی الله عنه گوید: در روز جنگ اُحد، بر تن رسول خدا صلی الله علیه و آله دو زره بود که ایشان آن دو زره را روی هم پوشیده بودند.

«ظاهر»: دو زره روی هم پوشید.

خاطر نشان می‌شود که حدیث بالا از زمره‌ی «مراسیل صحابه» است؛ چرا که سائب بن یزید رضی الله عنه در جنگ اُحد شرکت نداشته است؛ به دلیل اینکه در ابوداود این حدیث به طور کامل اینگونه نقل شده است: «عن السائب، عن رجلٍ قد سماه: ان رسول الله صلی الله علیه و آله ظاهر يوم اُحد بين درعين».

باب (۱۶)

صفات و ویژگی‌های کلاه خود

رسول خدا ﷺ

(۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ مَكَّةَ وَعَلَيْهِ مِغْفَرٌ، فَقِيلَ لَهُ: هَذَا ابْنُ خَطَلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكُعْبَةِ، فَقَالَ: «اقْتُلُوهُ».

۱۱۲ - (۱) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم [در روز فتح مکه] در حالی وارد مکه می‌شدند که بر سر ایشان کلاه خود بود؛ به آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم گفته شد: این، ابن خَطَل است که خویشتن را به پرده‌های خانه‌ی کعبه درآویخته است. پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: او را بکشید.

«مِغْفَرٌ»: کلاه خود؛ زرهی که زیر کلاه خود بر سر می‌گذاشته‌اند.

«ابن خَطَل»: جرم عبدالعزی بن خطل این بود که وی مسلمان شده و به مدینه هجرت کرده بود و پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم او را برای جمع آوری صدقات و زکات اعزام فرمودند و مردی از قبیله‌ی بنی خزاعه را هم همراه او کردند. این مرد خزاعی برای ابن خَطَل خوراک می‌پخت و او را خدمت می‌کرد. در یکی از منازل که فرود آمدند، ابن خَطَل به خزاعی دستور داد که برایش خوراکی تهیه کند و خود در نیمروز خوابید. چون از خواب بیدار شد، دید خزاعی هم خفته و خوراکی درست نکرده است؛ لذا به خشم آمد و او را چندان زد که مرد. همینکه او را کشت با خود گفت: اگر پیش محمد صلی اللہ علیہ وسلم برگردم مرا خواهد کشت. این بود که مرتد شد و از اسلام برگشت و هر چه از زکات گرفته بود برداشت و به مکه گریخت. اهل مکه از او پرسیدند: چه چیز تو را پیش ما برگردانده است؟ گفت: من دینی بهتر از دین شما نیافتم. و همچنان بر شرک خود باقی ماند. او دو کنیز خواننده هم داشت که نام یکی «فَرْتَن» و نام دیگری، «أَرْنَب» بود و هر دو بدکاره هم بودند. ابن خطل شعر هم می‌گفت و ترانه‌هایی در هجو رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم می‌سرود و به آن دو دستور می‌داد تا ترانه بخوانند. مشرکان پیش او و دو کنیزش رفت و آمد داشتند و شراب می‌خوردند و در مجلس باده‌گساری، آن دو زن، همان ترانه‌ها را می‌خواندند.

«مُتعلّی»: در آویزنده، آویزان، آویخته.

«أستار»: پرده‌ها. در قدیم، عادت اعراب بر این بود که هر مجرمی که خویشان را به پرده‌های کعبه آویخته می‌نمود و زیر پرده‌های کعبه پناه می‌برد، او را پناه می‌دادند. خاطر نشان می‌شود که در روز فتح مکه، رسول خدا ﷺ خون ۹ تن از سران مکه را که از بزرگترین تبهکاران و جنایتکاران به حساب می‌آمدند، هَدَر اعلام کردند و دستور دادند آنان را بکشند؛ حتی اگر کنار پرده‌ی خانه‌ی کعبه دستگیر شوند. و آن نُه تن عبارت بودند از:

عبدالعزّی بن خَطَل؛ عبدالله به سعد بن ابی سَرَح؛ عِکرمه بن ابی جهل؛ حارث بن نُفیل بن وهب؛ مَقیس بن صُبابه؛ هَبّار بن اسود؛ دو کنیزک آواز خوان از آن ابن خطل که اشعار حاکی از هجو پیامبر اکرم ﷺ را به آواز می‌خواندند؛ و ساره کنیزک آزاده شده‌ی متعلق به یکی از فرزندان عبدالمطلب، همان زنی که نامه‌ی حاطب بن ابی بلتعنه نزد او پیدا شده بود.

ابن ابی سَرَح را عثمان بن عفان رضی الله عنه نزد پیامبر ﷺ برد و شفاعت او را کرد. پیامبر ﷺ نیز خون وی را محترم اعلام کردند و اسلام وی را پذیرفتند؛ البته پس از آنکه مدتی درنگ کردند، به امید آنکه یکی از صحابه‌ی آن حضرت ﷺ او را به قتل برساند. ابن ابی سَرَح، پیش از آن اسلام آورده بود و مهاجرت نیز کرده بود، اما بعدها مرتد شده بود و به مکه بازگشته بود.

عِکرمه بن ابی جهل، به یمن گریخت؛ همسرش برای او از پیامبر ﷺ امان طلبید؛ پیامبر اکرم ﷺ نیز او را امان دادند. همسرش به دنبال او رفت. عِکرمه با همسرش به مدینه بازگشت و مسلمانی نیک گردید.

ابن خَطَل، به پرده‌های کعبه در آویخته بود. شخصی به نزد پیامبر اکرم ﷺ آمد و این خبر را به آن حضرت ﷺ داد. پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: او را بکشید. آن شخص نیز بازگشت و او را کشت.

مَقیس بن صُبابه را، نُمیله بن عبدالله به قتل رسانید. مَقیس، پیش از آن اسلام آورده بود؛ آنگاه بر مردی از انصار حمله برده و او را کشته بود؛ سپس مرتد شده بود و به مشرکان پیوسته بود.

حارث بن نُفیل بن وهب، همان کسی بود که در مکه، بسیار رسول خدا ﷺ را آزار و

شکنجه می‌داد؛ و علی بن ابی طالب ﷺ او را کشت.

هَبَّارِینِ اسود، همان کسی بود که به هنگام مهاجرت، متعرض زینب دختر رسول خدا ﷺ شده، و او را به عمد بر روی تخته سنگی غلطانیده بود و جنین وی سقط شده بود. هَبَّار در روز فتح مکه گریخت، بعدها اسلام آورد و مسلمانی نیک گردید.

از آن دو کنیزک آواز خوان، یکی به قتل رسید و برای دیگری امان طلبیدند و وی اسلام آورد. همچنین برای ساره، امان طلبیدند و او نیز اسلام آورد.

بنا به گزارش ابن حجر عسقلانی، ابومعشر، نام حارث بن طَلاطِلِ خزاعی را در ردیف کسانی که پیامبر اکرم ﷺ خون آنان را هَدَر اعلام کرده بودند، یاد کرده است؛ که علی بن ابی طالب ﷺ وی را به قتل رسانید. حاکم نیشابوری نیز، کعب بن زهیر را در زمره‌ی کسانی که خونشان هدر اعلام شده بود، یاد کرده است که داستان آن مشهور است، و بعدها آمد و اسلام آورد و قصیده‌ای در مدح رسول خدا ﷺ سرود.

همچنین، ابن اسحاق، وحشی بن حرب و هند بن عتبة همسر ابوسفیان را که اسلام آورد و ارنب، کنیز آزاد شده‌ی ابن خطل و امّ سعد را که هر دو کشته شدند، نام برده است.

با این ترتیب، تعداد این افراد بر هشت مرد و شش زن بالغ می‌گردد. در عین حال، احتمال دارد که ارنب و امّ سعد، همان دو کنیزک آوازخوان بوده باشند که پیشتر یاد شدند، و نامشان به اختلاف ثبت شده باشد؛ یا خلط نام و کنیه و لقب، پیش آمده باشد.

حدیث شماره ۱۱۳

(۲) حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ، وَعَلَى رَأْسِهِ الْبِغْفَرُ، قَالَ: فَلَمَّا نَزَعَهُ، جَاءَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ لَهُ: ابْنُ خَطَلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ! فَقَالَ: «اقْتُلُوهُ».

قَالَ ابْنُ شَهَابٍ: وَبَلَغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَوْمَئِذٍ مُحْرِمًا.

۱۱۳ - (۲) ... انس بن مالک ﷺ گوید: رسول خدا ﷺ به سال فتح مکه، در حالی وارد مکه‌ی مکرمه شدند که کلاه خود بر سر داشتند.

انس ﷺ در دنباله‌ی سخنانش گوید: آن حضرت ﷺ چون کلاه خود را از سر خویش

برداشتند، مردی به نزدشان آمد و بدیشان گفت: ابن خَطَل، خویشان را به پرده‌های خانه‌ی کعبه درآویخته است و بدانجا پناه برده است! پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: او را بکشید.

ابن شهاب [که یکی از راویان این حدیث است] گوید: به من خبر رسیده که رسول خدا ﷺ در آن روز، مُحْرَم نبوده‌اند.

«عام الفتح»: سال فتح مکه. فتح مکه، در رمضان سال هشتم هجری قمری اتفاق افتاده است.

«نزع»: کلاه خود را از سر خویش کشید و برکند.

«بلغنی»: به من خبر رسیده است.

«یومئذ»: در آن روز.

«مُحْرَمًا»: آنکه برای زیارت کعبه، احرام پوشیده باشد. کسی که احرام حج بسته باشد و جامه‌ی احرام بر تن کرده باشد.

باب (۱۷)
صفات و ویژگی‌های امام‌های
پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۱۱۴

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ.
(ح) وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْلَانَ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ
جَابِرٍ قَالَ: دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَعَلَيْهِ عِمَامَةٌ سَوْدَاءُ.
۱۱۴ - (۱)... جابر بن عبدالله رضی الله عنه گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله در حالی در روز فتح مکه‌ی،
وارد مکه‌ی مکرمه شدند که عمامه‌ای سیاه بر سر داشتند.

«عمامة»: این واژه در لغت به این معانی به کار رفته است: عمامه؛ دستارکه بر سر
بندند؛ شال که دور سر ببندند؛ زره خود که گونه‌ای کلاه خود است به اندازه‌ی سر و
بافته شده از زره و آن را زیر کلاه می‌پوشند؛ کلاه خود. جمع: عمام و عمام.
«سوداء»: رنگ سیاه.

رفع یک اشکال:

در حدیث شماره‌ی ۱۱۲ وارد شده بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله به سال فتح مکه، در
حالی که کلاه خود [مِغْفَر] بر سر داشتند، وارد مکه شدند؛ ولی در این روایت آمده
است که پیامبر صلی الله علیه و آله روز فتح مکه، در حالی وارد مکه شدند که عمامه‌ای سیاه بر سر
داشتند؛ و به ظاهر میان این دو روایت، تناقض است؟
و می‌توان بدین اشکال چنین پاسخ داد که رسول خدا صلی الله علیه و آله هر دو را به سر داشتند؛
اینطور که عمامه‌ی سیاه را بالای کلاه خود، پوشیده بودند. و این احتمال نیز وجود
دارد که ایشان، عمامه‌ی سیاه را در زیر کلاه خود به سر داشتند تا اینکه موهای
سرشان را از زنگار کلاه خود حفظ کند.
به هر حال، روایت مِغْفَر [که پیامبر صلی الله علیه و آله در فتح مکه، کلاه خود بر سر داشتند] بیانگر
آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله آماده برای نبرد و پیکار با مشرکان و بدخواهان اسلام و مسلمین
بودند؛ و روایت عمامه‌ی سیاه [که پیامبر صلی الله علیه و آله در فتح مکه، عمامه‌ی سیاه بر سر
داشتند] بیانگر آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه، مُحْرَم نبودند.

«ح و حدثنا محمود بن غیلان، حدثنا وکیع ...»: حرف «ح» چنان‌که قبلاً نیز گفته شد، اگر در طول سلسله‌ی سند ذکر شود، به معنای «حیلوله و تحویل سند» است؛ چه اگر محدث، متنی را به دو سند مختلف نقل نماید، هنگام انتقال از سندی به سند دیگر، «ح» می‌نویسد؛ و این حرف، رمزی است برای تحویل و انتقال سند.

در حدیث بالا نیز، امام ترمذی، متن حدیث را به دو سند مختلف نقل نموده است:

۱- محمود بن بشار، از عبدالرحمن بن مهدی، از حماد بن سلمة، از ابوالزبیر، از

جابر رضی‌الله‌عنه.

۲- محمود بن غیلان، از وکیع، از حماد بن سلمة از ابوالزبیر، از جابر رضی‌الله‌عنه.
و امام ترمذی نیز، هنگام انتقال از سند اول به سند دوم، از حرف «ح» استفاده کرده است تا اشاره‌ای باشد به انتقال از سندی به سند دیگر.

حدیث شماره ۱۱۵

(۲) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُسَاوِرِ الْوَرَّاقِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ عَلَى رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِمَامَةً سَوْدَاءَ.
۱۱۵ - (۲) ... جعفر بن عمرو بن حرث، از پدرش روایت می‌کند که وی گفت: بر سر مبارک رسول خدا صلی‌الله‌عنه عمامه‌ای به رنگ سیاه دیدم.

حدیث شماره ۱۱۶

(۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ، وَيُوسُفُ بْنُ عِيسَى، قَالَا: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ مُسَاوِرِ الْوَرَّاقِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ وَعَلَيْهِ عِمَامَةٌ سَوْدَاءُ.
۱۱۶ - (۳) ... جعفر بن عمرو بن حرث، از پدرش نقل می‌کند که وی گفت: پیامبر اکرم صلی‌الله‌عنه برای مردم خطبه ایراد فرمودند، در حالی که عمامه‌ی سیاه بر سر داشتند.

«خَطَبَ»: در میان مردم به ایراد خطبه پرداخت. پند و اندرز و موعظه و نصیحت

نمود. «خطابه»: وعظ و نصیحت کردن. خطبه خواندن. وعظ و سخنرانی برای گروهی از مردم.

خاطر نشان می‌شود که ایراد خطبه‌ی پیامبر ﷺ در کنار دروازه خانه‌ی کعبه بوده است.

حدیث شماره ۱۱۷

(۴) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَدِينِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اعْتَمَّ سَدَلَ عِمَامَتَهُ بَيْنَ كَتِفَيْهِ. قَالَ نَافِعٌ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ، يَفْعَلُ ذَلِكَ. قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ: وَرَأَيْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَسَالِمًا يَفْعَلَانِ ذَلِكَ.

۱۱۷ - (۴) ... ابن عمر رضی اللہ عنہما گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم هرگاه عمامه می‌بستند دنباله‌ی آن را میان دوش خویش می‌آویختند و رها می‌کردند.

نافع [که یکی از راویان حدیث است] گوید: عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما نیز همین کار را انجام می‌داد؛ یعنی: دنباله‌ی عمامه را میان دوش خویش می‌آویخت.

عبیدالله بن عمر رضی اللہ عنہما [که یکی دیگر از راویان حدیث است] گوید: قاسم بن محمد و سالم را نیز دیدم که همین کار را انجام می‌دادند و دنباله‌ی عمامه‌ی خویش را میان دوش خود رها می‌ساختند و می‌آویختند.

«اعتَمَّ»: عمامه بر سر بست.

«سَدَلَ»: آویخت و رها کرد.

«بَيْنَ»: ظرف است به معنی «وسط»؛ و اضافه می‌شود به بیش از واحد، مانند: «جَلَسْتُ بَيْنَ الْقَوْمِ»: میان آن قوم نشستم؛ و یا اضافه می‌شود به آنچه که جانشین بیش از واحد باشد، مانند: «عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ»: متوسط باشد میان آن‌ها». و آن با ضمیر واجب است: «هَذَا فِرَاقٌ بَيْنِي وَبَيْنَكَ»: این جدایی میان من و تو است.

کلمه‌ی «بین»، هرگاه به ظرف زمان اضافه شود، ظرف زمان محسوب می‌شود: «بیتي بين المدينة و الجبل: خانه‌ی من میانه‌ی شهر و کوه است». «بَيْنَ بَيْنَ: میانه، حد وسط، متوسط». «بینابین: لیس هو بالابيض و لا بالاسود بل بين بين: آن نه سفید است و نه سیاه سیاه، بلکه میانه و متوسط است».

«بَيْنَ»، گاهی اسم معرب است و به منزله‌ی میان و وسط می‌باشد: «لقد تقطع بينکم و ضل عنکم ما کتمتم تزعمون: میانتان بریده شده و گمشد از شما آنچه گمان می‌کردید». «ذات البین: رابطه‌ی میان چند فرقه، قدر مشترک میان چندین دسته و چندین قوم». «واصلحوا ذات بینکم: و رابطه‌ی میان خویش را اصلاح کنید». «بین»، گاهی به معنی نسبت و دوستی و فضای بین خانه‌ها به کار می‌رود.

«کتفیه»: دو شانه؛ «بین کتفیه»: میان دوش خود.

حدیث شماره ۱۱۸

(۵) حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا أَبُو سُلَيْمَانَ - وَهُوَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْعَسِيلِ - عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ وَعَلَيْهِ عِمَابَةٌ دَسْمَاءُ.

۱۱۸ - (۵) ... ابن عباس رضی الله عنهما گوید: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای مردم، خطبه ایراد فرمودند در حالی که عمامه‌ای سیاه بر سر داشتند.

«خطب الناس»: پیامبر صلی الله علیه و آله برای مردم، خطبه ایراد فرمودند. این خطبه را پیامبر صلی الله علیه و آله در بیماری خود [مرض الموت] ایراد کردند و در آن، مسلمانان را به حفظ حرمت أنصار، سفارش و توصیه نمودند. چنان‌که بخاری بدین موضوع اشاره کرده است.

«دَسْمَاءُ»: این واژه را به دو صورت می‌توان ترجمه کرد:

۱- «دَسْمَاءُ» را به معنای «سوداء» بگیریم؛ یعنی: عمامه‌ی سیاه.

۲- «دَسْمَاءُ» را به معنای چربی و چربناکی بگیریم؛ یعنی: عمامه‌ای که چربناک بود؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله به موهای سر و ریش خویش روغن زیاد می‌مالیدند؛ از

این رو از چربی موها به عمامه رسیده بود و عمامه را چربناک کرده بود.

باب (۱۸)

صفات و ویژگی‌های اِزار

رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۱۱۹

(۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كِسَاءً مُلَبَّدًا وَإِزَارًا غَلِيظًا، فَقَالَتْ: قُبِضَ رُوحُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَيْنِ.

۱۱۹ - (۱)... ابو بردة رضی اللہ عنہ از پدرش [ابوموسی اشعری رضی اللہ عنہ] روایت می کند که وی گفت: عایشه رضی اللہ عنہا جامه ای پینه خورده، و ازاری خشن برای ما بیرون آورد و آشکار ساخت؛ و پس از آن گفت: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم در همین دو جامه ی پینه خورده و خشن و کهنه و فرسوده، دار فانی را وداع گفتند و چهره در نقاب خاک کشیدند.

«أخرجت»: بیرون آورد. آشکار و هویدا ساخت.

«كساء»: جامه. لباس. جمع: اكسية.

«ملبَّدًا»: جامه ی پُر وصله و پینه خورده و کهنه و مندرس.

«ازار»: شلوار؛ جامه ای که نیمه ی پایین بدن را بپوشاند. و «رداء»: جامه و پارچه ای است که بخش فوقانی بدن را بپوشاند.

«غلیظًا»: سِتبر و خشن، سخت و غلیظ.

«قُبِضَ»: مُرد، دارفانی را وداع گفت و چهره در نقاب خاک کشید.

حدیث شماره ۱۲۰

(۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْلَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْأَشْعَثِ بْنِ سُلَيْمٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَمَّتِي، مُحَدِّثَةً عَنْ عَمِّهَا قَالَ: بَيْنَا أَنَا أَمْشِي بِالْمَدِينَةِ، إِذَا إِنْسَانٌ خَلْفِي يَقُولُ: «ارْفَعْ إِزَارَكَ، فَإِنَّهُ أَتَقَى وَرَأَيْتِي» فَإِذَا هُوَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا هِيَ بُرْدَةٌ مَلْحَاءُ قَالَ: «أَمَا لَكَ فِيَّ أَسْوَةٌ؟» فَنَظَرْتُ فَإِذَا إِزَارُهُ إِلَى نِصْفِ سَاقَيْهِ.

۱۲۰ - (۲)... اشعث بن سلیم رضی اللہ عنہ گوید: از عمه ام [رُهم دختر اسود بن خالد، یا دختر اسود بن حنظل] شنیدم که از قول عمویش [عُبید بن خالد] نقل می نمود که

وی گفته است: در حالی که در مدینه‌ی منوره راه می‌رفتم، ناگهان متوجه کسی شدم که از پشت سرم می‌گوید: ازار خویش را [از زمین] بالا بکش؛ چرا که این کار، هم به تقوا و پرهیزگاری نزدیکتر است و هم برای دوام و پایداری لباس، مناسبتر است.

عُبید بن خالد^{رضی الله عنه} گوید: برگشتم و به پشت سرم نگاه کردم؛ ناگهان دیدم که آن فرد گوینده، [شخصِ رسول خدا^{صلی الله علیه و آله} است. [بدیشان به عنوان پوزش خواهی] گفتم: ای رسول خدا^{صلی الله علیه و آله}! این جامه، از زمره‌ی جامه‌های اعرابِ بادیه نشین است [و از جمله‌ی لباس‌های فاخر و زینتی که در مجالس و محافل پوشیده می‌شود نیست، تا بدان تکبر و نخوت و خود خواهی و خود محوری حاصل شود! از این رو، ارزش کوتاه کردن را ندارد!]

پیامبر^{صلی الله علیه و آله} فرمودند: آیا نمی‌خواهی به من اقتدا کنی و به من تأسی و ورزی؟ آنگاه به ازار رسول خدا^{صلی الله علیه و آله} نگاه نمودم و دیدم که ازار ایشان تا نیمه‌ی ساق‌هایشان است.

«بینا»: ظرف زمان و متضمن معنی مفاعلات است. و به معنای: همچنان که. در حالی که. در خلال. در طی. در اثنای. در حین.

«امشی»: راه می‌رفتم و قدم می‌زدم.

«خلفی»: پشت سرم. «ارفع»: بالا بکش، بلند کن.

«ازار»: پارچه و جامه‌ای که بخش پایین بدن را بپوشاند.

«اتقی»: به تقوا و پرهیزگاری نزدیکتر است؛ چرا که اگر لباس از قوزک پا بالاتر باشد، از تکبر و غرور و خودخواهی و خودمحوری دورتر، و به تقوا و پرهیزگاری و تواضع و فروتنی و انکسار و خشوع، نزدیکتر است.

در روایتی، به جای واژه‌ی «اتقی»، واژه‌ی «انقی» آمده است؛ در این صورت، معنی چنین می‌شود که: جمع کردن ازار، به تمیزی و پاکی و پاکیزگی و نظافت، نزدیکتر و از ملوث شدن به نجاسات و پلیدی‌ها، دورتر است.

«أبقی»: برای دوام و پایداری جامه، بهتر و مناسبتر است. یعنی: اگر لباس از قوزک پا بالاتر باشد، برای دوام جامه، مناسبتر و بهتر است و دیرتر پاره و کهنه می‌گردد.

«بُرْدَة»: نوعی پارچه‌ی کتانی راه راه سیاه.

«مَلْحَاء»: این واژه را به دو صورت می‌توان ترجمه کرد:

- ۱- جامه‌ی سیاه که در آن خطوط سفید نیز است. [جامه‌ی راه راه]؛ و بیشتر، اعراب صحرا نشین آن را به تن می‌کنند و از زمره‌ی لباس‌های کار به شمار می‌آید نه لباس‌های فاخر و زینتی که در مجالس و محافل پوشیده می‌شود.
- ۲- جامه‌ی گران قیمت و با ارزش.

اگر معنی اول را در نظر بگیریم، در این صورت ترجمه چنین می‌شود: عبید بن خالدؓ می‌گوید: به عنوان پوزش خواهی گفتم: ای رسول خدا ﷺ! این جامه، از زمره‌ی جامه‌های اعراب صحرا نشین است و از جمله‌ی لباس‌های فاخر و زینتی که در مجالس و محافل پوشیده می‌شود، نیست تا بدان تکبر و نخوت و خودخواهی و خودمحوری حاصل شود؛ از این رو ارزش کوتاه کردن را ندارد؛ زیرا از تکبر و خودخواهی به دور است.

و اگر معنی دوم را در نظر بگیریم، در این صورت ترجمه‌ی حدیث، چنین می‌شود: عبید بن خالدؓ گوید: به عنوان پوزش خواهی گفتم: ای رسول خدا ﷺ! این جامه، جامه‌ای گران قیمت و با ارزش است و نمی‌توانم آن را کوتاه کنم.

«أما»: این حرف به چندین معنی به کار می‌رود:

- ۱- حرف استفتاح است به معنی «ألا» [هان]؛ و بیشتر قبل از قسم قرار می‌گیرد:

«أما والذي ابكى و اضحك: هان سوگند به آنکه بگریاند و بخنداند.»

- ۲- برای تحقیق سخنی که پس از آن می‌آید؛ و به معنی «حقاً» است: «أما انّ زيدا عاقلٌ و مهذبٌ: زيد، حقاً خردمند و تربیت شده است.»

- ۳- به عنوان حرف عوض و به معنی «لولا» می‌آید و به فعل اختصاص می‌یابد: «أما تتعد: آیا نمی‌نشینی». که در این صورت، مرکب از همزه‌ی استفهام و ماء نافیه است.

«فِيَّ»: در مورد من.

«أسوة»: پیشوا و الگو. قده و نمونه که لیاقت سرمسق قرار گرفتن و الگو شدن را

داشته باشد.

حدیث شماره ۱۲۱

(۳) حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنِ إِيَّاسِ بْنِ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ يَأْتِرُ إِلَى أَنْصَافِ سَاقَيْهِ، وَقَالَ: هَكَذَا كَانَتْ إِزْرَةُ صَاحِبِي. يَعْنِي: النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۱۲۱ - (۳) ... ایاس بن سلمه بن اکوع رضی الله عنه، از پدرش [سلمه بن اکوع رضی الله عنه] روایت می‌کند که وی گفت: عثمان بن عفان رضی الله عنه پیوسته ازار خویش را تا نیمه‌ی ساق پاهایش قرار می‌داد؛ و بر این کار چنین استدلال می‌جست و می‌گفت: کیفیت ازار آقا و سالارم نیز چنین بود.

سلمه بن اکوع رضی الله عنه گوید: مقصود عثمان بن عفان رضی الله عنه از کلمه‌ی «آقا و سالارم»، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بود. یعنی: ازار پیامبر صلی الله علیه و آله نیز تا نیمه‌ی ساق پاهایشان بود.

«یا تر»: ازار یا شلوار می‌پوشید.

«انصاف ساقیه»: نیمه‌ی ساق پاهایش.

«هكذا»: به همین ترتیب، بر همین منوال، بدینگونه، اینگونه، مانند این، این چنین، آن چنان، اینطور.

«إزرة»: کیفیت و هیئت ازار پوشیدن.

«صاحبی»: برای واژه‌ی «صاحب» در لغت، این معانی آمده است:

«رفیق، دوست، همراه، مالک، صاحب، دارنده، صاحب چیزی، رهبر، ولی، رئیس، حاکم، فرمانده، ارباب، کارفرما، جناب، آقا، سالار، همدم، همراز، همنشین».

«یعنی: النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»: گوینده‌ی این جمله، خود سلمه بن اکوع رضی الله عنه است. یعنی:

سلمه رضی الله عنه گوید: مقصود عثمان بن عفان رضی الله عنه از واژه‌ی «صاحبی» [سالارم]، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است.

حدیث شماره ۱۲۲

(۴) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوِصِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ نُذَيْرٍ، عَنْ حَدِيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ قَالَ: أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْضَ لِسَانِي أَوْ سَاقِهِ فَقَالَ: «هَذَا مَوْضِعُ الْإِزَارِ، فَإِنْ أَيْبَتَ فَأَسْفَلَ، فَإِنْ أَيْبَتَ فَلَا حَقَّ لِلْإِزَارِ فِي الْكُعْبَيْنِ».

۱۲۲ - (۴) ... حدیفة بن یمان ﷺ گوید: رسول خدا ﷺ عضله‌ی ساق پای من، یا عضله‌ی ساق پای خویش را به دست گرفتند، و آنگاه فرمودند: جایگاه فروهشتن و درآویختن ازار و شلوار، تا این عضله است؛ و اگر نخواستی، پس ازار را اندکی پایین‌تر از عضله‌ی ساق پای [و بالاتر از پاشنه‌ی پای] فروهشته دار؛ و اگر باز هم نخواستی، پس بدان که هیچ حقی برای ازار، در رسیدن و فروهشتن تا پاشنه‌ی پای نیست.

«عَضَلَةٌ»: عضله؛ ماهیچه، گوشت بدن که پیچیده و مجتمع باشد؛ برخی از گوشتهای بدن انسان یا حیوان که دارای دو سر باریک و شبیه به ماهی کوچک است.

«أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْضَ لِسَانِي أَوْ سَاقِهِ»: این شک در گفتار، از حدیفة بن یمان ﷺ نیست؛ زیرا امکان ندارد که حدیفة ﷺ دچار شک و تردید شده باشد؛ چون خود او صاحب قصه است. پس می‌توان گفت که شک در گفتار حدیث، از راویانی است که بعد از حدیفة بن یمان ﷺ قرار دارند.

«هذا»: این. مقصود: عضله‌ی ساق پای است.

«موضع»: مکان و جایگاه.

«ایبَتَ»: سرباز زنی و خود داری کنی.

«فأسفل»: پایین‌تر از عضله‌ی ساق پای و بالاتر از پاشنه‌ی پای.

«الکعبین»: مثنی «الکعب»: هر چیز بلند و برآمده و مرتفع و برجسته؛ استخوان

بندگاه پا و ساق، شتالنگ، قوزک. جمع: کعب و کعوب.

باب (۱۹)
چگونگی راه رفتن
رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۱۲۳

(۱) حَدَّثَنَا فَتْيَبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ لَهَيْعَةَ، عَنْ أَبِي يُونُسَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَحْسَنَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَأَنَّ الشَّمْسَ تَجْرِي فِي وَجْهِهِ، وَلَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَسْرَعَ فِي مَشِيَّتِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَأَنَّمَا الْأَرْضُ تُطَوَّى لَهُ إِنَّا لَنُجْهِدُ أَنْفُسَنَا وَإِنَّهُ لَعَبِيرٌ مُكْتَرِبٌ.

۱۲۳ - (۱) ... ابوهریره رضی اللہ عنہ گوید: هیچ چیز و هیچ کس را نیکوتر و زیباتر از رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم ندیده‌ام؛ گویی که خورشید در آینه‌ی چهره‌ی ایشان می‌تابید! و هیچ کس را ندیده‌ام که سریعتر از رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم راه برود؛ چنان راه می‌رفتند که گویی زمین را زیر پای ایشان می‌کشند و درهم می‌نوردند! ما در پی ایشان، خودمان را برای رسیدن به ایشان به زحمت می‌انداختیم، اما ایشان هرگز احساس خستگی نمی‌کردند و در این زمینه بی‌تفاوت بودند و همچنان به راحتی راه می‌رفتند.

«ما رأیت»: ندیده‌ام و مشاهده نکرده‌ام.

«شیئاً»: چیزی یا کسی.

«أحسن»: نیکوتر و زیباتر، بهتر و خوبتر.

«كأن»: گویی که.

«تجری فی وجهه»: خورشید می‌تابید در چهره‌ی پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم.

«أسرع»: سریعتر. «مشیته»: راه رفتنش.

«تطوی»: زمین در نوردیده و کشیده می‌شد.

«لنُجْهِدُ»: البته خویشتن را به زحمت و مشقت می‌انداختیم. یعنی ما در پی رسول

خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم خودمان را برای رسیدن به ایشان به زحمت و مشقت می‌انداختیم و خسته و درمانده می‌شدیم.

«مُکَثَّرْت»: متوجه، مراقب، مواظب، علاقمند، مراعات کننده، ذی نفع، دلواپس.
 «غیر مُکَثَّرْت»: بی توجه، بی علاقه، بی تفاوت، بی ملاحظه. یعنی: پیامبر ﷺ چنان راه می‌رفتند که گویی زمین برای ایشان درنور دیده می‌شد؛ ما در پی ایشان، خودمان را برای رسیدن به ایشان به زحمت می‌انداختیم، اما ایشان هرگز احساس خستگی و کوفتگی نمی‌کردند و در این زمینه، بی تفاوت بودند و همچنان به راحتی راه می‌رفتند.

حدیث شماره ۱۲۴

(۲) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، وَغَيْرُ وَاحِدٍ قَالُوا أُنْبَأْنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ مَوْلَى عُفْرَةَ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ، مِنْ وَلَدِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ إِذَا وَصَفَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كَانَ إِذَا مَشَى تَقَلَّعَ كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ.

۱۲۴ - (۲) ... عمر بن عبدالله - برده‌ی آزاد شده عُفْرَة - گوید: ابراهیم بن محمد ﷺ - یکی از نوادگان علی بن ابی طالب ﷺ - برایم روایت کرده و گفته است: هرگاه علی بن ابی طالب ﷺ به تعریف و توصیف پیامبر ﷺ می‌پرداخت، چنین می‌گفت: هنگامی که پیامبر ﷺ راه می‌رفتند، با تمام نیرو، پاهایشان را از روی زمین می‌کنند و به جلو متمایل و خم می‌شدند و سرعت می‌گرفتند چنان‌که گویی از بالا به پایین سرازیر شده‌اند.

«مولی»: این واژه در لغت به این معانی به کار رفته است: «مالک، سید، آقا، ارباب، برده، آزاده کننده برده، برده‌ی آزاد شده، ولی نعمت، نعمت دهنده، نعمت یافته، نعمت داده شده، دوست دار، دوست، هم پیمان، همسایه، مهمان، شریک، پسر، پسر عمو، خواهر زاده، عمو، داماد، نزدیک، قریب، خویشاوند، پیرو، تابع».

در اینجا مراد، «برده‌ی آزاد شده» است؛ چرا که عمر بن عبدالله رضی الله عنه، برده‌ی آزاد شده و وابسته‌ی عُفْرَة است.

«وَلَدٌ»: فرزند، بچه. در اینجا، مراد «نواسه» است؛ چرا که ابراهیم پسر محمد بن حنفیه است؛ و محمد بن حنفیه رضی الله عنه نیز پسر علی بن ابی طالب رضی الله عنه است؛ از این رو، ابراهیم بن محمد، نواسه‌ی علی بن ابی طالب رضی الله عنه گفته می‌شود.

«تَقَلَّعَ»: با تمام نیرو پاهایش را از روی زمین کند و به جلو متمایل و خم شد و سرعت گرفت.

«كَانَ»: چنان که گویی.

«يَنْحَطُّ»: از سرایشی پایین می آید.

«صَبَبَ»: سرایشی، سرپایینی، زمین سرایشی.

حدیث شماره ۱۲۵

(۳) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ الْمَسْعُودِيِّ، عَنْ عُمَانَ بْنِ مُسْلِمِ بْنِ هُرْمُزٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا مَشَى تَكَفَّفًا تَكَفُّوًّا كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ.

۱۲۵ - (۳) ... علی بن ابی طالب رضی الله عنه گوید: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله راه می رفتند، اندکی به جلو خم می شدند و سرعت می گرفتند، چنان که گویی از بالا به پایین سرازیر شده اند!

«تَكَفَّفًا»: اندکی به جلو خمیده می شد تا با تمام نیرو حرکت کند و پاهایش را از روی

زمین بکند و به جلو متمایل شود و سرعت بگیرد.

باب (۲۰)

دستار بستن رسول خدا ﷺ

[القناع]

(۱) حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَيْسَى، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ صَبِيحٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبَانَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْثِرُ الْقِنَاعَ كَأَنَّ ثَوْبَهُ ثَوْبُ زَيَّاتٍ.

۱۲۶ - (۱) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فراوان زیر عمامه‌ی خویش دستار می‌بستند؛ و آن چنان بود که گویی دستارشان، دستار روغن فروش است.

«یکثر»: فراوان استفاده می‌کردند؛ زیاد به کار می‌بردند.

«القِنَاع»: این واژه در لغت به این معانی آمده است: «روسری، آنچه با آن سر خود را بپوشانند، دستار و چارقدی که مردان و زنان به سر بندند، ماسک».

و در اینجا، مراد همان تکه پارچه‌ای است که پیامبر صلی الله علیه و آله در زیر عمامه‌ی خویش می‌بستند. و هدف پیامبر صلی الله علیه و آله از این کار دو چیز بود:

۱- برای جلوگیری از سرایت روغن‌های معطری که به موهای خود می‌زدند به عمامه؛ تا از برخورد و سرایت روغن به عمامه‌ی ایشان جلوگیری کند.

۲- برای جلوگیری از نشستن گرد و خاک بر موهای چرب و روغن زده‌ی رسول خدا صلی الله علیه و آله. یعنی: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله معمولاً تکه پارچه‌ای را زیر عمامه به سر می‌بستند تا از نشستن گرد و خاک بر موهای چرب و روغن زده‌ی ایشان جلوگیری کند.

«ثوبه»: مراد از لباس پیامبر صلی الله علیه و آله همان «قِنَاع» و تکه پارچه‌ای است که پیامبر صلی الله علیه و آله آن را زیر عمامه به سر می‌بستند تا از سرایت روغن‌های معطر به عمامه، و از نشستن گرد و خاک بر موهای چرب و روغن زده‌ی ایشان، جلوگیری نماید.

«زَيَّاتٍ»: روغن فروش، تاجر روغن و یا روغن‌گر.

یعنی: پیامبر صلی الله علیه و آله به قدری در روغن زدن سر و ریش خویش، مبالغه و زیاده روی می‌کردند که گویی دستارشان، دستار روغن فروش و تاجر روغن است.

باب (۲۱)
چگونگی نشستن
رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۱۲۷

(۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ جَدَّتَيْهِ، عَنْ قَيْلَةَ بِنْتِ مُحْرَمَةَ، أَنَّهَا رَأَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ وَهُوَ قَاعِدٌ الْقُرْفُصَاءَ، قَالَتْ: فَلَمَّا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُتَحَشَّعَ فِي الْجُلُوسَةِ أُرْعِدْتُ مِنَ الْفَرَقِ.

۱۲۷ - (۱) ... از قیلة بنت مخرمه رضی اللہ عنہا نقل شده که وی گفته است: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم را در مسجد، در حالی دیده است که ایشان متواضعانه بر سرین نشسته و شکم خویش را به ران‌هایشان چسبانیده و دو دست را دور ساق‌ها حلقه کرده بودند. قیلة بنت مخرمه رضی اللہ عنہا گوید: من همین که متوجه رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم شدم که چنان متواضعانه نشسته‌اند، از هیبت ایشان لرزه بر اندام شدم.

«الْقُرْفُصَاءَ»: نشستن بر روی سرین، و شکم را به دو ران چسبانیدن، و دو دست را دور دو ساق حلقه زدن؛ یا بر روی دو زانو نشستن و شکم را به دو ران چسبانیدن. و «قَرْفَصَ»: یعنی آن مرد بر سرین نشست، و شکم خود را به ران‌هایش چسبانید، و دو دست را دور ساق‌ها حلقه کرد.

و «الْقَرْفُصَةَ»: به طرز قَرْفُصَاءَ نشستن را گویند.

و به طرز «قَرْفُصَاءَ نشستن»، بیانگر تواضع و فروتنی فرد و دور بودن وی از تکبر و غرور و خود خواهی و خود محوری است.

«الْمُتَحَشَّعَ فِي الْجُلُوسَةِ»: نشستنی که توأم با خشوع و تواضع و انکسار و فروتنی باشد. یعنی: کسی که به حال تواضع و فروتنی نشسته باشد.

«أُرْعِدْتُ»: لرزیدم، لرزه بر اندام شدم؛ زیرا هر کس پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم را برای نخستین بار می‌دید، هیبت ایشان بر وجود او چیره می‌گردید، اما هر کس با ایشان معاشرت می‌کرد، محبت ایشان در دلش جای می‌گرفت.

«الْفَرَقِ»: ترس شدید. ترس و هیبتی که ناشی از بزرگی و عظمت و شکوه و جلال

چیزی و یا کسی باشد.

قبیلة بنت مخرمه رضی الله عنه همراه نمایندگان قبیله‌ی بکر بن وائل به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و مسلمان شد. خودش در همین روایت می‌گوید:

«... در آن هنگام متوجه رسول خدا صلی الله علیه و آله شدم که دو جامه‌ی ژنده که با زعفران رنگ شده ولی رنگ آن پریده بود بر تن داشت و چوب دستی‌ای از چوب معمولی خرما که پوست آن را کنده بودند و برگی هم نداشت، همراه آن حضرت صلی الله علیه و آله بود و در حالی که زانوهایش را در بغل گرفته بود، نشسته بود. من همینکه متوجه رسول خدا صلی الله علیه و آله شدم که چنان متواضعانه نشسته است، از بیم و هیبت ایشان به لرزه درآمدم. کسی که با پیامبر صلی الله علیه و آله نشسته بود گفت: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! این زن بینوا می‌لرزد. پیامبر صلی الله علیه و آله بدون اینکه به من که پشت سرش نشسته بودم بنگرد، فرمود: ای زن بینوا! آرام بگیر؛ و همین که این سخن را فرمود، خداوند تمام ترسی را که در دل من بود، از میان برد».

علی بن ابی طالب رضی الله عنه در مقام توصیف پیامبر صلی الله علیه و آله چنین می‌گوید:

«... هرکس پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را برای نخستین بار می‌دید، هیبت ایشان بر وجود او چیره می‌گردید؛ اما هر کس با ایشان معاشرت می‌کرد، محبت ایشان در دلش جای می‌گرفت. هر که می‌خواست درباره‌ی ایشان سخنی بگوید، می‌گفت: نه پیش از وی، و نه پس از وی، همانند او را ندیده‌ام.»

حدیث شماره ۱۲۸

(۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَخْزُومِيُّ، وَعَيْرٌ وَاحِدٍ قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَمِّهِ، أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسْتَلْقِيًا فِي الْمَسْجِدِ وَاضِعًا إِحْدَى رِجْلَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى.

۱۲۸ - (۲)... عبّاد بن تمیم رضی الله عنه، از عمویش [عبدالله بن زید بن عاصم رضی الله عنه] روایت می‌کند که وی گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله را در حالی در مسجد دیدم که بر پشت، دراز کشیده بودند و یک پای خویش را روی پای دیگر قرار داده بودند.

«مُستلقياً»: در حالی که بر پشت، دراز کشیده و خوابیده بود.

«واضعاً احدی رجلیه علی الاخری»: یکی از دو پایش را روی دیگر برگردانده بود.

رفع یک اشکال:

در حدیثی وارد شده که پیامبر ﷺ فرمودند: «لا یستلقین احدکم، ثم یضع احدی رجلیه علی الاخری»؛ «هیچ کس از شما، خودش را بر پشت نیاندازد و دراز نکشد که یکی از دو پایش را روی پای دیگر قرار بدهد.»

در این حدیث، پیامبر ﷺ از دراز کشیدن بر پشت و قرار دادن یک پای روی پای دیگری نهی فرموده است، در حالی که در حدیث بالا، عبدالله بن زید بن عاصم رضی الله عنهما می‌گوید: «پیامبر ﷺ را در مسجد دیدم که بر پشت دراز کشیده و یک پای خویش را روی پای دیگر قرار داده بود»؟ و به ظاهر میان این دو حدیث، تناقض وجود دارد! البته می‌توان این اشکال را چنین رفع کرد و گفت: این حدیث [دراز کشیدن بر پشت و قرار دادن یک پای بر روی پای دیگری]، در مورد کسی است که بیم آشکار شدن عورت وی نباشد؛ [به ویژه برای کسانی که لنگ و ازار می‌پوشند]؛ یعنی اگر بیم آشکار شدن عورت بود، در این صورت این کار جایز نیست.

علاوه از این، نباید فراموش کرد که حدیث بالا، مربوط به حال اعتکاف آن حضرت ﷺ در مسجد بوده است، نه در موارد دیگر. یعنی پیامبر ﷺ در خلوت و به دور از چشم مردمان، این کار را می‌کردند؛ و در وقت خلوت، گاهی اوقات بر پشت دراز می‌کشیدند و یک پای خود را روی پای دیگر قرار می‌دادند؛ ولی در ملاء عام و در مجالس و محافل عمومی و در انظار مردم، چنین نمی‌کردند. پس می‌توان گفت که حدیث منع، ناظر بر دو قضیه است:

۱- منع دراز کشیدن بر پشت و قرار دادن یک پای بر روی پای دیگر، در مورد کسی است که بیم آشکار شدن عورت وی باشد.

۲- در ملاء عام و در مجالس و محافل عمومی و در انظار مردم باشد.

پس اگر بیم آشکار شدن عورت نبود، و در ملاء عام و در مجالس و محافل عمومی و در انظار مردم نبود، این کار [یعنی دراز کشیدن بر پشت و قرار دادن یک پای بر روی پای دیگر] جایز است.

حدیث شماره ۱۲۹

(۳) حَدَّثَنَا سَلْمَةُ بْنُ شَيْبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمَدَنِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ رَبِيعِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَلَسَ فِي الْمَسْجِدِ أَحْتَبَى بِيَدَيْهِ.

۱۲۹ - (۳) ... ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ گوید: هرگاه رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم در مسجد می‌نشستند، زانوها و ساق‌های پای خویش را به شکمشان می‌چسبانند و دو دست خویش را بر ساق‌هایشان حلقه می‌نمودند و به صورت «احتباء» می‌نشستند.

«احتبی»: این واژه را می‌توان به دو گونه ترجمه کرد:

۱- بر سرین نشست و هر دو ساق خود را با دست به سینه چسبانید، یا با دستار به پشت بست.

۲- زانوها و ساق‌های پا را به شکم خویش چسبانید و دو دست خویش را بر ساق‌هایشان حلقه نمود.

باب (۲۲)

تکيه دادن پیامبر ﷺ

به وساده و پشتی

حدیث شماره ۱۳۰

(۱) حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدُّورِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنِ إِسْرَائِيلَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمْرَةَ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَكِّئًا عَلَى وِسَادَةٍ عَلَى يَسَارِهِ.

۱۳۰ - (۱) ... جابر بن سمرة رضی اللہ عنہ گوید: در حالی رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم را دیدم که بر پشتی و بالینی که در سمت چپ ایشان بود، تکیه و لم داده بودند.

«مُتَكِّئًا»: در حالی که تکیه داده بودند.

«وِسَادَةٌ»: بالین، پشتی، نازبالش، تکیه گاه، مسند، متکا، آنچه که موقع خواب و استراحت، زیر سر و در سمت راست و چپ بگذرانند. جمع: وسادات و وسائد.
«یساره»: به جانب چپ پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم.

حدیث شماره ۱۳۱

(۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، حَدَّثَنَا يَشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا الْجَرِيرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَا أُحَدِّثُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَائِرِ؟» قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ . قَالَ: «الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ». قَالَ: وَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ مُتَكِّئًا قَالَ: «وَشَهَادَةُ الزُّورِ» أَوْ «قَوْلُ الزُّورِ» قَالَ: فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُهَا حَتَّى قُلْنَا: لَيْتَهُ سَكَتَ!

۱۳۱ - (۲) ... عبدالرحمن بن ابی بکره رضی اللہ عنہ از پدرش [ابوبکره رضی اللہ عنہ] روایت می کند که وی گفت: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم خطاب به صحابه فرمودند: آیا شما را از بزرگترین گناهان کبیره آگاه نمایم و خبردهم؟ صحابه گفتند: آری؛ ای فرستاده‌ی خدا صلی اللہ علیہ وسلم! حتماً ما را از بزرگترین گناهان کبیره باخبر سازید!

پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: بزرگترین گناهان کبیره، قرار دادن شریک و انباز برای خدا، و اذیت و بی احترامی به پدر و مادر است.

ابوبکره رضی الله عنه گوید: در حالی که پیامبر صلی الله علیه و آله بر چیزی [وساده‌ای] تکیه کرده بودند، بلند شدند و نشستند و فرمودند: شهادت دروغ و ناحق، یا سخن دروغ هم از بزرگترین گناهان کبیره است.

ابوبکره رضی الله عنه گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله به اندازه‌ای این جمله را تکرار فرمودند تا آنجا که با خود گفتیم: ای کاش سکوت فرمایند.

«آلا»: این حرف در این معانی استعمال می‌شود:

۱- حرف استفاحیه است که سخن با آن آغاز می‌شود و برای بیان تنبیه است و دلالت بر تحقق مابعد خود دارد و بر جمله‌ی اسمیه و فعلیه داخل می‌شود و بیشتر پس از آن، «انّ» و «نداء» می‌آید: «الا انهم هم السفهاء: آگاه باشید آنان خود سبک خردانند»؛ و «آلا یا قوم اسجدوا: هان ای قوم، سجده کنید».

۲- برای عَرَض است؛ و آن طلب ملایم همراه با نرمی است و به جمله‌ی فعلیه اختصاص دارد: «الا تحبون ان يغفر الله لكم: آیا شما دوست ندارید که خداوند شما را بیامرزد».

۳- برای تحضیض است؛ و آن طلب با اصرار و ابرام و تحریک است؛ و حکم آن در اینجا، حکم «آلا»ی مشدده است.

۴- برای توییخ و انکار است: «الا ارعوا لمن ولت شیبته: آیا برای آنکه جوانی وی سپری شده است، پشیمانی نیست».

۵- برای استفهام از نفی است: «الا اصطبار سلمی ام لها جلد: آیا برای سلمی، شکیبایی نیست یا برای وی توانایی است؟».

۶- برای تمّنی است: «الا عمر و لی مستطاع رجوعه: ای کاش بازگشتن عمر رفته، ممکن بود».

«آلا» در تمام این حالات در حکم «لای نفی جنس» است؛ چه از همزه‌ی استفهام و لای نفی ترکیب شده است.

«اکبر الكبائر»: بزرگترین گناهان کبیره.

در شرع مقدس اسلام، گناهان بر دو دسته‌اند: دسته‌ای که قرآن، نام آن‌ها را «کبیره»، و دسته‌ای که نام آن‌ها را «سینّه» گذاشته است. خداوند می‌فرماید: ﴿إِنْ كَبَّرْتُمْ مَا كَبَّرَ مَا تُهَوِّنُ عَنْهُ نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ [النساء: ۳۱]؛ «اگر از گناهان کبیره‌ای که از آن نهی شده‌اید بپرهیزید، گناهان صغیره‌ی شما را با فضل و رحمت خود، از شما می‌زداییم.»

در آیه‌ی ۳۲ سوره‌ی نجم به جای «سینّه»، تعبیر به «لمم» [گناهان کوچک و صغیره] آمده است؛ و در آیه‌ی ۴۹ سوره‌ی کهف در برابر کبیره، صغیره را ذکر فرموده است؛ آنجا که می‌فرماید:

﴿لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾ [الکهف: ۴۹]؛ «این چه کتابی است که هیچ عمل کوچک و بزرگی را رها نکرده است و همه را بر شمرده است.»

از تعبیرات فوق، به روشنی ثابت می‌شود که گناهان بر دو دسته‌ی مشخص، تقسیم می‌شوند که گاهی از آن دو، به «کبیره و صغیره»؛ و گاهی به «کبیره و سینّه»؛ و گاهی به «کبیره و لمم» تعبیر می‌شود.

حال باید دید که ضابطه و میزان در تعیین و تعریف گناه کبیره و صغیره چیست؟ علماء و صاحب نظران اسلامی در تعریف گناه کبیره، اختلاف نظر دارند؛ برخی گفته‌اند: هر آنچه انجامش، موجب مفسده باشد، کبیره است؛ و برخی گفته‌اند: هر آنچه که شارع بر انجام آن تهدید کرده باشد، کبیره است. و نیز گفته شده: هر گناهی که نسبت به گناهی دیگر، ضرر و زیانش کمتر باشد، صغیره است و نسبت به گناهی دیگر که ضررش بیشتر باشد، کبیره است. یعنی این دو، از امور نسبی هستند که به هنگام مقایسه کردن دو گناه با یکدیگر، آن یک که اهمیّتش بیشتر است، کبیره و آن که کمتر است، صغیره می‌باشد؛ بنابراین، هر گناهی، نسبت به گناه بزرگتر، صغیره و نسبت به گناه کوچکتر، کبیره است.

و برخی نیز گفته‌اند: گناهی که بر آن در قرآن حدّ شرعی، یعنی: سزا و کیفر مقرّر شده است؛ یا بر آن الفاظ لعنت و نفرین وارد آمده؛ یا که بر آن وعید جهنم و غیره ذکر شده، همه‌ی این‌ها کبیره‌اند. همچنین آن گناه هم کبیره است که مفساد و نتایج بد آن با گناه کبیره یکسان و یا بیش از آن باشد. همچنین گناه صغیره‌ای که با جرأت و بی‌باکی انجام می‌گیرد، یا بر آن مداومت شود، آن هم در کبیره داخل است.

علی بن ابی طالب علیه السلام می‌گوید: هر گناهی که خداوند بر آن حکم عذاب داده یا لعنت کرده یا بر آن خشم گرفته است، کبیره است. و نیز گفته شده که: هر گناهی که شخص بر انجام آن اصرار ورزیده، کبیره است و هر گناهی که از آن استغفار کند و اصرار نوزد، صغیره است.

ولی با تمام این تفصیلات، اگر به معنای لغوی «کبیره» بازگردیم، در می‌یابیم که کبیره: هر گناهی است که از نظر اسلام، بزرگ و پُر اهمیت است؛ و نشانه‌ی اهمیت آن می‌تواند این باشد که در قرآن کریم و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله تنها به نهی از آن قناعت نشده، بلکه به دنبال آن، تهدید به عذاب دوزخ گردیده است؛ و خداوند مجازات آتش برای آن مقرّر داشته است؛ مانند: قتل نفس، زنا، رباخواری و امثال آن‌ها.

بنابراین به دست آوردن گناهان کبیره و شناخت آن‌ها با توجه به ضابطه‌ی فوق، کار آسانی است. و اگر ملاحظه می‌کنیم که در پاره‌ای از روایات، تعداد گناهان کبیره، «هفت» و در بعضی «بیست»، و در برخی «هفتاد» و در بعضی بیشتر یا کمتر ذکر شده، منافات با آنچه که در بالا گفته شد ندارد؛ زیرا در حقیقت بعضی از این روایات، به گناهان کبیره‌ی درجه‌ی اول، بعضی به گناهان کبیره‌ی درجه‌ی دوم، و بعضی به همه‌ی گناهان کبیره اشاره می‌کند.

«ابن حجر مکی»، در کتاب «الزواجر»، فهرست تمام آن گناهانی را که موافق تعریف بالا در کبیره داخل هستند، بر شمرده و شرح کامل هر کدام را بیان کرده است. و آمار گناهان کبیره در این کتاب به ۴۶۷ گناه رسیده است. و امام شمس‌الدین ذهبی نیز در باب کبائر، کتابی نوشته و در آن، هفتاد گناه کبیره را برشمرده است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز در مواضع مختلف، بسیاری از گناهان را کبیره گفته است و مناسب به حالات و شرایط، در بعضی مواقع، «سه» و در بعضی مواقع، «شش» و در بعضی، «هفت» و در جایی از این هم بیشتر بیان فرموده است. لذا علمای اسلام چنین دریافته‌اند که مقصود، انحصار در عدد نیست؛ بلکه به مناسبت حالات و شرایط این چنین بیان شده است.

البته باید دانست که گناهان صغیره در چند مورد تبدیل به کبیره می‌گردند:

۱- تکرار گناه، صغیره را به کبیره تبدیل می‌کند.

۲- انسان مسلمان در صورتی که گناه را کوچک و سبک شمرد و تحقیر کند، تبدیل به کبیره می‌شود.

۳- در صورتی که انسان از روی طغیان و تکبر و گردن کشی در برابر فرمان پروردگار، گناه صغیره انجام دهد، آن گناه صغیره به کبیره تبدیل می‌گردد.

۴- در صورتی که گناهان صغیره از افرادی سر بزند که موقعیت خاصی در اجتماع دارند (مانند علماء و دانشمندان اسلامی)؛ و در حقیقت لغزش‌های آن‌ها با دیگران برابر محسوب نمی‌شود؛ بلکه ممکن است سرمشق دیگران و سنتی در اجتماع گردد؛ بنابراین گناهان صغیره‌ی چنین افرادی به کبیره تبدیل می‌شود.

۵- انجام صغیره در حرم (مکه و مدینه).

۶- در صورتی که گناهکار از انجام گناه صغیره خوشحال و مسرور باشد و به آن افتخار کند، گناه صغیره‌اش، تبدیل به کبیره می‌شود.

«بلی»: آری. حرف تصدیق و ایجاب است و پس از استفهام واقع می‌شود: «ایحسب

الانسان ان لن نجمع عظامه بلی: آیا انسان می‌پندارد که ما استخوان‌هایش را جمع نخواهیم کرد؟ آری».

یا پس از تمنی واقع می‌شود: «لو انّ لی کرّة فاکون من المحسنین، بلی قد جاء تک آیاتی فکذّبت بها: کاش مرا بازگشتی بودی، پس از نیکوکاران می‌شدم؛ آری به تحقیق آیت‌های من بر تو آمد، پس آن‌ها را تکذیب کردی».

یا پس از استفهام مقرون به نفی، واقع می‌شود: «الست بربکم، قالوا بلی: آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: آری».

«عقوق»: عقوق، ضد و مقابل «پرّ»؛ و به معنی عصیان و نافرمانی و عدم ادای حقوق پدر و مادر؛ اذیت و آزار آن‌ها با سخن و گفتار؛ سبّ و دشنام؛ یا گفتن کلمه‌ی «أف»؛ سربیزی و نافرمانی نسبت به آن‌ها است؛ و به طور کلی هر سخن و هر عملی که دل آن‌ها را بیازارد و موجب رنجش آن‌ها شود، در تحت «عقوق والدین» داخل است.

«شهادة الزور»: شهادت دروغ و ناحق. «زور»: در لغت به معنای «تمایل و

انحراف» است؛ و از آنجا که دروغِ باطل و ظلم، از امور انحرافی است، بدان «زور» گفته می‌شود.

شهادت و سخن دروغ و ناحق، یکی از گناهان بسیار بزرگ، و یکی از دروغهای بسیار خطرناک است که جامعه‌ی اسلامی و انسانی را به فساد و تباهی می‌کشاند و زیانهای فراوانی را متوجه عده‌ای می‌کند و عده‌ی دیگری را به ناحق بهره‌مند می‌سازد. در این روایت، پیامبر ﷺ خطر و جرم گواهی دروغ را بزرگ پنداشته است؛ زیرا ایشان بعد از نشستن و تکیه دادن به سبب اهتمام به آن، کلمه‌ی تنبیه را دوباره ذکر کرد و شهادت به ناحق را تکرار نمود. حتی آثار غضب و خشم از سیمای مبارکشان هویدا شد و صحابه به خاطر شفقت و رحمت بر پیامبر ﷺ تمنّای سکوت ایشان را می‌کردند. و از آنجا که مردم در این باره تساهل می‌کنند و انگیزه‌های متعدد، همچون عداوت، حسد، و غیره انسان را به شهادت دروغین وا می‌دارد، و نیز بدین سبب که این امر مفاسد بی‌شماری را در پی دارد، پیامبر ﷺ آن را چندین بار تکرار فرمودند.

«لَيْتَهُ»: «لَيْتَ»: کاش، کاشکی، ای کاش. حرف تمنّی است که غالباً برای آرزوهای محال و ناممکن به کار می‌رود؛ مانند: «لَيْتَ الْعَلِيلُ يَصِحَّ: ای کاش بیمار، بهبود می‌یافت».

«لَيْتَ»، گاهی عمل «وجدتُ» را انجام می‌دهد، و به دو مفعول متعدی می‌شود: «لَيْتَ زَيْدًا شَاخِصًا: زید را برجسته یافتم». حکم «لَيْتَ» این است که اسم را منصوب و خبر را مرفوع می‌کند؛ و هرگاه به «لَيْتَ»، یاء متکلم متصل گردد به صورت «لَيْتَنِي» و به ندرت «لَيْتِي» گفته می‌شود.

«لَيْتَهُ سَكَتَ»: ای کاش پیامبر ﷺ سکوت فرمایند. البته باید دانست که آرزوی سکوت پیامبر ﷺ از بیم آن بوده که مبادا گفتار آن حضرت ﷺ موجب نزول بلا و عذاب شود.

حدیث شماره ۱۳۲

(۳) حَدَّثَنَا فُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا شَرِيكُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَّا أَنَا فَلَا أَكُلُ مَثَكِيًّا».

۱۳۲ - (۳) ... ابو جحیفه رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمودند: اَمَّا مِنْ، هرگز در حالی که تکیه داده باشم، چیزی نمی خورم.

«اَمَّا»: ادات تقریر و اخبار است؛ و به صورتهای زیر به کار می رود:

۱- حرف شرط است؛ و جواب آن جمله‌ای است که با «فاء» همراه است: «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ: اما کسانی که ایمان آوردند، می دانند که آن حق است».

۲- حرف تفصیل است: «كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ، فَأَمَّا ثَمُودُ فَأَهْلَكُوا بِالطَّاغِيَةِ وَأَمَّا عَادُ فَأَهْلَكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ: عاد و ثمود، رستاخیز را تکذیب کردند؛ اما قوم ثمود به سبب نافرمانی تباه و هلاک شدند و اما قوم عاد با باد سخت سرکش، هلاک شدند».

۳- حرف تأکید است: «أَمَّا زَيْدٌ فَلَنْ يَذْهَبَ: اما زید هرگز نمی رود؛ یعنی عزم او بر نرفتن جزم است».

و «اَمَّا بعد»: کلمه‌ای است که برای استیناف و شروع کلام به کار می رود، بدون آنکه پیش از آن کلامی مختصر که تفصیل آن اراده شود، بیاید.
«فلا اكل»: هرگز نمی خورم.

از حدیث بالا معلوم می شود که تکیه دادن رسول خدا ﷺ در غیر حال غذا خوردن بوده است.

حدیث شماره ۱۳۳

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جُحَيْفَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا أَكُلُ مُتَّكِيًا».

۱۳۳ - (۴) ... علی بن اقمَر رضی الله عنه گوید: از ابو جحیفه رضی الله عنه شنیدم که گفت: رسول خدا ﷺ فرمودند: من در حالی که تکیه داده باشم، هرگز چیزی را نمی خورم.

حدیث شماره ۱۳۴

(۵) حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَّكِئًا عَلَى وَسَادَةٍ. قَالَ أَبُو عِيسَى: لَمْ يَذْكُرْ وَكَيْعٌ «عَلَى يَسَارِهِ». وَهَكَذَا رَوَى غَيْرُ وَاحِدٍ عَنِ إِسْرَائِيلَ نَحْوَ رِوَايَةِ وَكَيْعٍ، وَلَا نَعْلَمُ أَحَدًا رَوَى فِيهِ «عَلَى يَسَارِهِ» إِلَّا مَا رَوَى إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنِ إِسْرَائِيلَ.

۱۳۴ - (۵) ... جابر بن سمرة رضی اللہ عنہ گوید: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم را در حالی دیدم که بر پشتی و وساده‌ای تکیه داده بودند.

ابوعیسی ترمذی گوید: [که یکی از راویان این حدیث است]، در این حدیث ذکر نکرده است که «پشتی و وساده به جانب چپ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بوده است». [یعنی حدیث را بدون عبارت «علی یساره» نقل نموده است].

و به همین ترتیب، عده‌ی زیادی از راویان، این حدیث را از اسرائیل، به سان روایت وکیع [بدون ذکر «علی یساره»] نقل کرده‌اند. و کسی را به جز اسحاق بن منصور، از اسرائیل سراغ نداریم که در این حدیث، عبارت «علی یساره» را روایت کرده باشد؛ و فقط اسحاق بن منصور است که عبارت «علی یساره» را از اسرائیل نقل نموده است، و سائر راویان، این حدیث را از اسرائیل، بدون عبارت «علی یساره» نقل و روایت کرده‌اند.

باب (۲۳)

تکيه دادن پیامبر اکرم ﷺ

به اشخاص و افراد

حدیث شماره ۱۳۵

(۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ شَاكِيًا فَخَرَجَ يَتَوَكَّأُ عَلَى أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ وَعَلَيْهِ ثَوْبٌ قِطْرِيٌّ قَدْ تَوَشَّحَ بِهِ فَصَلَّى بِهِمْ.

۱۳۵ - (۱) ... انس رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله دردمند و بیمار بودند و از مریضی خفیفی رنج می بردند؛ پس در حالی از خانه بیرون آمدند که به اسامه بن زید رضی الله عنه تکیه داده بودند؛ و بر تن ایشان گونه‌ای پارچه‌ی خط دار و خشن قِطری بود که آن را از زیر بغل راست خویش داخل کرده و بر دوش چپ افکنده بودند؛ و در همان حال برای مردم نمازگزاردند و امامت دادند.

«شاکیا»: دردمند و بیمار بود. و «شاکى» به کسی گفته می‌شود که بیماری خفیفی داشته باشد.
«یتوکأ»: تکیه می‌کرد.

«قِطری»: گونه‌ای پارچه‌ی خط دار و خشن که از پنبه ساخته می‌شود و نوعی از بردهای یمنی است. و «قِطری» منسوب به «قَطْر»، یکی از شهرهای بحرین آن زمان است که پارچه‌ها و لباس‌هایش معروف و مشهور است.
«تَوَشَّحَ»: پارچه را از زیر شانه‌ی راست خود رد کرده و بر شانه‌ی چپ برگرداند؛ مانند: احرام بستن حاجی.
«فصلی بهم»: برای مردم نمازگزارد و امامت داد.

حدیث شماره ۱۳۶

(۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ مُسْلِمٍ الْحَقْفَاءُ الْحَلَبِيُّ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ بُرْقَانَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَرَضِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ وَعَلَى رَأْسِهِ

عَصَابَةٌ صَفْرَاءُ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «يَا فَضْلُ» قُلْتُ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «أَشَدُّ بِهِدِهِ الْعِصَابَةِ رَأْسِي» قَالَ: فَفَعَلْتُ، ثُمَّ قَعَدَ فَوَضَعَ كَفَّهُ عَلَى مَنْكِبِي، ثُمَّ قَامَ فَدَخَلَ فِي الْمَسْجِدِ. وَفِي الْحَدِيثِ قِصَّةٌ.

۱۳۶ - (۲) ... فضل بن عباس رضی الله عنه گوید: در بیماری رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله [یعنی همان بیماری‌ای که رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن، دارفانی را وداع گفتند و به دیار باقی شتافتند] در حالی به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدم که پارچه‌ای زرد رنگ بر سر خویش بسته بودند؛ بر ایشان سلام دادم و درود فرستادم؛ پیامبر صلی الله علیه و آله [پس از جواب سلام] فرمودند: ای فضل! گفتم: گوش به فرمان شما هستم ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! فرمودند: با این پارچه، سرم را محکم ببند. فضل رضی الله عنه گوید: من نیز امتثال امر نمودم و آن کار را انجام دادم. آنگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله نشستند و دست خویش را بر دوش من نهادند و از جای برخاستند و وارد مسجد شدند.

[ترمذی گوید: در پی این حدیث، داستانی طولانی نقل شده است [که به خواست خداوند، در بیان رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله خواهد آمد].

«فی مرضه التي توفي فيه»: در بیماری رسول خدا صلی الله علیه و آله که در همان بیماری رحلت فرمودند. در بیماری رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله؛ یعنی: همان بیماری‌ای که رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن دارفانی را وداع گفتند و به دریا باقی شتافتند و چهره در نقاب خاک کشیدند. «عصابة»: دستار سر و مانند آن؛ سربند؛ عمامه؛ مندیل؛ پارچه‌ای که بر پیشانی ببندند؛ پیشانی بند. جمع: عصاب.

«صفراء»: زرد رنگ.

«لبيك»: کلمه‌ای است که در پاسخ آواز دهنده و در مقام تلبیه و اجابت می‌گویند. یعنی قبول می‌کنم؛ امر تو را اطاعت می‌نمایم. و این کلمه مصدری است منصوب که برای تأکید، تشبیه شده است.

به تعبیری دیگر، «لبيك»: کلمه‌ای است که در پاسخ ندای کسی گفته می‌شود و بر اطاعت و آمادگی کامل دلالت می‌کند. یعنی ای رسول خدا! در خدمت من و برای قبول و

اجرای اوامر و فرامین و تعالیم و آموزه‌ها و احکام و دستورات و توصیه‌ها و سفارش‌های شما، آمادگی کامل دارم.

«أشدد»: سخت و محکم ببند. [فعل امر]

«وفي الحديث قصة»: یعنی در پی این حدیث، داستانی طولانی است که به خواست

خدا در مبحث «رحلت رسول خدا ﷺ» بیان خواهد شد.

باب (۲۴)
چگونگی غذا خوردن
رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۱۳۷

(۱) أَنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ ابْنِ لِكَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَلْعُقُ أَصَابِعَهُ ثَلَاثًا.

قَالَ أَبُو عِيسَى: وَرَوَى غَيْرُ مُحَمَّدِ بْنِ بَشَّارٍ هَذَا الْحَدِيثَ قَالَ: يَلْعُقُ أَصَابِعَهُ الثَّلَاثَ.

۱۳۷ - (۱) ... یکی از پسران کعب بن مالک رضی الله عنه، از پدرش نقل می کند که وی گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله انگشتان خویش را [پس از غذا خوردن و پیش از شستن]، سه بار می لیسیدند.

ابوعیسی ترمذی گوید: این حدیث را دیگر راویان - به جز محمد بن بشار - چنین روایت کرده اند و گفته اند: رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از خوردن غذا، سه انگشت خویش را می لیسیدند.

«ابن لکعب»؛ پسر کعب بن مالک رضی الله عنه. درباره ی اسم پسر کعب بن مالک رضی الله عنه اختلاف است؛ برخی «عبدالله»؛ و برخی هم «عبدالرحمن» گفته اند. و مشهور همان قول نخست است.

«یلعق»؛ با زبان، انگشتانش را می لیسید. یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله پس از غذا خوردن و پیش از شستن انگشتان، آن ها را با زبان می لیسیدند.

«قال ابو عیسی: و روی غیر محمد بن بشار هذا الحدیث...»:

مقصود ترمذی این است که حدیث بالا به دو گونه روایت شده است:

۱- روایت محمد بن بشار: که در آن آمده است: «ان النبی صلی الله علیه و آله کان یلعق اصابعه ثلاثاً»؛ «پیامبر صلی الله علیه و آله پس از غذا خوردن و پیش از شستن انگشتان، آن ها را سه بار می لیسیدند.»

۲- روایت غیر محمد بن بشار: که در آن آمده است: «یلعق اصابعه الثلاث»؛ «پیامبر صلی الله علیه و آله پس از غذا خوردن، سه انگشت خود را می لیسیدند.» و آن سه

انگشت، عبارتند از: انگشت شهادت [سبّابه]؛ و دو انگشت در دو طرف آن؛ یعنی: وُسطی و اِبهام.

و از مجموع دو حدیث بالا چنین استنباط می‌شود که پیامبر ﷺ هر یک از سه انگشتِ سبّابه، اِبهام و وسطی را پس از غذا خوردن و پیش از شستن، سه بار می‌لیسیدند؛ و این کارشان برای آن بود که کسانی که لیسیدن انگشت‌ها را پس از غذا خوردن، زشت و ناپسند و قبیح و شنیع می‌شمردند، متوجه شوند.

کعب بن عجرة رضی الله عنه گوید: خود دیدم که پیامبر ﷺ با سه انگشت غذا می‌خوردند؛ انگشت شهادت و دو انگشت در دو طرف آن. و سپس دیدم پیش از اینکه انگشتان خود را بشوید، آن‌ها را لیسید؛ نخست انگشتِ شهادت و سپس انگشتِ وُسطی و بعد انگشتِ اِبهام را. [معجم الاوسط طبرانی، ص ۱۶۷۰]

حدیث شماره ۱۳۸

(۲) حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الْحَلَّالُ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسِ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَكَلَ طَعَامًا لَعِقَ أَصَابِعَهُ الثَّلَاثَ. ۱۳۸ - (۲) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: هرگاه پیامبر ﷺ غذا می‌خوردند، سه انگشت خویش را [پس از خوردن غذا و پیش از شستن آنها] می‌لیسیدند.

«أكل»: خورد، غذا خورد، صرف کرد، نوش جان کرد، میل نمود.

«طعامًا»: غذا، خوراک، آذوقه، خوراکی، هر چیز خوردنی، جمع: اطعمه.

«اصابعه الثلاث»: سه انگشت خود را لیسید. و مقصود از سه انگشت: انگشت اِبهام

و میانه و آن را که میان آن دو قرار دارد، یعنی انگشت سبّابه. اینطور که پیامبر ﷺ پیش از اینکه انگشتان خود را بشویند، آن‌ها را می‌لیسیدند و نخست انگشت شهادت و سپس انگشت میانه و بعد انگشت اِبهام را.

حدیث شماره ۱۳۹

(۳) حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ يَزِيدَ الصُّدَائِيُّ الْبَغْدَادِيُّ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ - يَعْنِي الْخَضْرَمِيَّ -، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ بْنِ الْأَقْمَرِ، عَنْ أَبِي جَحِيْفَةَ

قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَا أَنَا فَلَا أَكُلُ مُتَكَبِّرًا».

۱۳۹ - (۳) ... ابو جحیفه رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: اما من، هرگز در حالی که تکیه داده باشم، چیزی نمی خورم. [چرا که در حال تکیه غذا خوردن، عادت و منس متکبران و خود خواهان و گردن کشان و خود بزرگ بینان است].

حدیث شماره ۱۴۰

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَيَّيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ، نَحْوَهُ.

۱۴۰ - (۴) محمد بن بشار، از عبدالرحمن بن مهدی، از سفیان، از علی بن اقرم نیز، به سان همین حدیث را [از حیث معنی، نه از حیث لفظ] روایت کرده است.

«نحوه»: یعنی نظیر حدیث پیشین را از حیث معنی، نه از حیث لفظ، نقل کرده است.

حدیث شماره ۱۴۱

(۵) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُهُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنِ ابْنِ لِكَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ بِأَصَابِعِهِ الثَّلَاثِ وَيَلْعَقُهُنَّ.

۱۴۱ - (۵) ... یکی از پسران کعب بن مالک رضی الله عنه از پدرش روایت می کند که وی گفت: عادت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر این بود که با سه انگشتِ خویش [ابهام، میانه، و آنکه در میان آن دو قرار داشت، یعنی سبابه] غذا می خوردند؛ [و پس از غذا خوردن و پیش از شستن دست‌ها] هر سه انگشتِ خویش را می لیسیدند و با زبان تمیزشان می کردند.

حدیث شماره ۱۴۲

(۶) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ، حَدَّثَنَا مُصْعَبُ بْنُ سُلَيْمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: أُنِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَمْرٍ فَرَأَيْتُهُ يَأْكُلُ وَهُوَ مُفْعَعٌ مِنَ الْجُوعِ.

۱۴۲ - (۶) ... مصعب بن سلیم رضی الله عنه گوید: از انس بن مالک رضی الله عنه شنیدم که می‌گفت: برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اندکی خرما آوردند و دیدم که رسول خدا صلی الله علیه و آله از آن خرما می‌خوردند در حالی که از شدت گرسنگی بر سرین خویش نشسته و پشت به دیوار داده بودند.

«أُتی»: آورده شد؛ به رسم تعارف و هدیه، پیشکش شد.

«بتمر»: تمر: میوه‌ی خرما. تنوین «تمر» بیانگر تقلیل و کمی است؛ یعنی مقدار اندکی از خرما.

«مُقع»: در حالی که پیامبر صلی الله علیه و آله بر سرین خود نشسته و پشت به دیوار داده بود. «اقعاء»: یعنی بر پایین پشت خود تکیه زدن، یا بر گوشت سرین نشستن و دو ساق و دو ران خود را بالا آوردن و به دیوار تکیه زدن.

«من الجوع»: یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله از شدت گرسنگی و ضعف، به آن حال نشسته بودند و پشت به دیوار داده بودند.

باب (۲۵)
صفات و ویژگی‌های نان
رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۱۴۳

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ، يُحَدِّثُ عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: مَا شَبَّحَ آلَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ خُبْزِ الشَّعِيرِ يَوْمَينِ مُتَتَابِعِينَ، حَتَّى قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۱۴۳ - (۱) ... ابواسحاق رحمته گوید: از عبدالرحمن بن یزید رضی الله عنه شنیدم که از اسود بن یزید رضی الله عنه و او نیز به نقل از عایشه رضی الله عنها روایت می نمود که وی گفته است: خاندان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هیچگاه دو روز پیاپی [تا چه رسد به چند روز]، از نان جوین سیر نشدند؛ و این موضوع تا هنگام رحلت آن حضرت صلی الله علیه و آله که به خدا پیوستند، ادامه داشت.

«ما شبع»: سیر نشد.

«آل محمد»: واژه‌ی «آل» در لغت به این معانی آمده است: «دودمان، اهل خانه، خاندان، فرزندان، خانواده‌ی مرد از زن و فرزند، نزدیکان، فامیل».
و در اینجا مراد از آل پیامبر صلی الله علیه و آله کسانی است که تأمین مخارج آن‌ها بر پیامبر صلی الله علیه و آله واجب است؛ همچون همسران و اهل خانواده‌ی آن حضرت صلی الله علیه و آله.
«خبز»: نان.

«الشعیر»: جو. و جو یکی از غلات است که شبیه به گندم می‌باشد و دانه‌های آن بیشتر به مصرف تغذیه‌ی چهارپایان می‌رسد؛ دارای مواد ازته و مواد چرب و سلولز و فسفر و کلسیوم و آهن و ویتامین B است؛ و از آرد آن نان می‌پزند و از نظر ارزش غذایی به پای گندم نمی‌رسد.

«خبز الشعیر»: نان جوین.

«یومین»: مثنی «یوم»: روز.

«متتابعین»: مثنی «متتابع»: پیاپی و پشت سرهم. «یومین متتابعین»: دو شبانه روز

پيایی؛ و مراد از روز، «شبانه روز» است یعنی روز با شبش.
 «قُبض رسول الله ﷺ»: رسول خدا ﷺ رحلت فرمودند و دار فانی را وداع گفتند و
 چهره در نقاب خاک کشیدند.

حدیث شماره ۱۴۴

(۲) حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدُّورِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا حَرِيْزُ بْنُ عُثْمَانَ،
 عَنْ سُلَيْمِ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أُمَامَةَ يَقُولُ: مَا كَانَ يُفْضَلُ عَنِ أَهْلِ بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُبْرُ الشَّعْبِيِّ.
 ۱۴۴ - (۲) ... سلیم بن عامر رضی الله عنه گوید: از ابوامامة رضی الله عنه [صحابی مشهور رسول
 خدا ﷺ] شنیدم که می‌گفت: هیچگاه از سفره‌ی خاندان پیامبر رضی الله عنه حتی قطعه نان
 جوینی هم باقی نمی‌ماند.

«ما كان يفضل»: باقی نمی‌ماند؛ از مقدار نیاز، افزون نمی‌شد.

حدیث شماره ۱۴۵

(۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْجُمَحِيُّ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ يَزِيدٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ خَبَّابٍ،
 عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَبِيْتُ اللَّيَالِي
 الْمُتَتَابِعَةَ طَوِيًّا هُوَ وَأَهْلُهُ لَا يَجِدُونَ عَشَاءً وَكَانَ أَكْثَرَ خُبْرِهِمْ خُبْرَ الشَّعْبِيِّ.
 ۱۴۵ - (۳) ... ابن عباس رضی الله عنه گوید: گاهی اوقات اتفاق می‌افتاد که رسول خدا ﷺ
 و خانواده‌شان، چند شب پيایی گرسنه می‌ماندند، و غذا و خوراکی که به هنگام شب
 بخورند، نمی‌یافتند؛ و بیشتر نان آن حضرت رضی الله عنه و خانواده‌شان را نان جو تشکیل
 می‌داد.

«بَيَّيْتُ»: شب را به روز می‌آورد، شب را تا صبح سپری می‌کرد.

«الليالي المتتابعة»: شبهای پيایی و پشت سرهم.

«طاویاً»: در حالی که گرسنه بود. «الطاوی»: گرسنه؛ گشنه.

«لا یجدون»: نمی‌یافتند.

«عشاءاً»: شام، غذای شب، غذایی که شب بخورند. و «عشاء» [به کسر]: اول تاریکی، اول شب، شامگاه، از مغرب تا نیمه شب. نماز عشاء: نماز خفتن که چهار رکعت است و بعد از نماز مغرب گزارده می‌شود؛ و چون غذای شب را در این وقت می‌خورند، بدان «عشاء» می‌گویند.

«اکثر خبزهم»: بیشتر نانی که آن حضرت ﷺ و خانواده‌شان مصرف می‌کردند.

حدیث شماره ۱۴۶

(۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنْبَأَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ الْحَنْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّهُ قِيلَ لَهُ: أَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّقِيَّ؟ - يَعْنِي الْخَوَّارِي - فَقَالَ سَهْلٌ: مَا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّقِيَّ حَتَّى لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، فَقِيلَ لَهُ: هَلْ كَانَتْ لَكُمْ مَنَاخِلُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: مَا كَانَتْ لَنَا مَنَاخِلُ. قِيلَ: كَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ بِالشَّعِيرِ؟ قَالَ: كُنَّا نَنْفُخُهُ فَيَطِيرُ مِنْهُ مَا طَارَ ثُمَّ نَعْجِنُهُ.

۱۴۶ - (۴) ... ابو حازم رحمه الله گوید: از سهل بن سعد رضی الله عنه پرسیده شد: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله

نانی که از آرد سفید و نیکو و خالص و غربال شده فراهم شده باشد، می‌خوردند؟

سهل بن سعد رضی الله عنه در پاسخ گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله تا هنگامی که رحلت فرمودند و چهره در

نقاب خاک کشیدند، آرد سفید و غربال شده را ندیدند [و نخوردند].

دوباره، از سهل بن سعد رضی الله عنه پرسیده شد: آیا برای شما در روزگار رسول خدا صلی الله علیه و آله

غربال و آلك وجود داشت؟ گفت: در آن زمان، ما غربالی نداشتیم [تا با آن جو یا گندم

را از نخاله‌های آن‌ها، غربال و خالص کنیم!]

گفته شد: پس با نخاله‌های جو، چه می‌کردید؟ [و چگونه نان و آرد، درست

می‌کردید؟] سهل رضی الله عنه گفت: [معمولاً دانه‌های جو را دستاس می‌کردیم و بعد آرد را

فوت می‌کردیم؛ پس مقداری از پوست آن با فوت کردن و دمیدن، به هوا می‌رفت؛ و

آنگاه [باقی مانده‌ی] آن را خمیر می‌نمودیم.

«النَّقِيَّةُ»: راوی حدیث، واژه‌ی «النَّقِيَّةُ» را به «الْحَوَّارِي» ترجمه کرده است؛ یعنی: آرد سفید و نیکو و غربال شده و خالص؛ آردی که به وسیله‌ی غربال و آلك، از نخاله پاک و تمیز شده باشد.

«مناخل»: جمع «مُنْحَلٌ»: غربال. آلك. موبیز که دارای سوراخ‌های بسیار ریز باشد. و غربال: ظرفی دارای سوراخ‌های ریز است که از روده بافته می‌شود با دیواره‌ی تخته‌ای مدور که در آن غله [جو و گندم] و یا چیز دیگر می‌بریزند. در فارسی، پرویزن و غرویزن نیز گفته‌اند.

«عَهْد»: زمان و روزگار.

«كَيْفَ»: چگونه؛ چون. اسم مبهم غیر متمکن و مبنی بر فتح است؛ و بر دو وجه به کار می‌رود:

۱- برای شرط که در این حال، اقتضای دو فعل غیر مجزوم می‌کند که در لفظ و معنی متفق باشند: «کیف تصنع اصنع: هر چه تو می‌کنی، من هم می‌کنم».

۲- برای استفهام؛ چه استفهام حقیقی باشد: «کیف زیدٌ: زید چگونه است»؛ و چه غیر حقیقی: «کیف تکفرون بالله: چگونه به خدا کافر می‌شوید». که در این صورت برای تعجب به کار می‌رود. و هرگاه پس از «کیف» اسم باشد، آن اسم بنابر خبر بودن، در محل رفع است: «کیف زیدٌ: زید چگونه است»؛ و اگر پس از آن، فعل باشد، آن فعل بنابر حال بودن، یا بنابر مفعول بودن، در محل نصب است: «کیف جاء زیدٌ: زید چگونه و به چه حال آمد»؛ و «کیف فعل ربك: پروردگار تو، چه کاری را انجام داد».

«کیف تصنعون بالشعیر»: با نخاله‌های جو چه می‌کردید؟ یعنی بدون غربال و آلك، با نخاله‌های جو چه می‌کردید، و چگونه دانه‌های جو را از نخاله‌های آن پاک و پیراسته می‌کردید و چگونه نان و آرد درست می‌نمودید؟

«ننْفَخه»: آرد را فوت می‌کردیم و بر آن می‌دمیدیم.

«فیطیر»: پس به هوا می‌رفت. می‌پرید.

«ما طار»: آنچه که باید ببرد. مقصود نخاله‌ها و پوست دانه‌های جو است که با فوت کردن به هوا می‌رود و از دانه‌ها جدا می‌شود.

«ثم»: حرف عطف است برای مهلت و به معنای: پس. سپس. باز. پس از آن.

«نَعَجْنَهُ»: آرد را خمیر می‌کنیم.

حدیث شماره ۱۴۷

(۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ يُونُسَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: مَا أَكَلْتُ نَيْيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى خِوَانٍ وَلَا فِي سُكْرَجَةٍ، وَلَا خُبْزَ لَهُ مَرْقٌ.

قَالَ: فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ: فَعَلِي مَا كَانُوا يَأْكُلُونَ؟ قَالَ: عَلَى هَذِهِ السُّفْرِ.

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: يُونُسُ هَذَا الَّذِي رَوَى عَنْ قَتَادَةَ هُوَ يُونُسُ الْإِسْكَافُ.

۱۴۷ - (۵) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ و آله و سلم هرگز بر میز غذا خوری، و دیس و بشقاب و جام و سینی‌های توگرد و دارای دیواره [همچون ظرفهای ماست خوری و ترشی خوری] چیزی نخوردند؛ و هرگز برای پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم از آرد بیخته و سفید، نان فراهم نمی‌شد.

یونس [که یکی از راویان این حدیث است] گوید: از قتاده رضی اللہ عنہ پرسیدم: پس بر چه چیزی رسول خدا صلی اللہ علیہ و آله و سلم و صحابه رضی اللہ عنہم غذا می‌خوردند؟ قتاده رضی اللہ عنہ در پاسخ بدین سؤال گفت: بر روی همین توشه‌دانهای مسافران، غذا می‌خوردند.

محمد بن بشار رضی اللہ عنہ گوید: مراد از این «یونس» که حدیث را از قتاده نقل کرده است، همان یونس اسکاف [و معروف به ابن ابوالفرات] است.

«خِوَانٍ»: میز غذاخوری؛ آنچه که غذا روی آن بگذارند برای خوردن؛ سفره‌های مجلل.

پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم بر میز غذاخوری، غذا نمی‌خوردند؛ چون چنین کاری بیانگر ترفه و تکبر و خودخواهی و خودمحوری فرد خورنده، و نشانگر عادات متکبران و گردن کشان از عجم‌ها است؛ و آن‌ها به خاطر اینکه سرهایشان را به سوی غذا خم نکنند، بر روی

میزها، غذا می‌خوردند و بر زمین نشستند را کسر شأن خویش می‌دانستند. با این وجود، اگر کسی بدون اینکه قصد تکبّر و ترفّه داشته باشد بر روی میز، غذا خورد، مرتکب گناه نشده است.

«سُكْرَجَةٌ»: ابن عربی می‌گوید: «سُكْرَجَةٌ» ظرفی است کوچک، که در آن ترشحات یا نان شیرینی می‌گذارند و بر سر سفره نهند، تا در فرد خورنده ایجاد اشتها کند. از این رو به «ماستخوری» و «ترشی خوری»، «سُكْرَجَةٌ» می‌گویند. و پیامبر اکرم ﷺ به این جهت در «سُكْرَجَةٌ» غذا نخوردند؛ زیرا که بیشتر غذای ایشان را نان جوین، آن هم به مقداری اندک تشکیل می‌داد، تا با آن سدّ رمق نمایند؛ از این رو هیچگاه به ظرف ماستخوری و ترشی خوری برای ایجاد اشتها و هاضمه، نیاز پیدا نکردند؛ چون غالباً کسانی از چنین ظرف‌هایی استفاده می‌کنند که غذای زیاد و رنگارنگ برای خوردن داشته باشند.

ابن عربی می‌گوید: «رفع الطعام على الخوان من الترفّه، و وضعه على الارض افساد له، فتوسط الشارع حيث طلب ان يكون على السفرة و المائدة»؛ «گذاشتن خوراکی بر میز غذاخوری، ترفّه است و گذاشتن آن بر روی زمین، موجب فاسد شدن آن می‌باشد؛ از این رو شرع مقدس اسلام حد میانه را در نظر گرفته و خواسته است تا غذا بر سفره و مائده نهاده شود».

و حسن بصری می‌گوید: «الاكل على الخوان، فعل الملوک و على المنديل فعل العجم و على السفرة فعل العرب و هو سنة».

ناگفته نماند که در لغت برای واژه‌ی «سُكْرَجَةٌ» این معانی نیز استعمال شده است: ظرفی است کوچک که در آن کمی چیز نهند؛ پیاله؛ جام؛ دیس؛ بشقاب؛ توگرد و دارای دیواره.

«لَا حُبْرَ لَهُ»: برای پیامبر ﷺ نانی فراهم نشد.

«مُرَقَّقٌ»: نان فراهم آمده از آرد بیخته.

«السُّفْرَة»: جمع «سفرة»، و به این معانی آمده است: «غذای مسافر، زاد، توشه‌ی راه مسافران، توشه دان مسافر، پارچه‌ای که روی میز یا روی زمین می‌گسترانند و

خوردنی‌ها را در آن می‌چینند، چرم یا جز آن که زیر خوان گسترده شود». و در اینجا مراد از «سفرة»، همان توشه‌دانهای مُحَفَّر مسافران است.

حدیث شماره ۱۴۸

(۶) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ عَبَّادٍ الْمُهَلَّبِيُّ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ، فَدَعَتْ لِي بِطَعَامٍ وَقَالَتْ: مَا أَشْبِعُ مِنْ طَعَامٍ فَأَشَاءُ أَنْ أَبْكِيَ إِلَّا بَكَيْتُ . قَالَ: قُلْتُ لِمَ؟ قَالَتْ: أَذْكَرُ الْحَالِ الَّتِي فَارَقَ عَلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الدُّنْيَا، وَاللَّهِ مَا شَبِعَ مِنْ خُبْزٍ وَلَحْمٍ مَرَّتَيْنِ فِي يَوْمٍ.

۱۴۸ - (۶) ... مسروق رضی اللہ عنہ گوید: به نزد عایشه رضی اللہ عنہا رفتیم؛ ایشان برای من، خوارکی طلبیدند و گفتند: هیچگاه از غذایی سیر نمی‌شوم، مگر آنکه می‌خواهم گریه کنم؛ و گریه نیز می‌کنم!

مسروق رضی اللہ عنہ گوید: به عایشه رضی اللہ عنہا گفتم: به چه علت گریه می‌کنید؟ عایشه‌ی صدیقه رضی اللہ عنہا در پاسخ گفت: گریه‌ام به خاطر اوضاع و احوالی است که رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم در آن احوال، چشم از این جهان فرو بستند و چهره در نقاب خاک کشیدند. به خدا سوگند! هرگز رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم در یک روز، دوبار از نان و گوشت سیر نشدند. [یعنی: آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم تا زمانی که از دنیا رحلت فرمودند و دارفانی را وداع گفتند، هیچگاه در شبانه روز از دو نوع غذا سیر نشدند؛ و هرگز در شبانه روز، دوبار از نان و گوشت سیر نمی‌شدند.]

«فدعت»: پس [عایشه رضی اللہ عنہا] خواست و طلبید.

«ما اشبع»: سیر نمی‌شوم.

«فأشاء»: پس می‌خواهم.

«ابکی»: بگریم.

«إلا»: ادات استثناء است و به معنی: مگر آنکه؛ ولی؛ مگر اینکه؛ به جز.

«لم»: کلمه‌ای است مرکب از لام تعلیل و ماء استفهامی؛ چرا، برای چه.

«اذکر»: به یاد می‌آورم، به خاطر می‌آورم.

«الحال»: صفت و هیئت و کیفیت چیزی.

«فارق»: از آن جدا شد.

«الدنیا»: زندگانی حاضر؛ جهانی که در آن هستیم؛ نقیض آخرت.

«والله»: به خدا سوگند. در اینجا «واو» برای قسم است و فقط بر سر اسم ظاهر

درمی‌آید و به عامل محذوفی متعلق است.

«ما شبع»: سیر نشد.

«لحم»: گوشت.

«مرّتين»: مثنی «مرة»: دوبار.

«یوم»: مدت زمان میان هر ظهر تا ظهر روز بعد؛ یا هر نیمه شب تا نیمه شب دیگر.

و در اینجا مراد شبانه روز است؛ یعنی روز همراه با شب.

عمران بن زید مدنی، از پدرش نقل می‌کند که وی گفته است: به خانه‌ی

عایشه رضی الله عنها رفتیم و گفتیم: مادر جان سلام! گفت: سلام بر تو و گریست. گفتیم:

مادرجان چرا گریه می‌کنی؟ گفت: به من خبر رسیده است که برخی از شما چندان

غذای گوناگون می‌خورند که نیازمند دارو می‌شوند تا غذای آنان را هضم کند؛ و پیامبر

شما را به خاطر می‌آورم که از دنیا رحلت فرمودند در حالی که هیچگاه در شبانه روز

از دو نوع غذا سیر نمی‌شدند؛ اگر خرما خورده بود، نان نمی‌خورد و اگر نان خورده

بود، خرما نمی‌خورد؛ و این موضوع مرا به گریه واداشت.

حدیث شماره ۱۴۹

(۷) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ:

سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ، يُحَدِّثُ عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: مَا شَهِ

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ خُبْزِ الشَّعِيرِ يَوْمَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ حَتَّى فُيْضَ.

۱۴۹ - (۷)... عایشه رضی الله عنها گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله تا زمانی که چشم از این جهان فرو

بستند و به خدای خویش پیوستند، دو روز پیاپی از نان جوین سیر نشدند.

حدیث شماره ۱۵۰

(۸) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْبَاءُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: مَا أَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى خِوَانٍ وَلَا أَكَلَ خُبْزًا مُرَقَّقًا حَتَّى مَاتَ.

۱۵۰ - (۸) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: هرگز رسول خدا صلی اللہ علیہ و آله و سلم بر میز غذا خوری، چیزی نخوردند؛ و تا هنگامی که به خدای خویش پیوستند و چهره در نقاب خاک کشیدند، هرگز نانی که از آرد بیخته فراهم شود را نخوردند.

باب (۲۶)
صفات و ویژگی‌های «نان خورش»
پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۱۵۱

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَهْلٍ بْنِ عَسْكَرٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «نِعْمَ الْإِدَامُ الْخَلُّ».

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فِي حَدِيثِهِ: «نِعْمَ الْإِدَامُ» أَوْ: «الْأُدْمُ الْخَلُّ».

۱۵۱ - (۱) ... عایشه رضی اللہ عنہا گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: سرکه، چه نیکو خورشی است.

[ترمذی گوید: عبدالله بن عبدالرحمن [که یکی از راویان حدیث است] در حدیثش گفته است: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرموده است: «نعم الأدم الخلل»؛ یا «نعم الادام الخلل»؛ [سرکه، چه خورش خوبی است].

«نِعْمَ»: فعل غیر متصرف و برای مدح است: «نعم العبد انه اواب: نیکو بنده‌ای است، همانا او بسیار بازگشت کننده به سوی خدا است». گاهی به آخر آن، حرف «ما» افزوده می‌شود؛ مثل: «ان تُبَدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ»: اگر صدقه‌ها را آشکارا بدهید، پس نیکو است».

«الإدام»: خورش، نان خورش، آنچه با نان خورده شود.

«الخلُّ»: سرکه. و سرکه مایع ترشی است که از انگور یا موز یا خرما یا انجیر و بعضی میوه‌های آبدار دیگر به دست می‌آید؛ و بهتر از همه، سرکه‌ی انگور است که آب انگور را بگیرند و در خُم کنند، یا خوشه‌ها و دانه‌های انگور را در خُم لعابدار بریزند و سرش را ببندند و در آفتاب یا جای گرم بگذرانند تا برسد؛ اگر قبلاً مقداری سرکه یا مایه‌ی سرکه در آن نریزند، ممکن است تبدیل به شراب شود؛ هرگاه بخواهند شراب را تبدیل به سرکه کنند، کمی سرکه در آن می‌ریزند و در سر ظرف، سوراخی برای داخل شدن هوا باز می‌کنند؛ چندی بعد، شراب تبدیل به سرکه می‌شود. سرکه‌ی مخلوط با آب، از عوامل مبرده است، و در داروسازی نیز برای حل کردن بعضی داروها به کار می‌رود.

«قال عبدالله في حديثه: «نعم الأدم» يا «الادام الخلل»: مقصود ترمذی از این عبارت، آن است که عبدالله بن عبد الرحمن [که یکی از روایان حدیث بالا است] در نقل حدیث شک دارد که آیا پیامبر ﷺ «نعم الأدم» گفته یا «نعم الإدام»؛ و احتمال دارد که این شک از دیگر روایان باشد.

آیا سرکه، بهترین خورش است؟

همه می‌دانند که گوشت، یا عسل یا شیر، از سرکه بهتر است؛ اما اینکه پیامبر ﷺ فرموده‌اند: «سرکه، چه خورش خوب و پسندیده‌ای است»، خود معلولِ علّتی خاص است؛ و گرنه همه می‌دانند که ارزش غذایی گوشت و شیر و عسل، از سرکه بیشتر است؛ و پیامبر اکرم ﷺ بر حسب مقتضای حال چنین فرمودند؛ چرا که به حضور ایشان نان آوردند. آن حضرت ﷺ پرسیدند: آیا خورشی هم موجود است تا با آن، این نان را بخوریم؟ اهل خانه گفتند: فقط سرکه است. و پیامبر ﷺ به خاطر اینکه دل آن‌ها را نشکنند و از آن‌ها دلجویی و تشکر کرده باشند، فرمودند: «سرکه، چه خورش خوبی است»؛ و این جمله‌ی پیامبر اکرم ﷺ صرفاً برای خوش کردن اهل خانه و تشکر و دلجویی از آن‌ها بود، نه اینکه، سرکه از گوشت و شیر و عسل و غیره، بهتر و برتر است.

حدیث شماره ۱۵۲

(۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ التُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يَقُولُ: أَلَسْتُمْ فِي طَعَامٍ وَشَرَابٍ مَا شِئْتُمْ؟ لَقَدْ رَأَيْتُ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا يَجِدُ مِنَ الدَّقْلِ مَا يَمْلَأُ بَطْنَهُ.

۱۵۲ - (۲) ... سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ گوید: از نعمان بن بشیر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ شنیدم که به مردمانِ روزگار خویش می‌گفت: آیا شما [امروز] از نظر خوراک و آشامیدنی، در فراخی و فراوانی نیستید، که هر آنچه را می‌خواهید، می‌خورید و می‌آشامید؟ به راستی که من پیامبر شما را در حالی دیدم که حتی خرماي نامرغوب و خشک هم به اندازه‌ای که شکمشان را سیر کند، نمی‌یافتند!

«الستم»: آیا نیستید شما.

«ماشتم»: هر آنچه را می‌خواهید؛ یعنی امروز شما از نظر خوراکی و آشامیدنی، در فراخی و فراوانی هستید و هر آنچه را می‌خواهید، می‌خورید و می‌آشامید.

«نبیکم»: پیامبرتان. در اینجا نعمان بن بشیر رضی الله عنه از واژه‌ی «نبیکم» [پیامبرتان] استفاده کرد و «النبی» نگفت؛ و پیامبر ﷺ را به آن‌ها نسبت داد؛ به این خاطر که آن‌ها را توبیخ و سرزنش نماید و تحریک و تشویقشان کند تا در اعراض از دنیا و لذات آن، به پیامبر ﷺ تأسی و اقتدا کنند.

«الدقل»: پست‌ترین و نامرغوب‌ترین و خشک‌ترین خرما.

«ما»: به اندازه‌ای که.

«بملاً بطنه»: پُر کند و سیر نماید شکم او را.

حدیث شماره ۱۵۳

(۳) حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخَزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُحَارِبِ بْنِ دِثَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نِعْمَ الْإِدَامُ الْخُلُّ».

۱۵۳ - (۳) ... جابر بن عبدالله رضی الله عنه گوید: رسول خدا ﷺ فرمودند: سرکه، چه خورش خوب و پسندیده‌ای است.

حدیث شماره ۱۵۴

(۴) حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ زَهْدَمِ الْجُرْمِيِّ قَالَ: كُنَّا عِنْدَ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، فَأُتِيَ بِلَحْمٍ دَجَاجٍ فَتَنَحَّى رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ فَقَالَ: مَا لَكَ؟ فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتَهَا تَأْكُلُ شَيْئًا، فَحَلَفْتُ أَنْ لَا أَكُلَهَا، قَالَ: أُذُنٌ، فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ لَحْمَ الدَّجَاجِ.

۱۵۴ - (۴) ... زهدم جرمی رضی الله عنه گوید: در نزد ابوموسی اشعری رضی الله عنه بودیم که برایشان گوشت مرغ آوردند؛ [همه شروع به خوردن گوشت مرغ نمودند، به جز] مردی از جمع، که خویشتن را از خوردن گوشت مرغ، به کنار کشید.

ابوموسی رضی الله عنه بدو گفت: تو را چه شده است؟ چرا خویشتن را از خوردن به کنار

کشیدی و چیزی نمی‌خوری؟ آن مرد گفت: به راستی من مشاهده نمودم که مرغ، چیزهای نجس و پلید را می‌خورد؛ از این رو سوگند خورده‌ام که دیگر مرغ نخورم. ابوموسی رضی الله عنه گفت: نزدیک بیا [و از آن بخور]؛ چرا که من خود، رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیدم که گوشت مرغ می‌خوردند.

«دجاج»: مرغ؛ پرنده‌ی معروف که بعضی از انواع آن اهلی و خانگی، و بعضی وحشی است. واحد آن «دجاجة» است، هم برای مذکر و هم برای مؤنث.

«فتنحی»: پس کناره گرفت؛ دوری گزید؛ فاصله گرفت؛ ترک کرد و دست کشید. یعنی از خوردن گوشت کناره گرفت و دست شست.

«رجل»: مرد.

«القوم»: گروه مردان.

«ما لك»: تو را چه شده است؟

«تأكل شيئاً»: مرغ چیزی می‌خورد. مقصود از «شیئاً»: چیزهای نجس و پلید است. و در اینجا نامی از نجاست نبرد، چون در مجلس بزرگان و بر سفره‌ی غذا حضور داشت؛ از این رو به احترام سفره و حرمت بزرگان، نامی از نجاستی که مرغ می‌خورد نبرد و آن را مبهم گذاشت.

«أدن»: نزدیک بیا؛ برای خوردن بیا نزدیک.

از حدیث بالا، دانسته می‌شود که پیامبر صلی الله علیه و آله گاهی اوقات گوشت مرغ می‌خوردند. ناگفته نماند که علماء و صاحب نظران اسلامی، درباره‌ی گوشت حیوانی که نجاست و پلیدی می‌خورد، گفته‌اند: آن حیوان را چند روزی در جایی تمیز محبوس و زندانی کنند و خوراک تمیز بدو بدهند و پس از آن می‌توانند آن را ذبح کنند و از گوشت آن بخورند. چنان‌که برخی از راویان نقل کرده‌اند که هرگاه پیامبر صلی الله علیه و آله می‌خواستند از گوشت مرغی استفاده کنند، دستور می‌دادند تا در جایی تمیز نگهداری شود؛ و پس از آن دستور می‌دادند تا آن را ذبح کنند؛ و آنگاه خود ایشان از گوشت آن تناول می‌فرمودند. و اینگونه روایات، بیانگر گوشت مرغی است که نجاست و پلیدی می‌خورد.

به هر حال، علماء درباره‌ی مرغهای نجاست خوار، گفته‌اند که هرگاه سه روز آن مرغ را استبراء کنند، کراهت از میان می‌رود؛ آن‌چنان که پیامبر ﷺ هم همینگونه رفتار می‌نمودند.

حدیث شماره ۱۵۵

(۵) حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ الْأَعْرَجِيُّ الْبُعْدَايِيُّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَهْدِيٍّ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ بْنِ سَفِينَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: أَكَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَحْمَ حُبَارَى.

۱۵۵ - (۵) ... ابراهیم بن عمر بن سفینه، از پدرش [عمر]، از پدر بزرگش [سفینه]؛ یکی از بردگان آزاد کرده شده‌ی ام سلمة رضی الله عنها [روایت می‌کند که وی گفت: با رسول خدا ﷺ گوشت هوبره خوردم.

«مَعَ»: با؛ همراه. لفظی است مفید معنی «مصاحبت و همراهی دو چیز با هم». و در دو مورد زیر به کار می‌رود:

۱- مضاف و ظرف است و بر مکان اجتماع دلالت دارد؛ مانند: «والله معکم» و خدا با شما است». یا بر زمان اجتماع دلالت دارد؛ مانند: «جائنی مع الفجر: همزمان با سفیده دمان نزد من آمد». یا مرادف با «عند» است؛ مانند: «جئتُ من معهم: از نزد آنان آمدم».

۲- غیر مضاف است که در این صورت، اسمی است مقصور و منصوب و مُنَوَّن برای مثنی و جمع؛ مانند: «جاء معاً: آن دو با هم آمدند»؛ و «جئن معاً: آن زنان با هم آمدند».

«حُبَارَى»: هوبره. و حُبَارَى: مرغی است از تیره‌ی هوبره‌ها و راسته‌ی پابلدان، که انواع بسیاری دارد و بیشتر آن‌ها در مناطق گرمسیر و معتدل زندگی می‌کنند.

و به تعبیری دیگر، «هوبره»: پرنده‌ای است وحشی و حلال گوشت که از مرغ خانگی بزرگتر است و دارای گردن دراز و بال‌های زرد رنگ و خالدار می‌باشد. به عربی

بدو «حُبَّارِی» می‌گویند و در بلاغت به او مَثَل می‌زنند. در فارسی بدو «ابره»، «تودره»، «جرز»، «چرز» و «جرد» هم می‌گویند؛ و او را برای گوشتش شکار می‌نمایند.

حدیث شماره ۱۵۶

(۶) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبرَاهِيمَ، عَنِ أَيُّوبَ، عَنِ الْقَاسِمِ التَّمِيمِيِّ، عَنِ زَهْدِمِ الْجُرَيْمِيِّ قَالَ: كُنَّا عِنْدَ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: فَقَدِمَ طَعَامُهُ وَقَدِمَ فِي طَعَامِهِ لَحْمٌ دَجَاجٍ، وَفِي الْقَوْمِ رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَيْمِ اللَّهِ أَحْمَرٌ، كَأَنَّهُ مَوْلَى قَالَ: فَلَمْ يَدُنْ، فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَى: أَدُنْ فَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكَلَ مِنْهُ، فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتُهُ يَأْكُلُ شَيْئًا فَقَدَرْتُهُ فَحَلَفْتُ أَنْ لَا أُطْعِمَهُ أَبَدًا.

۱۵۶ - (۶) ... زَهْدَمِ جَرْمِيِّ رضی الله عنه گوید: در نزد ابوموسی اشعری رضی الله عنه بودیم که غذایشان را آوردند؛ و در غذای ایشان، گوشت مرغ بود؛ [همه شروع به خوردن گوشت مرغ نمودند، به جز] مردی سرخ روی از قبیله‌ی «بنی تیم الله» که گویا از بردگان آزاد کرده‌ی ایشان بود، به غذا نزدیک نشد و خویشتن را کنار کشید!

ابوموسی اشعری رضی الله عنه بدو گفت: نزدیک بیا [و از آن بخور]؛ زیرا من خود، رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیدم که گوشت مرغ می‌خوردند. آن مرد سرخ روی گفت: من دیدم که مرغ، نجاست می‌خورد؛ لذا از آن هنگام از مرغ خوشم نیامد و سوگند خوردم که هرگز گوشت مرغ نخورم و از آن دست بشویم.

«بنی تیم الله»: قبیله‌ای از بکر است. و معنی «تیم الله» همان «عبدالله» [بنده‌ی خدا] است.

«احمر»: برده‌ی آزاد کرده شده.

«احمر»: سرخ روی. مردی سرخ روی از بردگان روم؛ چرا که رومی‌ها غالباً سرخ روی هستند.

«مولى»: برده‌ی آزاد کرده شده.

«لم یدن»: برای خوردن گوشت مرغ نزدیک نشد و خود را کنار کشید.
 «فقدرتُه»: مرغ را بد دانستم و از آن خود داری کردم.
 «لا اطعمه»: گوشت مرغ را نخورم.

«أبدأً»: هرگز. ظرف زمان برای تأکید مستقبل است؛ چه در نفی و چه در اثبات. در نفی ماضی، مقابل «قطّ» قرار می‌گیرد؛ مانند: «ما فعلته قط و لن افعله أبداً: هرگز چنین نکرده‌ام و هیچگاه نخواهم کرد». و در اثبات، مانند: «افعله أبداً: همواره چنین می‌کنم».

حدیث شماره ۱۵۷

(۷) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْلَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، وَأَبُو نُعَيْمٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَيْسَى، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ يُقَالُ: لَهُ عَطَاءٌ، عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُوا الزَّيْتِ وَأَدِّهْنُوا بِهِ؛ فَإِنَّهُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ».

۱۵۷ - (۷) ... ابو أسیدؓ گوید: رسول خدا ﷺ فرمودند: [با نان،] روغن زیتون بخورید؛ و با روغن آن، موهای سر و ریش خویش را چرب کنید و بیارایید؛ زیرا که روغن زیتون، از درخت پربرکتی به دست می‌آید.

«كُلُوا»: فعل امر، و به معنای «بخورید».

«الزيت»: روغن زیتون. و «زیتون» درختی است دارای برگ‌های دراز نوک تیز و گل‌های سفید کوچک که به صورت خوشه در کنار برگ‌ها جمع می‌شود. در نواحی شمالی ایران می‌روید و بلندی‌اش تا ۱۲ متر می‌رسد. قلمه یا هسته‌ی آن را می‌کارند و پس از چندین سال، میوه می‌دهد. می‌گویند: تا هزار سال عمر می‌کند؛ میوه‌اش کوچک و گوشت دار و پر روغن و به رنگ سبز تیره و دارای هسته‌ی سخت، خام خورده می‌شود و از آن روغن هم می‌گیرند.

روغن زیتون، از جهت تغذیه و مصارف دارویی، اهمیّت بسیار دارد؛ و از نظر طبّی به عنوان ملین و برای رفع یبوست و در فولنج‌های کلیوی به کار می‌رود. برای کارگرانی که با سرب و فراورده‌های آن سر و کار دارند، نیز نافع و سودمند است.

به هر حال، در مورد «زیتون» آنقدر توصیف و تعریف شده است که در این مختصر ذکر همه‌ی آن‌ها نمی‌گنجد؛ ولی باید دانست که روغن زیتون، برای تولید سوخت و ساز بدن، ارزش فراوانی دارد؛ کالری حرارتی آن بسیار زیاد، دوست صمیمی کبد انسان، برطرف کننده‌ی عوارض کلیه‌ها و سنگ‌های صفراوی و قُلنج‌های کلیوی، تقویت کننده‌ی اعصاب و بالاخره، اکسیر سلامتی است.

«کلوا الزيت»: منظور این است که روغن زیتون را همراه با نان بخورید و از آن به عنوان خورش استفاده کنید.

«ادّهنوا به»: با روغن زیتون، موهای سر و ریش خویش را چرب کنید؛ یا با روغن زیتون، بدن خویش را چرب نمایید.

«فائه من شجرة مباركة»: زیرا روغن زیتون، محصول درخت با برکت زیتون است. این بخش از حدیث، اشاره به آیه‌ی ۳۵ سوره‌ی نور دارد؛ آنجا که خداوند متعال درباره‌ی روغن زیتون می‌فرماید: ﴿مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ﴾؛ «و این چراغ با روغنی افروخته می‌شود که از درخت پر برکت زیتون به دست می‌آید». و زیتون به خاطر منافع فراوان خود و اینکه اکسیر سلامتی است، به «درخت با برکت» توصیف و تعریف شده است.

حدیث شماره ۱۵۸

(۸) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أُنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُوا الزَّيْتِ وَأَدَّهِنُوا بِهِ؛ فَإِنَّهُ مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ».

قَالَ أَبُو عِيسَى: وَ عَبْدِ الرَّزَّاقِ كَانَ يَضْطَرِبُ فِي هَذَا الْحَدِيثِ فَرَبَّمَا أَسْنَدَهُ، وَرَبَّمَا أَرْسَلَهُ.

۱۵۸ - (۸)... عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: روغن زیتون بخورید [منظور این است که روغن زیتون را همراه با نان بخورید و از آن به عنوان خورش استفاده نمایید]؛ و با روغن آن، موهای سر و ریش خویش را چرب کنید؛ زیرا که روغن زیتون، محصول درخت با برکت زیتون است.

ابوعیسی ترمذی گوید: عبدالرزاق [که راوی این حدیث است] در این روایت، دچار اضطراب شده است؛ زیرا گاهی حدیث را به صورت «مُسند» و گاهی به صورت «مُرسل» نقل کرده است.

حدیث شماره ۱۵۹

(۹) حَدَّثَنَا السَّنَجِيُّ وَهُوَ أَبُو دَاوُدَ سُلَيْمَانُ بْنُ مَعْبَدِ الْمَرْوَزِيُّ السَّنَجِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ فِيهِ: عَنْ عُمَرَ.

۱۵۹ - (۹) ابوداود سلیمان بن معبد مروزی سنجی، از عبدالرزاق، از معمر، از زید بن اسلم، از پدرش، از پیامبر ﷺ نیز نظیر حدیث پیشین را برای ما روایت کرده است؛ ولی عبدالرزاق در طول سلسله‌ی سند این حدیث، عمر بن خطاب ﷺ را ذکر نکرده است، [و حدیث را به صورت مرسل روایت نموده است.]

«قال ابو عیسی: و عبدالرزاق کان یضطرب فی...»: ترمذی در پی حدیث شماره‌ی ۱۵۸ اظهار نظری درباره‌ی اضطراب عبدالرزاق کرده است؛ و سپس با اسناد دیگری [حدیث شماره‌ی ۱۵۹] که در آن از عمر بن خطاب ﷺ نامی برده نشده است، روایت را آورده است؛ و ترمذی به این طریق خواسته تا بفهماند که عبدالرزاق، در حدیث «کلوا الزيت و اذهنوا به...»، دچار اضطراب شده است؛ زیرا که گاهی حدیث را به صورت مُسند و متصل نقل نموده و عمر بن خطاب ﷺ را در سلسله‌ی سند حدیث ذکر نموده [مانند حدیث شماره‌ی ۱۵۸]؛ و گاهی نیز حدیث را به صورت مرسل روایت نموده و نامی از عمر بن خطاب ﷺ در سلسله‌ی سند حدیث نبرده است [مانند حدیث شماره‌ی ۱۵۹].

خاطر نشان می‌شود که «مُضطرب» به حدیثی گفته می‌شود که: از لحاظ متن یا سند مختلف نقل شده باشد؛ که اگر این اختلاف، در معنی یا وثاقت سلسله‌ی سند، خدشه رساند، از درجه‌ی اعتبار ساقط می‌باشد و گر نه مورد عمل قرار می‌گیرد؛ مگر در صورتی که یکی از دو روایت به واسطه‌ی حافظ بودن راوی بر دیگری رجحان داشته

باشد که حدیث راجح مورد عمل است.

و اضطراب از حیث سند، چنان است که راوی، حدیثی را به واسطه‌ی پدر از محدثی نقل کند و دیگر بار همین حدیث را بدون واسطه از جدّش روایت کند؛ مانند حدیث بالا که زید بن اسلم آن را از پدرش، از عمر بن خطاب رضی الله عنه روایت نموده؛ و دیگر بار همین حدیث را بدون عمر بن خطاب رضی الله عنه از پدرش نقل نموده است. و این اضطراب از عبدالرزاق است.

و حدیث «مُسند»: حدیثی است که به وسیله‌ی یک زنجیره‌ی منظم و متصل راویان، به پیامبر صلی الله علیه و آله می‌رسد.

و حدیث «مرسل»: حدیثی است که شخصیّتی که خود حدیث را از پیامبر صلی الله علیه و آله نشنیده، بدون وساطت صحابی، از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کند. به عبارت دیگر، مُرسل: حدیثی است که آخرین راوی حدیث، مذکور یا معلوم نباشد.

حدیث شماره ۱۶۰

(۱۰) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْجِبُهُ الدُّبَاءُ، فَأُتِيَ بِطَعَامٍ، أَوْ دُرْعِي لَهُ فَجَعَلْتُ أَتَّبَعُهُ فَأَصْعُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ، لِمَا أَعْلَمُ أَنَّهُ يُحِبُّهُ.

۱۶۰ - (۱۰) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله کدو را دوست می‌داشتند؛ و خوردنش برای ایشان تحسین برانگیز و [عجاب آور بود. [روزی] برای پیامبر صلی الله علیه و آله غذایی آوردند؛ یا برای آن حضرت صلی الله علیه و آله خوراکی را طلبیدند و خواستند؛ [پس از آنکه غذا را آوردند]، من کدوها را از اطراف ظرف غذا، برای پیامبر صلی الله علیه و آله جستجو می‌کردم و جمع می‌نمودم و پیش ایشان می‌نهادم؛ چون می‌دانستم که آن حضرت صلی الله علیه و آله کدو را دوست می‌دارند.

«یُعجبه»): او را به [عجاب و تحسین] و می‌داشت؛ او را شادمان و خوشحال می‌کرد و به آفرین و شگفتی و می‌داشت؛ در شگفت می‌آورد؛ او را به نیکو شمردن و پسندیدن و امی داشت.

«الْدُّبَاءُ»: کدو. گیاهی است یکساله؛ دارای ساقه‌های بلند و خزنده و برگ‌های پهن و گل‌های زرد؛ میوه‌ی آن شبیه خربزه و دارای تخم‌های درشت می‌باشد. پخته‌ی آن خورده می‌شود؛ یک قسم آن، درشت‌تر و زرد رنگ و معروف به کدوی تنبل یا کدوی حلوایی می‌باشد؛ و یک قسم دیگر آن هم دارای پوست کلفت است که پس از بیرون آوردن مغز آن، پوستش مثل چوب خشک می‌شود و آن را مانند کوزه به کار می‌برند. تخم کدو را پس از بودادن، جزو آجیل مصرف می‌کنند. تخم کدوی خام به عنوان ضد کرم کدو «تینیا» به کار می‌رود. در پوسته‌ی نازک سبز رنگ مغز تخم کدو، ماده‌ای وجود دارد که دافع کرم کدو است و سمی هم نیست.

«فَاتِي بَطْعَامٍ»: به نزد پیامبر ﷺ طعامی آورده شد.

«دُعِيَ لَهُ»: برای پیامبر ﷺ خوراکی طلبیده و خواسته شد.

«فَجَعَلْتُ»: پس شروع کردم که ...

«اتَّبَعَهُ»: به جستجوی کدوها می‌پرداختم و آن‌ها را جمع می‌نمودم.

«فَاضَعَهُ»: پس می‌گذاشتم و قرار می‌دادم.

«بَيْنَ يَدَيْهِ»: پیش روی رسول خدا ﷺ.

«لِيَا»: چونکه؛ برای اینکه.

حدیث شماره ۱۶۱

(۱۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَيْتُ عِنْدَهُ دُبَاءً يُقَطَّعُ؛ فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ قَالَ: «نُكِّتُ بِهِ طَعَامَنَا».

قَالَ أَبُو عِيْسَى: وَجَابِرٌ هَذَا: هُوَ جَابِرُ بْنُ طَارِقٍ وَيُقَالُ: ابْنُ أَبِي طَارِقٍ، وَهُوَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَعْرِفُ لَهُ إِلَّا هَذَا الْحَدِيثَ الْوَاحِدَ، وَأَبُو خَالِدٍ اسْمُهُ سَعْدٌ.

۱۶۱ - (۱۱) ... حکیم بن جابر رضی الله عنه، از پدرش [جابر بن طارق رضی الله عنه] یکی از یاران رسول

خدا ﷺ نقل می‌کند که وی گفت: به نزد پیامبر ﷺ رفتم و دیدم که در نزدشان

مقداری کدو است؛ و آن حضرت ﷺ مشغول ریزکردن آنها است. بدیشان گفتم: فایده‌ی ریز کردن این کدوها چیست؟ آن حضرت ﷺ فرمودند: با آن غذای خویش را افزون می‌کنیم.

ابوعیسی ترمذی گوید: مقصود از «جابر» [که در حدیث آمده است]، همان «جابر بن طارق» یا «جابر بن ابی طارق» است؛ وی یکی از یاران رسول خدا ﷺ بود؛ و جز همین یک حدیث، دیگر حدیثی را سراغ نداریم که ایشان، به نقل و روایت آن پرداخته باشند.

و نام ابوخالد [یکی از راویان سلسله سند حدیث]، «سعد» می‌باشد.

«یَقْطَعُ»: کدوها را قطعه قطعه و ریز ریز می‌نمود.

«ما هذا؟»: در اینجا سؤال از حقیقت کدو نیست، بلکه سؤال از «فایده‌ی ریزکردن

کدوها» است؛ یعنی: فایده‌ی ریزکردن این کدوها چیست؟

«نُكثِرَ به طعامنا»: غذای خود را با کدوها افزون می‌کنیم. و افزون کردن غذا به

وسیله‌ی کدو، دو معنی می‌تواند داشته باشد:

۱- با کدو، به غذای خود برکت می‌دهیم.

۲- با کدو، غذای خود را زیاد می‌کنیم. و در حدیث بالا هر دو معنی را می‌توان

مراد گرفت.

«ولا نعرف له الا هذا الحدیث الواحد»: مقصود ترمذی از این عبارت، آن است که از

جابر بن طارق، فقط یک حدیث نقل شده است؛ در حالی که چنین نیست؛ چرا که ابن

سکن در «المعرفة»، و شیرازی در «القاب» نیز حدیث دیگری را از او روایت کرده‌اند که

آن حدیث به سمع امام ترمذی نرسیده است.

«و ابوخالد اسمه سعد»: نام ابوخالد [پدر اسماعیل، که یکی از راویان حدیث است]،

«سعد» می‌باشد. در حقیقت علماء و صاحب نظران اسلامی و خبرگان فن رجال،

درباره‌ی نام «ابوخالد» با همدیگر اختلاف نظر دارند؛ برخی نامش را «سعد» و برخی

«هرمز» و برخی نیز «کثیر» گفته‌اند.

حدیث شماره ۱۶۲

(۱۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: إِنَّ خَيْطًا دَعَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَطْعَامٍ صَنَعَهُ، قَالَ أَنَسٌ: فَذَهَبْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى ذَلِكَ الطَّعَامِ فَقَرَّبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُبْزًا مِنْ شَعِيرٍ، وَمَرَقًا فِيهِ دُبَّاءٌ وَقَدِيدٌ، قَالَ أَنَسٌ: فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَّبِعُ الدُّبَّاءَ حَوَالِي الْقُصْعَةِ فَلَمْ أَرَلْ أُحِبُّ الدُّبَّاءَ مِنْ يَوْمِئِذٍ.

۱۶۲ - (۱۲)... اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحة رضی الله عنه گوید: از انس بن مالک رضی الله عنه شنیدم که می‌گفت: [در روزگار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله] خیاطی، آن حضرت صلی الله علیه و آله را برای خوردن غذایی که خود فراهم ساخته بود، دعوت کرد.

انس رضی الله عنه گوید: همراه آن حضرت صلی الله علیه و آله برای خوردن آن خوراکی رفتم. آن مرد خیاط، مقداری نان که از جو تهیه شده بود و مقداری خورش که در آن کدو و گوشت خشک کرده و نمک سود بود، به حضور آن حضرت صلی الله علیه و آله آورد.

انس رضی الله عنه در دنباله‌ی سخنانش گوید: من دیدم که رسول خدا صلی الله علیه و آله از اطراف ظرف غذا، کدوها را جستجو می‌کنند و می‌خورند، [و چون دیدم که رسول خدا صلی الله علیه و آله کدو را به این اندازه دوست می‌دارند] من نیز از آن هنگام تا کنون، همواره کدو را دوست می‌دارم.

«خیاطا»: دوزنده؛ درزی؛ درزگیر؛ کسی که برای مردم لباس می‌دوزد. برخی از علماء و صاحب نظران اسلامی گفته‌اند که این خیاط، برده‌ی آزاد شده‌ی رسول خدا صلی الله علیه و آله بوده است.

«دعا»: دعوت کرد، برای صرف غذا پیامبر صلی الله علیه و آله را فرا خواند.

«صنعه»: خوراکی که خود خیاط، درست کرده و فراهم ساخته بود.

«فقرّب»: نزدیک گردانید، به حضور آورد.

«مرقا»: شوربا، آبگوشت، سوپ.

«قدید»: گوشت خشک کرده و نمک سود؛ گوشت خشک کرده‌ی گاو یا گوسفند یا ماهی به هر طریق که خشک کنند و نگاهدارند.
 «یتبّع»: جستجو می‌کند و انتخاب می‌نماید.
 «حوالی»: اطراف و اکناف.
 «القصة»: بشقاب بزرگ، کاسه، ظرف غذا.
 «فلم ازل»: همواره من ... .
 «من یومئذ»: از آن روز، از آن زمان، از آن هنگام.

از ابوطالوت نقل شده که گفت: پیش انس بن مالک رضی الله عنه رفتم؛ وی مشغول خوردن کدو بود و می‌گفت: ای بوته‌ی کوچک! چقدر در نظر من دوست داشتنی هستی؛ به این جهت که رسول خدا صلی الله علیه و آله دوست می‌داشت.

حدیث شماره ۱۶۳

(۱۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدَّورِيُّ وَسَلَمَةُ بْنُ شَيْبٍ وَمَحْمُودُ بْنُ عَيْلَانَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ الحُلْوَاءَ وَالْعَسَلَ.
 ۱۶۳ - (۱۳) ... عایشه رضی الله عنها گوید: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شیرینی و عسل را دوست می‌داشتند.

«الحلواء»: این واژه را می‌توان به دو گونه ترجمه کرد:

- ۱- هر چیز شیرین [شیرینی].
- ۲- حلوا؛ خوراکی که با آرد گندم یا آرد برنج و روغن و شکر و زعفران درست کنند.

«العسل»: انگبین؛ ماده‌ی شیرینی که زنبور عسل از مکیدن شیره‌ی بعضی گل‌ها و گیاهان فراهم می‌آورد و در کندوی خود خالی می‌کند؛ عسل‌های کندو، مخلوط با موم است.

امروزه دانشمندان از طریق تجربه به این حقیقت رسیده‌اند که زنبوران به هنگام ساختن عسل آن‌چنان ماهرانه عمل می‌کنند که خواص درمانی و دارویی گیاهان، کاملاً به عسل منتقل شده و محفوظ می‌ماند!

روی همین جهت، عسل دارای بسیاری از خواص درمانی گل‌ها و گیاهان روی زمین به طور زنده است.

دانشمندان برای عسل، خواص بسیار زیادی گفته‌اند که هم جنبه‌ی درمانی دارد و هم پیشگیری و نیرو بخش. عسل زود جذب خون می‌شود و به همین جهت نیروبخش است و در خون‌سازی، فوق‌العاده مؤثر می‌باشد؛ عسل از ایجاد عفونت در معده و روده جلوگیری می‌کند؛ عسل برطرف‌کننده‌ی یبوست است؛ عسل برای کسانی که دیر به خواب می‌روند اثر بسیار مطلوبی دارد؛ مشروط بر اینکه کم نوشیده شود؛ زیرا زیاد آن خواب را کم می‌کند؛ عسل برای رفع خستگی و فشردگی عضلات، اثر قابل ملاحظه‌ای دارد؛ عسل اگر به زنان باردار داده شود، شبکه‌ی عصبی فرزندانشان قوی خواهد شد؛ عسل میزان کلسیم خون را بالا می‌برد؛ عسل برای کسانی که دستگاه گوارش ضعیفی دارند نافع است؛ مخصوصاً برای کسانی که به نفخ شکم مبتلا هستند، توصیه می‌شود؛ عسل به علت اینکه زود وارد مرحله‌ی سوخت و ساز بدن می‌شود، می‌تواند به فوریت، انرژی ایجاد کند و ترمیم قوا نماید؛ عسل در تقویت قلب و برای درمان بیماری‌های ریوی، مؤثر و کمک‌کننده‌ی خوبی است؛ عسل به خاطر خاصیت میکروب‌کشی‌اش برای مبتلایان به اسهال مفید است؛ عسل در درمان زخم معده و اثنی عشر، عامل مؤثری شمرده شده است؛ عسل به عنوان داروی معالج رماتیسم، نقصان قوه‌ی نمو عضلات و ناراحتی‌های عصبی شناخته شده؛ عسل برای رفع سرفه، مؤثر است و صدا را صاف می‌کند. خلاصه، خواص درمانی عسل بیش از آن است که در این مختصر بگنجد.

علاوه بر این، از عسل داروهایی برای لطافت پوست و زیبایی صورت، طول عمر ورم دهان و زبان، ورم چشم، خستگی و ترک خوردگی پوست و مانند آن می‌سازند.

مواد و ویتامین‌های موجود در عسل بسیار است؛ از مواد معدنی: آهن، فسفر، پتاسیم، ید، منیزیم، سرب، سولفور، مس، نیکل، روی، سدیم و غیر آن است.

از مواد آلی: صمغ، پولن، اسید لاکتیک، اسید فورمیک، اسید سیتریک، اسید تاتاریک و روغن‌های معطر؛ و از ویتامین‌ها، دارای ویتامین‌های شش گانه‌ی A - B -

I - K - D - C می‌باشد. و خلاصه، عسل در خدمت درمان، بهداشت و زیبایی انسان‌ها است.

و این نکته نیز امروز ثابت شده است که عسل هرگز فاسد نمی‌شود. یعنی از غذاهایی است که همیشه تازه و زنده به دست ما می‌رسد و حتی ویتامین‌های موجود خود را هرگز از دست نمی‌دهد؛ علت این موضوع را دانشمندان، وجود «پتاسیم» می‌دانند که در آن به طور فراوان وجود دارد و مانع رشد میکروب‌ها است؛ و علاوه بر آن، دارای مقداری مواد ضدعفونی کننده مانند: «اسید فورمیک» نیز هست؛ لذا عسل هم خاصیت جلوگیری از رشد میکروب دارد و هم میکروب کش است؛ و به همین جهت مصریان قدیم که از این خاصیت عسل آگاه بودند، برای مومیایی کردن مردگان خود از آن استفاده می‌کردند.

حدیث شماره ۱۶۴

(۱۴) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الزَّعْفَرَانِيُّ، حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أُمَّ سَلْمَةَ، أَخْبَرَتْهُ: أَنَّهَا قَرَّبَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَنْبًا مَشْوِيًّا فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ وَمَا تَوَضَّأَ. ۱۶۴ - (۱۴) ... حجاج بن محمد گوید: ابن جریج گفته است: محمد بن یوسف به من خبر داده که عطاء بن یسار رضی الله عنه بدو چنین خبر داده که ام سلمة رضی الله عنها [همسر گرامی رسول خدا صلی الله علیه و آله] به عطاء خبر داده است که: وی پهلوی بریان شده‌ی [گوسفندی] را به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله برد؛ و آن حضرت صلی الله علیه و آله از آن خوردند؛ آنگاه بدون اینکه تجدید وضو کنند، به نماز ایستادند.

«جنباً»: قسمتی از زیر بغل تا تهیگاه؛ پهلوی.

«مَشْوِيًّا»: بریان شده، سرخ شده با روغن و آتش.

«ثم قام الى الصلاة و ما تَوَضَّأَ»: یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله از آن گوشتِ بریان شده خوردند و بدون اینکه وضو بگیرند، به نماز ایستادند. از این حدیث معلوم می‌شود که پس از خوردن خوراکی‌هایی که با آتش پخته می‌شوند، گرفتن وضوی جدید لازم نیست.

حدیث شماره ۱۶۵

(۱۵) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا ابْنُ لَهَيْعَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ: أَكَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شِوَاءً فِي الْمَسْجِدِ.

۱۶۵ - (۱۵) ... عبدالله بن حارث رضی الله عنه گوید: همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسجد، گوشت

بریان خوردیم.

«شِوَاءً»: گوشت بریان.

«فی المسجد»: این بخش از حدیث، بیانگر دو مسئله است:

- ۱- جواز غذا خوردن به صورت فردی یا دسته جمعی در مسجد.
- ۲- می توان این بخش از حدیث را ناظر به ایام اعتکاف پیامبر صلی الله علیه و آله در مسجد گرفت. یعنی: رسول خدا صلی الله علیه و آله در ایام اعتکاف، در مسجد گوشت بریان خوردند.

حدیث شماره ۱۶۶

(۱۶) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ أَبِي صَخْرَةَ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ: ضِفْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَأَتَيْتُ بِحَنْبٍ مَشْوِيٍّ، ثُمَّ أَخَذَ الشَّفْرَةَ فَجَعَلَ يَحْرُزُ، فَحَرَزَ لِي بِهَا مِنْهُ. قَالَ: فَجَاءَ بِلَالٌ يُؤَدِّنُهُ بِالصَّلَاةِ فَأَلْقَى الشَّفْرَةَ فَقَالَ: «مَا لَهُ؟ تَرَبَّتْ يَدَاهُ». قَالَ: وَكَانَ شَارِبُهُ قَدْ وَفَى، فَقَالَ لَهُ: «أَقْضُهُ لَكَ عَلَى سِوَاكِ» أَوْ «قُضِيَ عَلَى سِوَاكِ».

۱۶۶ - (۱۶) ... مغیره بن شعبه رضی الله عنه گوید: شبی با رسول خدا صلی الله علیه و آله [به خانه‌ی «صُباعَة

دختر زبیر بن عبد المطلب»، یعنی دختر عموی پیامبر صلی الله علیه و آله] میهمان شدیم. [برای شام]، پهلوی بریان شده‌ای را آوردند؛ آنگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله کارد را برداشتند و شروع به قطعه قطعه کردن گوشت بریان شده پرداختند؛ و با چاقو از همان گوشت بریان شده، قطعه‌ای را برای من نیز بردند.

مغیره رضی الله عنه در دنباله‌ی سخنانش گوید: [در همین هنگام که پیامبر صلی الله علیه و آله مشغول خوردن بودند] بلال رضی الله عنه آمد و اعلام وقت نماز کرد؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز چاقو را به کناری افکندند و فرمودند: بلال را چه شده است؛ فقیر شود!

مغیره رضی الله عنه گوید: و موی سبیل بلال رضی الله عنه بلند شده بود و به دهانش رسیده بود؛ از این رو پیامبر صلی الله علیه و آله بدو فرمودند: آن را برایت کوتاه می‌کنم بدانگونه که از مسواک بلندتر نباشد؛ یا سبیل را کوتاه کن بدانگونه که از مسواک بلندتر نباشد.

«ضفت»: میهمان شدم. علماء و صاحب نظران اسلامی گفته‌اند که پیامبر صلی الله علیه و آله و مغیره بن شعبه رضی الله عنه، میهمان ضباعة دختر زبیر بن عبدالمطلب [یعنی دختر عموی رسول خدا صلی الله علیه و آله] شدند.

«ذات لیلة»: شبی از شب‌ها.

«الشفرة»: کارد بزرگ پهن.

«فجعل»: این واژه به معنی «فشرع» است؛ یعنی شروع کرد.

«یُزُّ»: می‌برید و قطعه قطعه می‌کرد.

«یؤذنه للصلاة»: پیامبر صلی الله علیه و آله را به برپایی نماز خبر بدهد. اعلام وقت نماز نماید.

«فألقی»: پس انداخت و به کناری افکند.

«ماله؟»: بلال را چه شده است. ظاهراً چون هنوز به وقت نماز عشاء باقی مانده

بوده است، پیامبر صلی الله علیه و آله تعجب کرده و چنین فرموده‌اند.

«تربت یداه»: نفرین است؛ یعنی او به خیر نرسد و فقیر شود. خود واژه‌ی «ترب»

به معنای فقیر شدن است؛ چنان‌که گویی خاک نشین شده است.

البته در اینجا حقیقت دعا و نفرین، مد نظر پیامبر صلی الله علیه و آله نبوده است؛ بلکه این عبارت،

از شمار عباراتی می‌باشد که عرب‌ها از روی عادت بر زبان می‌آورند.

«شاربه»: شارب: بروت، سبیل، موهای پشت لب مرد. جمع: شوارب.

«وَفی»: سبیل دراز و بلند شد و به دهان رسید.

«اقصّه»: کوتاه می‌کنم سبیل را.

«سواک»: مسواک.

«قُصّه»: فعل امر؛ سبیل را کوتاه کن.

«أَقْصَهُ لَكَ عَلَى سِوَاكَ، أَوْ قُصَّهُ عَلَى سِوَاكَ»: این شک در گفتار، از مغیره بن شعبه ﷺ است؛ و احتمال دارد که شک از راویانی باشد که بعد از مغیره ﷺ در طول سلسله‌ی سند حدیث وجود دارند.

در صورت اول؛ «أَقْصَهُ»: فعل متکلم وحده می‌شود؛ یعنی من موی سبیل تو را کوتاه می‌کنم بدانگونه که از مسواک بلندتر نباشد.

و در صورت دوم؛ «قُصَّهُ»: فعل امر می‌باشد؛ یعنی تو موی سبیل خویش را کوتاه کن بدانگونه که از مسواک بلندتر نباشد.

حدیث شماره ۱۶۷

(۱۷) حَدَّثَنَا وَاصِلُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ، عَنْ أَبِي حَيَّانَ التَّمِيمِيِّ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِلَحْمٍ، فَرَفَعَ إِلَيْهِ الذَّرَاعُ وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ فَتَهَسَ مِنْهَا.

۱۶۷ - (۱۷) ... ابوهریره ﷺ گوید: [به رسم تعارف و هدیه] مقداری گوشت [پخته شده] برای رسول خدا ﷺ آوردند؛ بازو و سردست آن گوشت را به آن حضرت ﷺ دادند؛ زیرا [می‌دانستند] که پیامبر اکرم ﷺ از آن حصّه از گوشت، خوششان می‌آید؛ آنگاه پیامبر ﷺ گوشت را با دندان‌های پیشین خویش گرفتند و کردند و از آن تناول فرمودند.

«بلحم»: مقداری گوشت. تنوین در «لحم» برای تقلیل است؛ یعنی مقداری گوشت.
«الذراع»: بازو و سردست حیوان.

«تُعجبه»: بازو و سردست حیوان، پیامبر ﷺ را به إعجاب و تحسین وا می‌داشت. او را شادمان و خوشحال می‌کرد و به آفرین و شگفتی وا می‌داشت. او را به نیکو شمردن و پسندیدن وا می‌داشت.

«فنهس»: پس گوشت را با دندان‌های پیشین خود گرفت و کند و از آن خورد.

حدیث شماره ۱۶۸

(۱۸) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ زُهَيْرٍ - يَعْنِي: ابْنَ مُحَمَّدٍ - عَنِ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عِيَاضٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْجِبُهُ الدَّرَاعُ. قَالَ: وَسُمِّ فِي الدَّرَاعِ؛ وَكَانَ يَرَى أَنَّ الْيَهُودَ سَمُوهُ.

۱۶۸ - (۱۸) ... عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ گوید: پیامبر اکرم صلی اللہ علیہ و آله و سلم خوردن گوشتِ بازو و سردست را خوش می‌داشتند.

ابن مسعود رضی اللہ عنہ در دنباله‌ی سخنانش می‌گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ و آله و سلم را با گوشتِ بازو و سردست، مسموم نمودند؛ و ابن مسعود رضی اللہ عنہ بر این باور بود که یهودیان آن حضرت صلی اللہ علیہ و آله و سلم را مسموم نمودند.

«سُمِّ»: رسول خدا صلی اللہ علیہ و آله و سلم مسموم شده بود.

«یَرَى»: بر این اعتقاد و باور بود.

«یهود»: پیروان حضرت موسی. بنی اسرائیل. جهود. کلیمی. موسوی. و یهود:

اسمی است که بر اولاد یعقوب علیه السلام اطلاق می‌شود؛ آن‌ها را عبرانیان یا بنی اسرائیل نیز گویند که در تمام دنیا منتشر می‌باشند. در حدود هزار سال قبل از میلاد مسیح، در اطراف نهر اردن و بحر المیت، قوم کوچکی زندگی می‌کردند که آنان را عبرانیان یا بنی اسرائیل یا یهود می‌خواندند. اهمیت آن‌ها در قدیم به واسطه‌ی کتاب تورات یا عهد عتیق و انتساب موسی علیه السلام به این قوم بوده است.

آئین مسیح و اسلام، برای تورات احترام قائل‌اند. زمانی که کوروش، بابل را در سال ۵۳۷ ق. م فتح نمود، دستور داد کلیه‌ی یهودیان را که «بخت النصر» [نبوکدنزار] در پنجاه سال قبل از فلسطین به اسارت آورده بود آزاد نمایند و معبد آن‌ها را در «اورشلیم» به همان وضع سابق آباد سازند و ظروف زرین و سیمین آنان را که به بابل آورده بودند مسترد دارند. و در سال ۵۳۷ ق. م قریب ۴۰۰۰۰ یهودی تحت سرپرستی زر و بابل به بیت المقدس بازگشتند.

«سَمُوهُ»: یهودیان پیامبر صلی اللہ علیہ و آله و سلم را مسموم کردند.

زمانی که رسول خدا صلی اللہ علیہ و آله و سلم از فتح خیبر آسوده شدند و در آنجا اقامت فرمودند، زینب

دختر حارث و همسر سلام بن مشکم یهودی، گوسفند بریانی را برای آن حضرت ﷺ به رسم تعارف آورد. پیش از آن پرسیده بود کدام عضو از گوسفند را رسول خدا ﷺ بیشتر دوست دارند. به او گفته شد: بازوی گوسفند را. وی این قسمت از گوسفند را با زهر بسیار آلوده ساخت و دیگر قسمت‌های آن گوسفند بریان را نیز مسموم گردانید و سپس آن را نزد پیامبر اکرم ﷺ آورد. وقتی آن را در برابر رسول خدا ﷺ نهاد، آن حضرت ﷺ بازوی گوسفند را برداشتند که بخورند، لقمه‌ای از آن را برداشتند و در دهان نهادند و جویدند، اما فرو نبردند و بیرون افکندند و گفتند: «این استخوان به من باز می‌گوید که زهر آلود است!». آنگاه به دنبال آن زن فرستادند. آن زن آمد و به این قضیه اعتراف کرد. پیامبر اکرم ﷺ به او فرمودند: «چه چیز تو را به این کار واداشت؟» گفت: با خود گفتم: اگر پادشاه باشد، از دست او راحت خواهیم شد و اگر پیامبر باشد او را با خبر خواهند ساخت. پیامبر اکرم ﷺ نیز از او درگذشتند.

در آن اثنا، بشرین معرور نزد آن حضرت ﷺ بود؛ لقمه‌ای از آن گوشت گوسفند برداشت و خورد و همین که آن لقمه را فرو برد، از دنیا رفت.

روایات در باب اینکه رسول خدا ﷺ از آن زن درگذشتند یا او را به قتل رسانیدند، مختلف است. بعضی هر دو دسته روایت را به این نحو جمع کرده‌اند که ابتدا آن حضرت ﷺ از آن زن درگذشتند، اما وقتی که بشرین معرور از دنیا رفت، آن زن را به قصاص بشر به قتل رسانیدند. [صحیح بخاری ج ۱ ص ۴۴۹، سیره ابن هشام ج ۲ ص ۳۳۷، زاد المعاد ج ۲ ص ۱۳۹]

حدیث شماره ۱۶۹

(۱۹) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، عَنْ أَبَانَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ قَالَ: طَبَّحْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْرًا وَقَدْ كَانَ يُعْجِبُهُ الدَّرَاعُ فَنَاوَلْتُهُ الدَّرَاعَ ثُمَّ قَالَ: «نَاوَلْنِي الدَّرَاعَ»، فَنَاوَلْتُهُ ثُمَّ قَالَ: «نَاوَلْنِي الدَّرَاعَ» فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَمْ لِلشَّاةِ مِنْ ذِرَاعٍ! فَقَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ سَكَّتْ لَنَاوَلْتَنِي الدَّرَاعَ مَا دَعَوْتُ».

۱۶۹ - (۱۹)... ابو عبیده رضی الله عنه [یکی از بردگان آزاد شده‌ی رسول خدا ﷺ] گوید: برای پیامبر ﷺ دیگری از گوشت گوسفند پختم؛ و این در حالی بود که آن حضرت ﷺ از

گوشت بازو و سردست خوششان می‌آمد؛ از این رو من نیز یک بازو و سردست به ایشان دادم. پیامبر ﷺ فرمودند: باز هم به من سردست و ماهیچه بده. من نیز به ایشان دادم؛ آنگاه دربار سوم نیز فرمودند: که سردست به من بده. گفتم: ای رسول خدا ﷺ! مگر یک گوسفند چند سردست و ماهیچه دارد؟ آن حضرت ﷺ فرمودند: سوگند به آن ذاتی که جان من در اختیار اوست! اگر سکوت می‌کردی و چیزی نمی‌گفتی، هر چند بار که می‌گفتم، می‌توانستی سردست و شانه به من بدهی!

«طَبِخْتُ»: پختم.

«قِدْرًا»: دیگ. مقصود دیگری از گوشت گوسفند است.

«فَنَاولْتُهُ»: به پیامبر ﷺ دادم.

«نَاولِنِي»: به من بده.

«كَم»: اسمی است مبنی بر سکون که به وسیله‌ی آن، از عددی که مقدار و جنس آن مبهم باشد، تعبیر می‌شود و به همین جهت نیازمند ممیز است؛ و به دو وجه زیر آورده می‌شود:

۱- کم خبریه: به معنی بسیار؛ که تمییز آن یا مفرد است: «كَم كِتَابٍ قَرَأْتُ:

کتاب‌های خوانده‌ای»؛ و گاهی تمییز آن به وسیله‌ی مَن، مجرور می‌شود: «كَم مِّن فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ: چه بسا گروه اندکی که بر گروه بسیاری به فرمان خدا غالب آمده‌اند».

۲- کم استفهامی: به معنی چند و چند عدد: «كَم كِتَابًا قَرَأْتُ؟: چند کتاب خوانده‌ای؟»؛ «كَم لِلشَّاةِ مَن ذَرَاعٍ: مگر گوسفند چند سردست و ماهیچه دارد».

«الشَّاةِ»: گوسفند.

«وَالذِّي نَفْسِي بِيَدِهِ»: سوگند به آن خدایی که جانم در اختیار اوست.

«سَكَّتَ»: سکوت می‌نمودی و دم نمی‌زدی؛ خاموشی می‌گزیدی و چیزی نمی‌گفتی.

«مَا دَعَوْتُ»: تا هنگامی که من سردست و شانه‌ی گوسفند می‌خواستم.

این حدیث بیانگر دوست داشتن پیامبر ﷺ گوشت ذراع [سردست و ماهیچه‌ی گوسفند] است.

حدیث شماره ۱۷۰

(۲۰) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّعْفَرِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبَّادٍ، عَنْ فُلَيْحِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَبَّادٍ يُقَالُ لَهُ: عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبَّادٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: مَا كَانَتْ الذَّرَاعُ أَحَبَّ لِلَّحْمِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَكِنَّهُ كَانَ لَا يَجِدُ اللَّحْمَ إِلَّا غَبًّا، وَكَانَ يَعْجَلُ إِلَيْهَا لِأَنَّهَا أَعْجَلُهَا نُضْجًا.

۱۷۰ - (۲۰) ... عایشه رضی الله عنها گوید: گوشت بازو و سردست، [به طور مطلق] دوست داشتنی‌ترین و خوش‌ترین گوشت‌ها در نظر رسول خدا صلی الله علیه و آله نبود؛ ولی چون پیامبر صلی الله علیه و آله به ندرت به گوشت دسترسی می‌یافتند و گوشت بازو و ماهیچه نیز از دیگر بخش‌های حیوان، زودتر پخته و آماده می‌شد، از این رو آن حضرت صلی الله علیه و آله برای خوردن گوشتِ سردست، شتاب می‌ورزیدند.

«أحبَّ اللحم»؛ دوست داشتنی‌ترین و خوش‌ترین گوشت‌ها.

«و لكنَّه»؛ ولی چون؛ اما چون؛ لیکن.

و «لكنَّ»؛ اصل آن «لا كنَّ» است که الف آن در رسم الخط حذف شده، ولی در تلفظ باقی مانده است.

لكنَّ، از حروف مشبیه بالفعل است که اسم را منصوب و خبر را مرفوع می‌کند؛ و به معانی سه گانه‌ی زیر به کار می‌رود:

۱- استدراک: و آن در صورتی است که برای مابعد خود حکمی مخالف با ماقبل خود اثبات کند و بنابراین ناچار سخن مقدم بر آن، متناقض با سخن متأخر از آن است: «قام القومُ لكنَّ زیداً جالس: آن قوم برخاستند اما زید نشسته است»؛ یا سخن ماقبل آن، ضد ما بعد آن است: «ما هذا ابيض لكنَّه اسود: این سفید نیست، بلکه سیاه است».

۲- تأکید: «لوجائی زیدٌ لاکرمته، لكنَّه لم یجئ: اگر زید می‌آمد او را گرمی

می‌داشتم، و لیکن او نیامد.» که در این جمله، امتناعی را که «لو» افاده کرده است تأکید می‌کند.

۳- تأکید دائمی است مانند «إِنَّ» و معنی استدراک نیز با آن همراه است، و اسم آن حذف می‌شود؛ مانند: «وَلَكِنْ مِنْ يُبْصِرُ جَفُونَكَ يَعِشُ: و لیکن آنکه پلک‌هایت را می‌نگرد، عاشق می‌شود»؛ که در این جمله اصل آن «لَكِنَّه» بوده و ضمیر «ه» که اسم آن است حذف شده است؛ و «مَنْ» نمی‌تواند اسم «لَكِنْ» باشد؛ بدان جهت که اسم شرط و لازم‌الصدر است و ماقبل آن در آن عمل نمی‌کند؛ و گاهی مای کافّه به لَكِنْ متصل می‌شود و عمل آن را باطل می‌کند.

و اصل واژه‌ی «لَكِنْ» نیز «لَا كِنْ» است که الف آن در رسم الخط حذف شده ولی در تلفظ باقی مانده است. «لَكِنْ» [به سکون] بردو گونه است:

۱- مخفف از «لَكِنْ» است؛ که در این صورت عمل آن باطل و حرف ابتدا محسوب می‌شود و بر سر دو جمله در می‌آید و با واو همراه است؛ مانند: «قام عمرو و لَكِنْ زَيْدٌ جَالِسٌ: عمرو بر خاست، ولی زید نشسته است».

۲- مخفف از اصل «لَكِنْ» و حرف استدراک است و حرف عطف نیست؛ و اگر دو جمله را به هم پیوند دهد، با واو همراه می‌شود؛ «و لَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ: ولی آنان از ستمکاران بودند»؛ ولی اگر اسمی مفرد پس از آن آورده شود یا پیش از آن نفی یا نهی درآید، واجب است که با واو همراه نشود؛ مانند: «ما قام زَيْدٌ و لَكِنْ عمرو: زید بر نخاست ولی عمرو برخاست»؛ «لا تضرب زَيْدًا لَكِنْ عمرواً: زید را مزین ولی عمرو را بزین».

«لا یجد»: نمی‌یافت، دسترسی نداشت.

«غِبًّا»: به ندرت، با فاصله‌ی زمانی، روز درمیان.

«یَعْجَلُ إِلَيْهَا»: پیامبر ﷺ برای خوردن گوشتِ سردست، شتاب می‌ورزیدند.

«نُضْجًا»: پختگی و قابل خوردن شدن گوشت.

مقصود عایشه رضی الله عنها این است که پیامبر ﷺ گوشتِ سردست و ماهیچه را به این

جهت دوست می‌داشتند که چون گوشت سردست و شانه از بخش‌های دیگر حیوان، زودتر پخته و آماده‌ی خوردن می‌شد؛ و وقت اندکی را به پختن آن اختصاص می‌دادند و هم پختنش سریع می‌شد و هم خوردنش.

حدیث شماره ۱۷۱

(۲۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ قَالَ: سَمِعْتُ شَيْخًا مِنْ فَهْمٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَعْفَرٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ أَطْيَبَ اللَّحْمِ لَحْمُ الظَّهْرِ».

۱۷۱ - (۲۱) ... مِسْعَرٌ رضی الله عنه گوید: از پیرمردی از قبیله‌ی فهَم [به نام «محمد بن عبدالله»] شنیدم که گفت: از عبدالله بن جعفر رضی الله عنه شنیدم که می‌گفت: از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمودند: به راستی که لذیذترین و خوش‌ترین گوشت، گوشتِ پشت است.

«إِنَّ»: حرف تأکید [به درستی و راستی] و نفی کننده‌ی انکار و شک و تردید و از حروف مشبّه به فعل است که اسم خود را منصوب و خبر خود را مرفوع می‌کند: «ان الله علیمٌ خیر: همانا خداوند، دانای آگاه است.» عملِ اِنَّ به وسیله‌ی ماء کافّه که پس از آن در می‌آید، باطل می‌شود.

«أطیب»: خوشمزه‌تر، خوش طعم‌تر، خوشایندتر، مطبوع‌تر، مورد پسندتر، بهتر، لذیذتر.

«لحم الظهر»: گوشتِ پشت جانور.

حدیث شماره ۱۷۲

(۲۲) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُؤَمَّلِ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «نِعْمَ الْإِدَامُ الحُلُّ».

۱۷۲ - (۲۲) ... عایشه رضی الله عنها گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: سرکه، چه خورش خوب

و پسندیده‌ای است.

حدیث شماره ۱۷۳

(۲۳) حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ ثَابِتِ أَبِي حَمْرَةَ الثَّمَالِيِّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ أُمِّ هَانِيٍّ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَعِنْدِكَ شَيْءٌ؟» فَقُلْتُ: لَا إِلَّا خُبْزٌ يَابِسٌ وَخَلٌّ، فَقَالَ: «هَاتِي، مَا أَفْقَرَ بَيْتٌ مِنْ أَدَمٍ فِيهِ خَلٌّ».

۱۷۳ - (۲۳) ... اُمّ هانی [دختر ابوطالب، خواهر علی بن ابی طالب علیه السلام و دختر عموی پیامبر صلی الله علیه و آله] گوید: [در روز فتح مکه‌ی مکرمه]، رسول خدا صلی الله علیه و آله به نزد من آمدند و فرمودند: آیا در نزد تو غذایی موجود است؟ من گفتم: در نزد من خوراک قابل توجهی، جز اندکی نان خشک و سرکه وجود ندارد! آن حضرت صلی الله علیه و آله فرمودند: آن‌ها را بیاور؛ [و بدان!] خانه‌ای که در آن سرکه باشد، هیچگاه از نان خورش، فقیر نمی‌گردد.

«دخل علیّ النّبی صلی الله علیه و آله»: پیامبر صلی الله علیه و آله به خانه‌ام آمدند. این قضیه در روز فتح مکه اتفاق افتاده است.

«اعندك شیء؟»: آیا در نزد تو خوراکی است؟ مراد از «شیء» در اینجا، «شیء مأكول» [چیز خوردنی] است.
«يابس»: خشک. «خبز يابس»: نان خشک.

«هاتی»: «هاتی» اسم فعل است به معنی «أعطني»؛ «بده به من». گویند: «هاتی یا رجل: ای مرد! فلان چیز را به من بده»؛ و «هاتی یا امرأة: ای زن! فلان شی را به من بده»؛ و «هاتی یا رجلاً و یا امرأتان: ای دو مرد! و ای دو زن!، فلان شی را به من بدهید»؛ و «هاتین یانساء: ای زنان! فلان شی را به من بدهید».

«ما افقر»: فقیر و محتاج نمی‌شود. نان و خورش آن خانه تمام نمی‌شود و اهل خانه گرسنه نمی‌مانند. در اصل، واژه‌ی «أفقر» به این معنی آمده است: نان و خورش آن مرد، تمام شد و او گرسنه ماند.

«بیت»: خانه و مسکن انسان که در آن بیتوته و استراحت می‌کند.
ناگفته نماند که آوردن دو حدیث بالا، در آغاز این باب، مناسب‌تر بود.

حدیث شماره ۱۷۴

(۲۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرَّةَ، عَنْ مَرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «فَضْلُ عَائِشَةَ عَلَى النَّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ».

۱۷۴ - (۲۴) ... ابوموسی اشعری رضی الله عنه گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: فضیلت و برتری عایشه بر سایر زنان، همچون برتری ثرید بر دیگر غذاها است.

«فَضْلُ»: فضیلت و برتری.

«الثرید»: ترید. نان خردکرده در آبگوشت. نانی که در آبگوشت یا اشکنه یا شیر یا دوغ و مانند آن خرد کرده باشند. و ترید، در نزد ملت عرب آن زمان، لذیذترین و خوشمزه‌ترین خوراک بود.

حدیث شماره ۱۷۵

(۲۵) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَعْمَرٍ الْأَنْصَارِيُّ أَبُو طَوَالَةَ: أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَضْلُ عَائِشَةَ عَلَى النَّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ».

۱۷۵ - (۲۵) ... عبدالله بن عبدالرحمن بن معمر انصاری که به ابوطواله معروف است، گوید: از انس بن مالک رضی الله عنه شنیدم که می‌گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: برتری عایشه رضی الله عنها بر سایر زنان، همانند برتری ترید [نان خردکرده در آبگوشت] بر دیگر خوراکی‌ها است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله یک سال پس از ازدواج با سوده بنت زمعه رضی الله عنها، و دو سال و پنج ماه پیش از هجرت، با عایشه رضی الله عنها، دختر ابوبکر صدیق رضی الله عنه ازدواج کردند. هنگام ازدواج با

پیامبر اکرم ﷺ عایشه رضی الله عنها دختری شش ساله بود؛ و آن حضرت ﷺ هفت ماه پس از هجرت، در ماه شوال که وی نه ساله شد با او زفاف کردند. عایشه رضی الله عنها هنگام زفاف پیامبر اکرم ﷺ باکره بود و آن حضرت ﷺ همسر باکره‌ای جز او نداشتند.

عایشه رضی الله عنها از همه کس نزد آن حضرت ﷺ محبوب‌تر بود؛ از همه‌ی زنان فقیه‌تر بود؛ از همه‌ی زنان به طور مطلق داناتر بود؛ برتری او از دیگر زنان همانند برتری ثرید از دیگر غذاها بود.

عایشه رضی الله عنها هفدهم ماه رمضان، سال ۵۷ یا ۵۸ هـ. ق از دنیا رفت و در قبرستان بقیع به خاک سپرده شد.

به هر حال، تاریخ زندگانی عایشه رضی الله عنها، آینه‌ی تمام‌نمایی از کیفیت زندگی و سرنوشت ما انسان‌ها است و دقیق‌ترین و حساس‌ترین قسمت از تاریخ اسلام را دربردارد. عموم نویسندگان و دانشمندانی که به بحث پیرامون وقایع و رویدادهای صدر اسلام، به ویژه زندگانی رسول خدا ﷺ پرداخته‌اند؛ اعم از مستشرقین و مسلمانان، نتوانسته‌اند از انگیزه‌های فکری عایشه‌ی صدیقه رضی الله عنها به دور بمانند؛ هر چند زنان دیگری نیز در تاریخ درخشان پیامبر اکرم ﷺ بوده‌اند، ولی عایشه رضی الله عنها در زمان حیات پیامبر اسلام و بعد از ایشان، عضوی فعال و نیرومند بوده و نقش خود را در تمرکز بخشیدن به آخرین برنامه‌ی تربیتی جهان بشریت ایفاء نمود و به هنگام تبلیغ دین و در ریزنی، در جنگ و گرفتاری‌ها و شدايد و مشکلات و ناهنجاری‌ها و ناملایمات، و در مباحثات علمی، همه و همه جا دوشادوش مسئول وحی، یعنی حضرت محمد ﷺ گام برمی داشت و در تمام دوران رسالت اسلامی، وجودی مؤثر داشت و یار جانباز پیامبر ﷺ بود.

امام احمد بن حنبل، بخاری، مسلم، ترمذی و نسایی، با اسناد روایت کرده‌اند که پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: «كُلُّ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ وَلَمْ يَكْمَلْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا ثَلَاثٌ: مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، أَسِيَةُ امْرَأَةِ فِرْعَوْنَ وَخَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ؛ وَفَضْلُ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ»؛ «از مردان تعداد زیادی به کمال رسیدند و از زنان کامل نشدند مگر سه زن: مریم دختر عمران، آسیه زن فرعون و خدیجه دختر خویلد؛ ولی فضیلت عایشه رضی الله عنها بر سایر زنان، مثل برتری ثرید بر سایر غذاها است.»

ابن کثیر در «السيرة النبوية» می‌نویسد:

«علمای اهل سنت، درباره‌ی فضیلت عایشه رضی الله عنها زیاد گفته‌اند و زیاد نوشته‌اند و برای سایر زنان پیامبر صلی الله علیه و آله هم فضیلت قائل هستند؛ ولی عایشه رضی الله عنها را بدین جهت فضیلت و برتری می‌دهند، چون دختر ابوبکر صدیق رضی الله عنه و عالمتر و داناتر و فقیه‌تر و دانشمندتر از سایر زنان بوده است و در میان زنانِ اُمّت، کسی در حفظ و فصاحت و بلاغت و عقل و علم و تدبیر و دانش و فرزاندگی، برابر با عایشه رضی الله عنها نبود، و پیامبر صلی الله علیه و آله هم مانند او هیچ زنی را دوست نداشت؛ و برائت و پاکی او از طرف خدا در هیچ‌جده آیه از سوره‌ی نور نازل شده است، و بعد از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله علم زیاد و احادیث مبارک به مردم آموخته است به طوری که بسیاری از مردم این حدیث را ذکر می‌کنند که آن حضرت صلی الله علیه و آله در شأن عایشه رضی الله عنها فرموده است: «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء: نصف دین خود را از حمیرا (عایشه رضی الله عنها) یاد بگیرید.»

عبدالبرّ در کتاب «الاستیعاب» می‌نویسد: عایشه رضی الله عنها گفته است: من نسبت به زنان دیگر پیامبر صلی الله علیه و آله در ده مورد برتری دارم:

- ۱- اینکه جبرئیل صورت مرا در پارچه‌ی ابریشمی برای پیامبر صلی الله علیه و آله آورده است.
- ۲- پیامبر صلی الله علیه و آله غیر از من دختر باکره نگرفته است.
- ۳- هیچ زنی را نگرفته که پدر و مادرش در هر دو هجرت، با پیامبر صلی الله علیه و آله هجرت کرده باشند.
- ۴- خداوند تبرئه و پاکدامنی مرا به وسیله‌ی قرآن از آسمان نازل نمود.
- ۵- وحی بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل می‌شد در حالی که با من در زیر یک لحاف بود.
- ۶- من و پیامبر صلی الله علیه و آله با هم در یک ظرف غسل می‌کردیم.
- ۷- وقتی که پیامبر صلی الله علیه و آله نماز می‌خواند، من جلوی نمازش قرار می‌گرفتم و رفت و آمد می‌کردم و او اعتراض نمی‌کرد و مرا نمی‌راند.
- ۸- در حالی که سر مبارک پیامبر صلی الله علیه و آله بین سینه و شکم من بود رحلت فرمود.
- ۹- پیامبر صلی الله علیه و آله در نوبت من و در خانه‌ی من فوت کرد.
- ۱۰- پیامبر صلی الله علیه و آله در خانه‌ی من دفن شد.

ناگفته نماند که دو حدیث بالا، دلیلی بر فضیلت و برتری عایشه رضی الله عنها بر دیگر زنان،

از تمام جهات نیست.

حدیث شماره ۱۷۶

(۲۶) حَدَّثَنَا فَتْيِيَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ مِنْ ثَوْرِ أَقِطٍ، ثُمَّ رَأَهُ أَكَلَ مِنْ كَتِفِ شَاةٍ، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأَ.

۱۷۶ - (۲۶)... ابوهریره رضی اللہ عنہ گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم را دیدم که پس از تناول پاره‌ای کشک، وضو گرفتند؛ پس از مدتی دوباره ایشان را دیدم که از گوشتِ شانه‌ی گوسفند خوردند، و بدون اینکه تجدید وضو نمایند، نماز گزارند.

«ثور»: قطعه‌ای. پاره‌ای.

«اقطٍ»: کشک. دردی ماست یا دوغ که پس از جوشانیدن با آتش، خشک کنند. در زبانی فارسی بدان: قروت، پینو، پینوک، رخبین، ریخبین، کتخ و کتغ هم گفته شده است.

«توضاً من ثور اقطٍ»: یعنی پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم پس از خوردن پاره‌ای کشک وضو گرفتند.

و مقصود از «توضاً»، دو چیز می‌تواند باشد:

- ۱- وضوی لغوی؛ یعنی شستن دست‌ها.
- ۲- وضوی اصطلاحی؛ که در این صورت معنی چنین می‌شود که: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم در اوائل، از خوردن خوراکی‌هایی که با آتش درست می‌شدند [مما مسّته النار] وضو می‌گرفتند.

«کتف شاة»: گوشت شانه‌ی گوسفند.

«ثم صلی و لم يتوضاً»: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم پس از خوردن گوشت شانه‌ی گوسفند، نمازگزارند بدون اینکه وضوی بگیرند.

مقصود این است که پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم بعدها، از خوردن خوراکی‌هایی که با آتش درست می‌شدند، مثل گوشت گوسفند، وضو نمی‌گرفتند. و در این حدیث، ابوهریره رضی اللہ عنہ بیان کرده است که حکم سابق که وضو گرفتن یا شستن دست‌ها پس از خوردن کشک و

دیگر خوراکی‌هایی که با آتش تهیه می‌شدند، با عمل پیامبر ﷺ در مورد بعد، نسخ شده است.

و منظور امام ترمذی از آوردن این حدیث، بیان این موضوع است که کَشک و گوشت شانه‌ی گوسفند نیز از جمله‌ی خورش‌ها و خوراکی‌های پیامبر ﷺ بوده است.

حدیث شماره ۱۷۷

(۲۷) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ وَائِلِ بْنِ دَاوُدَ، عَنِ ابْنِهِ - وَهُوَ بَكْرُ بْنُ وَائِلٍ -، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: أَوْلَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى صَفِيَّةَ بَتَمْرٍ وَسَوِيقٍ.

۱۷۷ - (۲۷) ... انس بن مالک ﷺ گوید: رسول خدا ﷺ در ازدواج با صفیه دختر حیّ بن اخطب، با خرما و سویق، مهمانی عروسی دادند و از مهمانان پذیرایی کردند.

«أولم»: مهمانی عروسی داد.

«علی صفیة»: به خاطر ازدواج با صفیه رضی الله عنها.

«تمر»: خرما. واحدش «تمرّة»؛ و جمعش: «تَمَرَات» و «تَمُور» و «تَمْرَان» است.

«سویق»: آرد سفید و الک شده‌ی گندم یا جو که با روغن و عسل آمیخته شوند؛ و معمولاً در سفر و جنگ به همراه دارند.

در احادیث و کتب تاریخ و سیره آمده است: در جنگ خیبر، هنگامی که همسر صفیه دختر حیّ بن اخطب [همسر صفیه، مردی به نام کنانه بن ابی الحقیق بود]، به خاطر نیرنگ و فریبی که بر مسلمانان زده بود کشته شد، صفیه در زمره‌ی اسیران قرار گرفت؛ وقتی اسیران را گردآوردند، دحیه بن خلیفه‌ی کلبی آمد و گفت: ای پیامبر خدا! از این اسیران، کنیزکی به من ببخشید! پیامبر ﷺ فرمودند: برو و کنیزکی را بگیر! وی صفیه دختر حیّ بن اخطب را برگرفت. مردی نزد پیامبر اکرم ﷺ آمد و گفت: ای پیامبر خدا ﷺ! صفیه دختر حیّ بن اخطب، بانوی قریظه و بنی نظیر را به دحیه دادید؟! این زن جز شما در خور هیچ کس نیست! فرمودند: به دحیه بگویند تا او را بیاورد. دحیه نیز او را آورد.

وقتی نگاه آن حضرت ﷺ به صفیه افتاد، به دحیه فرمودند: از میان اسیران، کنیزکی جز این بگیر! ایشان اسلام را بر صفیه عرضه فرمودند و او نیز اسلام آورد. آن حضرت ﷺ وی را آزاد کردند و با او ازدواج نمودند و آزادی وی را مهریه‌ی او قرار دادند.

در راه مدینه‌ی منوره، به سدّ صهباء که رسیدند در آنجا درنگ کردند و امّ سلیم، صفیه را برای زفاف آماده ساخت؛ و همان شب وی را به نزد رسول خدا ﷺ فرستاد و آن حضرت ﷺ با وی زفاف کردند و با شور بایی فراهم آمده از خرما و روغن و آرد، ولیمه دادند؛ و در بین راه سه روز اقامت کردند و با او هم‌خوابی می‌کردند.

پیامبر اکرم ﷺ در چهره‌ی صفیه آثار کبودی مشاهده کردند؛ از این رو پرسیدند: این چیست؟ گفت: ای رسول خدا ﷺ! پیش از آنکه شما بر ما وارد شوید، در خواب دیدم که گویا ماه از جای خودش کنده شده و در آغوش من افتاده است در حالی که به خدا درباره‌ی شما هیچ چیز نمی‌دانستم. خوابم را برای شوهرم تعریف کردم، سیلی بر چهره‌ام نواخت و گفت: در تمنّای وصال پادشاه مدینه هستی؟ [سیره ابن هشام ج ۲ ص ۳۳۶، زاد المعاد ج ۲ ص ۱۳۷، بخاری ج ۱ ص ۵۴ ج ۲ ص ۶۰۴ - ۶۰۶]

و دیگر همسران پیامبر ﷺ عبارتند از: «خدیجة دختر خویلد؛ سوده بنت زمعه؛ عایشة دختر ابوبکر صدیق؛ حفصة دختر عمر بن خطاب؛ زینب بنت خزيمة؛ ام سلمة هند بنت ابی امیه؛ زینب بنت جحش بن رباب؛ جویریة بنت حارث؛ ام حبیبة رمله بنت ابی سفیان؛ صفیه دختر حی بن اخطب؛ میمونه بنت حارث».

تا اینجا، یازده تن از همسران رسول خدا ﷺ را نام بردیم که رسول خدا ﷺ آنان را به عقد ازدواج خودشان درآوردند و با آنان زفاف کردند.

دو تن از ایشان [خدیجه و زینب امّ المساکین] در زمان حیات آن حضرت ﷺ از دنیا رفتند؛ و هنگامی که رسول خدا ﷺ رحلت فرمودند، نه تن از ایشان در قید حیات بودند؛ آن دو همسر دیگر که پیامبر اکرم ﷺ با آن دو زفاف نکردند، یکی از آن دو از بنی کلاب و دیگری از کِنده بود که معروف به جونیّه است.

از میان کنیزان نیز، مشهور آن است که پیامبر ﷺ با دو تن از کنیزان خودشان هم بستر شده‌اند؛ یکی از آن دو، ماریه‌ی قبطیه است؛ وی را مقوقس به ایشان هدیه کرده بود، و فرزند پسرشان ابراهیم را برای ایشان به دنیا آورد. البته ابراهیم در کودکی در

زمان حیات پیامبر اکرم ﷺ روز ۲۸ یا ۲۹ ماه شوال، سال دهم هجری، از دنیا رفت. دوّمی ریحانه بنت زید نصریه یا قرظیه است که از اسیران یهودیان بنی قریظه بود؛ و آن حضرت ﷺ وی را در سهم اختصاصی خویش قرار دادند.

ابوعبیده، نام دو کنیز دیگر را نیز افزوده است: یکی، جمیله که پیامبر اکرم ﷺ وی را از میان اسیران انتخاب کردند؛ و دیگری، کنیزی که زینب بنت جحش، به آن حضرت ﷺ هبه کرده بود.

حدیث شماره ۱۷۸

(۲۸) حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا الْفَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا قَائِدٌ مَوْلَى عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي رَافِعٍ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ جَدِّهِ سَلْمَى، أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ، وَابْنَ عَبَّاسٍ، وَابْنَ جَعْفَرٍ أَتَوْهَا فَقَالُوا لَهَا: اصْنَعِي لَنَا طَعَامًا مِمَّا كَانَ يُعْجِبُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُحْسِنُ أَكْلَهُ. فَقَالَتْ: يَا بُنَيَّ لَا تَشْتَهِيهِ الْيَوْمَ قَالَ: بَلَى اصْنَعِيهِ لَنَا. قَالَ: فَقَامَتْ فَأَخَذَتْ شَيْئًا مِنْ شَعِيرٍ، فَطَحَنَتْهُ، ثُمَّ جَعَلَتْهُ فِي قِدْرِ، وَصَبَّتْ عَلَيْهِ شَيْئًا مِنْ زَيْتٍ وَدَقَّتِ الْفُلْفُلَ وَالتَّوَابِلَ، فَقَرَّبَتْهُ إِلَيْهِمْ، فَقَالَتْ: هَذَا مِمَّا كَانَ يُعْجِبُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُحْسِنُ أَكْلَهُ.

۱۷۸ - (۲۸) ... از سلمی، مادر بزرگ عبید الله بن علی روایت شده که وی گفته

است: حسن بن علی رضی الله عنهما، عبدالله بن عباس رضی الله عنهما و عبدالله بن جعفر رضی الله عنهما به نزد او رفتند و بدو گفتند: برای ما غذایی درست کن که رسول خدا ﷺ آن را دوست می‌داشتند و خوردنش را می‌پسندیدند.

سلمی رضی الله عنها بدان‌ها گفت: پسر! امروز تو نسبت به چنان خوراکی [که پیامبر ﷺ دوست می‌داشتند و خوردنش را می‌پسندیدند] در خود اشتهاهی نمی‌یابی و از آن نمی‌خوری!

گفتند: ما بدان خوراک اشتها، داریم، پس آن را برای ما تهیه و آماده‌ساز.

راوی گوید: سلمی رضی الله عنها از جای برخاست و مقداری جو برداشت و آن را آرد کرد؛ سپس آرد جو را در دیگی ریخت و مقداری روغن زیتون بر آن افزود و فلفل و ادویه نیز بر آن پاشید؛ آنگاه آن را برای حسن بن علی رضی الله عنهما، عبدالله بن عباس رضی الله عنهما و عبدالله

بن جعفر عليه السلام آورد و بدان‌ها گفت: این همان خوراکی است که پیامبر صلی الله علیه و آله آن را خوش می‌داشتند و خوردنش را می‌پسندیدند.

«الحسن بن علی»: در برخی از نسخه‌های شمائل، به جای «حسن بن علی»، «حسین بن علی» ذکر شده است.

«آتوها»: به خدمت سلمی عليها السلام آمدند.

«اصنعی»: فعل امر؛ درست کن، فراهم ساز، تهیه کن.

«یحسن اكله»: خوردن آن غذا را می‌پسندید و دوست می‌داشت.

«یا بُنّی!»: پسرکم. در اینجا مناسب بود که به جای «یا بنّی»، «یا ابنائی» بگوید؛ چرا که آن‌ها سه نفر [حسن، ابن عباس و ابن جعفر] بودند؛ و این احتمال وجود دارد که سؤال کننده، یکی از آن‌ها بوده باشد. از این رو سلمی عليها السلام خطاب به فرد سؤال کننده گفته است: «یا بُنّی».

و احتمال دارد که آن فرد سؤال کننده، حسن بن علی عليه السلام باشد؛ چرا که وی از ابن عباس عليه السلام و ابن جعفر عليه السلام، بزرگتر و برتر بود.

«لا تشتهیه الیوم»: چون امروز حالات مسلمانان تغییر کرده و تنگی در معیشت و زندگی دور شده، و مردم به خوردن غذاهای لذیذ و خوشمزه عادت کرده‌اند؛ از این رو تو نسبت به چنان خوراکی که پیامبر صلی الله علیه و آله در روزگار خویش دوست می‌داشتند و خوردنش را می‌پسندیدند، در خود اشتهاهی نمی‌یابی!

«بلی»: آری. حرف تصدیق و ایجاب است و پس از استفهام واقع می‌شود: «ایحسب

الانسان ان لن نجمع عظامه؟ بلی: آیا انسان می‌پندارد که استخوان‌هایش را جمع نخواهیم کرد؟ آری». یا پس از تمنّی واقع می‌شود: «لو انّ لی کرّة فاکون من المحسنین، بلی قد جاء تک آیاتی فکذّبت بها: کاش مرا بازگشتی بودی، پس از نیکوکاران می‌شدم. آری به تحقیق آیت‌های من بر تو آمد، پس آن‌ها را تکذیب کردی».

و یا پس از استفهام مقرون به نفی واقع می‌شود: «الست بربکم؟ قالوا بلی: آیا من

پروردگار شما نیستیم؟ گفتند: آری».

«فَطَحَّتَهُ»: دانه‌های جو را با دستاس آرد کرد.

«قَدْر»: دیگ.

«صَبَّت»: ریخت.

«زَيْت»: روغن زیتون.

«دَقَّت»: ریخت و پاشید.

«الْفُلْفُل»: دانه‌ای است ریز و سیاه رنگ؛ دارای طعم تند و تیز. ساییده شده‌ی آن، برای خوش طعم ساختن اغذیه به کار می‌رود. بوته‌اش باریک و بلند و دارای برگ‌های بیضی نوک تیز است و مانند لبلاب به درختان و اشیای مجاور خود می‌پیچد. دانه‌هایش مانند خوشه‌ی انگور از شاخه‌ها آویزان می‌شود؛ در جاهایی که هوا گرم باشد، مانند: هندوستان به ثمر می‌رسد و تا سی سال بار می‌دهد.

«التَّوَابِل»: جمع «التَّابِل»، به معنی: دیگ افزار. اشیایی خشک که به وسیله‌ی آن غذا را خوشبو و معطر سازند. داروهایی که در اغذیه می‌ریزند، مانند: زیره و فلفل و زردچوبه و دارچین و هل.

حدیث شماره ۱۷۹

(۲۹) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْلَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ نُبَيْحِ الْعَزْرِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: أَتَانَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَنْزِلِنَا، فَذَبَحَنَا لَهُ شَاةً، فَقَالَ: «كَأَنَّهُمْ عَلِمُوا أَنَّا نَحِبُ اللَّحْمَ». وَفِي الْحَدِيثِ قِصَّةٌ.

۱۷۹ - (۲۹) ... جابر بن عبدالله رضی الله عنه گوید: رسول خدا ﷺ به منزل ما تشریف

آوردند و ما نیز برای ایشان گوسفندی را کشتیم؛ [او پس از اینکه آن حضرت ﷺ به خانه‌ی ما آمدند، به اهل خانه] فرمودند: گویا می‌دانستند که ما گوشت را دوست داریم [از این رو ما را برای خوردن آن دعوت کردند].

و در پی این حدیث، داستانی [طولانی] بیان شده است.

«منزلنا»: منزل: جای فرود آمدن، خانه، سرای.

«فذبحنا»: پس سربریدیم و کشتیم.

«و فی الحدیث قصه»: و این حدیث، داستانی دارد. و دورنمای این داستان چنین است که در جنگ خندق و در وقت کندن خندق، جابربن عبدالله رضی الله عنه مشاهده کرد که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخت گرسنه‌اند. گوسفندی را که داشت ذبح کرد. همسرش نیز یک صاع جو که داشت آسیاب کرد. آنگاه از رسول خدا صلی الله علیه و آله محرمانه درخواست کرد که با چند تن از یارانشان به میهمانی بیایند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به اتفاق همگی اهل خندق که یکهزار تن بودند به مهمانی جابربن رضی الله عنه رفتند. آن یکهزار تن همگی از آن غذا خوردند و سیر شدند و همچنان قطعات گوشت بود که لای نان گذاشته می‌شد و خمیرها بود که نان می‌شد.

اینک سر رشته‌ی سخن را به دست جابربن عبدالله رضی الله عنه می‌دهیم تا این داستان را آن‌چنان که دیده است برای ما توصیف کند.

جابربن عبدالله رضی الله عنه گوید:

«ما داشتیم خندق می‌کنیم، مردم نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده و گفتند: اینجا با تکه زمین سفت و سختی روبرو شده‌ایم که حفر آن مشکل است. آن حضرت صلی الله علیه و آله فرمودند: خودم آن را درست می‌کنم، سپس برخاست در حالی که سنگ بر شکمش بسته بود؛ آن تکه زمین سفت و سخت را با کلنگ زد که بر اثر آن همچون تپه‌ی ریگ، روان گشت؛ من وقتی حال و وضع رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیدم، بدیشان گفتم: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! اجازه دهید تا به منزل بروم. ایشان اجازه دادند؛ من به منزل رفتم و به همسرم گفتم: رسول خدا صلی الله علیه و آله را در حالی دیدم که صبر و تحمل آن مشکل است، آیا چیزی برای خوردن دارید؟ او گفت: ما فقط مقداری جو و یک بزغاله داریم. من فوراً بزغاله را ذبح کردم و همسرم کمی جو آرد کرد. وقتی گوشت را داخل دیگ گذاشتیم، من خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله رسیدم و گفتم: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! کمی غذا آماده کرده‌ایم، شما و یک یا دو نفر دیگر تشریف بیاورید و هم اکنون آرد آماده نان شدن است و دیگ بر اجاق گذاشته شده و نزدیک است پخته شود. آن حضرت صلی الله علیه و آله پرسیدند: چه قدر است؟ من مقدار آن را عرض کردم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: خیلی زیاد است؛ برو به همسرت بگو: دیگ را پایین نکند و نان را از تنور بیرون نیاورد، تا این که من بیایم؛ آنگاه رسول

خدا ﷺ خطاب به تمام مردم فرمود: برخیزید و برویم. مهاجرین و انصار بلند شدند. وقتی من پیش همسرم رفتم، گفتم: وای برتو! رسول خدا ﷺ با مهاجرین و انصار و همراهانش دارد تشریف می‌آورد. همسرم گفت: آیا رسول خدا ﷺ از شما چیزی پرسید؟ گفتم: آری.

آن حضرت ﷺ تشریف آورده و به مردم گفتند: داخل شوید، ولی ازدحام نکنید. آن حضرت ﷺ شخصاً نان را تکه تکه می‌کرد و گوشت بر آن می‌گذاشت. همین که نان و گوشت را از تنور و دیگ برمی‌داشت، درب تنور و دیگ را می‌پوشانید. بدین ترتیب پیامبر اکرم ﷺ غذا به اصحابش تقدیم می‌کرد، تا این که همگی سیر شدند. بعد به همسرم فرمود: اکنون غذای باقی مانده را هم خودتان بخورید و هم به دیگران هدیه کنید؛ چرا که مردم دچار گرسنگی شده‌اند.» [بخاری]

حدیث شماره ۱۸۰

(۳۰) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ: أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا - قَالَ سُفْيَانُ: وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرٍ - قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا مَعَهُ فَدَخَلَ عَلَى امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَدَبَّحَتْ لَهُ شَاةً فَأَكَلَ مِنْهَا، وَأَتَتْهُ بِقِنَاعٍ مِنْ رُطْبٍ، فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ تَوَضَّأَ لِلظُّهْرِ وَصَلَّى، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَأَتَتْهُ بِعُلَّالَةٍ مِنْ عُلَّالَةِ الشَّاةِ، فَأَكَلَ ثُمَّ صَلَّى الْعَصْرَ وَلَمْ يَتَوَضَّأَ.

۱۸۰ - (۳۰) ... جابر بن عبدالله رضی الله عنه گوید: رسول خدا ﷺ در حالی که من همراه ایشان بودم، از خانه بیرون شدند، و به خانه‌ی زنی از انصار رفتند. آن زن انصاری، برای آن حضرت ﷺ گوسفندی را سربرید [و گوشت آن را پخت و آماده‌ی خوردن نمود]. آن حضرت ﷺ نیز از گوشت آن گوسفند خوردند؛ سپس آن زن برای پیامبر اکرم ﷺ سبدی خرما آورد، و آن حضرت ﷺ نیز مقداری از آن خرماها را تناول فرمودند؛ سپس برای نماز ظهر وضو گرفتند و نماز خواندند؛ و چون از نماز برگشتند، آن زن باقی مانده‌ی گوشت گوسفند را آوردند؛ و رسول خدا ﷺ نیز از آن خوردند و بدون آنکه وضویی بگیرند، نماز عصر را خواندند.

«قِنَاع»: سبذ. ظرف چوبی یا فلزی مسطح و گرد لبه‌دار یا بی‌لبه که در آن خوردنی و میوه یا چیز دیگر بگذارند.

«رُطَب»: خرماى تازه، خرماى نورس.

«عُلَالَة»: باقیمانده‌ی گوشت یا چیز دیگر.

و از عبارت «فاكل ثم صلی العصر، و لم يتوضأ» دانسته می‌شود که وضو گرفتن از خوردن خوراکی‌هایی که با آتش پخته می‌شوند [مما مسته النار] واجب نمی‌گردد. و ظاهر این حدیث، دلالت بر آن دارد که جابر بن عبدالله رضی الله عنه می‌خواسته است بگوید که وضو از خوردن «مما مسته النار» واجب نمی‌شود.

حدیث شماره ۱۸۱

(۳۱) حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدُّورِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ، عَنْ أُمِّ الْمُنْذِرِ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلِيٌّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ عَلِيٌّ، وَلَنَا دَوَالِي مُعَلَّقَةٌ، قَالَتْ: فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ وَعَلِيٌّ مَعَهُ يَأْكُلُ، فَقَالَ لِعَلِيِّ: «مَهْ يَا عَلِيُّ، فَإِنَّكَ نَاقِهٌ!» قَالَتْ: فَجَلَسَ عَلِيٌّ وَالتَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ، قَالَتْ: فَجَعَلْتُ لَهُمْ سِلْقًا وَشَعِيرًا، فَقَالَ التَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَلِيِّ: «مِنْ هَذَا فَأَصِيبُ فَإِنَّ هَذَا أَوْفَى لَكَ».

۱۸۱ - (۳۱) ... أم منذر رضی الله عنها [دختر قیس انصاری] گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالی

که علی بن ابی طالب رضی الله علیه و آله همراهشان بود، به خانه‌ی من آمدند؛ و برای ما [در آن زمان] خوشه‌های خرمايي بود که آن‌ها را به ریسمان بسته و از سقف یا جای دیگر آویزان و آویخته کرده بودیم.

أم منذر رضی الله عنها در دنباله‌ی سخنانش گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله شروع به خوردن خرماها نمودند و علی بن ابی طالب رضی الله علیه و آله نیز همراه ایشان می‌خورد؛ آن حضرت صلی الله علیه و آله به علی رضی الله علیه و آله فرمودند: دست نگهدار و از خوردن باز ایست! زیرا که تو تازه از کمند بیماری بهبود یافته‌ای و دوران نقاهت را داری پشت سر می‌گذاری!

أم منذر رضی الله عنها گوید: علی رضی الله علیه و آله [بر حسب فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله از خوردن باز ایستاد و]

نشست؛ ولی پیامبر ﷺ همچنان به خوردن ادامه می‌دادند.
 أم منذر رضی الله عنها در ادامه گوید: سپس برای آنان سوپی از چغندر و جو آماده ساختم؛
 او چون آن سوپ را به نزد آنان آوردم [پیامبر ﷺ خطاب به علی رضی الله عنه فرمودند: از این
 بخور؛ زیرا که برای تو مناسب‌تر و سازگارتر است.

«دَوَالی»: جمع «دالیه»: خوشه‌ی خرما. شاخه‌ی پر خوشه‌ی خرما.
 «مُعَلَّقَة»: شاخه‌ی پر خوشه‌ی خرما که آویزان و آونگ شده باشد. و «آونگ نمودن
 خوشه‌ی خرما»: یعنی ریسمانی که خوشه‌های انگور یا خرما و یا میوه‌ی دیگر را به آن
 ببندند و از سقف خانه یا دکان یا جای دیگر، آویزان کنند تا زمستان بماند.
 «مَه»: اسم فعل مبنی؛ به معنی باز ایست و دست نگهدار.
 «نَاقَه»: آنکه از بیماری بهبودی یافته باشد و هنوز ضعف داشته باشد و دوران
 نقاهت را بگذراند.

«سِلْقًا»: چغندر. گیاهی است از تیره‌ی اسفناجیان؛ دارای برگ‌های درشت و پهن؛
 بیخ آن درشت و گلوله مانند یا مخروطی شکل؛ و بر سه قسم است: چغندر رسمی،
 چغندر فرنگی و چغندر قند.
 چغندر رسمی: درشت و شیرین است و پخته‌ی آن را می‌خورند و خام آن به مصرف
 تغذیه‌ی حیواناتِ علفخوار می‌رسد.
 چغندر فرنگی: پوست و مغزش سرخ رنگ است و چندان شیرین نیست؛ و در پختن
 بعضی خوراکی‌ها به کار می‌رود.

چغندر قند: که آن را چغندر صنعتی هم می‌گویند؛ مخروطی شکل است و تا عمق
 ۳۰ سانتی متر یا بیشتر در زمین فرو می‌رود؛ پوست و مغزش سفید و به طور متوسط
 از ۱۴ تا ۱۸ درصد ماده‌ی قندی دارد و در کارخانه‌های قندسازی، از آن قند و شکر
 می‌گیرند. چغندر دارای مواد ازته و مواد چربی و قند و سلولز و فسفر و کلسیوم و آهن،
 و ویتامین‌های A و B و C می‌باشد.
 «شعیراً»: جو.

«فجعلت لهم سِلْقًا و شعیراً»: یعنی برای پیامبر ﷺ و علی بن ابی طالب رضی الله عنه سوپی از

چغندر و جو درست کردم.

«أوفى»: سازگارتر و مناسب‌تر.

حدیث شماره ۱۸۲

(۳۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْلَانَ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ يَحْيَى، عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْتِينِي فَيَقُولُ: «أَعِنْدَكَ غَدَاءٌ؟» فَأَقُولُ: لَا. قَالَتْ: فَيَقُولُ: «إِنِّي صَائِمٌ» قَالَتْ: فَأَتَانِي يَوْمًا، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّهُ أَهْدَيْتَ لَنَا هَدِيَّةً قَالَ: «وَمَا هِيَ؟» قُلْتُ: حَيْسٌ، قَالَ: «أَمَا إِنِّي أَصْبَحْتُ صَائِمًا» قَالَتْ: ثُمَّ أَكَلُ.

۱۸۲ - (۳۲) ... ام المؤمنین عایشه رضی الله عنها گوید: گاهی اوقات اتفاق می‌افتاد که رسول خدا صلی الله علیه و آله [در اوائل روز] به نزد من می‌آمدند و می‌فرمودند: آیا در نزد تو غذایی برای خوردن است؟ من می‌گفتم: خیر. آنگاه ایشان می‌فرمودند: پس من نیت روزه می‌کنم. روزی دیگر به نزد آمدند؛ بدیشان گفتم: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! امروز برای ما به رسم تعارف، هدیه‌ای پیشکش شده است. آن حضرت صلی الله علیه و آله فرمودند: آن هدیه و پیشکش چیست؟ گفتم: خرمایی است که با کشک و روغن و آرد آمیخته شده است. آن حضرت صلی الله علیه و آله فرمودند: اما من امروز قصد روزه داشتم [از این رو از دیشب، نیت روزه نمودم]. عایشه رضی الله عنها گوید: آنگاه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از آن خرما که با کشک و آرد و روغن آمیخته شده بود، تناول فرمودند [و روزه‌ی مستحبی خویش را افطار نمودند].

«غداء»: طعام و خوراکی که در وقت چاشت خورده شود. طعام بامداد [صبحانه].

غذایی که صبح بخورند. مقابل «عشاء» که غذای شب است. جمع: «اغذیه».

«انّی صائمٌ»: [پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وقتی می‌دیدند که در اوائل صبح، غذایی برای

خوردن نیست، می‌فرمودند:] من نیت روزه نمودم.

و از این بخش از حدیث، معلوم می‌شود که نیت روزه‌ی نفلی و مستحبی، در روز

[البته تا زوال] درست است.

«أهدیت»: هدیه و پیشکش شده است.

«حَیْسٌ»: خرمایی که با کشک و روغن و آرد، آمیخته شده باشد.

«أما»: حرف استفتاح است به معنی «ألا» [هان]؛ و بیشتر قبل از قسم قرار می‌گیرد: «اما والذي ابکی و اضحك: هان! سوگند به آنکه بگریاند و بخنداند». و نیز برای تحقیق سخنی است که پس از آن می‌آید و به معنی «حَقًّا» است: «اما انّ زیداً عاقل و مهذب: زید، حَقًّا خردمند و تربیت شده است».

و به عنوان حرف عَرَض و به معنی «لولا» نیز می‌آید و به فعل اختصاص می‌یابد: «اما تقعد: آیا نمی‌نشینی». که در این صورت، مرکب از همزه‌ی استفهام و ماء نافیهِ است.

«أصبحتُ صائماً»: در حالی صبح کردم که از دیشب نیت روزه نمودم.

«ثمّ أكل»: آنگاه پیامبر ﷺ خوردند. از این بخش از حدیث معلوم می‌شود که درست است روزه‌ی مستحبی را افطار نمود.

حدیث شماره ۱۸۳

(۳۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي يَحْيَى الْأَسْلَمِيِّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي أُمَيَّةَ الْأَعْوَرِ، عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدَ كِسْرَةٍ مِنْ خُبْزِ الشَّعِيرِ فَوَضَعَ عَلَيْهَا تَمْرَةً وَقَالَ: «هَذِهِ إِدَامٌ هَذِهِ» وَأَكَلَ.

۱۸۳ - (۳۳) ... یوسف بن عبد بن سلام رضی الله عنه گوید: رسول خدا ﷺ را دیدم که تکه‌ای نان جوین برداشتند و دانه‌ای خرما بر آن نهادند و فرمودند: این خرما، خورش این نان است؛ آنگاه از آن تناول فرمودند.

«کسره»: پاره‌ای از نان.

«فوضع»: گذاشت و نهاد.

«هذه إدام هذه»: این خرما، خورش این نان است. «هذه» اول به خرما، و «هذه» دوم

به «خبز الشعیر» برمی‌گردد.

ناگفته نماند که حدیث بالا در نسخه‌ی صحیح دیگر، از پدر یوسف، یعنی «عبدالله بن سلام» نیز نقل شده است. از این رو بر مبنای آن نسخه، یوسف، حدیث را از پدرش، از رسول خدا ﷺ نقل نموده است. بر خلاف نسخه‌ی مزبور که خود یوسف، حدیث را از پیامبر ﷺ روایت نموده است.

حدیث شماره ۱۸۴

(۳۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْبَاءُ سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبَّادِ بْنِ الْعَوَّامِ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُعْجِبُهُ الثُّفْلُ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: يَعْني مَا بَقِيَ مِنَ الطَّعَامِ.

۱۸۴ - (۳۴) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: رسول خدا ﷺ دُردی و ته نشین غذا در دیگر را دوست می‌داشتند.

عبدالله بن عبدالرحمن [استاد امام ترمذی و یکی از راویان این حدیث] گوید: مقصود از «ثُفل»: همان چیز از خوراک است که در ته دیگر باقی بماند.

«الثُّفل»: آنچه از غذا که ته دیگر باقی بماند. «ته دیگری».

اینکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله غذای ته دیگر را دوست داشتند، خود بیانگر سه قضیه است:

۱- این کار نشانگر تواضع و فروتنی پیامبر صلی الله علیه و آله بوده است. به راستی که پیامبر صلی الله علیه و آله با دو خصلت سادگی و تواضع، آیینی تمام نمای کرامتی بود که خداوند برای انسان قائل شده است؛ کرامتی که از درون وجود انسان به او داده می‌شود و نمی‌تواند آن را با ظواهر فریبنده و تصنعی، پیرامون خود فراچنگ آورد.

پیامبر صلی الله علیه و آله خود سادگی و تواضع بود که در مرد کاملی تجلی یافته بود. این سادگی از درون جانش برخاسته بود، و لذا او مظاهر کاذب ریاست و فرمانروایی و یا تجملات و تکلفاتی را که لازمه‌ی آنها است؛ و نیز کردار و گفتار عوام فریبانه‌ای را که پیرامون وی گرد آمده بود، متلاشی کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله فردی نزدیک، باوقار، جوانمرد، خوشخوی و خوش برخورد و متواضع و فروتن بود.

پیامبر اکرم ﷺ در خوراک، مسکن و پوشاک نیز متواضع بود؛ همچون یک نفر از عامه‌ی مردم غذا می‌خورد، لباس می‌پوشید و زندگی به سر می‌کرد و - در حالی که از مکتب و اقتدار تامّ برخوردار بود - در یک ردیف اتاق ساده‌ی ساخته شده با خشت به سر می‌کرد که بین هر اتاق با اتاق دیگر، دیواری از شاخه‌ی درخت خرما قرار داشت که آن هم گل اندود شده و با چرم یا پوششی سیاه رنگ و بافته از موی، پوشیده شده بود!!

دعوت فرد آزاد و برده و کنیز و مستمند را می‌پذیرفت، و عذر فرد عذر خواه را قبول می‌کرد؛ جامه‌اش را خود وصله می‌زد، و کفشش را با دست خود پینه می‌نمود و به خودش رسیدگی می‌کرد و زانوی شترش را با عقال می‌بست؛ با برده‌ها غذا می‌خورد و حاجت شخص ناتوان و تهیدست را برآورده می‌ساخت. همه‌ی این سادگی و تواضع، برخاسته از وجود پاکش، که آیینی تمام نمای وی بود، چیزی از هیبت و محبت وی نکاست. در توصیف او گفته شده است: «هرکس برای بار اول او را می‌دید، وی را با دیده‌ی احترام و شکوه می‌نگریست؛ و هر کس با او همنشین می‌شد، او را دوست می‌داشت»؛ و لذا رابطه‌ی مردم واصحابش با وی، رابطه‌ای سرشار از ادب و محبت و متانت و وقار کامل بود؛ متکبر و خواه نبود، اما اسائهی ادب را نمی‌پسندید.

به هر حال، درباره‌ی هیچ کس و هیچ چیز به اندازه‌ی پیامبر بزرگوار اسلام، حضرت محمد ﷺ سخن نگفته‌اند، کتاب ننوخته‌اند، تحقیق نکرده‌اند، و به تجزیه و تحلیل نپرداخته‌اند؛ چه اعراب و چه غیر آنها؛ چه مسلمانان و چه غیر مسلمانان از مستشرقان و خاورشناسان. علتش هم کاملاً واضح و روشن است؛ زیرا عظمت و بزرگی هیچ کس نه تنها به عظمت و بزرگی او نمی‌رسد که بدان نزدیک هم نمی‌شود.

۲- چون غذای ته دیگ، غالباً کم چربی‌تر و پخته‌تر است، پیامبر ﷺ آن را دوست می‌داشتند.

۳- معمولاً آن حضرت ﷺ میهمان و اهل و عیال خویش را بر خود ترجیح می‌دادند و نخست از غذای دیگ برای آنان غذا می‌دادند و ته ظرف برای خودشان باقی می‌ماند.

باب (۲۷)

چگونگی وضو یا دست شستن پیامبر ﷺ

به هنگام خوردن غذا

(۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ مِنَ الْخَلَاءِ فَقَرَّبَ إِلَيْهِ الطَّعَامَ. فَقَالُوا: لَا نَأْتِيكَ بِوَضُوءٍ؟ قَالَ: «إِنَّمَا أُمِرْتُ بِالْوَضُوءِ إِذَا قُمْتُ إِلَى الصَّلَاةِ».

۱۸۵ - (۱) ... عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم [چون از اجابت مزاج فارغ شدند و] از مُستراح بیرون آمدند؛ برایشان غذا آوردند؛ و از ایشان پرسیدند: آیا برایتان وسایل وضو گرفتن بیاوریم؟ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: به راستی به من دستور داده شده است که هرگاه برای نماز بلند شدم، وضو بگیرم.

«الخلاء»: آبریزگاه، مستراح، محلّی خلوت برای قضای حاجت و اجابت مزاج.

«بِوَضُوءٍ»: وضو [به فتح واو]: به معنای وسایل وضو گرفتن از قبیل آب و آفتابه است. و «وَضُوءٍ» [به ضم واو]: به معنای وضو گرفتن و شستشوی اعضاء و دست نماز گرفتن است.

«أُمِرْتُ»: فرمان داده شده‌ام.

«إذا قمت إلى الصلاة»: هرگاه برای نماز بپا خواستم و وضو نداشتم.

یاد آور می‌شویم که وضو گرفتن برای هر وقت نمازی، مستحب است و فقط آنگاه فرض می‌شود که انسان، بی‌وضو بوده و قصد نمازگزاردن را داشته باشد.

انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: «رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم به هنگام ادای هر نماز، وضویی جدید می‌گرفتند. از وی پرسیده شد: شما چگونه عمل می‌کردید؟ فرمود: ما نمازها را - تا آنگاه که بی‌وضو نمی‌شدیم - با یک وضو می‌خواندیم.»

بنابراین وضو بالای وضو، فقط یک امر مستحبی است، اما فضیلت و برتری زیادی دارد؛ چنان‌که در حدیث شریف آمده است: «وضو بالای وضو، نوری بر بالای نور است». نقل است که: «هر کس بر بالای وضو، وضو بگیرد، برایش ده نیکی و حسنه نوشته می‌شود».

همچنین در حدیث شریف آمده است: «رسول خدا ﷺ در روز فتح مکه، همه‌ی نمازها را با یک وضو خواندند؛ عمر بن خطابؓ از ایشان پرسید: امروز شما کاری کردید که تاکنون نمی‌کردید! رسول خدا ﷺ فرمودند: ای عمر! من به قصد این کار را کردم». یعنی تا چنین تصور نشود که وضو گرفتن برای هر نماز، واجب است. پس وضو گرفتن برای هر وقت نمازی، مستحب است و فقط آنگاه فرض می‌شود که انسان، بی‌وضو بوده و قصد نمازگزاردن را داشته باشد.

حدیث شماره ۱۸۶

(۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَخْزُومِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْعَائِطِ فَأُتِيَ بِطَعَامٍ، فَقِيلَ لَهُ: أَلَا تَوَضَّأُ؟ فَقَالَ: «أَأَصَلِّي فَأَتَوَضَّأُ».

۱۸۶ - (۲) ... عبدالله بن عباس رضی الله عنهما گوید: رسول خدا ﷺ از اجابت مزاج، فارغ شدند و برگشتند؛ آنگاه برایشان غذایی آورده شد تا از آن تناول فرمایند؛ و بدیشان گفته شد: آیا وضو نمی‌گیرید؟ آن حضرت ﷺ فرمودند: مگر می‌خواهم نماز بگزارم تا برایش وضو بگیرم؟ [یعنی وقتی بخوام نماز بگزارم، وضو می‌گیرم].

«العائط»: این واژه بر خلاف مفهومی که امروز از آن می‌فهمند [«عائط»، در تعبیرات امروز غالباً به مدفوع انسان گفته می‌شود]، در اصل به معنی زمین گودی است که انسان را از انظار مردم دور می‌دارد؛ و افراد بیابان گرد و مسافر در آن زمان، برای قضای حاجت آنجا می‌رفتند تا از دیدگاه مردم دور باشند؛ بنابراین معنی جمله چنین می‌شود: «رسول خدا ﷺ از مکان قضای حاجت برگشتند»؛ که روی هم رفته کنایه از اجابت مزاج و قضای حاجت است.

به هر حال «العائط» در لغت، زمین پست و گود را می‌گویند؛ و چون که عرب‌ها برای قضای حاجت عموماً زمین گود و پست را برمی‌گزیدند، به همین سبب آن را بر مستراح اطلاق کردند؛ گرچه برخی مواقع بر نجاست نیز اطلاق می‌گردد. ناگفته نماند که در احادیث برای محل قضای حاجت، از این الفاظ و واژه‌ها،

استفاده شده است: «الْحَلَاءُ»؛ «كُنِيفٌ»؛ «حَشٌّ»؛ «مِرْحَاضٌ»؛ «مَذْهَبٌ» و «مَصْنَعٌ». و امروزه اهل مصر نیز، آن را «بیت الادب» و «بیت الطهارة»؛ و اهل حجاز آن را «مُستراح» می گویند.

«الا تَوْضُّأُ»: آیا وضو نمی گیرید؟ چنین به نظر می رسد که منظور وضوی شرعی است؛ و گویا شخصی که گفته و پرسیده است: وسایل وضو گرفتن بیارم، تصور می کرده است که وضو گرفتن پیش از غذا خوردن واجب و الزامی است و آن حضرت ﷺ با جمله ی «أَصْلِي فَأَتَوْضُّأُ» [مگر می خواهم نماز بگزارم تا برایش وضو بگیرم؟] خواسته اند تا به او بفهمانند که وضو، برای خواندن نماز و امور دیگری که طهارت شرط آن است، واجب و الزامی است؛ و با این وجود، استحباب شستن دست ها پیش از غذا خوردن، مسلم است و احادیث دیگر، این مطلب را تأکید می کنند.

حدیث شماره ۱۸۷

(۳) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ.
(ح) وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْكَرِيمِ الْجُرْجَانِيُّ، عَنْ قَيْسِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي هَاشِمٍ، عَنْ زَادَانَ، عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: قَرَأْتُ فِي التَّوْرَةِ أَنَّ بَرَكََةَ الطَّعَامِ الْوُضُوءُ بَعْدَهُ، فَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَرَأْتُ فِي التَّوْرَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَرَكََةُ الطَّعَامِ الْوُضُوءُ قَبْلَهُ وَالْوُضُوءُ بَعْدَهُ».

۱۸۷ - (۳) ... سلمان رضی الله عنه گوید: در تورات خواندم که چنین نوشته شده بود: به راستی برکت غذا، در شستن و تمیز نمودن دستها پس از خوردن غذا، به ودیعه نهاده شده است.

سلمان رضی الله عنه در دنباله ی سخنانش گوید: این موضوع را برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بازگو نمودم و ایشان را از آنچه در تورات خوانده بودم، با خبر گردانیدم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: برکت غذا، در شستن دستها پیش از خوردن غذا و پس از آن است.

«قَرَأْتُ»: خواننده بودم.

«التوراة»: کتاب مقدس یهود. کتاب مذهبی بنی اسرائیل که از موسی عليه السلام باقی مانده است و متأسفانه بعدها، دستخوش تحریف و تغییر شد.

اسفار خسه یا پنج کتاب نخستین تورات، عبارتند از:

سفر تکوین: که راجع به خلقت عالم و اوائل تاریخ بنی اسرائیل بحث کرده است.

سفر خروج: که مهاجرت بنی اسرائیل را از مصر شرح داده است.

سفر لاویان: که شامل قوانین مذهبی و شرایع و قواعد و حدود سبط لاوی [یکی از

اسباط دوازده‌گانه‌ی بنی اسرائیل] است.

سفر اعداد: که از مسافرت بنی اسرائیل و فتح اراضی کنعان و قوه‌ی مادی آن‌ها

گفتگو می‌کند.

سفر تثنیه: که مکمل کتب قبلی است و تکرار شرایع را به طور اختصار بیان کرده

است.

مجموعه‌ی اسفار پنج‌گانه و ملحقات تورات را «عهد قدیم» یا «عهد عتیق» می‌گویند

و به اسفار مقدّسه که بعد از مسیح عليه السلام نوشته شده است [انجیل]، «عهد جدید»

می‌گویند.

«برکة»: نموّ کردن و افزون شدن. افزایش. افزونی. فراوانی. نیک بختی. سعادت و

خوش دیدن. جمع: برکات. و در اینجا مراد از خیر و برکت در غذا، از میان رفتن فقر و

تنگدستی است که شستن دست‌ها موجب آن می‌شود. چنان‌که در احادیث و روایات

دیگر بدین مطلب اشاره رفته است.

«الوضوء بعده»: وضو گرفتن پس از خوردن غذا. در اینجا مراد از «وضو گرفتن»،

وضوگرفتن لغوی است؛ یعنی شستن دست‌ها؛ و استحباب شستن دست‌ها پس از غذا

و پیش از آن را ثابت می‌کند.

گرچه برخی از علماء و صاحب نظران اسلامی، وضوی شرعی و اصطلاحی را مراد

گرفته‌اند، ولی قول صحیح، همان شستن دست‌ها است؛ زیرا از مطالعه و تحقیق

مجموع احادیث و اخبار رسیده به ما، چنین فهمیده می‌شود که وضو گرفتن فقط

برای نماز و امور دیگری که در آن‌ها طهارت شرط است، واجب و ضروری می‌باشد.

باب (۲۸)

دعاهایی که پیامبر ﷺ پیش از خوردن
غذا و پس از آن می خواندند

(۱) حَدَّثَنَا فُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيْعَةَ، عَنْ يَزِيْدَ بْنِ أَبِي حَبِيْبٍ، عَنْ رَاشِدِ الْيَافِعِيِّ، عَنْ حَبِيْبِ بْنِ أَوْسٍ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا، فَقُرِّبَ طَعَامٌ، فَلَمْ أَرْ طَعَامًا كَانَ أَعْظَمَ بَرَكَهً مِنْهُ أَوَّلَ مَا أَكَلْنَا، وَلَا أَقَلَّ بَرَكَهً فِي آخِرِهِ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ هَذَا؟ قَالَ: «إِنَّا ذَكَّرْنَا اسْمَ اللهِ حِينَ أَكَلْنَا، ثُمَّ قَعَدَ مَنْ أَكَلَ وَلَمْ يُسَمِّ اللهُ تَعَالَى فَأَكَلَ مَعَهُ الشَّيْطَانُ».

۱۸۸ - (۱) ... ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ گوید: روزی در نزد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم نشستیم بودیم که برایشان غذایی را آوردند؛ من هیچ غذایی را پُر برکت‌تر از آن به هنگام آغاز، و کم برکت‌تر از آن به هنگام پایان ندیده بودم.

از این رو، از پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم پرسیدم: ای رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم! این غذا چگونه است؟ [و چرا به هنگام آغاز خوردن، پُر برکت بود و به هنگام پایان، کم برکت؟] پیامبر اکرم صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: وقتی که ما شروع به غذا خوردن نمودیم، نام خداوند متعال را بردیم [و «بسم الله الرحمن الرحيم» گفتیم]؛ آنگاه فردی [بر سفره‌ی غذا] نشست و بدون آنکه نام خداوند متعال را بر زبان بیاورد [و «بسم الله الرحمن الرحيم» بگوید] از آن غذا خورد و شیطان نیز همراه او از غذا خورد؛ [بدین جهت، در غذا بی برکتی آمد!]

«فقرَّب»: در نسخه‌ای دیگر از «الشهائل المحمدیة»، «فقرَّب الیه» آمده است؛ یعنی برای پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم غذایی آورده شد.

«فلم أرَ»: تا کنون ندیده بودم.

«اعظم برکة»: پُر برکت‌تر، افزون‌تر.

«اول ما اكلنا»: نخستین باری که آن غذا را خوردیم. یعنی در آغاز خوردن غذا.

«اقل برکة»: کم برکت‌تر.

«کیف هذا؟»: این غذا چرا اینگونه است؟ یعنی: چرا به هنگام آغاز خوردن، پُر برکت

بود و به هنگام پایان، کم برکت؟

«ذکرنا اسم الله»: نام خدا را بر زبان آوردیم. یعنی «بسم الله» گفتیم.

«و لم یُسَمَّ الله تعالی»: نام خدا را بر زبان نیاورد. یعنی: در شروع غذا خوردن، «بسم

الله» نگفت.

«فاکل معه الشیطان»: شیطان نیز با او از آن غذا خورد.

«خوردن شیطان» می‌تواند دو معنی داشته باشد:

۱- اینکه شیطان حقیقتاً از آن غذایی که نام خدا بر آن برده نشده، می‌خورد.

۲- خوردن شیطان، کنایه از بی‌برکتی در غذا است؛ چرا که شیطان، نماد و مظهر

بدی، شرّ، بی‌برکتی و ... است.

در اینجا به بیان پرتوی از آداب غذاخوردن می‌پردازیم:

انسان به آب و غذا به عنوان وسیله برای تحقّق هدفی دیگر نگاه می‌کند و آن‌ها را در ذات خود هدف به حساب نمی‌آورد؛ زیرا هدف او از خوردن و آشامیدن، کسب نیرو و سلامتی در راستای ادای مسئولیت بندگی خداوند است. مسئولیت و عبادتی که او را شایسته‌ی دست یابی به سربلندی دنیا و سعادت آخرت قرار می‌دهد. و به همین خاطر خوردن و خوراک انسانِ مسلمان، هدف زندگی او نیست و تنها زمانی که احساس گرسنگی و تشنگی بنماید، لب به غذا و آب می‌زند؛ زیرا از پیامبر گرامی اسلام ﷺ نقل شده است که: «ما مردمی هستیم که تا گرسنه نشویم غذا نمی‌خوریم و هرگاه دست به غذا بردیم، پرخوری نمی‌کنیم».

بر همین اساس، انسان مسلمان در ارتباط با خوردن و نوشیدن، آداب شرعی ویژه‌ی زیر را عملی می‌کند:

الف) آداب پیش از غذا؛ که عبارتند از:

۱- غذا و نوشیدنی خود و خانواده‌اش را از مال حلال و مشروع تهیه نماید و رنگ و بوی حرام و شبه حرام را از آن پاک گرداند؛ زیرا خداوند متعال می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ [البقرة: ۱۷۲]؛ «ای کسانی

که ایمان آورده‌اید! از روزیهای حلال و پاکی که به شما داده‌ایم بخورید».

۲- هدف و نیت او از خوردن و آشامیدن، تقویت بدن در راستای ادای

مسئولیت هایش باشد، تا ضمن خوردن و لذت بردن از غذا، اجر و پاداشی را هم کسب نموده باشد؛ زیرا قصد نیک، کارهای مباح را تبدیل به عبادت می نماید و طبعاً عبادات، دارای پاداش می باشد.

۳- پیش از غذا، دستانش را به خوبی بشوید.

۴- از اسراف و تبذیر و ریخت و پاش پرهیز کند.

۵- به هنگام صرف غذا روی دو زانو، یا بر روی پا و زانوی چپ بنشیند و زانوی راست را به صورت عمودی قرار دهد؛ زیرا رسول خدا ﷺ می فرماید: «در حالت تکیه زدن غذا نمی خورم و به سادگی مانند بردگان غذا می خورم و همچون آنان می نشینم». [بخاری]

۶- هر غذایی را که آماده بود، تناول نماید و از آن عیب جویی نکند؛ و چنانچه آن را دوست نمی داشت، از خوردن آن خود داری نماید؛ زیرا ابوهیره رضی الله عنه می گوید: «هیچگاه رسول خدا ﷺ از هیچ غذایی بدگویی نمی نمود، اگر اشتها داشت، غذا را میل می فرمود و اگر غذا را دوست نمی داشت، از خوردن آن امتناع می فرمود». [ابوداود]

۷- تا جایی که امکان داشت، سعی کند به همراه خانواده یا میهمان و کارگر و ... غذا را صرف کند. از رسول خدا ﷺ روایت گردیده است که: «با هم بخورید تا خداوند آن را پُر برکت بنماید» [ابوداود و ترمذی].

(ب) آداب هنگام صرف غذا؛ عبارتند از:

۱- خوردن غذا را با «بسم الله الرحمن الرحيم» آغاز کند؛ زیرا پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرموده است: «هرگاه شروع به خوردن غذا نمودید، نام خداوند را فراموش نکنید. اگر ابتدا گفتن «بسم الله الرحمن الرحيم» را فراموش کردید، هرگاه به خاطرتان آمد، بگویید: «بسم الله اوله و آخره». [ابوداود و ترمذی].

۲- با حمد و شکر خداوند آن را تمام کند و پس از آن بگوید: خداوندی را سپاس که این غذا را برایم آفریده بدون اینکه من در آفرینش آن به خود زحمتی بدهم. خداوند گناهان پیشین او را می بخشاید. [بخاری و مسلم]

۳- با سه انگشت دست راست، لقمه ای کوچک را بردارد و به خوبی آن را در دهان بجود؛ و از جلو دست خود غذا را بردارد؛ زیرا پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله خطاب به

- عُمر بن سلمه رضی الله عنه فرموده است: «ای نوجوان! نام خداوند را ذکر کن! و با دست راست و از جلو دست خود غذا را بردار». [بخای و مسلم]
- ۴- از ریختن و هدر دادن غذا، پرهیز کند و قبل از برداشتن سفره، دست‌ها را به خوبی پاک نماید؛ زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: «هرگاه غذایی را تناول نمودید، پیش از شستن دست‌ها، آن را به خوبی پاک کنید و لیس بزنید». [ابوداؤد]
- ۵- هرگاه چیزی از غذا از دستش افتاد، پس از پاک کردن آن را تناول نماید؛ زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: «هرگاه غذایی از دست شما افتاد، آن را بردارید و ناپاکی آن را پاک کنید و آن را برای ابلیس باقی نگذارید». [مسلم]
- ۶- بر روی غذای داغ فوت نکند و تا وقتی که داغ است آن را تناول ننماید؛ و آب را در سه نوبت بنوشد و هر بار دهان را از لیوان بردارد و تنفس نماید؛ زیرا انس بن مالک رضی الله عنه نقل نموده که رسول خدا صلی الله علیه و آله به هنگام نوشیدن آب، سه بار لب را از ظرف بر می‌داشت و تنفس می‌نمود. [بخاری و مسلم]
- ۷- از پرخوری پرهیز کند؛ زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: «بنی آدم، هیچ ظرفی را مانند ظرف شکم به ناروا پُر ننموده است؛ کافی است که انسان برای کسب قوّت، چند لقمه غذا را تناول کند، اگر این کار را نکرد، یک سوم را از غذا و یک سوم را از نوشیدنی پُر کند و یک سوم دیگر را برای راحتی نفس، خالی نگاه دارد.» [احمد]
- ۸- قبل از همه، غذا را به بزرگتران تعارف نماید و سپس از طرف راست، آن را در میان جمع بگرداند و خود در آخر همه غذا بردارد؛ زیرا پیامبرگرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرموده است: «از بزرگتران شروع کنید».
- ۹- میزبان خود را مجبور نکند که مدام برای خوردن غذا به او تذکر دهد و بدون تعارف تاجایی که اشتها دارد غذا را میل کند؛ زیرا این کار ممکن است اسباب ناراحتی میزبان را در مورد خوب نبودن غذا فراهم کند، یا اینکه ممکن است اسباب ریاء و ظاهرسازی بشود.
- ۱۰- اگر با دیگری در یک ظرف غذا می‌خورد، هوای دوست خود را داشته باشد و حق او را ضایع نکند؛ به خصوص اگر غذا اندک باشد.
- ۱۱- به هنگام صرف غذا به دست و دهان دیگران نگاه نکند و مراقب غذا خوردن آنان نباشد؛ زیرا ممکن است سبب شرم آنان بشود و به اندازه‌ی کافی غذا

صرف نکنند.

۱۲- کار زشت و ناپسندی را که باعث آزرده‌گی دیگران بشود، انجام ندهد. برای مثال اگر با کسی دیگر غذا می‌خورد، دست خود را داخل ظرف نکند و به هنگام برداشتن لقمه به خاطر آنکه چیزی از غذای دهان او دوباره به داخل ظرف نیفتد، سرخود را زیاد جلو نیاورد و چنان‌چه با دستان خود چیزی را از روی دندان‌هایش بیرون آورد، دستش را دوباره داخل ظرف نکند. و همچنین از چیزهای زشت و تهوع آور به هنگام غذا نام نبرد؛ زیرا ممکن است اسباب آزار و کم‌اشتهایی دیگران را فراهم نماید.

(ج) آداب پس از غذا؛ عبارتند از:

- ۱- در جهت پیروی از سنت رسول خدا ﷺ پیش از سیر شدن، از غذا خوردن دست بردارد، تا به پُرخوری و چاقی که اسباب بسیاری از بیماری‌ها را فراهم می‌کنند، دچار نگردد.
- ۲- پس از صرف غذا، دستان و دهانش را شستشو بدهد.
- ۳- برای محافظت از بهداشت دهان و دندان، پس از صرف غذا میان دندان‌های خود را پاک کند و دست کم در شبانه روز یک بار مسواک بزند.
- ۴- شکر نعمت‌های خداوند را پس از خوردن و آشامیدن فراموش ننماید و دعا‌های پس از صرف غذا را بخواند.

حدیث شماره ۱۸۹

(۲) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ الدَّسْتَوَائِيُّ، عَنْ بُدَيْلِ الْعُقَيْلِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبِيدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أُمِّ كَثُومٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ فَتَنَسَّى أَنْ يَذُكَّرَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى طَعَامِهِ فَلْيَقُلْ: بِسْمِ اللَّهِ أَوَّلَهُ وَآخِرَهُ».

۱۸۹ - (۲) ... عایشه رضی الله عنها گوید: رسول خدا ﷺ فرمودند: هرگاه یکی از شما شروع به خوردن غذا نمود و فراموش کرد که نام خداوند متعال را در آغاز خوردن غذا ببرد و «بسم الله الرحمن الرحيم» بگوید، باید [درمیان غذا خوردن و وقتی که یادش آمد] چنین بگوید: «بسم الله اوله و آخره»؛ «این غذا را با نام خدا شروع می‌کنم و با نام او به پایان

می‌برم.»

«فنی»: پس فراموش کرد.

«علی طعامه»: یعنی در آغاز غذا خوردنش.

«فلیقل»: باید بگوید. این امر، محمول بر نُدب و استحباب است نه بر وجوب.

«بسم الله اوله و آخره»: این غذا را با نام خداوند متعال شروع می‌کنم و با نام او به

پایان می‌برم.

حدیث شماره ۱۹۰

(۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّبَّاحِ الْهَاشِمِيُّ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ طَعَامٌ فَقَالَ: «أَدْنُ يَا بُنَيَّ فَسَمَّ اللَّهُ تَعَالَى وَكُلْ بِيَمِينِكَ وَكُلْ مِمَّا يَلِيكَ».

۱۹۰ - (۳) ... عمر بن ابی سلمه رضی الله عنه گوید: در حالی که خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتم

که در نزد ایشان غذا بود. آن حضرت صلی الله علیه و آله به من فرمودند: پسر من! نزدیک بیا و نام خدا را بر زبان بیاور (و با «بسم الله الرحمن الرحيم» شروع کن) و با دست راست خویشت بخور و [سعی کن تا] از آنچه در جلو تو است، بخوری.

«أَدْنُ»: فعل امر، به معنای «نزدیک بیا».

«یا بُنَيَّ»: ای پسر من! «یا»: حرف ندا برای نزدیک و دور و کثیرالاستعمال‌ترین حروف

ندا است؛ و از این جهت می‌توان این حرف را پیش از منادی حذف کرد؛ و اسم جلاله‌ی الله و مشتقات و آیتها، تنها به وسیله‌ی این حرف، منادی واقع می‌شود.

اما در این مثال: «یا له کذا او من کذا»، یا حرف ندا و لام پس از آن، برای تعجب است؛

و «بُنَيَّ» مصغّر ابن است به معنی «پسرک».

«فسم الله»: نام خدا را ببر؛ یعنی بسم الله الرحمن الرحيم بگو.

«کُلْ»: فعل امر است به معنی بخور.

«بیمینک»: با دست راست خود.

«مأ یلیک»: از آن غذایی که جلو تو است.

حدیث شماره ۱۹۱

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْلَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رِيَّاحٍ، عَنْ أَبِيهِ رِيَّاحِ بْنِ عَبِيدَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا فَرَغَ مِنْ طَعَامِهِ قَالَ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَجَعَلَنَا مُسْلِمِينَ».

۱۹۱ - (۴)... ابوسعید خدری رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله هرگاه از خوردن غذا فارغ می شدند، این دعا را می خواندند و می فرمودند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَجَعَلَنَا مِنْ الْمُسْلِمِينَ»؛ «سپاس و ستایش خداوندی را سزااست که به ما خوراک و آشامیدنی، ارزانی فرمود و ما را از زمره‌ی مسلمانان و حقگرایان قرار داد».

«فرغ»: فارغ شد و خلاصی یافت.

«الحمد»: در زبان عربی، در کنار «حمد» دو حقیقت دیگر نیز وجود دارد: یکی «مدح» و دیگری «شکر».

«حمد»: در لغت عرب به معنی ستایش کردن در برابر کار یا صفت نیکِ اختیاری است؛ یعنی هنگامی که کسی آگاهانه کار خوبی انجام دهد و یا صفتی را برای خود برگزیند که سرچشمه‌ی اعمال نیکِ اختیاری است، ما او را «حمد و ستایش» می‌گوییم.

ولی «مدح» به معنی هرگونه ستایش است؛ خواه در برابر یک امر اختیاری باشد یا غیر اختیاری. به عنوان مثال: تعریفی را که از یک گوهر گرانبها می‌کنیم، عرب‌ها آن را «مدح» می‌نامند. و به تعبیر دیگر، مفهوم مدح عام است، در حالی که مفهوم حمد خاص می‌باشد.

ولی مفهوم «شکر» از همه‌ی این‌ها محدودتر است و تنها در برابر نعمت‌هایی شکر

و سپاس می‌گوییم که از دیگری با میل و اراده‌ی او به ما رسیده است. البته «شکر» از یک نظر عمومیت بیشتری دارد؛ چرا که شکر گاهی با زبان است و گاه با عمل؛ در حالی که حمد و مدح معمولاً با زبان است.

و اگر به این نکته توجه کنیم که الف و لام «الحمد»، به اصطلاح «الف و لام جنس» است و در اینجا معنی عمومیت را می‌بخشد؛ چنین نتیجه می‌گیریم که هرگونه حمد و ستایش، مخصوص خداوندی است که به ما غذا و آشامیدنی داد و ما را از مسلمانان قرار داد.

حتی هر انسانی که سرچشمه‌ی خیر و برکتی است، و هر پیامبر و رهبر الهی که نور هدایت در دلها می‌پاشد، و هر معلّمی که تعلیم می‌دهد، و هر شخص سخاوتمندی که بخشش می‌کند، و هر طیبی که مرهم بر زخم جانکاهی می‌نهد، ستایش آن‌ها از ستایش خدا سرچشمه می‌گیرد؛ چرا که همه‌ی این مواهب در اصل از ناحیه‌ی ذات پاک او است؛ و یا به تعبیر دیگر، حمد این‌ها حمد خدا و ستایش این‌ها ستایشی برای او است.

و نیز اگر خورشید نورافشانی می‌کند، ابرها باران می‌باراند و زمین برکاتش را به ما تحویل می‌دهد این‌ها نیز همه از ناحیه‌ی او است. بنابر این تمام حمدها به او تعالی برمی‌گردد.

و به تعبیر دیگر، جمله‌ی «الحمد لله» اشاره‌ای است هم به توحید ذات و هم توحید صفات و هم توحید افعال.

«الله»: نام ذات واجب الوجود و خدای سزاوار پرستش است. اصل آن «الاه» به معنی «معبود» است.

الف و لام بر این کلمه داخل و همزه برای تخفیف حذف شده است. و به هنگام ندا، همزه‌ی الف و لام، به صورت قطع خوانده می‌شود و «یا الله» گفته می‌شود.

«الذی»: اسم موصول مفرد مذکر است و برای وصف معرفه‌ها به وسیله‌ی جمله وضع شده است. به معنی: آن مرد که، آنکه، که، آنچه. مثنای آن: «اللذان» در حالت رفع و «اللذین» در حالت نصب و جر است؛ و جمع آن «الذین واللاؤون» است؛ و مصغّر آن «اللذیّا» است؛ و گاهی الذی به معنی جمع به کار می‌رود؛ مثل: «و خُضتم

کالذی خاضوا».

«اطعمنا»: ذاتی که به ما خوراک داد.

«سقانا»: ذاتی که به ما آشامیدنی داد.

حدیث شماره ۱۹۲

(۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رُفِعَتِ الْمَائِدَةُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ يَقُولُ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ غَيْرَ مُودَّعٍ وَلَا مُسْتَعْنَى عَنْهُ رَبَّنَا».

۱۹۲ - (۵) ... ابوامامه رضی الله عنه گوید: هرگاه سفره از پیش رسول خدا صلی الله علیه و آله برداشته می شد، آن حضرت صلی الله علیه و آله می فرمودند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ، غَيْرَ مُودَّعٍ وَلَا مُسْتَعْنَى عَنْهُ رَبَّنَا»، «سپاس و ستایش خدای را سزاست؛ سپاس و ستایشی فراوان و پاکیزه و برکت یافته و فرخنده. پروردگارا! (حمد و ستایش ما را سپاس و ستایشی قرار ده) که به آن کفایت و بسنده نشود و ترک نگردد و بی نیازی از آن حاصل نیابد.»

«رُفِعَت»: برچیده می شد، برداشته می شد.

«المائدة»: این واژه را می توان به دو گونه ترجمه کرد:

- ۱- سفره؛ یعنی هرگاه سفره از پیش رسول خدا صلی الله علیه و آله برداشته و برچیده می شد.
  - ۲- غذا و ظرف آن؛ یعنی هرگاه ظرف غذا از پیش رسول خدا صلی الله علیه و آله برچیده می گشت.
- «غیر مودَّع»: حمد ما را سپاس و ستایشی قرار بده که به آن کفایت شود و ترک نگردد. یعنی حمد ما را پیوسته و دائمی بدار.

«ولا مستعنى عنه»: حمد ما را ستایشی قرار بده که از آن بی نیازی حاصل نیابد.

حدیث شماره ۱۹۳

(۶) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ أَبَانَ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ هِشَامِ الدَّسْتَوَائِيِّ، عَنْ بُدَيْلِ بْنِ مَيْسَرَةَ الْعُقَيْلِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أُمِّ كَلْثُومٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ

النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ الطَّعَامَ فِي سِتَّةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ فَأَكَلَهُ بِلُقْمَتَيْنِ! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ سَمَى لَكَفَاكُمُ».

۱۹۳ - (۶) ... عایشه رضی اللہ عنہا گوید: رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم با شش نفر از یاران خود غذا می‌خوردند که مردی بادیه نشین آمد و تمام غذا را با دو لقمه خورد! رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: [غذا کفایتان را نکرد] ولی اگر این مرد صحرا نشین نام خدا را بر زبان می‌آورد و «بسم الله الرحمن الرحيم» می‌گفت، این غذا شما را کافی بود.

«فی ستة»: به معنی «مع ستة» است؛ یعنی: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم همراه با شش تن از یارانش غذا می‌خورد.

«اعرابی»: عرب بادیه نشین، مرد تازی بیابانی، یک عرب بادیه نشین و صحراگرد.

«بلقمتین»: با دو لقمه؛ یعنی با دو لقمه غذا را خورد.

«سمی»: بسم الله الرحمن الرحيم می‌گفت.

«لكفاكم»: البته که غذا، شما را بسنده و کافی می‌بود.

حدیث شماره ۱۹۴

(۷) حَدَّثَنَا هَنَّادٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ لَيْرِضَى عَنِ الْعَبْدِ أَنْ يَأْكُلَ الْأَكْلَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا، أَوْ يَشْرَبَ الشَّرْبَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا».

۱۹۴ - (۷) ... انس بن مالک رضی اللہ عنہ گوید: پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: به راستی خداوند صلی اللہ علیہ وسلم از بنده‌ای راضی و خوشنود می‌گردد که چون غذایی می‌خورد یا نوشیدنی‌ای را می‌نوشد، خدای خویش را بر خوردن و نوشیدنی آن خوراک و آشامیدنی، ستایش می‌کند.

«ليرضى»: البته که راضی و خوشنود می‌شود.

«الأكلة»: به ضم همزه «الأكلة»، به معنی لقمه است، و به فتح همزه «الأكلة»، به

معنی یک وعده خوراک است.

«الشربة»: به ضم و فتح شین: آن مقدار از نوشیدنی که یک باره نوشیده شود. (جرعه)

«فیحمده علیها»: خداوند متعال را ستایش کند بر آن لقمه‌ی غذا یا جرعه‌ی نوشیدنی.

ناگفته نماند که:

رویکرد اساسی اسلام در آداب عمومی این است که در تمامی حالات و لحظات، مسلمانان را با خداوند متعال پیوند دهد؛ و به همین خاطر از فرصت‌های طبیعی و مناسبات عادی نیز که پیوسته در روز یک یا چند بار تکرار می‌گردند، استفاده می‌نماید تا از این طریق فرد مسلمان پیوسته به یاد خدا باشد و با او در پیوند و در ارتباط باشد و پیوسته خدای خویش را به وسیله‌ی تسبیح، تهلیل، تکبیر، تحمید، ذکر و دعا به یاد آورد.

راز فلسفه‌ی اذکار و دعاهای مأثور که در آغاز و پایان خوردن، نوشیدن، هنگام خواب، بیداری، دخول و خروج از مستراح، استفاده از یک وسیله‌ی سواری، پوشیدن لباس، مسافرت و بازگشت از آن و... وارد شده نیز همین است تا پیوسته انسان مسلمان به یاد خدا بوده و رابطه‌ی خود را با او قطع ننماید.

لذا لازم است به مسلمانان یاد داده شود که هرگاه غذا می‌خورند، «بسم الله الرحمن الرحیم» بگویند و بعد از غذا نیز، دعاهای مأثور از پیامبر ﷺ را بخوانند، تا از این طریق، مفاهیم و معانی ربّانی در سطح جامعه‌ی اسلامی گسترش یابد و در زندگی فردی و اجتماعی یک مسلمان، ظهور و بروز نماید.

باب (۲۹)

کاسه و قدح پیامبر ﷺ

حدیث شماره ۱۹۵

(۱) حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْأَسْوَدِ الْبَغْدَادِيُّ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ طَهْمَانَ، عَنْ ثَابِتٍ قَالَ: أَخْرَجَ إِلَيْنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَدَحَ خَشَبٍ غَلِيظًا مُضَبَّبًا بِحَدِيدٍ فَقَالَ: يَا ثَابِتُ، هَذَا قَدَحُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۱۹۵ - (۱) ... ثابت رضی الله عنه گوید: انس بن مالک رضی الله عنه برای ما کاسه‌ای چوبین و خشن که با آهن بش زده شده بود، بیرون آورد و گفت: ای ثابت! این کاسه‌ی رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. [که در آن، آب می‌آشامیدند.]

«قَدَح»: کاسه، ظرفی که در آن چیزی بیاشامند، ساغر، پیاله.

«خَشَب»: کاسه‌ی چوبین. «چوب»: قسمت‌های سفت و سخت درخت؛ آن قسمت از درخت که در زیر پوست قرار دارد. آنچه از درخت ببرند و برای سوزاندن یا ساختن اشیای چوبی به کار ببرند. «غلیظاً»: [چوب] سفت و سخت.

«مُضَبَّبًا بِحَدِيدٍ»: کاسه‌ای که با پاره‌ای از آهن، بش خورده بود. و «تَضْبِيبٌ»: یعنی بش زدن ظرف‌های شکسته. و «بش»: یعنی بند فلزی که به صندوق یا ظروف شکسته می‌زنند.

و برای رسول خدا صلی الله علیه و آله چندین کاسه و قَدَح بود که اسامی آن‌ها عبارتند از:

- ۱- کاسه‌ای با نام «الرِّيَّان».
- ۲- کاسه‌ای با نام «مَغِيثًا».
- ۳- کاسه‌ای که از جنس بلور بود؛ و نقل شده که مقوقس، کاسه‌ای بلوری به پیامبر صلی الله علیه و آله هدیه کرد و آن حضرت صلی الله علیه و آله در آن آب می‌نوشید.
- ۴- کاسه‌ای که با نقره بش زده شده بود.
- ۵- کاسه‌ای که با پاره‌ای از آهن، بش خورده بود.
- ۶- کاسه‌ای که از چوب [عیدان] ساخته شده بود. این ظرف را پیامبر صلی الله علیه و آله شب‌ها

در زیر رختخواب خویش می‌گذاشت تا در آن ادرار کند.

حدیث شماره ۱۹۶

(۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنبَأَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، أَنبَأَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، أَنبَأَنَا حُمَيْدٌ وَثَابِتٌ، عَنْ أَنَسِ قَالَ: لَقَدْ سَقَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا الْقَدَحِ الشَّرَابَ كُلَّهُ، الْمَاءَ وَاللَّبَنَ وَالْعَسَلَ وَاللَّبَنَ.

۱۹۶ - (۲) ... حمید و ثابت رضی الله عنهما گویند: انس بن مالک رضی الله عنه [به ما] گفت: به راستی در همین کاسه [کاسه‌ی چوبین و خشن که با پاره‌ای از آهن بش خورده است] به پیامبر صلی الله علیه و آله تمام نوشیدنی‌ها را از قبیل: آب، نیبذ، عسل و شیر داده‌ام.

«سقیّت»: نوشاندم.

«بهذا القدح»: با این کاسه؛ ظاهراً منظور انس بن مالک رضی الله عنه همان کاسه‌ای است که در حدیث شماره‌ی ۱۹۵ بدان اشاره کرده بود؛ یعنی کاسه‌ی چوبین و خشن که با آهن بش زده شده بود.

«الشراب کله»: تمام نوشیدنی‌ها؛ یعنی با همین کاسه، به پیامبر صلی الله علیه و آله تمام نوشیدنی‌ها را نوشاندم و دادم.

«الماء»: آب، جسمی است مایع، بی‌طعم و بی‌بو، مرکب از اکسیژن و هیدروژن. فرمول شیمیایی آن H_2O است. در طبیعت به مقدار زیاد موجود است و سه ربع روی زمین را فرا گرفته است. در صد درجه‌ی حرارت به جوش می‌آید و در درجه‌ی صفر، منجمد می‌شود. در اصطلاح قدماء، آب یکی از چهار عنصر: «آب، آتش، باد و خاک» محسوب می‌شود.

«النیبذ»: آب افشرده که از حبوب و میوه‌ها و جز آن گیرند. نوشیدنی که از خیس کردن و نگاه داشتن خرما و غیره درست کنند.

نیبذ به سه نوع تقسیم می‌شود:

۱- نیبذی که نه پخته و جوش خورده و نه سکرآور و شیرین است؛ و رقیق می‌باشد؛ وضو گرفتن با چنین نیبذی به اتفاق علماء و صاحب نظران اسلامی،

جایز است.

۲- نبیدی که پخته و جوش خورده و غلیظ است؛ و رقت و سیلانی آن از بین رفته است؛ وضو گرفتن با چنین نبیدی به اتفاق علماء، ناجایز است.

۳- نبیدی که شیرین و رقیق است ولی جوش خورده و سکر آور نیست؛ درباره‌ی این نوع از نبید اختلاف نظر وجود دارد و در این باره اقوال مختلفی از علماء و صاحب نظران اسلامی نقل شده است: از آن جمله این مذهب را می‌توان نام برد که وضو با این نوع از نبید جایز نیست و چنانچه آب موجود نباشد، باید تیمم گرفت. این مسلک امام مالک، امام شافعی، امام احمد حنبل، امام ابویوسف است؛ و امام ابوحنیفه هم در یک روایت به همین نظریه رأی داده است.

«اللبن»: شیر؛ مایعی سفید رنگ که پس از زایمان هر حیوان ماده‌ی پستاندار بیرون می‌آید؛ شیرگاو و گوسفند از غذاهای مفید برای انسان و دارای قند و چربی و مواد پروتئینی است. کلسیوم و فسفر و ویتامین D نیز دارد. اگر شیر در جای سرد نگه‌داری نشود، ترش می‌شود و در اصطلاح می‌بُرد؛ زیرا باکتری‌ها از قند شیرین تغذیه می‌کنند و آن را مبدل به اسید می‌سازند. باکتری‌هایی که شیر را فاسد می‌کنند زیان‌آور نیستند و شیر بُریده هم خورده می‌شود.

باب (۳۰)

صفات و ویژگی‌های میوه‌ای که
رسول خدا ﷺ آن را تناول می‌فرمودند

حدیث شماره ۱۹۷

(۱) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى الْفَرَارِيُّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ الْقِثَاءَ بِالرُّطْبِ.

۱۹۷ - (۱)... عبدالله بن جعفر رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله خیار را همراه خرما می خوردند.

«القثاء»: خیار؛ میوه‌ای است سبز و دراز و درشت که آن را خام می‌خورند و دارای ویتامین‌های A و B و C و سلولز و بعضی املاح معدنی است. ارزش غذایی آن کم است اما برای رفع یبوست و شستشوی کلیه‌ها نافع است. بوته‌ی آن مانند بوته‌ی خربزه، ساقه‌های نرم و سست و برگ‌های دندانه دار و گل‌های زرد دارد و بر دو قسم است: خیار بالنگ که سبز و لطیف است؛ و خیار چنبر که دراز و منحنی است.

«الرطب»: خرما می‌تازه، خرما می‌نورس.

و چون خاصیت خیار سرد است و خرما گرم، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آن دو را با هم می‌خوردند تا سردی آن با گرمی آن، و گرمی آن با سردی دیگری، تعدیل شود.

حدیث شماره ۱۹۸

(۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخُزَاعِيُّ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْكُلُ الْبَطِيخَ بِالرُّطْبِ.

۱۹۸ - (۲)... عایشه رضی الله عنها گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله هندوانه را همراه خرما می‌خوردند.

«البطيخ»: این واژه هم به معنی «هندوانه» به کار رفته و هم به معنای «خربزه» و هم به معنای «گرمک». اما در اینجا، بیشتر محدثان به «هندوانه» ترجمه کرده‌اند. و در زبان عربی به هندوانه این واژه‌ها به کار می‌رود: «البطيخ»، «الدُّلَاع»، «الرُّقَى» و

«الخریز».

و هندوانه، میوه‌ای است درشت و دارای پوست ضخیم؛ و مغز آن لطیف و آبدار و سرخ یا زرد رنگ است. تخم‌های ریز دارد که تف داده‌ی آن یک قسم آجیل است. بوته‌اش خزنده و دارای برگ‌های بریده و شاخه‌هایش روی زمین می‌خوابد. ناگفته نماند که خاصیت هندوانه سرد، و خرما گرم است و پیامبر ﷺ هر دو را با هم می‌خوردند تا گرمی آن سردی دیگری، و سردی آن، گرمی دیگری را تعدیل نماید.

حدیث شماره ۱۹۹

(۳) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ أَخْبَرَنَا أَبِي قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدًا يَقُولُ - أَوْ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ - قَالَ وَهْبٌ: وَكَانَ صَدِيقًا لَهُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ بَيْنَ الْخَرِيزِ وَالرُّطْبِ.

۱۹۹ - (۳) ... انس بن مالک ﷺ گوید: رسول خدا ﷺ را در حالی دیدم که خربزه و خرما را با هم می‌خوردند.

«الخریز»: این واژه هم به معنی «خربزه» آمده و هم به معنی «هندوانه»؛ ولی در اینجا به معنی «خربزه» است. و خربزه میوه‌ای است درشت و شیرین و آبدار، دارای ویتامین‌های A و B و C و سلولز. برای مبتلایان به مرض قند خوب نیست. برای اشخاص کم خون و مبتلایان به نفرس و رماتیسم و بواسیر نافع است؛ مزاج را لینت می‌دهد و ادرار را زیاد می‌کند. بوته‌ی آن، کوتاه و ساقه‌هایش، روی زمین می‌خوابد.

حدیث شماره ۲۰۰

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الرَّمْلِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ بْنِ الصَّلْتِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكَلَ الْبَطِيخَ بِالرُّطْبِ.

۲۰۰ - (۴) ... عایشه رضی الله عنها گوید: پیامبر ﷺ هندوانه را همراه خرما خوردند.

حدیث شماره ۲۰۱

(۵) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ.

(ح) وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا مَعْنُ، حَدَّثَنَا مَالِكُ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ النَّاسُ إِذَا رَأَوْا أَوَّلَ الثَّمَرِ جَاءُوا بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا أَخَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي ثِمَارِنَا، وَبَارِكْ لَنَا فِي مَدِينَتِنَا، وَبَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا وَفِي مُدَّنَا، اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ عَبْدُكَ وَخَلِيلُكَ وَنَبِيُّكَ وَإِنِّي عَبْدُكَ وَنَبِيُّكَ، وَإِنَّهُ دَعَاكَ لِمَكَّةَ، وَإِنِّي أَدْعُوكَ لِلْمَدِينَةِ بِمِثْلِ مَا دَعَاكَ بِهِ لِمَكَّةَ وَمِثْلِهِ مَعَهُ» قَالَ: ثُمَّ يَدْعُو أَصْغَرَ وَلِيدِ يَرَاهُ فَيُعْطِيهِ ذَلِكَ الثَّمَرَ.

۲۰۱ - (۵)... ابوهریره رضی اللہ عنہ گوید: مردمان [مدینه‌ی منوره] چون نخستین محصول

درختان [میوه‌ی نوبر و زودرس] را می‌دیدند، آن را به نزد رسول خدا ﷺ می‌آوردند؛ و چون پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم آن میوه‌ی نوبر و زودرس را می‌گرفتند چنین دعا می‌کردند: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي ثِمَارِنَا، وَبَارِكْ لَنَا فِي مَدِينَتِنَا، وَبَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا وَفِي مُدَّنَا، اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ عَبْدُكَ وَخَلِيلُكَ وَنَبِيُّكَ وَإِنِّي عَبْدُكَ وَنَبِيُّكَ، وَإِنَّهُ دَعَاكَ لِمَكَّةَ، وَإِنِّي أَدْعُوكَ لِلْمَدِينَةِ بِمِثْلِ مَا دَعَاكَ بِهِ لِمَكَّةَ وَمِثْلِهِ مَعَهُ».

«بار خدایا! در میوه‌های ما، در شهر ما، در پیمان‌ه و وزن ما برکت عنایت بفرما.

پروردگارا! به راستی ابراهیم علیه السلام - که بنده و دوست و پیامبر تو است - برای [آبادانی و عمران] مکه‌ی مکرمه، تو را به فریاد خواند؛ و من نیز بنده و پیامبر تو هستم و به مانند آنچه ابراهیم علیه السلام برای مکه از تو استدعا نموده بود من نیز برای مدینه‌ی منوره از تو استدعا می‌کنم و اینکه نظیر آن همراهش باشد».

ابوهریره رضی اللہ عنہ در ادامه سخنانش می‌گوید: سپس پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم کوچکترین کودکی را که می‌دیدند فرا می‌خواندند و آن میوه‌ی نوبر را به او می‌دادند.

«الناس»: منظور مردمان مدینه‌ی منوره است.

«أول الثمر»: نخستین محصول درختان. مراد «میوه‌ی نوبر و زودرس» است.

«جاؤو به»: آن میوه‌ی نوبر را می‌آوردند.

«اللهم»: ای بار خدایا. ندای ذات‌الهیّت است و اصل آن «یا الله» است که حرف ندا حذف شده و در عوض آن، میم مشدّد به جهت تعظیم در آخر آمده است. این لفظ در سه مورد به کار می‌رود:

- ۱- برای ندای محض: «اللهم ارحمني: خدایا! بر من رحم کن».
- ۲- برای ایراد استثنای نادری که در اثبات آن از خدا یاری خواسته شود: «لا ازورك اللهم اذا لم تدعني: از تو دیدار نخواهم کرد مگر آنکه مرا دعوت نکنی».
- ۳- برای تمکین واستوار ساختن جمله در نفس شنونده است؛ مانند: «اللهم نعم: البته که آری»؛ در پاسخ کسی که از تو می‌پرسد: «أیوسف قائم: آیا یوسف ایستاده است».

«بارك»: فعل امر است به معنی: برکت ارزانی فرما.

«ثارنا»: میوه‌های ما.

«مدیتنا»: شهر ما. [یعنی مدینه‌ی منوره]

«صاعنا»: پیمانه‌ی ما. «صاع»: پیمانه‌ای است که احکام اسلامی از قبیل کفّاره و فطریّه بر آن جاری است و آن معادل چهار مُدّ یا سه کیلو گرم است.
«مُدّنا»: مُدّ: پیمانه‌ای است در عراق، معادل ۱۸ لیتر. مقیاسی معادل یک چارک یا ۷۵۰ گرم است.

«خلیلک»: دوست تو. «خلیل»: دوست مهربان و یکدل، دوست ویژه، دوست صادق.

و «خلیل الله» لقب ابراهیم علیه السلام است.

«دعاک لمکة»: ابراهیم علیه السلام تو را به فریاد خواند برای آبادانی و عمران مکه؛ چنان‌که

ابراهیم علیه السلام گفت: ﴿فَأَجْعَلْ أَفْعِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَأَرْزُقْهُمْ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ

يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ [ابراهیم: ۳۷]؛ «خدایا چنان کن که دل‌های گروهی از مردمان (برای

زیارت خانه‌ات) متوجه آنان گردد و ایشان را از میوه‌ها و محصولات سایر کشورها،

بهره‌مند فرما، شاید که از الطاف و عنایات تو با نماز و دعا، سپاسگزاری کنند».

(و مثله معه): و اینکه نظیر آن همراهش باشد. یعنی: دو برابر مکه، در مدینه برکت

ارزانی فرما.

«یدعوا»: فرا می‌خواند و صدا می‌زد.

«اصغر ولید»: کوچکترین کودک.

حدیث شماره ۲۰۲

(۶) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ أُنْبَأَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ الْمُخْتَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِتِ مُعَوِّذِ بْنِ عَفْرَاءَ، قَالَتْ: بَعَثَنِي مُعَاذُ بَقِنَاجٍ مِنْ رَطْبٍ وَعَلَيْهِ أَجْرٌ مِنْ قِتَاءِ زُعْبٍ - وَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجِبُّ الْقِتَاءَ - فَأَتَيْتُهُ بِهِ وَعِنْدَهُ حَلِيَّةٌ قَدْ قَدِمَتْ عَلَيْهِ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَمَلَأَ يَدَهُ مِنْهَا فَأَعْطَانِيهِ.

۲۰۲ - (۶) ... رَبِيعٌ دَخَرَ مُعَوِّذُ بْنُ عَفْرَاءَ رضي الله عنه گوید: مُعَاذُ بْنُ عَفْرَاءَ رضي الله عنه [عمویم] مرا همراه سبدی از خرما که روی آن چند عدد خیارِ نوبر و زودرس بود، به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله فرستاد؛ [و این در حالی بود که] آن حضرت صلی الله علیه و آله خیار را دوست می‌داشتند و از خوردن آن خوششان می‌آمد؛ و در حالی آن سبد خرما و خیار را به حضور ایشان بردم که در نزدشان مقداری زیورهای زرین که از بحرین برای ایشان رسیده بود، وجود داشت. آن حضرت صلی الله علیه و آله مُشْتِ خویشت را از آن زیورهای سیمین و زرین پُر کردند و به من دادند.

«بعثنی»: مرا فرستاد، مرا گسیل داشت.

«معاذ»: معاذ، عموی رَبِيعِ است؛ زیرا که مُعَاذُ و مُعَوِّذُ، هر دو برادر و از پسران حارث، از خاندان نَجَّار و از پیشگامان و پیشتازانِ انصار هستند. اما آن‌ها بیشتر به نام مادرشان «عفراء» مشهورند و بدو نسبت داده می‌شوند.

معاذ و معوّد، هر دو در جنگ بدر شرکت کردند و ابوجهل را نیز به قتل رساندند.

چنان‌که عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه می‌گوید:

«من در جنگ بدر در صف جنگ و پیکار ایستاده بودم، دو پسر بچه‌ی کم سن و سال در جانب چپ و راست من ایستاده بودند؛ من با خودم گفتم: اگر در میان افرادی نیرومند و قوی می‌بودم، برایم بهتر و مناسب‌تر بود، چون به هنگام ضرورت، یکدیگر را

کمک می‌کردیم و یاری می‌رساندیم، ولی از این دو بچه، چه کاری ساخته است؟! در همین فکر بودم که یکی از آن دو بچه، دستم را گرفت و گفت: عموجان! آیا ابوجهل را می‌شناسی؟ گفتم: می‌شناسم ولی با او چه کار داری؟ گفت: به من خبر رسیده که او در شأن رسول خدا ﷺ گستاخی و اسائهی ادب کرده و ناسزا گفته است، من نیز سوگند به همان ذات پاکی یاد می‌کنم که جان من در قبضه‌ی قدرت اوست که اگر ابوجهل را ببینم، تا زمانی که او را نکشم یا خود کشته نشوم، از او جدا نخواهم شد. من از این تعجب کردم. دیری نپائید که پسر بچه‌ی دوم که به جانب دیگرم ایستاده بود، همین سؤال را کرد و آنچه پسر اولی گفته بود، او نیز گفت.

از قضا، نگاهم به ابوجهل افتاد که در میدان جنگ، سوار بر اسب خود بود. گفتم: کسی که شما درباره‌ی او از من سؤال می‌کردید، آن مرد است که می‌رود؛ با شنیدن این، هر دو شمشیر به دست، به سوی ابوجهل دویدند و با نزدیک شدن به او شمشیر زدن را شروع کردند تا اینکه ابوجهل را به زمین انداختند». [بخاری]

آری، این دو پسر بچه، معاذ بن عمرو بن جموح و معاذ بن عفرأ بودند. معاذ بن عمرو می‌گوید: من از مردم شنیده بودم که کسی نمی‌تواند ابوجهل را بزند، چون از او بسیار محافظت می‌شود؛ من از همان وقت در این فکر به سر می‌بردم که او را بکشم. این دو پسر بچه، پیاده بودند و ابوجهل سوار بر اسب، صف‌های جنگجویان را منظم می‌کرد. وقتی عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه او را دیده و به آن‌ها نشان داد، هر دو به سوی او دویدند. معمولاً حمله کردن به سورای که در حال تاختن است، مشکل می‌باشد، لذا یکی از آن‌ها بر اسب حمله کرد و دیگری ساق پای ابوجهل را زد و به این طریق، ابوجهل با اسبش به زمین افتاد، و نتوانست از جای خویش بلند شود. آن دو پسر بچه برگشتند و ابوجهل را به حالتی درآورده بودند که نمی‌توانست از جایش بلند شود و در همانجا به خاک و خون می‌غلطید.

معوذ برادر معاذ بن عفرأ نیز بر او حمله کرد و او را بیشتر مجروح کرد تا نتواند بلند شود و راه بیفتد. اما از این حمله نیز کاملاً از بین نرفته بود؛ بعد از آن عبدالله بن مسعود رضی الله عنه جلو آمد و به طور کلی سرش را از تن جدا کرد.

معاذ بن عمرو رضی الله عنه می‌گوید: وقتی بر ساق پای ابوجهل حمله کردم، پسرش عکرمه با او همراه بود؛ او به سوی من حمله کرده و به شانه‌ی من شمشیری زد که بر اثر آن، دستم قطع شد و فقط پوستش باقی مانده و آویزان شد؛ دست آویزان را به پشت خود

انداخته و با دست دیگر تمام روز جنگیدم. وقتی به علت آویزان بودن، اذیتم کرد آن را زیر پا نهاده و به زور کشیدم، بالاخره پوستش کنده شد؛ دستم را گرفتم و به دور انداختم.

«قِنَاع»: سبد؛ ظرفی که از شاخه‌های نازک درخت می‌بافند برای حمل میوه یا چیز دیگر؛ طبق.

«أَجْرٍ»: جمع «جَرَو» است، به معنای: هر چیز کوچک، خواه حیوان باشد یا غیر حیوان. از این رو به «بچه سگ و بچه‌ی جانوران درنده، مثل گرگ و شیر، میوه‌ی نورسته، هر میوه‌ی خشکی که غلافی نازک داشته باشد و در آن مقداری دانه یافت شود»، «جرو» می‌گویند. و در متن حدیث، ما واژه‌ی «أَجْر» را به مقداری خیارِ نوبر و زودرس و نورسته ترجمه کردیم.

«قِنَاءٌ زُغَبٍ»: خیارِ نوبر و زودرس؛ خیارِ نورسته.

«حَلِيَّةٌ»: زیورهای سیمین و زرّین. غالباً این زیورهای سیمین، به عنوان خراج از سرزمین بحرین برای پیامبر ﷺ فرستاده می‌شد.

و خراج: مالیاتی است که از طرف حکومت اسلامی تعیین و از مردان بالغ و سالم و عاقل و ثروتمندِ اهل کتاب به اندازه‌ی توانایی دریافت می‌شود و از افراد فلج و کور و برده و فقیر و حقیر و زنان و کودکان و راهبان گوشه گیر گرفته نمی‌شود. حکومت اسلامی از اهل کتاب، جزیه و خراج می‌گیرد و از مسلمانان، خمس غنائم، زکات مال، فطریّه، وجوه کفّارات مختلفه و غیره؛ در ضمن اهل کتاب را از جهاد معاف می‌کند و امنیت مالی و جانی و ناموسی آنان را تأمین می‌نماید و از امکانات کشور برخوردارشان می‌سازد. لذا خراج، یک نوع کمک مالی برای دفاع از موجودیّت و استقلال و امنیت حکومت اسلامی است.

«فملاً یده»: دستش را از زیورهای سیمین، پُر کرد.

«فاعطانیه»: آن زیورهای سیمین را به من ارزانی داشت.

حدیث شماره ۲۰۳

(۷) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ أَنبَأَنَا شَرِيكُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، عَنِ الرَّبِيعِ

بِنْتِ مُعَوِّذِ بْنِ عَفْرَاءَ، قَالَتْ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقِنَاعٍ مِنْ رُطْبٍ وَأَجْرٍ زُعْبٍ، فَأَعْطَانِي مِلَّةً كَفَّهُ حُلِيًّا أَوْ قَالَتْ: ذَهَبًا.

۲۰۳ - (۷) ... زُبَيْعِ دَخْتَرِ مُعَوِّذِ بْنِ عَفْرَاءَ رضی الله عنه گوید: طبقی از خرما همراه با خیار نویر به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بردم. آن حضرت صلی الله علیه و آله [به خاطر اینکه از من تشکری کرده باشند]، به اندازه‌ی پُری دستشان به من زیور یا طلا ارزانی داشتند.

«مِلَّةً كَفَّهُ»: به اندازه‌ی پری کف دست.

«او قالت ذهباً»: این شک در گفتار، از ناحیه‌ی خود زُبَيْعِ نیست؛ بلکه از ناحیه‌ی راویان بعد از زُبَيْعِ [عبدالله بن محمد بن عقیل، یا شریک و یا علی بن حجر] است.

باب (۳۱)

صفات و ویژگی‌های آشامیدنی

رسول خدا ﷺ

حدیث شماره ۲۰۴

(۱) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ أَحَبَّ الشَّرَابِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخُلُوفُ الْبَارِدَ.

۲۰۴ - (۱) ... عایشه رضی اللہ عنہا گوید: پسندیده‌ترین و دوست داشتنی‌ترین آشامیدنی در نظر رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم آب شیرینِ خنک بود.

«أَحَبَّ»: دوست داشتنی‌ترین، خوش‌ترین، بهترین، پسندیده‌ترین، خوش‌گوارترین.
«الشَّرَاب»: هر نوشیدنی، نوشابه، هر مایعی که آشامیده شود.

«الی رسول الله صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم»: از دیدگاه و منظر رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم؛ در نظر پیامبر اکرم صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم.

«الْخُلُوفُ الْبَارِدَ»: آب شیرینِ سرد؛ مقصود از این جمله، دو چیز می‌تواند باشد:

۱- آبِ خنکِ شیرین، که شورمه و تلخ نباشد، بلکه خنک و شیرین و گوارا و خوش آیند باشد.

۲- آبی که با عسل یا شکر یا خرما و غیره، آمیخته باشد که به اصطلاح بدان «شربت» یا «نبيذ» می‌گویند.

حدیث شماره ۲۰۵

(۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أُنْبَأَنَا عَلِيُّ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عُمَرَ - هُوَ ابْنُ أَبِي حَرْمَلَةَ - عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَخَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَلَى مَيْمُونَةَ، فَجَاءَتْنَا بِإِنَاءٍ مِنْ لَبَنٍ، فَشَرِبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا عَلَى يَمِينِهِ وَخَالِدٌ عَلَى شِمَالِهِ، فَقَالَ لِي: «الشَّرْبَةُ لَكَ، فَإِنْ شِئْتَ آثَرْتُ بِهَا خَالِدًا» فَقُلْتُ: مَا كُنْتُ لِأُوْثِرَ عَلَى سُورِكَ أَحَدًا، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَطْعَمَهُ اللَّهُ طَعَامًا فَلْيُقِلْ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ، وَمَنْ سَقَاهُ اللَّهُ عَزْرًا وَجَلَّ لَبَنًا، فَلْيُقِلْ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ» ثُمَّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ: «لَيْسَ شَيْءٌ يُجْزِي مَكَانَ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ غَيْرُ اللَّبَنِ».

قَالَ أَبُو عَيْسَى: هَكَذَا رَوَى سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا،

وَرَوَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ وَعَبْدُ الرَّزَّاقِ وَعَبْرٌ وَاحِدٌ عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلًا وَلَمْ يَذْكُرُوا فِيهِ: عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، وَهَكَذَا رَوَى يُونُسُ وَعَبْرٌ وَاحِدٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلًا.

قَالَ أَبُو عَيْسَى: إِنَّمَا أَسْنَدَهُ ابْنُ عُيَيْنَةَ مِنْ بَيْنِ النَّاسِ.

قَالَ أَبُو عَيْسَى: وَمِثْمُونَةُ بِنْتُ الْحَارِثِ زَوْجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هِيَ خَالَةُ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ، وَخَالَةُ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَخَالَةُ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ. وَاخْتَلَفَ النَّاسُ فِي رِوَايَةِ هَذَا الْحَدِيثِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدِ بْنِ جُدْعَانَ، فَرَوَى بَعْضُهُمْ عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي حَرْمَلَةَ، وَرَوَى شُعْبَةُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ فَقَالَ: عَنْ عُمَرَ بْنِ حَرْمَلَةَ، وَالصَّحِيحُ: عُمَرَ بْنِ أَبِي حَرْمَلَةَ.

۲۰۵ - (۲) ... ابن عباس رضی اللہ عنہما گوید: همراه خالد بن ولید رضی اللہ عنہ در خدمت رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم به خانه‌ی امّ المؤمنین میمونه رضی اللہ عنہا رفتیم؛ وی ظرف شیر را به حضور ما آورد و در حالی که من در سمت راست پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم و خالد رضی اللہ عنہ در سمت چپ ایشان نشسته بود، آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم مقداری از آن شیر را نوشیدند؛ آنگاه به من فرمودند: هم اکنون نوبت نوشیدن تو است؛ [چرا که تو در جانب راست نشسته‌ای و حق با سمت راستی‌ها است]؛ و اگر هم می‌خواهی، می‌توانی چیزی از آن را به خالد رضی اللہ عنہ بدهی. گفتم: من هرگز برای نوشیدن آنچه از شما باقی مانده است، هیچ کس را بر خود ترجیح نمی‌دهم؛ یعنی نیم خورده‌ی شما را به کس دیگری نمی‌دهم.

سپس رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم فرمودند: خداوند به هر کس خوراکی عنایت می‌کند، وظیفه‌ی اوست که چنین بگوید: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ»؛ «پروردگارا! برای ما در این غذا برکت بده و بهتر از آن، روزی ما بگردان».

و خداوند هرگاه آشامیدنی شیر را بهره‌ی کسی فرماید، باید آن شخص بگوید: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ»؛ «بار خدایا! برای ما در این آشامیدنی برکت ده و از همین بیشتر، برای ما روزی فرمای».

ابن عباس رضی الله عنهما گوید: آنگاه رسول خدا ﷺ فرمودند: هیچ چیز غیر از شیر، جای خوراک و آشامیدنی را نمی‌گیرد. [یعنی: شیر هم خوراک است و هم نوشابه، و هم خوردن را کفایت می‌کند و هم آشامیدنی را].

ابوعیسی ترمذی پس از نقل حدیث اول [ابن ابی عمر، از سفیان، از معمر، از زُهری، از عروءه، از عایشه رضی الله عنها] گوید: سفیان بن عیینه نیز همین حدیث اول را بدینگونه از معمر، از زُهری، از عروءه، از عایشه رضی الله عنها نقل نموده است؛ و عبدالله بن مبارک و عبدالرزاق و کسان دیگر هم این حدیث را به طور مرسل، از معمر، از زُهری، از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده‌اند؛ و در آن از عروءه، از عایشه رضی الله عنها نامی نبرده‌اند؛ و بدینگونه یونس و کسان دیگر نیز این حدیث را به طور مرسل، از زُهری، از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل نموده‌اند.

ابوعیسی ترمذی در دنباله‌ی سخنانش گوید: از میان تمام این راویان، فقط سفیان بن عیینه، حدیث دوم باب [از احمد بن منیع، از اسماعیل بن ابراهیم، از علی بن زید، از عمر بن ابی حرملة، از ابن عباس رضی الله عنهما] را به صورت مُسند، روایت نموده است.

ابوعیسی ترمذی، در درباره‌ی میمونه رضی الله عنها گوید: میمونه، دختر حارث [بن حزم هلالی عامری]، و همسر گرامی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و خاله‌ی خالد بن ولید رضی الله عنهما، عبدالله بن عباس رضی الله عنهما و یزید بن اصم می‌باشد.

و علماء و صاحب نظران اسلامی و حدیثی، درباره‌ی روایت این حدیث از علی بن زید بن جُدعان، اختلاف نموده‌اند؛ اینگونه که برخی از آن‌ها، این حدیث را از علی بن زید، از عُمر بن ابی حرملة نقل نموده‌اند؛ و برخی نیز آن را از علی بن زید، از عمرو بن حرملة روایت کرده‌اند؛ و صحیح همان «عُمر بن ابی حرملة» است، نه «عمرو بن حرملة».

«إناء»: ظرف، آوند، تُنگ.

«الشَّرْبَة»: آنچه یک باره نوشیده شود. نوبت نوشیدن.

«شَتَّتَ»: خواسته باشی، بخواهی.

«آثرتَ»: دیگران را بر خود ترجیح دهی.

«سؤرك»: آنچه از تو باقی مانده است. «سؤر»: نیم خورده، پسخور، آنچه از غذا و آشامیدنی باقی ماند.

«یجزی»: بی‌نیاز بکند، بسنده و کفایت کند.

«قال ابو عیسی: هكذا روی سفیان بن عیینة هذا الحدیث...»: این بخش از متن «الشمالی‌المحمدیة»، مربوط به تجزیه و تحلیل سند حدیث اول باب است؛ یعنی حدیثی که از ابن ابی عمر، از سفیان بن عیینة، از معمر، از زُهری، از عروة بن زبیر، از عایشه رضی الله عنها نقل شده است.

و ترمذی در مورد حدیث اول گفته است: این حدیث، هم به صورت مُسند روایت شده و هم به صورت مُرسل.

راویانی که این حدیث را به صورت مُسند روایت کرده‌اند، عبارتند از:

۱- ابن ابی عمر، از سفیان بن عیینة، از معمر، از زُهری، از عروة بن زبیر، از عایشه رضی الله عنها. [طریق اول]

۲- از سفیان بن عیینة، از معمر، از زُهری، از عروة بن زبیر، از عایشه رضی الله عنها. [طریق دوم]

و راویانی که این حدیث را به صورت مُرسل روایت کرده‌اند و در آن نامی از عروة و عایشه رضی الله عنها نبرده‌اند، عبارتند از:

۱- عبدالله بن مبارک و عبدالرزاق و کسان دیگر، از معمر، از زُهری، از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم. [طریق اول]

۲- یونس و کسان دیگر، از زُهری، از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم. [طریق دوم]

در این دو طریق، نامی از عروة و عایشه رضی الله عنها در سند حدیث برده نشده است؛ پس معلوم می‌شود که حدیث، مُرسل است.

«قال ابو عیسی: انما اسنده ابن عیینة من بین الناس»: مقصود ترمذی از واژه‌ی

«الناس»، محدثین است؛ و هدفش این است که از میان تمام راویان و محدثان، فقط سفیان بن عیینة است که حدیث نخست را به صورت مُسند روایت کرده است.

«قال ابو عیسی: و میمونة...»: این بخش از متن «الشمالی‌المحمدیة» مربوط به تجزیه

و تحلیل سند حدیث دوم باب است؛ یعنی حدیثی که از احمد بن منیع، از اسماعیل بن

ابراهیم، از علی بن زید، از عمر بن ابی حرملة، از ابن عباس رضی الله عنهما نقل شده است. میمونه رضی الله عنها هم خاله‌ی خالد بن ولید رضی الله عنهما است و هم خاله‌ی ابن عباس رضی الله عنهما و یزید بن اصم رضی الله عنه؛ زیرا که میمونه رضی الله عنها خواهر اُمّ الفضل، همسر عباس رضی الله عنه است که رسول خدا ﷺ در سال هفتم هجری با او ازدواج کردند.

مادر خالد و یزید بن اصم نیز خواهر ام المؤمنین میمونه رضی الله عنها هستند؛ از این رو خالد بن ولید رضی الله عنه، عبدالله بن عباس رضی الله عنهما و یزید بن اصم رضی الله عنه با یکدیگر پسر خاله و مَحْرَم ام المؤمنین میمونه رضی الله عنها هستند؛ و بدین خاطر بود که ابن عباس رضی الله عنهما و خالد بن ولید، همراه پیامبر ﷺ به خانه‌ی میمونه، همسر گرامی رسول خدا ﷺ رفتند.

«و اختلف الناس في رواية هذا الحديث ...»: این بخش از متن «الشئال المحمدية»، مربوط به تجزیه و تحلیل سند حدیث دوم باب است؛ اینطور که محدثان و صاحب نظران اسلامی و حدیثی، در مورد اسم و رسم روایت کننده‌ای که علی بن زید بن جُدعان، از او حدیث را نقل کرده، با همدیگر، اختلاف دارند. برخی او را «عُمر بن ابی حرملة» معرفی کرده‌اند و برخی نیز «عمرو بن حرملة»؛ اینگونه که:

الف) برخی حدیث را از احمد بن منیع، از اسماعیل بن ابراهیم، از علی بن زید بن جُدعان، از عُمر بن ابی حرملة، از ابن عباس رضی الله عنهما نقل می‌کنند.

ب) و برخی آن را از احمد بن منیع، از اسماعیل بن ابراهیم، از علی بن زید بن جُدعان، از عمرو بن حرملة، از ابن عباس رضی الله عنهما روایت می‌نمایند.

و امام ترمذی نیز گفته است که صحیح، همان «عُمر بن ابی حرملة» است نه «عمرو

بن حرملة».

باب (۳۲)
کیفیت و نحوه‌ی آشامیدن
رسول خدا ﷺ

(۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَنْبَأَنَا عَاصِمُ الْأَحْوَلُ وَمُغِيرَةُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَرِبَ مِنْ زَمْزَمَ وَهُوَ قَائِمٌ.
 ۲۰۶ - (۱) ... ابن عباس رضی الله عنهما گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالی که ایستاده بودند، آب زمزم نوشیدند.

«زمزم»: آب بسیار.

هنگامی که ابراهیم علیه السلام هاجر و تنها فرزندش اسماعیل علیه السلام را به وادی خشک و سوزان مکه آورد؛ همراه مادر اسماعیل مشکی آب بود و هیچگونه زاد و توشه‌ای غیر از آن نداشت. ابراهیم علیه السلام آن دو را کنار درختچه‌ای در نزدیکی جای کعبه نشانند و سپس از مکه خارج شد و آنان را به خدا سپرد.

پس از اندک زمانی، آب همراه هاجر تمام و شیرش نیز خشک شد؛ هاجر در پی آب، فاصله‌ی میان کوه صفا و مروه را دوان دوان، هفت بار پیمود. هنگامی که نزد کودکش بازگشت، جبرئیل علیه السلام بر او ظاهر شد و بر زمین کوبید که به قدرت الهی آب از همان جا به روی زمین فوران زد. مادر اسماعیل علیه السلام به آب، که جاری بود، گفت: «زَمْزَمَ» یعنی بایست. خود نیز مقداری خاک و شن، اطراف آن ریخت تا مبادا پیش از آن که آب را در مشک بریزد، به زمین فرو رود. گویند: اگر هاجر علیه السلام چنین نمی‌کرد، شاید زمزم رود روانی می‌شد. هاجر مشک را پُر کرد و به فرزندش نشانید.

خبر پیدایش آب در این منطقه‌ی سوزان و لم یزرع، قبایل جُرهم را به آنجا کشانید که در کنار چاه زمزم سکونت گزیدند.

چون جُرهمیان حرمت کعبه و حرم را شکستند و به فسق و فجور پرداختند، خداوند آب زمزم را از جوشش انداخت و خشک کرد، به طوری که حتی مکان آن نیز محو شد.

عمرو بن حارث مضاض جرهمی، دو مجسمه‌ی زرین آهو و شمشیرهای مُرَّصَع را، که در کعبه بود، از بیم آن که سرقت نکنند، شبانه برداشت و در محل چاه زمزم زیر

خاک پنهان کرد.

چاه زمزم همچنان تا دوران عبدالمطلب بن هاشم، پدر بزرگ پیامبر ﷺ مخفی بود. او شبی در خواب دید که نوری از کنار کعبه به آسمان برخاست. وی به رگم سرزنش و آزار مردم، با کمک فرزندش حارث، همان نقطه را حفر کرد. در آن هنگام نذر کرد که اگر دارای ده پسر شود، یکی از آنان را در راه خدا قربانی کند؛ سپس با کندن چاه، بر مجسمه‌ها و شمشیرها دست یافت و همچنان کند تا آب فوران زد. پس از آن، خداوند به وی ده پسر عطا کرد. او نیز برای ادای نذر خود، میان آنان قرعه انداخت که نام «عبدالله» محبوب‌ترین پسرانش درآمد؛ آنگاه میان عبدالله و از ده تا صد شتر قرعه زد که قرعه به نام صد شتر افتاد و آن‌ها را در راه خدا قربانی کرد و گوشتشان را میان بادیه نشینان انفاق نمود. بر اساس این سنت، از آن روز، دیه‌ی یک مرد، صد شتر تعیین شد.

هنگام ظهور اسلام، سقایت حاجیان از آب زمزم در دست عباس بن عبدالمطلب ﷺ بود. برای زمزم اسامی زیادی است، از جمله: برکه، سیّده، نفاعه، مضمونه، عَونَة، بُشری، صافیة، بَرّة، عَصْمَة، سالمة، میمونه، مبارکه، کافیة، عافیة، طاهرة، طعامِ طُعم، شفاءِ سُقم و ...

این آب همواره نزد مردم مکه، قداست و اهمیّت فراوانی داشته است. آنان مردگان خود را با آب زمزم غسل می‌دادند و خود مقید به استفاده و نوشیدن از آن بودند. پیامبر ﷺ بیشتر از آب زمزم می‌نوشیدند و در هر جا که بودند، از اصحاب می‌خواستند آن را برای آشامیدن و وضو ساختن ایشان فراهم آورند. آن حضرت ﷺ زمزم را از چشمه‌های بهشت و از آیات خداوندی در حرم الله و بهترین آب روی زمین دانسته‌اند.

چاه زمزم در سال‌های ۸۲۲ هـ. ق و ۱۳۸۳ هـ. ق تعمیر و توسعه یافت. اکنون دهانه‌ی آن ۱/۵ متر، عمق آن سی متر و فاصله‌اش تا کعبه ۲۱ متر است. متوسط مصرف آب زمزم به وسیله‌ی زائران بیت الله، حدود ده هزار متر مکعب در روز و ۷۶۵ متر مکعب در ساعت، یعنی ۲۹۶۰۰ لیتر است. در دوران سعودی به سال ۱۳۸۸ هـ. ق قبه‌ای که بر فراز چاه زمزم بود، خراب و بنای جدیدی در زیر زمین ساختند که در آن جا از آب چاه استفاده می‌کردند. اکنون برای استفاده‌ی بیشتر از مطاف، آن مدخل را

پُر ساخته و در اطراف صحن مسجد الحرام به وسیله‌ی لوله‌کشی، آب را به شیرها هدایت کرده‌اند تا زائران از آن‌ها بنوشند و لذا دایره‌ی مطاف وسیعتر گشته است.

«وهو قائم»؛ در حالی که پیامبر ﷺ ایستاده بود. موضوع نوشیدن پیامبر ﷺ آب زمزم را در حال ایستاده، در حجة الوداع اتفاق افتاده است. از این حدیث، معلوم می‌شود که نوشیدن آب زمزم در حال ایستادن مانعی ندارد؛ بلکه از برخی از روایات و احادیث چنین بر می‌آید که نوشیدن آب زمزم در حال ایستادن سنت نیز است ولو اینکه در حال نشستن، خلاف سنت نیز نیست. به هر حال، از این حدیث، جواز ایستاده آب خوردن نیز ثابت می‌شود؛ گرچه بهتر است که خوردن و نوشیدن در حال نشستن صورت گیرد.

حدیث شماره ۲۰۷

(۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشْرَبُ قَائِمًا وَقَاعِدًا.

۲۰۷ - (۲) ... عمرو بن شعیب، از پدرش [شعیب بن محمد بن عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه]، از جدش [عبدالله بن عمرو رضی الله عنه] نقل می‌کند که وی گفت: رسول خدا ﷺ را در حالی دیدم که گاهی ایستاده و گاهی نشسته آب می‌نوشیدند.

«قائماً و قاعداً»؛ هردو واژه، حال از فاعل «یشرب» است؛ یعنی پیامبر ﷺ گاهی در حالی که ایستاده بودند، آب می‌نوشیدند و گاهی نیز اتفاق می‌افتاد که در حالی که نشسته بودند، آب می‌نوشیدند.

حدیث شماره ۲۰۸

(۳) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارِكِ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَقَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ زَمْزَمَ، فَشَرِبَ وَهُوَ قَائِمٌ.

۲۰۸ - (۳) ... ابن عباس رضی الله عنهما گوید: به پیامبر ﷺ آب زمزم دادم؛ و ایشان در

حالی که ایستاده بودند از آن نوشیدند.

«سَقَيْتُ»: آب دادم، آب نوشاندم.

حدیث شماره ۲۰۹

(۴) حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ وَمُحَمَّدُ بْنُ طَرِيفِ الْكُوْفِيِّ قَالَا: أَنْبَأَنَا ابْنُ الْفُضَيْلِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنِ النَّزَالِ بْنِ سَبْرَةَ قَالَ: أُتِيَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِكُوزٍ مِنْ مَاءٍ - وَهُوَ فِي الرَّحْبَةِ - فَأَخَذَ مِنْهُ كَفًّا فَعَسَلَ يَدَيْهِ، وَمَضَمَضَ، وَاسْتَنْشَقَ، وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ وَرَأْسَهُ، ثُمَّ شَرِبَ وَهُوَ قَائِمٌ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا وُضُوءٌ مَنْ لَمْ يُجِدْ، هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَ.

۲۰۹ - (۴) ... نزال بن سبرة رضی اللہ عنہ گوید: در حالی که علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ در صحن مسجد کوفه بود، به حضور وی، کوزه‌ای آب آورده شد؛ علی رضی اللہ عنہ از آن کوزه، مستی آب گرفت و با آن، دو دست خویش را شست؛ [آنگاه مشت دیگری از آب گرفت و با آن] دهانش را شست؛ پس از آن بینی، خویش را شست و تمیز کرد؛ و سپس صورت و دو دستش را شست و سرش را مسح نمود؛ پس از آن در حالی که ایستاده بود آب نوشید. آنگاه گفت: این وضوی کسی است که از او حدیثی سر زده است؛ و خودم دیدم که پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم چنین رفتار می‌کردند.

«کوز»: کوزه؛ ظرف سفالی دسته دار یا بی‌دسته؛ کوچکتر از حُم که برای آب یا چیز دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

«الرَّحْبَة»: زمین فراخ و گشاد؛ صحن خانه؛ میان سرا؛ فراخی میان خانه‌ها؛ در اینجا مراد: صحن مسجد کوفه است، که علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ برای قضاوت و وعظ و ارشاد مردم، در آنجا می‌نشست.

«كَفًّا»: مستی.

«مَضَمَضَ»: آب را در دهانش گردانید و غرغره کرد.

«اسْتَنْشَقَ»: آب را با نفس به درون بینی کشید.

«مسح وجهه و ذراعیه و رأسه»: در اینجا احتمال دارد که مراد از «مسح» همان مسح لغوی و حقیقی باشد؛ زیرا که در این روایت، شستن پاها ذکر نشده است. علاوه از این، در آخر حدیث، علی رضی الله عنه می‌گوید: این وضوی کسی است که از او حَدَثی سرنزده است. پس امکان دارد که مراد از این وضو، فقط تنظیف و پاکی باشد، نه وضوی شرعی و اصطلاحی.

و این احتمال نیز وجود دارد که مراد از «مسح»، همان «شستن خفیف و وضوی شرعی و اصطلاحی» باشد؛ زیرا در روایتی دیگر، شستن پاها به همراه شستن صورت و دو دست نیز ذکر شده است.

«ثم شرب وهو قائم»: آنگاه در حالی که ایستاده بود، باقی مانده‌ی آب وضو را نوشید.

«هذا وضوء من لم یُحْدِث»: این وضوی کسی است که از او حَدَثی سر نزده است؛ بلکه هدفش از این وضو، تنظیف و پاکی [در صورتی که مراد از مسح، همان مسح لغوی و حقیقی باشد] و یا هدفش، تجدید وضو باشد [در صورتی که مراد از مسح، همان شستن خفیف و وضوی شرعی و اصطلاحی باشد].

«هكذا رأیت رسول الله ﷺ فعل»: و خودم دیدم که رسول خدا ﷺ این چنین رفتار می‌فرمودند؛ یعنی باقی مانده‌ی آب وضو را ایستاده می‌نوشیدند.

در روایت بخاری آمده است که: «برخی ایستاده آشامیدن آب را مکروه می‌دانند ولی پیامبر ﷺ همینگونه رفتار فرمودند که من رفتار کردم»؛ یعنی باقی مانده‌ی آب وضو را ایستاده می‌نوشیدند.

شیخ الهمدانی رحمته الله می‌گوید: «مقصود اصلی وضو، همان طهارت و پاکی باطنی و درونی انسان است، ولی عملاً در وضو، فقط اعضاء و اندام ظاهری انسان شسته و پاک می‌شوند که صرفاً طهارت ظاهری حاصل می‌گردد؛ ولی پس از فراغت از وضو، دو عمل دیگر نیز مستحب قرار داده شده است که به راستی آن دو عمل، نقش به‌سزایی در ایجاد طهارت باطنی و درونی می‌توانند ایفا بکنند؛ و آن دو عمل عبارتند از:

۱- نوشیدن باقی مانده‌ی آب وضو.

۲- پاشیدن قطرات آب بر روی شرمگاه و شلوار.

فلسفه‌ی این کار نیز این است که تمامی گناهان و معاصی در جسم انسان، در دو

چیز خلاصه می‌شود: یکی دهان [زبان] و دیگری شرمگاه. برای از میان بردن تأثیرات مُخَرَّب و ویرانگر شهوت شکم، نوشیدن باقی مانده‌ی آب وضو مستحب قرار داده شده است؛ و برای از میان بردن تأثیرات ویرانگر شهوت شرمگاه، پاشیدن قطرات آب بر روی شلوار، مستحب و مندوب قرار داده شده است.»

حدیث شماره ۲۱۰

(۵) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَيُوسُفُ بْنُ حَمَّادٍ قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ ثَلَاثًا إِذَا شَرِبَ، وَيَقُولُ: «هُوَ أَمْرٌ وَأَرْوَى».

۲۱۰ - (۵) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: هرگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله آب یا هر آشامیدنی دیگر، می‌نوشیدند، آن را در سه جرعه می‌آشامیدند و در هر جرعه، نفس می‌کشیدند؛ و فلسفه و حکمت این کار را چنین بیان می‌داشتند و می‌فرمودند: اینگونه آشامیدن، گواراتر و خوش‌آیندتر و سیراب‌کننده‌تر است.

«یتنفّس»: [در هر جرعه از آشامیدن آب] نفس می‌کشید.

«ثلاثاً»: سه جرعه و در هر جرعه، نفس می‌کشید.

«أمرأ»: گواراتر، خوش‌آیندتر.

در وقت آشامیدن آب یا هر مایع دیگر، حداقل سه بار باید نفس کشید. یعنی بعد از اندکی نوشیدن، ظرف آب را از دهان برداشته و به دور از ظرف، [به سمت راست یا چپ] نفس کشیده؛ و آنگاه برای بار دوم و سوم، شروع به آشامیدن کند. اینگونه آب آشامیدن، گواراتر است و بیشتر انسان را سیراب می‌سازد؛ زیرا که آب به یک باره بر معده سنگینی نمی‌کند؛ و از لحاظ اصول پزشکی و بهداشتی نیز به یک باره شکم را پُر از آب کردن، زیان‌آور و مُضَرّ است.

حدیث شماره ۲۱۱

(۶) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَشْرَمٍ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ رِشْدِينَ بْنِ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا شَرِبَ تَنَفَّسَ

مَرَّتَيْنِ.

۲۱۱ - (۶) ... ابن عباس رضی الله عنهما گوید: گاهی اتفاق می‌افتاد که پیامبر صلی الله علیه و آله آب را با دو جرعه می‌نوشیدند و در هر جرعه نفس می‌کشیدند.

حدیث شماره ۲۱۲

(۷) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ جَدَّتِهِ كَبْشَةَ قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَشَرِبَ مِنْ فِي قُرْبَةٍ مُعَلَّقَةٍ قَائِمًا، فَقُمْتُ إِلَى فِيهَا فَقَطَعْتُهُ.

۲۱۲ - (۷) ... عبدالرحمن بن ابی عمره رضی الله عنهما، از مادر بزرگش، کبشه رضی الله عنها [خواهر حسان بن ثابت رضی الله عنها] نقل می‌کند که وی گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله پیش من آمدند و در حالی که ایستاده بودند، از دهانه‌ی مشکیزه‌ای که آویزان بود، آب نوشیدند؛ آنگاه من برخاستم و لبه‌ی آن مشکیزه را [به عنوان تبرک] بریدم [و در نزد خودم، نگهداری نمودم].

«فی»: دهانه، لبه.

«قربة»: مشک، مشکیزه.

«معلقة»: آویخته، آویزان.

«فقطعتته»: لبه‌ی آن مشکیزه را [به عنوان تبرک و نگهداری] بریدم. این حدیث بیانگر تعظیم و تکریم مسلمانان صدر اسلام از آن حضرت صلی الله علیه و آله است.

چنان‌که در تاریخ آمده است که وقتی عروه بن مسعود ثقفی به عنوان فرستاده‌ی قریش در صلح حدیبیه به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد؛ یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را زیر نظر گرفت و مراتب تعظیم و تکریم مسلمانان را از آن حضرت صلی الله علیه و آله مشاهده کرد. آنگاه به نزد قریشیان بازگشت و بدان‌ها گفت:

«ای قوم من! به خدا سوگند! من بر پادشاهان وارد شده‌ام؛ بر قیصر و خسرو و نجاشی؛ به خدا پادشاهی را ندیده‌ام که اطرافیانش آن‌چنان که اصحاب محمد صلی الله علیه و آله، محمد صلی الله علیه و آله را تعظیم و تکریم می‌کنند، بزرگ و گرامی بدارند!

به خدا اگر آب دهان بیاندازد، همه دستانشان را پیش می‌آورند تا نصیب یکی از آن دست‌ها بشود و آن را به صورت و اندامشان بمالد! و هرگاه به آنان فرمانی بدهد، بی‌درنگ فرمانش را اطاعت می‌کنند! و هرگاه وضو بسازد، برای گرفتن قطرات آب وضوی او، سر و دست می‌شکنند! و هرگاه سخن بگوید، همگی صدایشان را نزد وی پایین می‌آورند، و از فرط بزرگداشت وی، به او خیره نمی‌نگرند! هم اینک وی راه و روش عاقلانه‌ای به شما پیشنهاد کرده است، از او بپذیرید!».

حدیث شماره ۲۱۳

(۸) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا عَزْرَةُ بْنُ ثَابِتِ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ ثَلَاثًا، وَرَعَمَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ ثَلَاثًا.

۲۱۳ - (۸) ... ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه گوید: انس بن مالک رضی الله عنه، آب را با سه جرعه می‌نوشید و در هر جرعه، نفس می‌کشید؛ و باورش بر این بود که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آب را با سه جرعه می‌نوشیدند و در هر جرعه، نفس می‌کشیدند.

«رَعَمَ»: در اینجا به معنی «باور و یقین» است. یعنی: یقین و باورش بر این بود که

...

حدیث شماره ۲۱۴

(۹) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ رَيْدٍ - ابْنِ ابْنَةِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ وَقَرْبَةً مُعَلَّقَةً، فَشَرِبَ مِنْ قَرْبَةِ وَهُوَ قَائِمٌ، فَقَامَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَأْسِ الْقَرْبَةِ فَقَطَعَتْهَا.

۲۱۴ - (۹) ... انس بن مالک رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالی به خانه‌ی امّ سلیم رضی الله عنها تشریف آوردند که مشکیزه‌ای در خانه‌ی او آویزان بود؛ آن حضرت رضی الله عنها ایستاده از دهانه‌ی آن مشکیزه آب نوشیدند؛ آنگاه امّ سلیم رضی الله عنها برخاست و لبه‌ی آن مشکیزه را [به عنوان تبرک و نگهداری] برید.

«أم سُلیم»: مادر انس بن مالک ﷺ است.

حدیث شماره ۲۱۵

(۱۰) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ نَصْرِ التَّيْسَابُورِيُّ، أَنبَأَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَرَوِيُّ، حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ نَائِلٍ، عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنِ أَبِيهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَشْرَبُ قَائِمًا. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: عُبَيْدَةُ بْنُ نَائِلٍ.

۲۱۵ - (۱۰) ... عایشه دختر سعد بن ابی وقاص ﷺ، از پدرش نقل می‌کند که وی گفت: گاهی اتفاق می‌افتاد که رسول خدا ﷺ ایستاده آب می‌نوشیدند. [ترمذی گوید: برخی از محدثین، نام پدر عبیده را [که یکی از راویان حدیث است]، به عوض «نائل»، نابل گفته‌اند.

«کان یشرب قائماً»: گاهی ایستاده آب می‌نوشیدند. آن حضرت ﷺ غالباً نشسته آب می‌نوشیدند، ولی گاهی اتفاق می‌افتاد که ایستاده نیز آب می‌آشامیدند؛ و این رفتار پیامبر ﷺ جواز ایستاده آب نوشیدن را ثابت می‌کند. «بعضهم»: مقصود از عبارت «بعضهم»، برخی از محدثان، یا برخی از علمای فن رجال است.

«عُبَيْدَةُ بْنُ نَائِلٍ»: مقصود ترمذی این است که برخی از محدثان و علماء و صاحب نظران فن رجال، نام پدر عبیده [راوی حدیث] را به جای «نائل» [به همزه]، «نابل» [به باء] نوشته‌اند.

باب (۳۳)

رسول خدا ﷺ

و استعمال عطر و مواد خوشبو

حدیث شماره ۲۱۶

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، وَعَيْرُ وَاحِدٍ قَالُوا: أَنْبَأَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُخْتَارِ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُكَّةٌ يَتَطَيَّبُ مِنْهَا.

۲۱۶ - (۱) ... موسی بن انس بن مالک رضی الله عنه، از پدرش انس بن مالک رضی الله عنه نقل می کند که وی گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله عطر دانی داشتند که از آن، خویشتن را خوشبو و معطر می ساختند.

«سُكَّةٌ»: این واژه را به دو گونه ترجمه کرده اند:

- ۱- جعبه ی کوچک عطری؛ عطر دان.
- ۲- آمیزه های از عطرها ی گوناگون. یعنی: به عطرها ی گوناگونی که با هم مخلوط می شوند، «سُكَّةٌ» می گویند.

برخی از محدثان، واژه ی «سُكَّةٌ» را طوری ترجمه کرده اند که ناظر به هر دو معنی باشد؛ از این رو گفته اند: «سُكَّةٌ» عطر دانی است که در آن آمیزه های از عطرها ی گوناگون و مختلف باشد.

«يَتَطَيَّبُ مِنْهَا»: خود را از آن عطر دان، خوشبو و معطر می کرد.

حدیث شماره ۲۱۷

(۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا عَزْرَةُ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ ثُمَامَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، لَا يَرُدُّ الطَّيِّبَ، وَقَالَ أَنَسُ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَرُدُّ الطَّيِّبَ.

۲۱۷ - (۲) ... ثمامه بن عبدالله رضی الله عنه گوید: انس بن مالک رضی الله عنه هرگز مواد خوشبو را [که به وی هدیه می شد] رد نمی کرد؛ و بر این رفتارش چنین استدلال می کرد و می گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز هرگز عطر و مواد خوشبو را [که به ایشان به رسم تعارف و

هدیه، پیشکش می‌شد] رد نمی‌فرمودند.

«لا یرد»: باز نمی‌گردانید، می‌پذیرفت، رد نمی‌نمود.

«الطیب»: ماده‌ی خوشبو، عطر، بوی خوشی که از گل یا چیز دیگر بگیرند.

حدیث شماره ۲۱۸

(۳) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ [مُسْلِمِ بْنِ] جُنْدُبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ثَلَاثٌ لَا تُرَدُّ: الْوَسَائِدُ، وَالذَّهْنُ، وَالطَّيْبُ».

۲۱۸ - (۳) ... عبدالله بن عمر رضی الله عنهما گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: سه هدیه را نباید رد کرد: بالشت، روغن خوشبو و معطر، و عطر.

«الوسائد»: جمع «وسادة»: تکیه‌گاه، مسند، متکا، بالش، بالشت. و در اینجا مراد بالش و چیزی است که موقع خواب و استراحت زیر سر بگذراند.

«الذهن»: روغن. در اینجا مراد از روغن، هر روغنی نیست؛ بلکه روغنی است که در آن، آمیزه‌ای از عطرها و مواد خوشبو باشد.

«الطیب»: ماده‌ی خوشبو، عطر. در روایتی دیگر به عوض «الطیب»، واژه‌ی «اللبن» [شیر] آمده است.

حدیث شماره ۲۱۹

(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيْلَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الْحَفَرِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ رَجُلٍ - هُوَ الطَّفَاوِيُّ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «طَيْبُ الرَّجَالِ: مَا ظَهَرَ رِيحُهُ وَخَفِيَ لَوْنُهُ، وَطَيْبُ النِّسَاءِ: مَا ظَهَرَ لَوْنُهُ وَخَفِيَ رِيحُهُ».

۲۱۹ - (۴) ... ابوهریره رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: خوشبویی و عطری که مردان از آن استفاده می‌کنند باید رائحه‌اش تند و آشکار، و رنگش پوشیده و پنهان

باشد؛ و خوشبویی و عطری که زنان به کار می‌برند، باید رنگش آشکار، و بویش پوشیده و ملایم باشد.

«ما ظهر ريحه و خفي لونه»: بویش تند و آشکار، و رنگش پوشیده و پنهان باشد. مانند: گلاب و مشک و عنبر و کافور.

«ما ظهر لونه و خفي ريحه»: رنگش آشکار [پُر رنگ]، و بویش ملایم و پوشیده باشد؛ مانند: زعفران و غیره.

حدیث شماره ۲۲۰

(۵) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، أَنْبَأَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنِ الطُّفَاوِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ بِمَعْنَاهُ. ۲۲۰ - (۵) علی بن حُجر، از اسماعیل بن ابراهیم، از جریری، از ابی نصره، از طفاوی، از ابوهریره رضی الله عنه، از پیامبر صلی الله علیه و آله هم نظیر همین حدیث را نقل نموده است.

«مثله»: یعنی روایت شماره‌ی ۲۱۹ با اسنادی دیگر [شماره‌ی ۲۲۰] هم آورده شده است که در لفظ و معنی با آن متفق و متحد است. «بمعناه»: مفهوم «مثله» را تأکید می‌کند.

حدیث شماره ۲۲۱

(۶) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَلِيفَةَ وَعَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ الصَّوَّافِ، عَنْ حَنَانٍ، عَنْ أَبِي عَثْمَانَ التَّهْدِيَّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أُعْطِيَ أَحَدُكُمْ الرَّيْحَانُ فَلَا يَرُدُّهُ، فَإِنَّهُ خَرَجَ مِنَ الْجَنَّةِ». قَالَ أَبُو عَيْسَى: وَلَا نَعْرِفُ لِحَنَانَ عَيْرَ هَذَا الْحَدِيثِ، وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي حَاتِمٍ فِي كِتَابِ «الْجَرَجِ وَالتَّعْدِيلِ»: حَنَانُ الْأَسَدِيِّ مِنْ بَنِي أَسَدِ بْنِ شَرِيكٍ، وَهُوَ صَاحِبُ الرَّقِيقِ، عَمُّ وَالِدِ مُسَدَّدٍ، وَرَوَى عَنِ أَبِي عَثْمَانَ التَّهْدِيَّ، وَرَوَى عَنْهُ الْحَجَّاجُ بْنُ أَبِي عَثْمَانَ الصَّوَّافِ. سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ ذَلِكَ.

۲۲۱ - (۶) ... ابوعثمان نهدی رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: هرگاه به یکی از شما، ریحان هدیه شد، نباید آن را رد کند؛ زیرا که ریحان از بهشت فرو فرستاده شده است.

ابوعیسی ترمذی گوید: ما سراغ نداریم که حنان [راوی حدیث]، به جز این حدیث، حدیث دیگری را روایت نموده باشد؛ و عبدالرحمن بن ابی حاتم در کتاب «الجرح و التعديل» گفته است: حنان اسدی، از قبیله‌ی بنی اسد بن شریک، و معروف به «صاحب الرقیق» [مالک برده] و عموی پدر مسدّد می‌باشد.

وی از ابوعثمان نهدی رضی الله عنه، احادیثی را روایت نموده، و از او حجّاج بن ابی عثمان صوّاف نیز، حدیث نقل کرده است. [ی‌عنی حنان اسدی، شاگرد ابوعثمان نهدی رضی الله عنه و استاد حجّاج بن ابی عثمان صوّاف است.] عبدالرحمن بن ابی حاتم می‌گوید: این سخنان را از پدرم شنیدم که درباره‌ی بیوگرافی حنان می‌گفت.

«أعطی»: به رسم تعارف و هدیه، داده شد.

«الریحان»: در لغت، این واژه به شش گونه ترجمه شده است:

۱- هر گیاه خوشبو.
 ۲- گیاهی است علفی از تیره‌ی نعنائیان که یک ساله و معطر است و دارای ساقه‌های منشعب از قاعده می‌باشد. ارتفاعش ۲۵ تا ۳۰ سانتی متر است. برگ‌هایش متقابل، سبز شفاف و بیضوی و کمی دندانه‌دار و گل‌هایش معطر و به رنگ‌های سفید و گلی و گاهی بنفش و مجتمع به طور فراهم در کنار برگ‌های انتهایی ساقه قرار دارند. بدان نازیویه، حبّ ریحانی، صعتر هندی نیز می‌گویند.

۳- رزق و روزی.

۴- رحمت.

۵- یکی از خطوط اسلامی.

۶- نوری که به سبب تصفیه و ریاضت در سالک حاصل شده باشد.

و در اینجا همان معنای دوم مراد است.

«فأَنَّهُ خَرَجَ مِنَ الْجَنَّةِ»: زیرا که ریحان از بهشت فرود آمده است. احتمال دارد که بذر ریحان از بهشت فرود آمده باشد چرا که امکان ندارد خود آن ریحان از بهشت فرود آمده باشد.

به هر حال، خداوند ﷻ در دنیا عطر و مواد خوشبویی را قرار داد تا بیانگر عطر و خوشبویی بهشت و ترغیب دهنده‌ی بندگان به انجام اعمال نیک برای نیل به بهشت باشد؛ و به راستی که عطر و خوشبویی دنیا، نمونه‌ای از عطر و خوشبویی بهشت است. «صاحب الرقیق»: چون حنّان اسدی، به خرید و فروش برده مشغول بود، به این صفت معروف و مشهور شد.

حدیث شماره ۲۲۲

(۷) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ الْهَمْدَانِيُّ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ بَيَانَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: عُرِضْتُ بَيْنَ يَدَيْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَأَلْفَى جَرِيرٌ رِدَاءَهُ وَمَشَى فِي إِزَارِهِ، فَقَالَ لَهُ: خُذْ رِدَاءَكَ، فَقَالَ عُمَرُ لِلْقَوْمِ: مَا رَأَيْتُمْ رَجُلًا أَحْسَنَ صُورَةً مِنْ جَرِيرٍ، إِلَّا مَا بَلَّغْنَا مِنْ صُورَةِ يُوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

۲۲۲ - (۷) ... جریر بن عبدالله ﷺ گوید: [روزی از روزها] به پیش عمر بن خطاب ﷺ عرضه شدم؛ جریر ﷺ رداء و پیراهن خویش را از تن خود افکند و با ازار و شلوار به راه افتاد. بدو گفتند: پیراهنت را برگیر و آن را بر تن کن؛ عمر ﷺ به مردمان گفت: من هرگز مردی را خوش سیماتر و زیباتر از جریر بن عبدالله ندیده‌ام؛ مگر آنچه که از شکل و شمائل (زیبا و نیکوی) یوسف علیّه السلام به ما رسیده است.

«عُرِضْتُ»: عرضه شدم، حاضر گردانیده شدم.

«خُذْ رِدَاءَكَ»: پیراهنت را برگیر؛ یعنی آن را بپوش.

«القوم»: گروهی از مردان.

«فألقى جرير رداءه»: در این عبارت «التفات» رُخ داده است؛ یعنی: التفات از متکلم

به غائب. و «التفات» در اصطلاح علم بدیع: آن است که متکلم یا شاعر، در کلام یا شعر

خود از تکلم به خطاب و از خطاب به غیبت و از غیبت به خطاب، یا از مخاطب به مخاطب دیگر، پیردازد. چنان‌که در این بخش از عبارت حدیث، آمده است: «عرضتُ بین یدی عمر بن الخطاب، فالقی جریر رداء...».

در این صورت عبارت «فالقی جریر رداء...» از کلام خود جریر بن عبدالله رضی الله عنه است. و اگر عبارت «فالقی جریر رداء...» از کلام قیس بن ابی حازم [راوی حدیث] باشد، در این صورت، این حدیث از قبیل «نقل به معنی» است.

«رداء»: به کسر راء، جامه‌ای است که بخش فوقانی بدن را بپوشاند. [پیراهن] و «ازار» به کسر «همزه»: پارچه و جامه‌ای است که بخش پایین بدن را بپوشاند.

«صورة»: شکل و شمائل.

ناگفته نماند حدیثی را که امام ترمذی در مورد زیبایی جریر بن عبدالله رضی الله عنه آورده است، هیچ مناسبتی با این باب ندارد؛ و شارحان «الشمائل المحمدية» نیز این حدیث را إلحاقی از نویسندگان نسخه دانسته‌اند.

باب (۳۴)

نحوه‌ی گفتار

پیامبر گرامی اسلام ﷺ

(۱) حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ الْأَسْوَدِ، عَنِ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا، قَالَتْ: مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْرُدُ كَسْرِدِكُمْ هَذَا، وَلَكِنَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ بِكَلَامٍ بَيْنَ فَصْلِ، يَحْفَظُهُ مَنْ جَلَسَ إِلَيْهِ.

۲۲۳ - (۱)... عایشه رضی الله عنها گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله اینگونه که شما تند و پیاپی سخن می‌گویید سخن نمی‌گفتند؛ بلکه ایشان با گفتاری شمرده و واضح و با فاصله سخن می‌فرمودند؛ به گونه‌ای که هر کس در محضر ایشان نشست به آن را حفظ می‌کرد.

«یَسْرُدُ»: پیاپی و تند سخن می‌گفت.

«بِکَلَامٍ بَيْنَ فَصْلِ»: با گفتاری شمرده و با فاصله؛ یعنی گفتار رسول خدا صلی الله علیه و آله شیرین و دلچسب بود. به اندازه سخن می‌گفت؛ نه کم و نه زیاد؛ و چنان بود که گویی گفتارش، رشته‌های مروارید و گوهر بودند که سرازیر می‌شدند؛ و ایشان از جهت شیوایی بیان و رسایی سخن از همگان ممتاز بودند؛ و از این حیث جایگاهی والا و پایگاهی غیر قابل انکار داشتند. از سلامت طبع، اصالت سخن، قاطعیت گفتار، درستی مضامین و دوری از تکلف برخوردار بودند. جوامع کلم در اختیار آن حضرت صلی الله علیه و آله بود و حکمت‌های بدیع به ایشان ارزانی شده بود و به زبان‌های گوناگون رایج در جزیره العرب آشنا بودند. با مردم هر قبیله به زبان خودشان سخن می‌گفتند و با هر طایفه از آنان، به لهجه‌ی خودشان گفتگو می‌کردند. بدیهه‌گویی و حاضر جوابی بادیه نشینان و لفظ قلم و بیان شهرنشینان را با هم یکجا داشتند؛ و در کنار همه‌ی این‌ها، از تأیید الهی و سرچشمه‌ی وحی نیز برخوردار بودند.

ایشان هرگز بیهوده سخن نمی‌گفتند؛ سکوت‌های طولانی داشتند؛ سخنان خود را از آغاز تا پایان با تمامی فضای دهانشان ادا می‌کردند؛ و با گوشه‌ی دهان سخن نمی‌گفتند؛ سخنانشان همواره عبارت از کلمات جامع (جوامع الکلم) بود؛ و کلام آن حضرت صلی الله علیه و آله قول فصل بود؛ نه افزونی داشت و نه کاستی.

و سخن آن حضرت ﷺ قول فصل و سخن آخر بود؛ نه زیاد و نه کم.

حدیث شماره ۲۲۴

(۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا أَبُو قُتَيْبَةَ سَلْمُ بْنُ قُتَيْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ ثُمَامَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعِيدُ الْكَلِمَةَ ثَلَاثًا، لِتُعْقَلَ عَنْهُ.

۲۲۴ - (۲)... انس بن مالک ﷺ گوید: گاهی اوقات اتفاق می‌افتاد که رسول خدا ﷺ یک کلمه را سه بار تکرار می‌فرمودند؛ و هدفشان از این کار این بود تا معنی و مفهوم آن به طور کامل و درست، فهمیده و درک شود.

«بَعِيد» : تکرار می‌کرد. «ثَلَاثًا» : سه بار.

«لِتُعْقَلَ» : تا درست و کامل فهمیده شود.

خاطر نشان می‌شود که پیامبر گرامی اسلام ﷺ بر مبنای مقتضیات زمان و حالات مردمان، گاهی اوقات که موضوعی مهم و اساسی و محوری و بنیادین را می‌خواستند گوش زد کنند و یا حصار و شنوندگان زیاد بودند؛ یک کلمه را سه بار تکرار می‌فرمودند، تا معنی و مفهوم آن به طور کامل فهمیده و درک شود.

حدیث شماره ۲۲۵

(۳) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكَيْعٍ، حَدَّثَنَا جُمَيْعُ بْنُ عَمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَجَلِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ - مِنْ وَلَدِ أَبِي هَالَةَ زَوْجِ خَدِيجَةَ، يُكْنَى أَبَا عَبْدِ اللَّهِ - عَنِ ابْنِ أَبِي هَالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا قَالَ: سَأَلْتُ خَالِي هِنْدَ بْنَ أَبِي هَالَةَ - وَكَانَ وَصَافًا - فَقُلْتُ: صِفْ لِي مَنْطِقَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَوَاصِلَ الْأَحْزَانِ، دَائِمَ الْفِكْرَةِ، لَيْسَتْ لَهُ رَاحَةٌ، طَوِيلَ السَّكْتِ، لَا يَتَكَلَّمُ فِي غَيْرِ حَاجَةٍ، يَفْتَتِحُ الْكَلَامَ وَيَخْتِمُهُ بِاسْمِ اللَّهِ تَعَالَى، وَيَتَكَلَّمُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ، كَلَامُهُ فَضْلٌ، لَا فُضُولٌ وَلَا تَقْصِيرٌ، لَيْسَ بِالْجَافِي وَلَا الْمُهِينِ، يُعْظَمُ النِّعْمَةَ وَإِنْ دَقَّتْ، لَا يَدُمُّ مِنْهَا شَيْئًا، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ يَدُمُّ دَوَاقِفًا وَلَا يَمْدَحُهُ، وَلَا تُغْضِبُهُ الدُّنْيَا وَلَا مَا كَانَ لَهَا، فَإِذَا تُعْذِي

الْحَقُّ، لَمْ يَقُمْ لِعَضِّهِ شَيْءٌ حَتَّى يَنْتَصِرَ لَهُ، وَلَا يَغْضِبُ لِنَفْسِهِ، وَلَا يَنْتَصِرُ لَهَا، إِذَا أَشَارَ
 أَشَارَ بِكَفِّهِ كُلِّهَا، وَإِذَا تَعَجَّبَ قَلْبُهَا، وَإِذَا تَحَدَّثَ اتَّصَلَ بِهَا، وَضَرَبَ بِرَاحَتِهِ الِئْمَنَى بَطْنَ
 إِبْهَامِهِ الْيُسْرَى، وَإِذَا غَضِبَ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ، وَإِذَا فَرِحَ غَضَّ ظَرْفَهُ، جُلُّ ضَحِكِهِ التَّبَسُّمُ،
 يَفْتَرُّ عَنِ مِثْلِ حَبِّ الْعَمَامِ.

۲۲۵ - (۳) ... حسن بن علی رضی الله عنه گوید: از دایمی ام، هندبن ابوهاله رضی الله عنه - که توصیف

کننده‌ی صفات ظاهری و اخلاقی پیامبر صلی الله علیه و آله بود - پرسیدم و بدو گفتم: چگونه گفتار
 رسول خدا صلی الله علیه و آله را (آن چنان که دیده‌ای) برای من توصیف و بازگو کن!
 هند بن ابوهاله رضی الله عنه در پاسخ سؤالم چنین گفت:

رسول خدا صلی الله علیه و آله همیشه اندوهگین و همواره در حال اندیشیدن بودند؛ هیچگاه
 آسایش نداشتند؛ سکوت‌هایی ژرف و طولانی داشتند؛ و جز در موارد لزوم، سخن
 نمی‌گفتند؛ و هرگز بیهوده لب به سخن نمی‌گشودند. سخنان خویش را با نام
 خداوند عز و جل آغاز می‌نمودند و به نام او به پایان می‌رساندند. سخنانشان همواره جامع
 همه معانی بود؛ و کلام آن حضرت صلی الله علیه و آله قول فصل (تعیین کننده‌ی حق و باطل از
 یکدیگر و سخن آخر) بود؛ نه افزونی داشت و نه کاستی؛ خوبی معتدل داشتند؛ نه
 درستی می‌کردند و نه خود را خوار و خفیف می‌کردند؛ نعمت خدا را هر چند کوچک
 بود، بزرگ می‌داشتند. هیچ چیز از نعمت را نکوهش نمی‌کردند. خوردنی‌ها و
 نوشیدنی‌ها را نه نکوهش می‌کردند و نه (فزون از اندازه) ستایش.

دنیا و امور وابسته بدان، ایشان را به خشم نمی‌آورد؛ (یعنی برای مسائل دنیایی،
 هیچ وقت خشمگین نمی‌شدند). هنگامی که حق مورد تعرض قرار می‌گرفت، هیچ
 کس یارای مقاومت در برابر خشم و غضب ایشان را نداشت تا وقتی که از آن حق
 پشتیبانی لازم را به عمل آورند.

به خاطر خودشان هیچ وقت خشم نمی‌گرفتند؛ و از روی سماحت، هرگز برای
 خویشان انتقام نمی‌گرفتند. هرگاه می‌خواستند (به چیزی یا کسی) اشاره کنند، با
 تمامی کف دستشان اشاره می‌کردند؛ و هنگامی که می‌خواستند اظهار شگفتی کنند،
 دستشان را پشت و رو می‌کردند در آن حال اگر سخن می‌گفتند، انگشت ابهام دست
 چپ خویش را در دست راست می‌گرفتند.

هرگاه به خشم می‌آمدند، روی بر می‌گردانیدند و به روی خودشان نمی‌آوردند. و

هرگاه بسیار شادمان می‌شدند، چشمانشان را فرو می‌هستند و پلک‌ها را برهم می‌نهادند؛ خندیدن آن حضرت ﷺ بیشتر به صورت تبسم بود و چون لبخند می‌زدند، دندان‌های پیشین ایشان، به سان مروارید (یا دانه‌های نگرگ) آشکار و هویدا می‌گردید و برق می‌زد.

«خالی»: دایمی من.

«هندبن ابی هاله»: درباره‌ی نام اصلی ابوهاله اختلاف است؛ گروهی نام او و پدرش را به صورت «هند» و «زراره» نوشته‌اند.

و ابوهاله، شوهر دوم خدیجه رضی الله عنها و از اشراف و بزرگان قریش بوده و در دوره‌ی جاهلی درگذشته است؛ و پسرش «هند» در کنف حمایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و درکنار مادرش خدیجه‌ی کبری رضی الله عنها تربیت شده و پرورش یافته است. از این رو هند رضی الله عنه برادر فاطمه‌ی زهرا رضی الله عنها و دایمی حسن بن علی رضی الله عنهما به حساب می‌آید.

«وصافاً»: بسیار توصیف‌کننده‌ی صفات ظاهری و اخلاقی پیامبر صلی الله علیه و آله بود.

«صِف»: فعل امر؛ توصیف کن، بیان کن.

«مَنطِق»: سخن گفتن، گفتار، سخن، میزان سخن و استدلال، کیفیت گفتار.

«متواصل»: همواره و همیشه.

«احزان»: جمع «حُزن»، و به معنای اندوه و دلتنگی.

«الفكرة»: اندیشیدن. «راحة»: آسایش، شادمانی.

«یفتتح الکلام و یختمه باسم الله تعالی»: سخنان خود را با نام خدا آغاز می‌کرد و به

نام او به پایان می‌رساند.

و در نسخه‌ای دیگر از «الشرائل المحمدية» با این عبارت آمده است: «یفتتح الکلام و

یختمه بشداقه»؛ «سخنان خود را از آغاز تا پایان، با تمامی فضای دهانشان ادا می‌کردند

و همچون متکبران و خودبزرگ بینان با گوشه‌ی دهان، سخن نمی‌گفتند.»

«جوامع الکلم»: سخنانی که جامع همه‌ی معانی و مفاهیم باشد. سخنانی کوتاه و

مختصر اما پُر محتوا و کامل.

«کلامه فصلٌ»: این عبارت را می‌توان به دو گونه ترجمه کرد:

- ۱- کلام پیامبر ﷺ تعیین کننده‌ی حق از باطل بود.
  - ۲- گفتار آن حضرت ﷺ شمرده و با فاصله بود، که نه فزونی داشت و نه کاستی.
- «فضول»: پُر حرفی، فزونی در کلام.

«تقصیر»: کم حرفی، کاستی در کلام که منجر به گنگ و مبهم شدن کلام گردد.

«الجافی»: خشن و تندخوی، درشت و غلیظ.

«المهین»: این عبارت را می‌توان به دو گونه خواند:

- ۱- «المهین» به ضم میم (اسم فاعل از آهان): کسی را با گفتار و کردار خویش، خوار و زبون کردن.

- ۲- «المهین» به فتح میم (اسم مفعول، از مهانة و حقارة و ابتذال): خوار و زبون؛ کم خرد و کم تمیز.

«یُعظَّم»: احترام و بزرگداشت آن را می‌گرفت، بزرگ می‌داشت.

«و ان دقت»: اگر چه آن نعمت، کم و ناچیز بود.

«لا یدم»: مذمت و نکوهش نمی‌کرد.

«ذواقاً»: هر خوردنی و آشامیدنی.

«تعدی الحق»: حق مورد تعرّض و تجاوز قرار می‌گرفت.

«ینتصر»: انتقام می‌گرفت.

«قلبها»: کف دست خویش را پشت و رو کرد و گرداند.

«براحته الیمنی»: با کف دست راستش. «راحة»: کف دست.

«أعرّض»: از آن روی گردان شد و بدو پشت کرد.

«أشاح»: این واژه تأکید کننده‌ی معنای «أعرّض» است؛ یعنی: هرگاه رسول خدا ﷺ

به خشم می‌آمدند، روی بر می‌گردانیدند و به روی خودشان نمی‌آوردند.

«غَضَّ طَرْفَهُ»: چشمانش را فرو می‌هشت و پلک‌ها را بر هم می‌نهاد.

«جُلُّ»: قسمت عمده و اساسی؛ بیشترین.

«التَّبَسُّمُ»: لبخند زدن، آهسته خندیدن.

«يَفْتَرُّ»: به نرمی و آهستگی می‌خندید.

«حَبَّ الغَمَامِ»: دانه‌های تگرگ، یا دانه‌های مروارید.

باب (۳۵)

خندیدن رسول خدا ﷺ

(۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، أَخْبَرَنَا عَبَادُ بْنُ الْعَوَّامِ، أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ - وَهُوَ ابْنُ أَرْطَاةَ - عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ فِي سَاقِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُمُوشَةٌ، وَكَانَ لَا يَضْحَكُ إِلَّا تَبَسُّمًا، فَكَانَتْ إِذَا نَظَرْتُ إِلَيْهِ قُلْتُ: أَكْحَلُ الْعَيْنَيْنِ وَلاَ يَسَّ بِأَكْحَلِ.

۲۲۶ - (۱) ... جابر بن سمرة رضی اللہ عنہ گوید: ساق‌های پای آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم زُمخت و فربه نبود؛ بلکه ظریف و چشم نواز بود. و هیچگاه خنده‌ی ایشان از حد تبسم نمی‌گذشت؛ و چنان بود که هرگاه به ایشان می‌نگریستی، می‌گفتی چشمانشان را سرمه کشیده‌اند، حال آنکه سرمه نکشیده بودند.

«حموشة»: ظرافت و خوش اندامی که زُمخت و فربه نباشد، تا آن را از چشم نوازی باز دارد و از دل انگیزی بیاندازد.

«و كان لا يضحك الا تبسماً»: خنده‌ای جز لبخند و تبسم نداشت. یعنی: در بیشتر مردم خندیدن بر لبخند غلبه دارد و حال آنکه در رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بر عکس بوده است و لبخند ایشان بر بلند خندیدن ایشان غلبه داشته است؛ و اندوهگین بودن پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم از بیم خداوند متعال، مانع لبخند بر لب داشتن برای مردم نیست.

«فكنت اذا نظرت اليه قلت»: واژه‌های «كنت»، «نظرت» و «قلت» را می‌توان به دو گونه ترجمه کرد:

۱- به ضم تاء: «كنت»، «نظرت» و «قلت»؛ در این صورت «متكلم وحده» می‌شود و معنی چنین است: «و مژه‌های رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم چنان بود که هرگاه به ایشان می‌نگریستم، با خود می‌گفتم: چشمانشان را سرمه کشیده‌اند و حال آنکه سرمه نکشیده بودند.»

۲- به فتح تاء: «كنت»، «نظرت» و «قلت»؛ در این صورت «مخاطب» است و معنی چنین است: «و مژه‌های رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم چنان بود که هرگاه به ایشان

می‌نگریستی، با خود می‌گفتی: چشمانشان را سرمه کشیده‌اند و حال آنکه سرمه نکشیده بودند.»

«اکحل العينين»: چشمان سرمه کشیده شده.

«لیس باکحل»: یعنی مژه‌های پیامبر ﷺ به طور طبیعی، بسیار مشکی بوده است و چنان سیاه بود که هر کس به چهره‌ی ایشان می‌نگریست و چشم وی به مژه‌های رسول خدا ﷺ می‌افتاد، با خود می‌گفت: پیامبر ﷺ به چشمان خویش سرمه کشیده است و حال آنکه چنان نبود و مژه‌های آن حضرت ﷺ به طور طبیعی، بسیار مشکی و چشم نواز و دل‌انگیز بود.

حدیث شماره ۲۲۷

(۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهَيْعَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ جَزْءٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ تَبَسُّمًا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۲۲۷ - (۲) ... عبدالله بن حارث بن جزء ﷺ گوید: هیچ کس را ندیده‌ام که بیشتر از رسول خدا ﷺ لبخند بر لب داشته باشد. (یعنی لبخند رسول خدا ﷺ بر بلند خندیدن غلبه داشته است؛ حال آنکه در بیشتر مردم، بلند خندیدن بر لبخند زدن غلبه دارد. و اندوهگین بودن رسول خدا ﷺ از بیم خدا، هیچگاه مانع لبخند بر لب داشتن برای مردم نیست).

حدیث شماره ۲۲۸

(۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدِ الْحَلَّالِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِسْحَاقَ السَّيِّدِحَانِي، حَدَّثَنَا لَيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَا كَانَ صَاحِبُكَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا تَبَسَّمَ.

۲۲۸ - (۳) ... عبدالله بن حارث ﷺ گوید: هیچگاه خنده‌ی رسول خدا ﷺ از حد تبسم و لبخند نمی‌گذشت.

حدیث شماره ۲۲۹

(۴) حَدَّثَنَا أَبُو عَمَّارٍ الْحُسَيْنُ بْنُ حُرَيْثٍ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنِ الْمَعْرُورِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي لَأَعْلَمُ أَوَّلَ رَجُلٍ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ، وَآخَرَ رَجُلٍ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ: يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقَالُ: اعْرِضُوا عَلَيَّ صِعَارَ دُنُوبِهِ، وَيُجَبَّ عَنْهُ كِبَارُهَا، فَيَقَالُ لَهُ: عَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا، وَكَذَا، وَهُوَ مُقَرَّرٌ لَا يُنْكِرُ، وَهُوَ مُشْفِقٌ مِنْ كِبَارِهَا، فَيَقَالُ: أَعْطُوهُ مَكَانَ كُلِّ سَيِّئَةٍ عَمِلَهَا حَسَنَةً، فَيَقُولُ: إِنَّ لِي دُنُوبًا لَا أَرَاهَا هَهُنَا»

قَالَ أَبُو ذَرٍّ: فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَحِيحًا حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ.

۲۲۹ - (۴) ... ابودر ﷺ گوید: رسول خدا ﷺ فرمودند: به راستی من نسبت به نخستین کسی که وارد بهشت می‌شود و آخرین کسی که از دوزخ بیرون می‌آید، آگاهی و اطلاع دارم؛ اینگونه که در روز رستاخیز، فردی را برای حساب و کتاب می‌آورند و به فرشتگان الهی گفته می‌شود: گناهان کوچکش را بر او عرضه دارید؛ و این در حالی است که گناهان بزرگش را از او پوشیده و پنهان می‌دارند. سپس بدان فرد گفته می‌شود: در فلان وقت، مرتکب این گناه و آن گناه شده‌ای؛ و آن مرد نیز به انجام گناهان صغیره‌اش اعتراف و اقرار می‌نماید و چیزی از آن‌ها را انکار نمی‌نماید؛ و از نمایان شدن گناهان بزرگش بی‌مناک است. آنگاه از جانب خدا، فرمانی بدینگونه می‌رسد: به جای هر گناه و بدی، برای او خوبی و نیکی منظور دارید! در اینجاست که آن فرد گنهکار از روی طمع و خوش بینی به لطف و کرم خداوند متعال، می‌گوید: به راستی من گناهان دیگری نیز داشته‌ام که آن‌ها را در اینجا نمی‌بینم!

ابودر ﷺ گوید: وقتی پیامبر اکرم ﷺ این سخن را گفتند، ایشان را دیدم که چنان خندیدند که دندان‌هایشان نمایان گشت.

«يُجَبَّ»: پوشیده و نهان می‌شود.

«يوم كذا»: واژه‌ی يوم در لغت به این معانی آمده است: «روز، زمان، ساعت، مطلق

وقت».

«کذا»: به سه وجه آورده می‌شود:

- ۱- دو کلمه‌ی باقی بر اصل خود؛ یعنی «کاف» تشبیه، و «ذا» اشاره است: «رأیت زیداً فاضلاً و رأیت عمرواً کذا: زید را دانشمند دیدم و همچنین عمرو را». و گاهی «ها»ی تشبیه بر سر آن در می‌آید و «هکذا» گفته می‌شود.
- ۲- کلمه‌ی واحدی است مرکب از دو کلمه که آن را از غیر عدد کنایه آرند: «بمکان کذا و کذا نهر یجری: در فلان جا و فلان جا، رودی روان است».
- ۳- کلمه‌ی واحدی است مرکب از دو کلمه که آن را از عدد کنایه آرند: «قبضت کذا و کذا درهماً: فلان مبلغ درهم گرفتم».

«مُقرَّ»: اقرار کننده، معترف.

«مشفق»: بیمناک، ترسان.

«بَدَت»: نمودار شد، ظاهر و هویدا گشت.

«نواجذ»: دندان‌های عقل.

حدیث شماره ۲۳۰

(۵) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ بَيَانَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَا حَجَبَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْذُ أَسَلَمْتُ، وَلَا رَأَيْتُ إِلَّا صَحِيحًا.

۲۳۰ - (۵) ... جریر بن عبدالله رضی الله عنه گوید: از وقتی که به اسلام گرویدم و مسلمان گشتم، رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا از ورود به خانه‌ی خویش منع نفرمودند؛ و هیچگاه آن حضرت صلی الله علیه و آله مرا ندیدند و با من روبرو نشدند، مگر آنکه خندیدند (و با خلق و خوبی نیک و زیبا، با من برخورد نمودند؛ و هیچگاه درشتی نکردند، بلکه مردی خوش اخلاق و نیک سیرت بودند).

«ما حَجَبَنِي»: مرا منع نکرد. عدم منع را می‌توان به دو گونه تفسیر کرد:

۱- هیچگاه مرا از ورود به خانه‌ی خویش منع نفرمود.

۲- از هنگامی که مسلمان شدم، پیامبر ﷺ مرا از همنشینی و مصاحبت با خود، منع نفرمود.

و می‌توان هر دو معنی را مراد گرفت و چنین ترجمه کرد: «از زمانی که به اسلام گرویدم، رسول خدا ﷺ مرا از ورود به خانه و همنشینی با خود منع نفرمود».

«منذ»: حرف جرّ است و بر سر اسم در می‌آید؛ و در صورتی که فعل ماضی باشد، به معنی «من» به کار می‌رود: «ما رأیته منذ عامٍ» او را از سال پیش ندیده‌ام. و اگر فعل بر حال دلالت کند، به معنی «فی» به کار می‌رود: «ما رأیته منذ الیوم» او را در امروز ندیده‌ام.

و ظرف مضاف است در صورتی که پس از آن، یا جمله‌ی اسمیه آمده باشد، مثل: «ما زال یطلب العلم منذ هو فتی»: همواره از روزگار جوانی به طلب دانش می‌پردازد؛ یا جمله‌ی فعلیه، مثل: «ما خرجت منذ نزل المطر»: از هنگامی که باران بارید، بیرون نرفتم».

حدیث شماره ۲۳۱

(۶) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ جَرِيرٍ قَالَ: مَا حَجَبَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَا رَأَيْ مُنْذُ أَسْلَمْتُ إِلَّا تَبَسَّمْ.

۲۳۱ - (۶)... جریر بن عبدالله رضی الله عنه گوید: از هنگامی که مسلمان و حقگرا شدم، رسول خدا ﷺ مرا از ورود به خانه و از همنشینی و مصاحبت با خویش منع نفرمودند؛ و هیچگاه آن حضرت ﷺ مرا ندیدند و با من روبرو نشدند مگر آنکه به من لبخند زدند و تبسم نمودند.

حدیث شماره ۲۳۲

(۷) حَدَّثَنَا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عُبَيْدَةَ السَّلْمَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي لَأَعْرِفُ آخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا: رَجُلٌ يَخْرُجُ مِنْهَا رَحْفًا، فَيَقَالُ لَهُ: انْطَلِقْ، فَادْخُلِ الْجَنَّةَ، قَالَ: فَيَذْهَبُ لِيَدْخُلَ الْجَنَّةَ، فَيَجِدُ النَّاسَ قَدْ أَخَذُوا الْمَنَازِلَ، فَيَرْجِعُ فَيَقُولُ: يَا رَبِّ، قَدْ أَخَذَ النَّاسُ الْمَنَازِلَ، فَيَقَالُ لَهُ: أَتَذْكُرُ الرَّمَانَ الَّذِي كُنْتَ فِيهِ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، فَيَقَالُ لَهُ: تَمَنَّ، قَالَ: فَيَتَمَنَّى، فَيَقَالُ لَهُ: فَإِنَّ لَكَ الَّذِي تَمَنَيْتَهُ، وَعَشْرَةَ أَصْعَافِ الدُّنْيَا، قَالَ: فَيَقُولُ: أَتَسْحَرُ بِي وَأَنْتَ الْمَلِكُ؟» قَالَ: فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِدُهُ.

۲۳۲ - (۷)... عبدالله بن مسعود رضی الله عنه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: من نسبت به آخرین و واپسین کسی که از آتش سوزان دوزخ رهایی می‌یابد، آگاهی و اطلاع دارم که افتان و خیزان و به صورت سینه خیز از آن بیرون می‌آید. بدو گفته می‌شود: برو و وارد بهشت بشو!

رسول خدا صلی الله علیه و آله در ادامه می‌فرمایند: وی به سوی بهشت می‌رود تا بدان وارد شود؛ ولی متوجه می‌شود که مردمان، درجات و منازل بهشت را تصرف کرده‌اند. به ناچار باز می‌گردد و خطاب به خداوند متعال می‌گوید: پروردگارا! به راستی مردمان، منازل و درجات بهشت را تصرف نموده‌اند! بدو گفته می‌شود: آیا روزگاری را که در دنیا زندگی به سر کردی را به خاطر می‌آوری؟ او در پاسخ می‌گوید: آری به خاطر دارم. دوباره به او گفته می‌شود: اینک هر چه می‌خواهی، از خداوند بخواه.

رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: او چیزی را از خداوند متعال می‌خواهد. پس از آن بدو گفته می‌شود: آنچه خواستی و آرزو نمودی برای تو داده می‌شود و افزون بر آن، ده برابر آنچه در دنیا می‌پنداشتی نیز از آن تو است.

آن حضرت صلی الله علیه و آله در ادامه‌ی سخنانشان می‌فرمایند: در این هنگام آن بنده شوکه می‌شود و خطاب به خدا می‌گوید: بار خدایا! آیا مرا مسخره می‌کنی، حال آنکه تو پادشاه تمام جهانی!

عبدالله بن مسعود رضی الله عنه گوید: در این هنگام دیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله چنان لبخندی بر لب آوردند و خندیدند که دندان‌هایشان ظاهر و هویدا گشت.

«رَحْفًا»: خزیدن، بر روی شکم راه رفتن، بر نشیمنگاه آهسته آهسته رفتن، افتان و خیزان و سینه خیز رفتن.

«انطلق»: فعل امر؛ برو و حرکت کن.

«أَخَذُوا»: تصرف کردند و فراجنگ آوردند.

«المنازل»: مقام‌های بهشتی، درجات بهشتی.

«أَتَذَكَّرُ»: آیا به خاطر می‌آوری؟ آیا به یاد داری؟

«الزمان»: این واژه به این معانی استعمال شده است: «وقت؛ اندک باشد یا بسیار؛

عمر انسان»

«تَمَنَّ»: فعل امر؛ هر چه می‌خواهی بخواه. هر چه دلت می‌خواهد آرزو کن.

«عشرة اضعاف»: ده برابر.

«اتسخر»: آیا مرا مورد تمسخر و استهزاء قرار می‌دهی.

«الملك»: خدای بزرگ، پادشاه هر دو جهان.

حدیث شماره ۲۳۳

(۸) حَدَّثَنَا فُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبِيعَةَ قَالَ: شَهِدْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَيْ بِدَابَّةٍ لِيَرْكَبَهَا فَلَمَّا وَصَعَ رَجُلُهُ فِي الرَّكَابِ قَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، فَلَمَّا اسْتَوَى عَلَى ظَهْرِهَا قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، ثُمَّ قَالَ: { سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ } ثُمَّ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ - ثَلَاثًا - وَاللَّهُ أَكْبَرُ - ثَلَاثًا - سُبْحَانَكَ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي، فَاعْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، ثُمَّ صَحِكَ، فَقُلْتُ: مِنْ أَيِّ شَيْءٍ صَحِكتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟! قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ كَمَا صَنَعْتُ ثُمَّ صَحِكَ، فَقُلْتُ: مِنْ أَيِّ شَيْءٍ صَحِكتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟! قَالَ: «إِنَّ رَبَّنَا لَيَعْجَبُ مِنْ عَبْدِهِ إِذَا قَالَ: رَبِّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي يَعْلَمُ، أَنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ أَحَدًا غَيْرَهُ».

۲۳۳ - (۸)... علی بن ربیعہ رضی اللہ عنہ گوید: به نزد علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ در حالی رفتم

که برای وی مرکبی آورده شد تا بر آن سوار شود. چون پای خویش را در رکاب

گذاشت، «بسم الله الرحمن الرحيم» [به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان] گفت. و همینکه

بر پشت حیوانِ سواری قرار گرفت و مستقر گردید و جاخوش کرد، «الحمد لله» [حمد و

ستایش، از آن خداست] گفت؛ و آنگاه این آیه را با خود زمزمه نمود: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿۱۳﴾ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿۱۴﴾﴾ [الزخرف: ۱۳-۱۴]؛ «پاک و منزّه خدایی است که او این‌ها را به زیر فرمان ما درآورد و گرنه ما بر رام کردن و نگهداری آن‌ها، توانایی نداشتیم؛ و ما به سوی پروردگاران باز می‌گردیم (و حساب و کتاب نحوه‌ی زندگی دنیای خود را بازپس می‌دهیم)».

سپس سه بار «الحمد لله» [تمام حمد و ستایش، از آن خدا است]، و سه بار «الله اکبر» [خدا از همه چیز و همه کس، برتر و بزرگتر است]، گفت و آنگاه چنین گفت:

«سبحانک انی ظلمت نفسی فاغفر لی فانّه لا یغفر الذنوب الا انت»؛ «پرودگارا! تو پاک و منزّه‌ی (از هر گونه کم و کاستی و فراتر از هر آن چیزی هستی که نسبت به تو بردل‌هایمان می‌گذرد و تصور می‌کنیم)؛ به راستی من بر خویشتن ستم روا داشته‌ام؛ پس مرا ببخش و از تقصیراتم بگذر؛ بی‌شک که گناهان را کسی جز تو نمی‌آمرزد».

سپس علی بن ابی طالب علیه السلام خندید. علی بن ربیعة رضی الله عنه گوید: من بدو گفتم: ای امیرالمؤمنین! از چه چیزی خندیدید؟ علی رضی الله عنه در پاسخ گفت: خودم دیدم که آن حضرت صلی الله علیه و آله مانند این رفتار من، رفتار نمودند، و آنگاه خندیدند؛ از این از ایشان پرسیدم: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! از چه چیزی خندیدید؟ ایشان در پاسخ فرمودند: هرگاه بنده می‌گوید: «رب اغفر لی ذنوبی» [پروردگارا! گناهان مرا ببامرز]؛ پروردگار متعال، خشنود می‌شود از اینکه بنده‌اش می‌داند که کسی جز ذات او، گناهان را نمی‌آمرزد و نمی‌بخشد.

«شهدتُ»: به حضور رسیدم.

«دابة»: جنبنده، چهارپا، هر حیوانی که بر زمین راه برود؛ و غالباً بر چهارپایانی که بر آن سوار شوندیا بار کشند، اطلاق می‌شود.

«رجله»: پای خود را.

«الركاب»: حلقه‌ی فلزی که به زین اسب آویزان می‌کنند و هنگام سوار شدن، پا در آن می‌گذارند.

- «استوی»: در زبان عربی، واژه‌ی «استوی» هفت معنی دارد که عبارتند از:
- ۱- قرار گرفت؛ مانند آیه‌ی ۴۴ سوره‌ی هود: ﴿وَأَسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ﴾؛ «کشتی نوح ﷺ بر کوه جودی قرار گرفت».
  - ۲- قصد و اراده کرد؛ مانند آیه‌ی ۱۱ سوره‌ی فصلت: ﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ﴾؛ «سپس آفرینش آسمان را اراده کرد».
  - ۳- کامل شد؛ مانند آیه‌ی ۱۴ سوره‌ی قصص: ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ﴾؛ «وقتی که موسی ﷺ به نهایت قدرت و رشد جسمانی خود رسید و خرد و اندیشه‌اش کامل گردید».
  - ۴- به معنی استیلاء و غلبه؛ مانند آیه‌ی ۵ سوره‌ی طه: ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ﴾؛ «خدای مهربان بر عرش غلبه و استیلاء یافت. یعنی آن را در قبضه‌ی قدرت خویش گرفت».
  - ۵- به معنی تصرّف کرد؛ مانند: «اسْتَوَى فُلَانٌ عَلَى الْعَرْشِ»؛ «فلانی حکومت را تصرف کرد؛ اگر چه بر تخت ننشسته باشد».
  - ۶- به معنی مساوی بودن؛ مانند آیه‌ی ۱۹ سوره‌ی فاطر: ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ﴾ [فاطر: ۱۹]؛ «کور و بینا با یکدیگر مساوی نیستند».
  - ۷- به معنی راست شدن؛ مانند آیه‌ی ۶ و ۷ سوره‌ی نجم: ﴿فَأَسْتَوَىٰ ۖ وَهُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَىٰ﴾؛ «سپس راست ایستاد در حالی که در جهت بلند آسمان قرار داشت».
- و در متن حدیث، مراد همان معنای نخست است؛ یعنی: قرار گرفت و جا خوش کرد.
- «مقرنین»: از ماده‌ی «اقران»، به معنای قدرت و توانایی داشتن بر چیزی.
- برخی از ارباب لغت نیز گفته‌اند: «اقران» به معنی «ضبط و نگهداری کردن چیزی» است. و در اصل به معنی قرین چیزی واقع شدن بوده که لازمه‌ی آن، توانایی بر نگهداری و ضبط آن است.
- بنابر این جمله‌ی «و ما کُنَّا له مقرنین»، مفهومی این است که: اگر لطف پروردگار و

مواهب او نبود، ما هرگز توانی بر ضبط و نگهداری این مرکب‌ها نداشتیم و این حیوانات نیرومند که قدرت آن‌ها به مراتب از انسان بیشتر است، اگر روح تسلیم بر آن‌ها حاکم نمی‌شد، هرگز انسان نمی‌توانست حتی نزدیک آن‌ها برود؛ به همین دلیل گهگاه که یکی از این حیوانات، خشمگین شده و روح تسلیم را از دست می‌دهند، تبدیل به موجودات خطرناکی می‌گردند که چندین نفر، قدرت مقابله با آن‌ها را ندارد؛ در صورتی که در حال عادی ممکن است، ده‌ها یا صدها رأس از آن‌ها را به ریسمانی ببندند و دست بچه‌ای بسپارند تا هر کجا که خواهد آن‌ها را ببرد.

گویی خداوند با این حالات استثنایی چهارپایان، می‌خواهد نعمت حال عادی آن‌ها را روشن سازد.

«و اَنَا الی رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ»: این جمله، اشاره‌ای به مسأله‌ی معاد است. و نیز اشاره‌ای است به این معنی که مبادا هنگام سوار شدن و تسلط بر این مرکب‌های راهوار، مغرور شوید و در زرق و برق دنیا فرو روید؛ باید به هر حال به یاد آخرت باشید؛ چرا که حالت غرور مخصوصاً در این موقع فراوان دست می‌دهد و کسانی که مرکب‌های خود را وسیله‌ی برتری جویی و تکبر بر دیگران قرار می‌دهند کم نیستند.

و از سوی دیگر، سوار شدن بر مرکب و انتقال از جایی به جای دیگر، ما را به انتقال بزرگمان از این جهان به جهان دیگر متوجه می‌سازد. آری، ما سرانجام به سوی خدا می‌رویم.

«سبحانک»: خدایا تو پاک و منزّه‌ی از هرگونه کم و کاستی و عیب و نقص و فراتر از هر آن چیزی هستی که نسبت به تو بر دل‌هایمان می‌گذرد و تصور می‌کنیم.

«آی»: این واژه به صورتهای زیر در لغت به کار می‌رود:

۱- اسم موصول است و چون مضاف واقع شود و صدر صله‌ی آن حذف گردد،

مبنی بر ضمّ می‌شود: «ثم لَنزَعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ اِيَّهم اَشَدُّ عَلٰى الرَّحْمٰنِ عَتِيًّا».

۲- صفتی است برای موصوف نکره و بر معنی کمال دلالت دارد: «زید رجلٌ ائٌّ

رجلٌ: زید مردی است، چطور مردی، کامل در صفت مردان».

۳- حال است برای معرفه، «لَقیت زیداً ائٌّ عالمٌ: زید را دیدم در حالی که بسیار

دانشمند بود».

۴- شرطیه است و دو فعل را مجزوم می‌کند و برای مطابقت با ما بعد خود، عوامل اعراب را می‌پذیرد: «أَيًّا يُكْرَمُ أَكْرَمٍ: هر که را بزرگ بدارد من هم بزرگ می‌دارم.»

۵- ادات استفهام است: «فبأيِّ حديث بعده يؤمنون: پس به کدام سخن پس از آن، ایمان خواهند آورد؟».

۶- ایّ وصلیه است برای ندای معرفه به الف و لام؛ و در این صورت مبنی بر ضمّ است و هاء تنبیه به آخر آن می‌پیوندد: «يا أيها الرسول بلغ: ای پیامبر تبلیغ کن.».

۷- ادات حکایت است و از مسئول عنه خود، در اعراب و جنس و عدد پیروی می‌کند.

«ليعجب»: حتماً خوشحال و خشنود می‌گردد.

حدیث شماره ۲۳۴

(۹) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ سَعْدٌ: لَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَحِيحَكَ يَوْمَ الْخُنْدَقِ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ، قَالَ: قُلْتُ: كَيْفَ كَانَ صَحِيحَهُ؟ قَالَ: كَانَ رَجُلٌ مَعَهُ ثُرْسٌ، وَكَانَ سَعْدٌ رَامِيًّا، وَكَانَ الرَّجُلُ يَقُولُ كَذَا وَكَذَا بِالْثُرْسِ، يَعْطِي جَبْهَتَهُ، فَتَرَعُ لَهُ سَعْدٌ بِسَهْمٍ، فَلَمَّا رَفَعَ رَأْسَهُ رَمَاهُ فَلَمْ يُخْطِئْ هَذِهِ مِنْهُ - يَعْنِي: جَبْهَتَهُ - وَأَنْقَلَبَ الرَّجُلُ وَشَالَ بِرِجْلِهِ، فَصَحِيحَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ، قَالَ: قُلْتُ: مِنْ أَيِّ شَيْءٍ صَحِيحَكَ؟ قَالَ: مِنْ فِعْلِهِ بِالرَّجُلِ.

۲۳۴ - (۹) ... عامر بن سعد رضی الله عنه گوید: پدرم سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه گفته است: در روز جنگ خندق، رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیدم که چنان لبخندی بر لب آوردند و خندیدند که دندان‌هایشان آشکار و نمودار شد.

عامر بن سعد رضی الله عنه گوید: به پدرم سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه گفتم: خنده‌ی آن حضرت صلی الله علیه و آله چگونه و به چه علت بود؟ سعد رضی الله عنه در پاسخ گفت: مردی (از دشمن) سپری به همراه داشت که با آن چهره‌ی خویش را از چپ و راست از برخورد تیرها حفاظت و حراست

می‌کرد. سعدؓ هم که تیرانداز بود، تیری را برای (کشتن) او از (تیردان)، بیرون کشید و همین که آن مرد، سرخویش را از سپر بالاتر گرفت، سعدؓ او را نشانه گرفت و تیری را نثارش کرد که خطا نکرد و بر پیشانی او اصابت کرد؛ که بر اثر آن بر پشت افتاد و پاهایش را بلند کرد (و عورتش آشکار گشت).

در این هنگام رسول خدا ﷺ چنان خندیدند که دندان‌هایشان نمودار و هویدا شد. عامر بن سعدؓ گوید: به پدرم سعدؓ گفتم: آن حضرت ﷺ از چه خندیدند؟ سعد بن ابی وقاصؓ در پاسخ گفت: پیامبر ﷺ از این جهت خندیدند که تیر سعدؓ به هدف خورد و آن مرد را از پای انداخت و او را بر پشت افکند.

«یوم الخندق»: روز جنگ خندق.

ماه شوال سال پنجم هجری، غزوه‌ی «خندق» یا جنگ «احزاب» به وقوع پیوست. این جنگ از جمله‌ی حوادث سرنوشت‌سازی بود که در تاریخ اسلام و مسلمانان، اثرات ژرف و دراز مدتی را به جا گذاشت و در تعیین سرنوشت دعوت اسلامی و گسترش اسلام، نقش به‌سزایی داشت. و غزوه‌ی خندق، جنگی بود بسیار شدید که مسلمانان در آن به طرز بی‌سابقه‌ای مورد ابتلا و آزمایش واقع شدند.

سبب این جنگ، یهودیان بودند. ماجرا از این قرار بود که هیأتی از یهود «بنی‌نضیر» و یهود «بنی‌وائل» نزد قریش مکه رفتند و آن‌ها را به جنگ علیه رسول خدا ﷺ برانگیختند. قریش که در جنگ، رسول خدا ﷺ را آزموده و از قبل در آتش جنگ سوخته بودند، از جنگ ترسیدند و اظهار بی‌میلی نمودند؛ اما هیأت یهودی با سخنان فریبنده‌ی خود، مسئله‌ی جنگ را بسیار زیبا و آسان نشان دادند و گفتند هیچ مشکلی ندارید، ما در کنار شما هستیم. همگی دست به دست هم می‌دهیم و کار مسلمانان را یکسره می‌کنیم.

قریش خوشحال شده و احساس دلگرمی نمودند و خود را برای جنگ و مبارزه آماده کردند. هیأت یهودی بعد از توافق با قریش، نزد قبیله‌ی «غطفان» رفتند و آن‌ها را نیز به جنگ علیه مدینه فراخواندند و آماده نمودند. سپس نزد بقیه‌ی طوایف و قبایل دور زدند و طرح جنگ علیه مدینه و موافقت قریش را عرضه کردند و حمایت و

موافقت همه را به دست آوردند.

بدین طریق، یک اتحادیه‌ی نظامی تشکیل گردید که مهم‌ترین اعضای آن، «قریش»، «یهود» و «غطفان» بودند. شرایط این اتحادیه‌ی نظامی نیز تصویب گردید؛ مهم‌ترین شرط این بود که قبیله‌ی غطفان، شش هزار رزمنده برای ارتش مشترک آماده کند؛ و یهود محصولات یک سال نخلستان‌های خیبر را به غطفان بپردازند؛ و قریش، چهار هزار رزمنده برای ارتش مشترک تدارک ببیند. بدین طریق ارتش ده هزار نفری، آماده‌ی نبرد گردید و ابوسفیان، به فرماندهی کل قوا منصوب گشت.

وقتی رسول خدا ﷺ و مسلمانان از لشکرکشی دشمنان اسلام به مدینه و تجمع احزاب برای جنگ با اسلام و تصمیم خطرناکشان مبنی بر نابودی مسلمانان اطلاع یافتند، همگی به فکر افتادند که چه کار کنند؟ بالاخره خود را برای جنگ آماده کردند و قرار گذاشتند که داخل مدینه بمانند و از آن دفاع نمایند. ارتش مسلمانان بالغ بر سه هزار رزمنده بود.

اینجا بود که سلمان فارسی رضی الله عنه پیشنهاد کرد که دور مدینه، خندق حفر کنند؛ [و حفر خندق، یکی از تاکتیک‌های جنگی ایرانیان بود]. سلمان رضی الله عنه گفت: ای رسول خدا ﷺ! ما در سرزمین فارس، هرگاه از تهاجم اسب سواران، احساس خطر می‌کردیم، برای جلوگیری از خطر آن‌ها، خندق حفر می‌نمودیم. رسول خدا ﷺ این پیشنهاد را پذیرفت و فوراً دستور داد در قسمت شمال غربی مدینه که زمین هموار است و بیم نفوذ دشمن از آن طرف می‌رود خندق بکنند.

رسول خدا ﷺ مسئولیت حفر خندق را میان اصحاب تقسیم کرد. هر ده نفر مؤظف بودند به اندازه‌ی چهل ذراع حفر نمایند. طول خندق در حدود پنج هزار ذراع و عمق آن حدود هفت تا ۱۰ ذراع بود و عرض آن ۹ ذراع و اندی بود.

به هر حال خداوند متعال، بدون جنگ و پیکاری شدید، مشرکان و دشمنان را به وسیله‌ی باد شدید و امدادهای غیبی خویش شکست داد.

و در این غزوه، حداکثر هفت نفر از مسلمانان شهید شدند و از مشرکین، چهار نفر به هلاکت رسیدند.

«کیف کان ضحکه»: خنده‌ی پیامبر صلی الله علیه و آله چگونه و به چه علت بود؟

«رجُلٌ»: مردی از کفار و دشمنان.

«تُرس»: سپر. آلتی که پیشینیان و گذشتگان در جنگ‌ها با خود برمی‌داشتند و هنگام زد و خورد و جنگ و پیکار، روی سر یا جلوی سینه می‌گرفتند تا از شمشیر و نیزه‌ی دشمن آسیب نبینند؛ و آن را از پوست گاو میش یا کرگدن یا از فلز می‌ساختند. «کان سعدُ رامياً»: سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه از تیراندازان [چابک و بسیار ورزیده] بود. در این عبارت، «التفات» رُخ داده است؛ یعنی التفات از متکلم به غائب.

و «التفات» در اصطلاح علم بدیع: آن است که متکلم یا شاعر، در کلام یا شعر خود، از تکلم به خطاب و از خطاب به غیبت و از غیبت به خطاب یا از مخاطب به مخاطب دیگر بپردازد. چنان‌که در این بخش از عبارت حدیث آمده است که خود سعد رضی الله عنه می‌گوید: «و کان سعد رامياً».

در این صورت، عبارت «و کان سعدُ رامياً» از کلام خود سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه است. و اگر عبارت «و کان سعد رامياً» از کلام عامر بن سعد رضی الله عنه باشد، در این صورت، این حدیث، از قبیل «نقل به معنی» است.

«يقول كذا و كذا بالترس، يغطي جبهته»: یعنی آن مرد کافر، با سپری که در اختیار داشت، چهره‌ی خویش را از چپ و راست، از برخورد تیر حفظ می‌کرد. در عبارت بالا، واژه‌ی «يقول» به معنای «يفعل» است؛ و مراد از «كذا و كذا»: سمت راست و چپ است.

«فتزع»: پس بیرون کشید.

«انقلب»: بر پشت افتاد.

«شال برجله»: پاهایش را بلند کرد و عورتش آشکار شد.

در برخی از روایات آمده است که: برخی از مشرکان تیراندازی می‌کردند که مسلمانان را بترسانند؛ از جمله‌ی ایشان «جَبَّان بن عرقه» بود و «ابواسامه‌ی جُشمی». پس پیامبر صلی الله علیه و آله به سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه می‌فرمود: تیر بیانداز پدر و مادرم فدای تو! جَبَّان بن عرقه تیری انداخت که به دامن جامه‌ی اُم ایمن رضی الله عنها خورد و آن را پاره کرد

و أم ایمن رضی الله عنها برهنه شد. حَبَّان بن عرقه سخت خندید و این مسئله بر پیامبر صلی الله علیه و آله سخت گران آمد.

أم ایمن رضی الله عنها در آن روز برای آب دادن به مجروحان آمده بود. آن حضرت صلی الله علیه و آله تیری از تیردان برداشته و به سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه دادند و فرمودند: بزن! آن تیر در گودی گلوی حَبَّان بن عرقه جای گرفت و او به پشت افتاد و عورتش آشکار شد. سعد رضی الله عنه گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله چنان خندیدند که دندان‌های ایشان آشکار شد. آنگاه فرمود: سعد به خاطر ام ایمن، او را کشت؛ خدای دعایت را اجابت کند و تیرت را استوار بدارد.

در آن روز، مالک بن زهیر جُشمی برادر ابواسامه‌ی جُشمی هم همراه حَبَّان بن عرقه تیر می‌انداخت. آن دو به اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله تیر می‌انداختند و گروه زیادی را با تیر کشتند؛ آن‌ها خود را پشت صخره‌های کوه پنهان کرده و به مسلمانان تیراندازی می‌کردند. در همین حین سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه، مالک بن زهیر را دید که از پشت سنگی سر بیرون می‌آورد و تیر می‌اندازد؛ سعد رضی الله عنه او را نشانه گرفت و تیری انداخت که به چشم او خورد و از پشت سرش بیرون آمد؛ او با تمام قامت به آسمان پرید و سقوط کرد و خداوند تعالی او را کشت.